МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У СПРАВАХ ПРО БАНКРУТСТВО ПІДПРИЄМСТВ

Монографія

Харків
ННЦ «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
2021

УДК 343.98
Т11

Рецензенти:
Клюєв О. М., д-р юрид. наук, проф., заслужений юрист України, директор ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»;
Білоусова С. В., д-р екон. наук, проф.,
президент ЗВО «Міжнародний університет бізнесу і права»

Рекомендовано до друку Вченою радою Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (протокол № 14 від 17.12. 2021)

Авторський колектив:
Розділ 1 — ***Білоусов О. М.***, д-р екон. наук, проф., завідувач кафедри міжнародних економічних відносин та економічної теорії ЗВО «Міжнародний університет бізнесу і права»;
Ненько С. С., канд. екон. наук, доц., ректор ЗВО «Міжнародний університет бізнесу і права»;
Розділ 2 — ***Лепьохіна О. В.***, д-р екон. наук, доц., завідувач кафедри маркетингу ЗВО «Міжнародний університет бізнесу і права»;
Кузькіна Т. В., канд. екон. наук, доц., професор кафедри маркетингу ЗВО «Міжнародний університет бізнесу і права»;
Розділ 3 — ***Петрова І. А.***, д-р юрид. наук, проф., головний науковий співробітник ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»;
Розділ 4 — ***Губанова І. В.***, провідний науковий співробітник ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»;
Розділ 5 — ***Аніщенко О. В.***, канд. екон. наук, доц., приватний експерт

Т11 **Теоретико-правові** та методичні засади судово-експертних досліджень у справах про банкрутство підприємств : монографія / Білоусов О. М., Ненько С. С., Петрова І. А. та ін. ; М-во юстиції України ; Нац. наук. центр «Ін-т суд. експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса». — Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2021. — 336 с.

ISBN 978-617-8123-01-7

У монографії здійснено аналіз сучасної економічної думки щодо визначення категорій «фінансова стійкість» та «фінансова стабільність» підприємства, надано детальний алгоритм проведення експертиз, пов'язаних із визначенням рівня фінансової стійкості у справах про банкрутство підприємства. Визначено алгоритм вирішення завдань судової економічної експертизи із встановлення фінансової стійкості та стабільності підприємства при проведенні судово-економічних експертиз, пов'язаних зі справами про банкрутство підприємства.

Упровадження наукової розробки дозволить більш повно задовольнити потреби судових експертів при здійсненні досліджень і зменшити строки проведення експертиз.

Для судових експертів, економістів, працівників банківської сфери та реального сектору економіки.

УДК 343.98

ISBN 978-617-8123-01-7

© Колектив авторів, 2021
© ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2021

ЗМІСТ

Розділ 1

СУДОВА ЕКОНОМІЧНА ЕКСПЕРТИЗА ЯК ДЖЕРЕЛО ДОКАЗІВ У СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

1.1 Поняття і сутність судової економічної експертизи 6

1.2 Процесуальний статус судового експерта-економіста 40

1.3 Порядок призначення та проведення судової економічної експертизи у різних видах судочинства 50

1.4 Поняття і правова природа висновку експерта-економіста 61

Розділ 2

ІСТОРИЧНІ ТА СУЧАСНІ АСПЕКТИ ЮРИДИЧНОГО ПРОЦЕСУ БАНКРУТСТВА: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

2.1 Історія банкрутства 72

2.2 Основні положення законодавства України з процедур банкротства 87

Розділ 3

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ БАНКРУТСТВУ В УКРАЇНІ

3.1 Загальна характеристика економічної сутності банкрутства 94

3.2 Шляхи виявлення ознак протиправних банкрутств 114

3.3 Законодавчі засади протидії банкрутству 125

3.4 Правові підстави юридичної відповідальності за правопорушення у сфері банкрутства 130

3.5 Процесуальні засади відкриття провадження у справі про банкрутство 137

3.6 Невирішені проблеми щодо банкрутства підприємств і запобігання банкрутству 152

3.7 Стратегічні напрями попередження і уникнення банкрутства підприємств 167

3.8 Загальні підходи до удосконалення системи мінімізації ризиків банкрутства підприємств та шляхів їх нейтралізації 179

3.9 Заходи запобігання фіктивному банкрутству на основі закордонного досвіду 190

Розділ 4
РОЛЬ СУДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У ВИЯВЛЕННІ ТА ЗАПОБІГАННІ БАНКРУТСТВУ ПІДПРИЄМСТВ

4.1 Судова економічна експертиза у справах, пов'язаних з банкрутством підприємств 199

4.2 Комплексний аналіз фінансово-господарської діяльності підприємств як метод судової економічної експертизи 213

4.3 Використання системи оцінювання показників фінансово-господарської діяльності підприємств під час проведення судової економічної експертизи 226

Розділ 5
МЕТОДИКА ВСТАНОВЛЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ І СТАБІЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

5.1 Теоретичні основи встановлення фінансової стійкості та стабільності підприємства 242

5.1.1 Сутність та економічний зміст поняття «фінансова стійкість» та «фінансова стабільність» підприємства 242

5.1.2 Характеристика факторів, що впливають на фінансову стійкість і стабільність підприємства 256

5.2.3 Класифікація та порядок розрахунку основних показників оцінки фінансової стійкості 266

5.1.4 Механізм управління фінансовою стійкістю підприємства 274

5.1.5 Аналітичне забезпечення управління фінансовою стійкістю підприємства 283

5.1.6 Методи аналізу фінансового стану і фінансової стійкості підприємства 289

5.2 Алгоритм вирішення завдань судової економічної експертизи із встановлення фінансової стійкості та стабільності підприємства..... 297

5.3 Оцінка результатів експертного дослідження фінансової стійкості і стабільності підприємств..... 304

ВИСНОВКИ..... 313

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ 389

Розділ 1

СУДОВА ЕКОНОМІЧНА ЕКСПЕРТИЗА ЯК ДЖЕРЕЛО ДОКАЗІВ У СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

1.1 Поняття і сутність судової економічної експертизи

Конституцією України гарантуються єдність економічного простору, вільне переміщення товарів, послуг і фінансових коштів, підтримка конкуренції, свобода економічної діяльності, визнаються і захищаються рівним чином приватна, державна та інші форми власності. Разом з тим обраний політичний курс сьогоднішньої України вимагає вдосконалення правового регулювання суспільних відносин в галузі економіки та економічної діяльності при конструктивному і цілеспрямованому підході, з дотриманням принципів демократичного суспільства. Розробка та реформування такого механізму сприятимуть підтриманню та розвитку економічного потенціалу країни, а наявні неврегульовані прогалини можуть дестабілізувати господарські системи та їх економічні суб'єкти, що негативно впливатиме на економіку країни[1].

Ряд галузей економіки в тій чи іншій мірі піддається криміналізації. Статистичні дані про стан економічної злочинності в Україні відображають лише найбільш поширені її види.

Для злочинних спільнот привабливими є процеси фінансування економічних суб'єктів, і особливо привабливим є середовище формування фінансів, що обумовлено їх сутністю і природою. Нерідко вчинення протиправних діянь супроводжується використанням різних прийомів фабрикування результатів господарської діяльності. Розшарування злочинів викликає різку і посилену протидію правоохоронним органам, збільшення частки заздалегідь спланованих і ретельно замаскованих злочинів, підвищення рівня підготовленості організованих злочинних спільнот. При розгляді кримінальних і цивільних справ, пов'язаних із захистом економічної свободи, оборотом фінансів, істотну роль відіграють спеціальні знання, основною формою використання яких у судочинстві є судова експертиза[2].

---

[1] Конституція Украї ни: Закон від 28.06.1996 No254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. No 30. Ст. 141.

[2] Тактика використання спеціальних знань у формі судової експертизи у процесі розслідування і розкриття злочинів/за заг. ред. В. О. Комахи. Чернівці : Золоті литаври, 2004. 339 с.

Судова експертиза (від лат. expertus — той, що знає з досвіду, досвідчений) — це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду[1].

Судова експертиза є однією з різновидів експертизи, яка володіє особливими ознаками, описаними в процесуальному законі. Як і всіляка інша експертиза, судова експертиза становить собою спеціальне дослідження. Судова експертиза — це опосередкований засіб доказування, сутність якого полягає в тому, що уповноважена процесуальним законом особа (слідчий, прокурор, суд) доручає судовому експерту вирішити поставлені перед ним питання, а судовий експерт, користуючись своїми спеціальними знаннями, проводить дослідження наданих йому матеріалів і надає висновок, який використовується як джерело доказів у кримінальному, цивільному, господарському, адміністративному судовому процесі, у справах про адміністративні правопорушення, а також у виконавчому провадженні[2].

Судовій економічній експертизі притаманні власні особливості (предмет, об'єкти, завдання), з якими і пов'язані певні труднощі у уповноважених на її призначення осіб (призначення і підготовка матеріалів на експертизу). Правозастосовники відзначили, що результати проведених досліджень були одним з основних факторів, що сприяли розкриттю і розслідуванню економічних злочинів у судовому розгляді кримінальних і цивільних справ.

Разом з тим більшість з них висловлює незадоволеність:

— труднощами, пов'язаними з постановкою питань при призначенні судової економічної експертизи і визначенням доказового значення її результатів;

— відсутністю єдиного науково-методичного підходу до судової економічної експертизи з боку судово-експертних установ різних відомств, а також недержавних судово-експертних установ;

— тривалістю проведення такого роду експертиз;

— низькою якістю проведення цих експертиз у недержавних судово-експертних установах.

Судова економічна експертиза являє собою механізм використання економічних знань у судочинстві, який значно розширює пізнавальні можливості слідчого і суду, дозволяє застосовувати в ході розслідування і судового розгляду конкретних справ весь арсенал сучас-

---

[1] Шепітько В. Ю. Криміналістика: енцикл. слов.: 1500 термінів / В. Ю. Шепітько. Харків : Право, 2001. 560 с.

[2] Кримінальний процес України у питаннях і відповідях : навч. посіб. П'яте вид., перероб. і доп. Київ : НАВС. URL: https://www.naiau.kiev.ua/files/kafedru/kkp/2020/pytannia_vidp_2020.pdf.

них наукових досягнень. Нерідко результати судової економічної експертизи стають ефективним способом встановлення обставин[1].

В Україні сучасний стан обліку господарювання будь-якого економічного суб'єкта характеризується історично сформованим нормативно-правовим регулюванням економічних відносин і процесів, зміна яких відбувається в силу правових і соціально-економічних реформ і перетворень. Різноманітність норм та правил бухгалтерського обліку і звітності продиктована нормами законодавства і нормативних актів. Звітність у практиці служить інформаційною основою стану господарюючого суб'єкта і основних переваг і проблем, пов'язаних з його діяльністю. Тенденції розвитку методики розслідування окремих видів злочинів у сфері економічної діяльності зумовлені формуванням у законодавстві економічної концепції розвитку держави, формуванням нових економічних інструментів.

Загалом господарський облік являє собою документальну систему економічної інформації, яка є інформаційною основою для економічного дослідження та аналізу. Очевидно, що використання економічних знань неможливе без господарського обліку, який дав можливість фіксувати господарські операції на будь-яких зовнішніх матеріальних носіях.

Як практична діяльність облік розвивався протягом декількох тисячоліть, як наука — починаючи з середини XIX століття, але дискусії про те, чи є бухгалтерський облік наукою чи ні, виникали неодноразово. У широкому сенсі бухгалтерський облік включає аналіз облікових операцій з метою забезпечення економіко-інформаційною базою для прийняття господарських рішень, історія становлення та його розвитку нерозривно пов'язана з історією розвитку економічного аналізу[2].

Історичний екскурс показує нерівномірний розвиток бухгалтерського обліку в різних країнах. Метод подвійного запису вперше описаний Лукою Пачолі ще 500 років тому і застосовувався в обліку в Італії та інших країнах. Становлення методів аналізу балансу підприємства припадало на початок XX століття. Підкреслювалася його роль і взаємозв'язок з бухгалтерським обліком, що зумовило розвиток науки про комерційні обчислення, синтез знань яких спільно методами аналізу балансу зумовив розвиток фінансового аналізу[3].

---

[1] Понікаров В. Д. Судово-економічна експертиза : навч. посіб. / В. Д. Понікаров, С. М. Попова, Л. М. Попова. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 271с.

[2] Юсупов В. В. Передумови створення експертних установ в україні за часів російської імперії на початку XX століття. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. Київ, 2012. № 5. С. 211–218.

[3] Волкова І. А. Судово-бухгалтерська експертиза. Київ : Центр учб. л-ри, 2009. 84 с.

Розвиток великого капіталістичного виробництва детермінував протиправні економічні діяння нового формату. З метою отримання максимального прибутку капіталісти стали використовувати і дані обліку: занижувати і приховувати показники, що утворюють прибуток, суми податків, що підлягають перерахуванню до бюджету; фальсифікувати показники, які характеризують ті чи інші процеси, що відбуваються в капіталістичному господарстві[1].

Звичайним явищем стали розкрадання і розтрати, шахрайство і обман, вимагання і підробки, лихварство, фіктивні банкрутства, хабарництво тощо.

Історія розвитку судової експертизи в нашій державі почалась з 10 липня 1923 р., коли Рада Народних Комісарів України приймала Положення про обласні кабінети науково-судової експертизи в Харкові, Києві та Одесі. Нове Положення про кабінети науково-судової експертизи, яке було затверджено 25 квітня 1925 р., вже передбачало виконання ними не тільки експертиз, але й наукових робіт і експериментальних досліджень з питань кримінальної техніки та методології розслідувань злочинів у зв'язку з розширенням функцій. Кабінети у тому ж 1925 р., були перейменовані в інститути науково-судової експертизи. Таким чином, у судовій системі була створена така важлива та самостійна інституція, як судова експертиза, незалежна від органів попереднього слідства[2].

Важливим етапом розвитку експертної діяльності було створення у 1948 р. при Міністерстві фінансів в УРСР республіканської філії Бюро державної бухгалтерської експертизи Міністерства фінансів СРСР. У 1957 р. цю філію постановою Ради Міністрів УРСР було реорганізовано у Бюро державної бухгалтерської експертизи при Міністерстві фінансів з філіями в усіх обласних центрах. А вже у 1970 р. Бюро та всі його обласні філії було підпорядковано Міністерству юстиції України. Протягом періоду підпорядкування бухгалтерської експертизи Міністерству юстиції України структура і функції Бюро та його філій зазнали певних змін: обласні філії Бюро були перетворені на міжобласні, за якими закріплювались зони обслуговування відповідних територій[3].

---

[1] Комаха В. О. Становлення і розвиток судової експертизи та судово-експертних установ на Півдні України: за матеріалами перших двох етапів становлення і розвитку Одес. НДІ суд. експертиз. Одеса : Юрид. л-ра, 2002. 512 с.

[2] Юсупов В. В. Передумови створення експертних установ в україні за часів російської імперії на початку XX століття. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. Київ, 2012. № 5. С. 211–218.

[3] Мумінова-Савіна Г. Г. Судово-бухгалтерська експертиза : навч.-метод. посіб. Київ : КНЕУ, 2004. 268 с.

Слід звернути увагу на особливості спеціальних економічних знань, які визначалися знаннями експерта в теорії бухгалтерського обліку і галузевих видах обліку, в аналізі господарської діяльності, а також в галузі суспільних і економічних наук, достатніми для наукового узагальнення досліджуваних фактів і для того, щоб прийти до правильних економічних висновків по кожній справі[1]. Разом з тим, необхідно вказати на важливе значення в той час інших експертиз — судово-економічної, судово-фінансової. По суті, вперше було висловлено загальний погляд про судову фінансово-економічну експертизу, яка включала вирішення питань планування, фінансів, фінансування та кредитування[2].

Розвиток наукового знання про теоретичні основи судової експертизи зумовив подальший генезис судових економічних експертиз. О. Шляховим було запропоновано в системі судових експертиз за ступенем спільності і супідрядності виділяти чотири рівні — класи (типи), роди, види, різновиди (підвиди) — і пропонувалося тривимірне підґрунтя: предмет, об'єкт і методика експертного дослідження. У матеріалах до Вченої ради системи Мін'юсту СРСР (1977 р.) клас судових економічних експертиз був представлений таким чином (в основу поділу системи покладено предметно-об'єктно-методичний критерій):

– судова бухгалтерська експертиза;

– судова планово-фінансова експертиза;

– судова експертиза господарської діяльності;

– судова економіко-технологічна експертиза;

– судова експертиза ціноутворення[3].

Однак ця класифікація подальшого розвитку не отримала. Проте, у 1979 р. система знайшла відображення в науковій праці О. Вінберга і Н. Малаховскької «Судова експертологія»[4].

Вважаємо обґрунтованою думку Г. Мумінової-Савіної, яка вважає найменування «Судова бухгалтерська експертиза» умовним і вказує, що для створення теорії і методики експертно-бухгалтерського дослідження потрібні не тільки дані теорії і практики бухгалтерського обліку, а й фінансово-економічних наук, техніки.

---

[1] Тактика використання спеціальних знань у формі судової експертизи у процесі розслідування і розкриття злочинів / за заг. ред. В. О. Комахи. Чернівці : Золоті литаври, 2004. 339 с.

[2] Білуха М. Т. Судово-бухгалтерська експертиза : підручник. Київ : ВК «Воля», 2004. 656 с.

[3] Комаха В. О. Вказана праця.

[4] Винберг А. И., Малаховская Н. Т. Судебная экспертология. Общетеоретические и методологические проблемы судебной экспертизы. Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1979. 183 с.

Епізодично на сторінках видань вчені поверталися до класифікації судових економічних експертиз. Г. Мумінова-Савіна відзначала, що судова економічна експертиза спрямована на вирішення типових питань, які вимагають застосування знань в області фінансування і кредитування. Крім бухгалтерської та планово-економічної експертиз, автором пропонувалася інженерно-економічна[1].

Особливий науковий інтерес викликає класифікація судово-економічних експертиз П. Пошюнаса. По суті, він першим висунув тезу про неможливість розглядати судову економічну експертизу у відриві від системи економічних наук. За концепцією вченого, численні галузі економічних знань поділяються на три основні розділи: загальні, спеціальні (міжгалузеві) і галузеві економічні науки. Засновуючись на системі економічних наук, П. Пошюнас вважав її єдиною базою для формування наукових основ економічних експертиз. Роди в класі судової економічної експертизи він позиціонував наступним чином: планово-економічна, економіко-статистична, експертиза економіки праці, фінансово-кредитна, бухгалтерська[2].

Спроби політичних та економічних реформ другої половини 1980-х рр. зумовили істотні зміни бухгалтерського обліку і вимагали іншого погляду та аналізу даних. Підприємства (організації) переходили на повний господарський розрахунок. Економічний інтерес визначався примноженням власних коштів підприємства, забезпеченням їх збереження і самофінансування. Необхідним для зовнішніх користувачів стає фінансовий аналіз[3].

Цей період розвитку судових економічних експертиз вимагав доопрацювання. Т. Авер'янова зазначала, що зміни зумовлені новими умовами господарювання, приватизацією колишньої державної власності, розвитком приватного підприємництва, проведеними податковими, ціновими, банківськими реформами, що мають не тільки соціально значимий і позитивний аспект, а й негативну сторону — вони породжують різноманітні види економічних правопорушень[4].

Формування нових соціально-економічних відносин і розвитку підприємництва в Україні були головними чинниками перегляду нормативно-правового регулювання у сфері економічної діяльності та економіки.

Типовими стали відступи від правил і норм господарювання, недбалість, а також злочини: фіктивні і навмисні банкрутства, обман

---

[1] Мумінова-Савіна Г. Г. Вказана праця.

[2] Пошюнас П.З. Судебная ревизия и судебно-экономические экспертизы. Вильнюс : Минтис, 1990. 232 с.

[3] Волкова І. А. Вказана праця.

[4] Аверьянова Т. В. Судебная экспертиза: курс общей теории. Москва : Норма, 2006. 480 с.

вкладників, зловживання посадовими повноваженнями, нецільове використання кредитних і позикових коштів, подання завідомо неправдивих відомостей про фінансовий стан підприємства з метою отримання кредиту, будівництво «фінансових пірамід», невиконання зобов'язань зі сплати платежів до бюджету країни.

Починаючи з кінця 1990-х рр. судові фінансово-економічні експертизи стали проводитися майже регулярно.

У квітні 1990 р. республіканське Бюро було ліквідовано, а кадровий склад експертів-бухгалтерів Бюро та міжобласних філій з відповідними функціями передано до Київського і Харківського науково-дослідних інститутів судових експертиз та Одеської лабораторії південного регіону України[1].

Розвиток судової експертизи в Україні можна дослідити на прикладі Харківського науково-дослідного інституту ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, яке було присвоєно інституту в 1951 р. У 1973 р. було створено Донецьке відділення інституту, яке в 1996 р. реорганізовано в самостійний науково-дослідний інститут судової експертизи (НДІСЕ). В 1990 р. були організовані ще два відділення — Дніпропетровське й Кримське. При Харківському НДІСЕ ім. Засл. проф. Бокаріуса було створено ще три відділення — у містах Суми, Полтава та Севастополь. Але навіть такий швидкий розвиток закладів Міністерства юстиції був явно недостатнім для забезпечення системи правосуддя державними експертними послугами[2].

Забезпечуючи судову експертизу в цілому необхідними науково-методичними розробками, установи Міністерства юстиції через нестачу належного фінансування припинили задовольняти слідчу та судову практику потрібною їм кількістю експертиз із конкретних кримінальних, цивільних та інших судових справ. І як вихід на недостатній розвиток незалежної судової експертизи в системі Міністерства юстиції її почали проводити самі замовники — Міністерство внутрішніх справ України, Служба безпеки України, Міністерство оборони України та Державна прикордонна служба України. Безперечно, така експертиза є зручною для слідчих, але істотно знижує гарантії захищеності особи, яка проходить за справою, від можливого необ'єктивного дослідження обставин, що впливають на встановлення вини, тому що спеціалісти таких відомчих криміналістичних

[1] Нестеренко А.С. Судова бухгалтерія : навч. посіб. / А.С. Нестеренко, С.В. Березовська. Одеса : Фенікс, 2016. URL : http://surl.li/ayhwp.

[2] Криміналістика : підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель В.А. та ін.; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2008. 464 с.

установ не можуть бути вільними від зацікавленості у розслідуванні справи[1].

Таким чином, судові економічні експертизи проводяться з метою дослідження відповідності відображених в документах економічних відносин суб'єктів і дотримання при цьому вимог чинного законодавства, інших нормативних актів. В широкому сенсі до об'єктів судової економічної експертизи слід відносити економічні продукти, ресурси і фактори, детерміновані економічними відносинами, які зафіксовані на матеріальних носіях — документах, що залучаються до сфери судочинства. Разом з тим, спільне завдання судової економічної експертизи являє собою дослідження економічних відносин суб'єкта та економічних продуктів (економічних операцій) як результатів його господарської діяльності з формальної та змістовної сторони з метою встановлення фактичних даних та доказів, що мають значення по конкретній справі.

Економічна злочинність, виступаючи у вигляді організованої злочинної діяльності, тісно пов'язана з економічною і політичною системами, що апріорі обумовлює її виняткову суспільну небезпеку, безсумнівно більш значиму, ніж небезпека індивідуальних і простих групових злочинів. Вона, як мінімум, негативно впливає на загальні тенденції розвитку злочинності в країні, на криміналізацію всього суспільства, а як максимум — підриває довіру суспільства до органів влади, формує протестний, вкрай руйнівний для суспільства і держави настрій громадян. Разом з тим при розгляді багатьох злочинів у сфері економічної діяльності з'являється необхідність у вивченні складних схем злочинної діяльності, що вимагає значних знань в області фінансового, митного, податкового права, а також зовнішньоекономічної діяльності, менеджменту і маркетингу. У літературі особливо акцентується увага на проблемах виявлення, попередження та розкриття злочинів і посягань на кредитні ресурси економічних суб'єктів і шахрайських дій у банківській сфері; у відношенні цінних паперів[2].

Безумовно, практична необхідність при виникненні питань, пов'язаних з використанням спеціальних економічних знань, для встановлення конкретних фактів і обставин, що підлягають доказуванню щодо економічних злочинів, обумовлює активне застосування

---

[1] Криміналістика : підручник / В. Д. Берназ, В. В. Бірюков, А. Ф. Волобуєв та ін; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва; МВС України. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2011. 666 с.

[2] Бандурка О. М. Тисячоліття злочинності в Україні : монографія. Харків : Золота миля, 2015. 640 с.

можливостей експертних економічних досліджень, що проводяться на основі сучасних досягнень наукового знання[1].

Традиційним вважається, що судова економічна експертиза представляє собою самостійний клас системи судових експертиз, в ієрархічній системі яких на основі субординації він відноситься до вищої систематичної категорії. У клас же об'єднуються роди (види), що співвідносяться за близькими галузями спеціальних знань, які використовують подібний економічний інструментарій і є джерелом формування теоретичних і методичних основ судових експертиз.

Розвиток оціночної діяльності та зростаюча потреба вирішення питань щодо визначення вартості об'єктів обліку підприємств (організацій) у судочинстві зумовлюють становлення такого експертного спрямування, проте потребують належних теоретичних розробок.

З практичної точки зору пошук єдиної підстави для системи судових експертиз не такий важливий, бо системі властива мінливість, що залежить від інтеграції та диференціації наукового знання, від потреби слідчої та судової практики. Водночас класифікація судових експертиз за видами (родами) має суттєве теоретичне та практичне значення, насамперед для генезису нових галузей експертної діяльності.

Розвиток класу судової економічної експертизи обумовлює визначення подальших шляхів розвитку її приватних теорій родів (видів), сприяє правильному призначенню судових експертиз з метою вибору необхідного роду (виду) дослідження, судово-експертної установи або конкретної кандидатури судового експерта; перевірці і оцінці експертних висновків; організації судово-експертних установ (підрозділів), підготовці експертних кадрів, складанню планів, дидактичних циклів навчання і програм[2].

Сучасний стан теоретичних положень судової економічної експертизи як самостійного виду експертиз характеризується неоднозначним, а часто суперечливим розумінням її ключових понять, предмета і об'єктів, кола типових експертних завдань.

Предмет судової експертизи має складну структуру і є одним з ключових визначень судової експертології. Фактично, це те, що може бути встановлено експертизою, визначає її можливості, не допускає виходу за її межі.

У судовій експертології прийнято розрізняти поняття предмета судової експертизи роду (виду, підвиду) і конкретної експертизи.

---

[1] Тактика використання спеціальних знань у формі судової експертизи у процесі розслідування і розкриття злочинів / за заг. ред. В. О. Комахи. Чернівці : Золоті литаври, 2004. 339 с.

[2] Єрмоленко В. А. Сутність дефініції «судово-економічна експертиза». *Управління розвитком*. 2014. № 12. С. 42–43.

Перше доводиться і встановлюється науковим чином для кожного роду (виду, підвиду) судової експертизи. Друге зумовлюється питаннями, поставленими правозастосовником і вирішеними експертом в межах його спеціальних знань.[1]

У зв'язку з цим не можна не погодитися, що визначення предмета експертизи конкретизується через визначення предметів її різних родів і видів.

Значення предмета роду експертизи підкреслював І. Перевозова, вона акцентувала, що предмет покликаний дати про експертизу повне, вичерпне уявлення і сприяти її відмінності від будь-якого іншого роду судової експертизи[2].

Для того, щоб правильно сформулювати предмет судової економічної експертизи, звернемося до поняття її загального родового об'єкта. Розглядаючи категорію «економіка», слід відзначити відмінність за цільовим характером і переважним ставленням: держава, юридичні та фізичні особи. Економічні та фінансові інтереси держави та її власність мають бути захищені.

В Україні для економічного суб'єкта (підприємства, організації) регламентовані види економічної діяльності, її продукції та організаційно-правові форми. Згідно з Цивільним кодексом України виділяються фізичні (громадяни) і юридичні особи; регламентуються рамки участі держави, її суб'єктів, які можуть знаходиться у відносинах, регульованих законодавством[3].

До особливостей формування та утворення документів, що характеризують систему господарювання економічного суб'єкта, зокрема, можна віднести нормативно-правове регулювання господарських обліків, заснованих у тому числі на плані рахунків та положень до їх заповнення, укрупнені групи яких диференціюються на комерційні, некомерційні, кредитні та страхові підприємства (організації).

Загальний об'єкт роду судової економічної експертизи являє собою фінанси економічного суб'єкта, характер спеціальних знань про який формують також знання «материнських наук» про фінанси підприємства (організації) та їх механізм обігу[4].

Під *предметом судової економічної експертизи* слід розуміти фактичні дані (обставини справи), що встановлюються для цілей судочинства на основі використання спеціальних знань в області економіки та фінансів підприємства при дослідженні відображених на мате-

---

[1] Клименко Н. І. Судова експертологія. Київ : Ін Юре, 2007. 528 с.

[2] Перевозова І. В. Економічна експертиза як специфічна галузь знань. *Економіка: реалії часу*. 2013. № 3. С. 97–105.

[3] Цивільний Кодекс України : Кодекс, Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.

[4] Перевозова І. В. Вказана праця.

ріальних носіях (документах) процесів формування, руху та змін економічного продукту (економічних операцій). Виходячи із суті предмета судової економічної експертизи загальне її завдання полягає в дослідженні на основі використання спеціальних знань в області економіки і фінансів підприємства матеріальних носіїв (документів) з метою аналізу економічного продукту (економічних операцій).

Відповідно до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої відповідним наказом Міністерство юстиції України від 08.10.98 № 53/5, розрізняються наступні види судової економічної експертизи: бухгалтерського та податкового обліку; фінансово-господарської діяльності і фінансово-кредитних операцій та визначається завдання кожної з них[1].

Так, *основними завданнями* експертизи документів бухгалтерського обліку, оподаткування і звітності є визначення:

— документальної обґрунтованості розміру нестачі або надлишків товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів на підприємствах, в установах, організаціях і їх структурних підрозділах (далі — підприємство) періоду їх утворення;

— документальної обґрунтованості оформлення операцій з одержання, зберігання, виготовлення, реалізації товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів, основних засобів, надання послуг;

— документальної обґрунтованості відображення в обліку операцій з основними засобами, товарно-матеріальними цінностями, грошовими коштами, цінними паперами та іншими активами;

— документальної обґрунтованості відображення в обліку операцій з нарахування та виплати заробітної плати, інших виплат;

— документальної обґрунтованості, задекларованої платником податку бази оподаткування податком на прибуток підприємств, та суми податку, що підлягає сплаті за певний звітний період, визначеної органом податкового контролю;

— документальної обґрунтованості формування платником податкових зобов'язань та податкового кредиту з податку на додану вартість, визначення суми податку на додану вартість, що підлягає сплаті, та суми податку на додану вартість, заявленої до бюджетного відшкодування;

---

[1] Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом М-ва юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. *Офіційний вісник України.* 2013. № 3. Ст. 91.

— документальної обґрунтованості окремих елементів податків та зборів, визначених платником у відповідних деклараціях (розрахунках, звітах)[1].

Основними завданнями експертизи документів про економічну діяльність підприємств й організацій є:

1) проведення аналізу:

— показників фінансово-економічного стану (платоспроможності, фінансової стійкості, прибутковості тощо) підприємства/організації;

— структури майна та джерел його придбання;

2) визначення:

— документальної обґрунтованості розрахунків з дебіторами і кредиторами;

— документальної обґрунтованості аналізу складу витрат;

— документальної обґрунтованості розрахунків плати за оренду майна;

— документальної обґрунтованості розрахунків частки майна у разі виходу учасника зі складу засновників підприємства;

— документальної обґрунтованості розрахунків втраченого заробітку (від несвоєчасної виплати компенсації заподіяної шкоди у разі втрати працездатності та в інших випадках);

— документальної обґрунтованості цільового витрачання бюджетних коштів;

— документальної обґрунтованості розрахунків втраченої вигоди;

— документальної обґрунтованості розрахунків економічного показника майнової шкоди (збитки, втрачена вигода), проведених суб'єктами фінансово-господарського контролю, органами досудового розслідування або заявлених у позовних вимогах;

— документальної обґрунтованості здійснених фінансово-господарських операцій із придбання товарів, робіт, послуг за бюджетні кошти.

При цьому зазначається, що вирішення питань щодо дотримання відповідальними особами організаційно-правових вимог до проведення закупівлі товарів, робіт, послуг за державні кошти та щодо визнання поточної дебіторської заборгованості безнадійною не належить до завдань судової-економічної експертизи[2].

---

[1] Білуха М. Т. Судово-бухгалтерська експертиза : підручник. Київ : ВК «Воля», 2004. 656 с.

[2] Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом М-ва юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. *Офіційний вісник України.* 2013. № 3. Ст. 91.

Основними ж завданнями експертизи документів фінансово-кредитних операцій визнано визначення:

— документальної обґрунтованості оформлення банківських операцій з відкриття рахунків, руху грошових коштів на рахунках;

— документальної обґрунтованості оформлення та відображення в обліку операцій з видачі, використання та погашення кредитів;

— документальної обґрунтованості оформлення та відображення в обліку банків їх фінансово-господарської діяльності;

— відповідності відображення фінансово-господарських операцій банків вимогам нормативних актів з ведення обліку і подання звітності;

— документальної обґрунтованості відображення фінансово-господарських операцій щодо нарахування та сплати банками податків та їх відповідності даним обліку та звітності, чинному законодавству;

— документальної обґрунтованості проведення операцій за депозитними вкладами у банківських та інших фінансових установах.

Вирішення питань, які належать до компетенції органів державного фінансового та податкового контролю (здійснення експертами-економістами перевірки певного комплексу або окремих питань фінансово-господарської діяльності установ, організацій, підприємств з метою виявлення наявних фактів порушення законодавства, фактів порушення податкового законодавства, встановлення винних у їх допущенні посадових і матеріально відповідальних осіб), не належить до завдань економічної експертизи.

У судовій експертології *об'єкт експертного дослідження* розглядається як складна динамічна система, що представляє собою матеріальний об'єкт, що містить інформацію, необхідну для вирішення експертного завдання.

До об'єктів судової економічної експертизи традиційно відносять:

— первинні документи;

— бухгалтерські регістри;

— матеріали інвентаризації;

— матеріали калькуляції;

— бухгалтерську та податкову звітність;

— організаційно-розпорядчі документи;

— договори, меморандуми, контракти;

— цінні папери;

— документи довідково-технічного характеру про ставки рефінансування, котирування цінних паперів, а також документи, які уточнюють документально зафіксований зміст[1].

[1] Клименко Н. І. Вказана праця.

Слід зазначити, що різноманіття форм, видів і найменувань документів складно піддається перерахуванню в силу їх величезної кількості.

Документацію, яка перевіряється експертом економічного суб'єкта можна диференціювати на основі знань в області документознавства і документообігу, а також нормативних приписів, наступним чином:

— документи економічного суб'єкта, який перевіряється:

— документація, що характеризує вид економічної діяльності (установча документація, свідоцтва, виписка з реєстру юридичних осіб тощо);

— документація, що характеризує локально-нормативне регулювання (організаційні, розпорядчі, довідково-інформаційні, комерційні документи, документи особового складу тощо);

— документи, що характеризують систему господарювання суб'єкта;

— документи обліку (бухгалтерського, банківського, бюджетного тощо) та звітності (первинні документи, регістри аналітичного та синтетичного обліку, звітність);

— документи інших економічних суб'єктів як вільних зразків («зустрічна» документація комерційних, некомерційних, кредитних організацій (банків), податкових органів тощо);

— інші матеріали справи, що містять відомості, які відносяться до предмета експертизи (протоколи слідчих і судових дій, висновки експертів (первинні, додаткові, повторні судові експертизи, висновки експертів, акти ревізії, звіти тощо).

Наведений вище підхід до системи документації економічного суб'єкта, що перевіряється експертом, дозволяє вже на етапі ознайомлення виявити характерні риси за природою їх походження: види економічної діяльності, локально-нормативні, облікові та виробничі процеси. Таким чином, існуючі особливості формування та утворення документації підприємства (організації) характеризують загальне уявлення про його фінанси та їх обіг[1].

Іншим типом об'єктів, що пред'являються на судову економічну експертизу, є *інші матеріали справи*, що містять відомості, які відносяться до предмета експертизи (протоколи слідчих і судових дій, висновки експертів, первинні, додаткові, повторні судові експертизи, висновки фахівців, акти ревізії, звіти тощо).

До особливостей отримання судово-експертною установою, експертом об'єктів експертизи в процесі вирішення питань судової

[1] Гора І. В. Комплексна судова експертиза в аспекті дослідження міжгалузевого інституту судових експертиз в судочинстві України. *Вісн. Акад. адвокатури України*. Київ, 2014. Т. 11, № 3. С. 145–153.

економічної експертизи, якими є документи і матеріали справи, можна віднести їх приналежність до конкретного економічного суб'єкта. Вже на етапі ознайомлення з ними експертом визначається їх співвідношення з предметом судової експертизи, за формою належності до економічного суб'єкта, а також ступінь їх достовірності, придатності та відносності. До їх числа ми відносимо документи інших економічних суб'єктів, які використовуються при провадженні судової економічної експертизи, в якості вільних зразків для порівняння — «зустрічна документація» комерційних, некомерційних, кредитних організацій (банків), податкових органів тощо.

Результативність судової економічної експертизи визначається якістю і повнотою об'єктів і матеріалів, які представляються у справі. Разом з тим саме особливості отримання судово-експертною установою, експертом об'єктів експертизи мають значення в процесі вирішення питань такого роду експертиз, а також дозволяють виявляти ознаки, що вказують на невідповідності або розбіжності.

Як відомо, будь-який матеріальний предмет володіє невичерпним числом властивостей і в принципі може досліджуватися нескінченно. Тому одного поняття родового об'єкта недостатньо. Критерієм розмежування родів експертиз у таких випадках є *безпосередній об'єкт*, тобто ті властивості об'єкта, які піддаються дослідженню. У судовій експертології прийнято розрізняти за видом носія інформації об'єкти судових експертиз і поділяти їх на об'єкти-відображення і об'єкти-предмети[1].

Деякі дослідники використовують дану класифікацію і вважають, що сутність об'єктів-відображень полягає в тому, що в них відображена інформація про інший об'єкт (будь-які журнали-ордери, листівки-розшифровки, зведені (накопичувальні) відомості або машинограми, в яких відображаються первинні облікові документи, які є об'єктами-предметами). Таким чином, у первинних облікових документах відображається сам факт проведення господарської операції. Однак ми дотримуємося іншої думки. Первинні облікові документи є всього лише об'єктами, що відображають інформацію про факт або подію. Регістри аналітичного (синтетичного) обліку тільки групують отриману інформацію.

Таким чином, об'єкти судової економічної експертизи відносяться до категорії об'єктів-відображень, оскільки на них відобразилася інформація про інший об'єкт, подію, явище. Для визнання документа об'єктом експертного дослідження необхідна наявність в ньому економічно значимої інформації.

З урахуванням існуючого різноманіття пропонованих видів безпосереднього об'єкта слід констатувати наявність сутнісних

[1] Клименко Н. І. Вказана праця.

ознак об'єктів судової економічної експертизи, які формують їх природу і визначають характерні риси. Пізнання подій і явищ можливе тільки з формальної і змістовної сторони їх відображення за допомогою аналізу економічної інформації.

Усталеним визначенням економічної інформації є сукупність відомостей, що характеризують економічну сторону виробництва і є об'єктом зберігання, передачі і перетворення. На основі класифікації економічної інформації нами зроблена спроба систематизувати її за особливостями відображення виробничих процесів наступним чином:

— інформація щодо конструкторської та технологічної підготовки виробництва з урахуванням галузевої специфіки економічної діяльності економічного суб'єкта;

— нормативна і планова інформація (техніко-економічне планування, норми, нормативи);

— первинна облікова економічна інформація, що відображає формування фактів;

— вторинна проміжна аналітична облікова економічна інформація;

— вторинна проміжна синтетична облікова економічна інформація;

— звітні статистичні та фінансові відомості, відображені згідно з прийнятими формами звітності[1].

З теоретичної точки зору, предметом є усе те, що може бути встановлено експертизою, він представляє її можливості, не допускає виходу за межі експертизи. *Завданням* є, в свою чергу, те, що має бути встановлено. Завдання не можуть виходити за рамки предмета[2].

Загальноприйнятий підхід до систематизації експертних завдань визначається за ступенем спільності та ієрархічної субординації; виділяються загальні (завдання роду), типові (завдання виду) і конкретні (завдання конкретного експертного спрямування). Якщо загальні і типові завдання характеризують наукове узагальнення певних питань по даному роду (виду) експертиз, то конкретні завдання знаходять своє відображення через конкретне питання до експерта в залежності від конкретної ситуації.

Виділення кола типових експертних завдань покликане окреслити потенціал роду судової економічної експертизи. У науковій літературі пропонувалися переліки типових експертних задач судової економічної експертизи. У системі судово-експертних установ Мініс-

---

[1] Понікаров В. Д. Судово-економічна експертиза : навч. посібн. / В. Д. Понікаров, С. М. Попова, Л. М. Попова. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 271с.

[2] Бачинін В. А., Журавський В. С., Панов М. І. Філософія права. Київ, 2003. 404 с.

терства юстиції України певною стійкістю характеризуються два підходи. Якщо в одних джерелах перераховувалися типові завдання роду, то в інших виділялися її види. Так, залежно від пропонованих видів окреслювалися їх завдання. В системі судово-експертних установ Міністерства внутрішніх справ України також є типовий перелік експертних завдань фінансово-аналітичної, податкової та бухгалтерської експертиз[1].

Ідентифікаційна задача як задача встановлення тотожності відображених у слідах матеріальних об'єктів не належить до завдань класу судової економічної експертизи, оскільки об'єкти — зміст облікових операцій та зміст економічних операцій — не можуть бути об'єктами ідентифікації. Виділення такої якісної характеристики економічних експертних завдань є суттєвим, оскільки обумовлено особливістю об'єктів пізнання — економічний стан, подія, причинні зв'язки між ними та їх зміст. Слід зазначити саме діагностичний характер такого роду досліджень. Таким чином, клас судової економічної експертизи характеризується вирішенням діагностичних завдань.

Протягом 90-х рр. XX ст. згідно з відомчим переліком видів експертиз, була виділена ситуалогічна експертиза з метою проведення системного аналізу події та місця події. Подальша відмова від такого роду експертиз виглядає цілком обґрунтованою. Предметом ситуалогічних експертиз є певна подія, взята в динаміці, або її окремі фрагменти. Зазначимо, що критерій як подія або комплекс завдань не може бути покладений в основу класифікації, оскільки такого роду дослідження можуть вимагати використання знань з різних областей[2].

У науковій літературі вченими зверталася увага на поділ судової економічної експертизи на види: експертиза фінансового стану господарюючого суб'єкта, фінансово-кредитна, податкова, інженерно-економічна тощо. Не можна не погодитися з Т. Авер'яновою в питанні щодо комплексного критерію поділу системи, який включає «об'єкти, завдання експертного дослідження і традиційне уявлення про об'єкти і завдання певного роду, виду експертизи»[3]. Разом з тим ми вважаємо, що в основі класифікації слід враховувати характер досліджуваних об'єктів у сукупності з вирішуваними завданнями.

На даному етапі можна запропонувати поняття предметів і загальних завдань видів судової економічної експертизи.

---

[1] Кримінальний процес України : підручник / Ю. М. Грошевий, Т. М. Мірошниченко, Ю. В. Хоматов та ін.; за ред. Ю. М. Грошевого, В. М. Хотенця. Харків : Право, 2000. 496 с.

[2] Криміналістика : підручник / В. М. Глібко та ін. ; ред. В. Ю. Шепітько; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Київ : Ін Юре, 2001. 682 с.

[3] Аверьянова Т. В. Содержание и характеристика методов судебно-экспертного исследования. Алма-Ата, 1991. 234 с.

Предметом судової економічної експертизи комерційних підприємств (організацій) є сукупність фактичних даних (обставин справи), що встановлюється для цілей судочинства на основі використання спеціальних знань в області економіки і фінансів комерційних підприємств при дослідженні відображених на матеріальних носіях (документах) процесів формування, руху і змін економічного продукту (економічних операцій), загальна задача якої полягає у дослідженні на основі використання спеціальних знань у галузі економіки та фінансів комерційних підприємств матеріальних носіїв (документів) з метою аналізу економічного продукту (економічних операцій).

Предметом судової економічної експертизи некомерційних підприємств (організацій) є сукупність фактичних даних (обставин справи), встановлювана для цілей судочинства на основі використання спеціальних знань в області економіки і фінансів некомерційних підприємств при дослідженні відображених на матеріальних носіях (документах) процесів формування, руху та змін економічного продукту (економічних операцій), завдання якої полягає в дослідженні на основі використання спеціальних знань в області економіки і фінансів некомерційних підприємств матеріальних носіїв (документів) з метою аналізу економічного продукту (економічних операцій).

Предметом судової економічної експертизи кредитних організацій є сукупність фактичних даних (обставин справи), що встановлюється для цілей судочинства на основі використання спеціальних знань в області економіки, банківської справи і фінансів кредитних підприємств (організацій) при дослідженні відображених на матеріальних носіях (документах) процесів формування, руху і змін економічного продукту (економічних операцій), завдання якої полягає в дослідженні на основі використання спеціальних знань у галузі економіки, банківської справи та фінансів кредитних підприємств (організацій) матеріальних носіїв (документів) з метою аналізу економічного продукту (економічних операцій).

Предметом судової економічної експертизи страхових організацій є сукупність фактичних даних (обставин справи), встановлювана для цілей судочинства на основі використання спеціальних знань в області економіки, страхової справи та фінансів страхових підприємств при дослідженні відображених на матеріальних носіях (документах) процесів формування, руху та змін економічного продукту (економічних операцій), завдання якої полягає в дослідженні на основі використання спеціальних знань в області економіки, страхової справи і фінансів страхових підприємств матеріальних носіїв

(документів) з метою аналізу економічного продукту (економічних операцій)[1].

Очевидно, що особливим видовим об'єктом судової економічної експертизи, як нам видається, є фінанси співробітників підприємства (фінанси фізичних осіб), у відношенні яких більшість правопорушень і злочинних діянь у високому ступені є латентними. Дійсно, дослідження і аналіз цього видового об'єкта судової економічної експертизи можливі тільки на основі використання інструментарію «материнських наук», до числа яких відносяться знання в сфері економіки трудових ресурсів, нормування праці, нормативно-правового регулювання трудових ресурсів з урахуванням галузевої (економічні види діяльності) і облікової специфіки підприємства (бюджетна, бухгалтерська, банківська тощо) і трудового законодавства.

Певною мірою фінанси співробітників (штатні, позаштатні) підприємства (організації) є особливим видовим об'єктом судової економічної експертизи[2].

Вважаємо, що предметом судової економічної експертизи економіки праці є сукупність фактичних даних (обставин справи), що встановлюється для цілей судочинства на основі використання спеціальних знань в області економіки праці і фінансів співробітників підприємства (штатні, позаштатні) при дослідженні відображених на матеріальних носіях (документах) процесів формування, руху і змін економічного продукту (економічних операцій), завдання якої полягає в дослідженні на основі використання спеціальних знань в області економіки праці і фінансів співробітників підприємства (штатні, позаштатні) матеріальних носіїв (документів) з метою аналізу економічного продукту (економічних операцій).

Отже, *судова економічна експертиза* — це процесуальна дія, спрямована на отримання доказів шляхом проведення судовим експертом на основі його спеціальних знань з бухгалтерського обліку, оподаткування та фінансів дослідження об'єктів (первинних документів, облікових регістрів і звітності), які містять інформацію про фактичні дані та обставини справи, що перебуває у провадженні. Дослідження проводяться для встановлення достовірних даних, що стосуються розслідування економічних порушень і злочинів, включаючи розгляд цивільних або господарських справ з економічних справ[3].

---

[1] Експертизи у судочинстві України : посібник / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 504 с.

[2] Аверьянова Т. В. Судебная экспертиза: курс общей теории. Москва : Норма, 2006. 480 с.

[3] Навчально-методичний комплекс з дисципліни "Судово-бухгалтерська експертиза". Ужгород, 2014.

Предметом судової економічної експертизи є відображені в документах господарські (фінансові) операції, що є об'єктами дослідження, відображають стан і результати економічної діяльності суб'єктів економічних відносин та визначається завданнями, поставленими перед нею, змістом питань, які вона вирішує у правоохоронній і судовій діяльності. Виходячи з поставлених питань, експерт досліджує лише ті бухгалтерські (фінансові) операції, які цікавлять судово-слідчі органи і стосуються справи.

За напрямками досліджень економічна експертиза розподіляється, зокрема, на бухгалтерську, фінансово-економічну та фінансово-кредитну та включає:

— дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності;

— дослідження документів економічної діяльності підприємств і організацій;

— дослідження документів фінансово-кредитних операцій, кожна з яких має свій предмет та завдання.

Предмет судової бухгалтерської експертизи — це відображені в документах бухгалтерського та податкового обліку господарські операції відносно яких експерт дає висновок з поставлених на його вирішення питань. Господарські операції є предметом бухгалтерського обліку, але експерт досліджує не самі господарські операції, а відображення їх у бухгалтерському та податковому обліку підприємства (організації, установи)[1].

Предмет фінансової економічної експертизи — це відображена в документах інформація щодо фінансово-економічних показників діяльності підприємства (організації, установи), акціонування, банкрутства, орендних відносин, цільового використання бюджетних коштів.

На підставі відображеної в фінансовій документації підприємства інформації встановлюються дані, які характеризують утворення, розподіл і використання на підприємстві доходів, грошових фондів, наявність негативних відхилень у цих процесах, що вплинули на показники господарської діяльності або сприяли здійсненню правопорушень, які пов'язані з невиконанням фінансової дисципліни.

Предмет фінансово-кредитної експертизи — це відображені в документах господарські операції банків та підприємств (організацій, установ) при взаємовідносинах з банками. Основною метою фінансово-кредитної експертизи є експертне дослідження операцій з отримання кредитів без матеріального і правового забезпечення,

---

[1] Білуха М. Т. Судово-бухгалтерська експертиза : підручник. Київ : ВК «Воля», 2004. 656 с.

аналіз повернення кредиту, дослідження документального оформлення готівкових і безготівкових розрахунків[1].

Отже, зазначимо, що до предмета судово-економічної експертизи треба віднести:

— фінансово-господарську діяльність суб'єктів різних форм власності, результати якої були відображені в первинних документах, в регістрах обліку та різних форм звітності (бухгалтерської та податкової) в певний період;

— усі результати підприємницької (фінансово-господарської) діяльності, не відображені в первинних документах, бухгалтерському обліку та звітності (неконтрольований дохід, включаючи неоплачені державі податки та обов'язкові платежі) у визначений період;

— результати підприємницької (фінансово-господарської) діяльності, що відповідають збитку, нанесеному власникам доходів і державі у сфері економіки (присвоєні, розтрачені або приховані доходи від продажів, включаючи несплачені державі податки і обов'язкові платежі) у певний період;

— виконання вимог чинного законодавства (у межах спеціальних знань експерта-економіста) при відображенні підприємницької (фінансово-господарської) діяльності або окремих операцій у первинних облікових (чи інших) документах, у регістрах обліку та різних форм звітності (бухгалтерської та податкової) у визначений період;

— інші матеріали справи, які містять вихідні дані, що відносяться до предмета експертизи, включаючи протоколи допитів з показаннями обвинувачених, свідків, потерпілих. У цих протоколах можуть міститися, наприклад, відомості про факти підприємницької діяльності, не відображені в об'єктах дослідження по даній справі.

До предмета судово-економічної експертизи ***не належать***:

— адміністративні (фінансові) правопорушення у вигляді неправильного нарахування податків, їх несвоєчасного перерахування до бюджетів;

— рух товарно-матеріальних цінностей поза зв'язком із заподіянням збитків власникам доходів і державі;

— встановлення довідкових даних, які не потребують проведення дослідження з використанням експертних методів;

— правові питання, що належать до виключної компетенції особи або органу, який призначив судово-економічну експертизу та пов'язані з кримінально-правовою кваліфікацією діяння (встановлення складу злочину, наявність вини тощо), або з цивільно-правовою кваліфікацією договірних відносин (контрактів, положень, суті угод тощо);

[1] Економічна експертиза. URL : https://yureks.com.ua/ekspertyzy/ekonomichna-ekspertyza.html

— встановлення фактів виконання вимог законодавства відповідальними (посадовими) особами економічного суб'єкта.

Підсумовуючи, можна зробити висновок про те, що в межах вивчення предмета судової економічної експертизи потребують аналізу такі питання:

— дослідження планових економічних показників діяльності підприємства;

— встановлення фактичних даних щодо результатів виробничо-господарської діяльності підприємства (організації), окремих сторін виробничого процесу, економічної ефективності новацій у сфері виробництва, негативних явищ у системі оплати праці, а також умов, що сприяють їх появі;

— встановлення обставин, що сприяють спотворенню повноти відображення звітних даних, за виконаними господарськими операціями, у бухгалтерському обліку та звітності;

— визначення порядку ведення бухгалтерського обліку, його відповідності з вимогами своєчасності та повноти обліку та звітності господарської діяльності, відповідно до вимог законодавства;

— встановлення сум не обчислених податків і зборів за результатами господарської діяльності, досліджуваних суб'єктів;

— встановлення сум податків і зборів, що підлягають до сплати, за результатами господарської діяльності, досліджуваних суб'єктів;

— встановлення дії або бездіяльності певних осіб щодо обчислення та оплати податків досліджуваних суб'єктів;

— дослідження економічних показників діяльності підприємства (визначення фінансового стану);

— дослідження джерел складання економічних показників діяльності підприємства для визначення їх обґрунтованості;

— дослідження відповідності господарської діяльності економічного суб'єкта з відображення майна, їх зобов'язань та господарських операцій в обліку та звітності (бухгалтерської та податкової) вимогам законодавства;

— встановлення порядку проведення інвентаризацій активів і зобов'язань, а також методики обґрунтованості їх оцінки;

— визначення обґрунтованості освіти і використання різних виробничих фондів і фондів оплати праці;

— дослідження відповідності правил документообігу та технології обробки облікової інформації чинному законодавству.

Необхідність у судовій економічній експертизі як правило виникає у разі:

— необхідності аналізу відомостей щодо господарської діяльності будь-яких організацій або окремих суб'єктів;

— розслідування або розгляду судом кримінальної справи з приводу присвоєння або розкрадання матеріальних цінностей;

— необхідності виявлення посадового злочину;

— розгляду цивільної справи, коли необхідне вивчення бухгалтерських документів;

— вивчення фінансового стану підприємств, дотримання ними законодавства і правил здійснення фінансових операцій;

— виявлення прихованого прибутку, різноманітних необґрунтованих переказів грошових коштів в різні фонди, порушень домовлених зобов'язань, питань, що стосуються дивідендів, інвестицій, цінних паперів[1].

Визначивши предмет і об'єкти судової економічної експертизи, визначимо її *методи*. Вибір і застосування того чи іншого методу залежить від предмета і об'єкта експертизи; іноді розробляються спеціальні системи методів, які утворюють методики експертних досліджень. Зауважимо, що тільки з'ясування предмета і об'єкта експертизи, дозволяє формувати методику дослідження. Її зміст — істотна ознака кожного роду, виду та різновиду судової експертизи. Залежно від конкретно поставленого перед експертом завдання, він обирає необхідний метод, тобто специфічні прийоми, за допомогою яких вивчається предмет.

Прийом — це окрема дія, рух, спосіб здійснення чого-небудь.

Метод характеризує способи вивчення і предмет судової економічної експертизи.

Говорячи інакше, *методом* судової експертизи є сукупність прийомів, що застосовуються експертом при дослідженні бухгалтерських документів і матеріалів справи.

Методи дослідження завжди є цілеспрямованими, тому їх співвідносять із завданням і об'єктом вивчення. Методи можуть бути як загальнонауковими, так і специфічними (приватними). До *загальнонаукових методів* прийнято відносити аналіз, синтез, порівняння, індукцію, дедукцію, узагальнення тощо.

Специфічні (*приватні*) *методи* можна об'єднати в чотири групи:

— обліково-статистичні методи і методи відкритої перевірки;

— розрахунково-аналітичні методи та спеціальні економіко-правові методи, які використовуються на мікрорівні — при виявленні та оцінці економічних параметрів конкретних правопорушень, злочинів, економічної діяльності окремих осіб[2].

---

[1] Легких К. В. Загальнонаукові та процесуальні питання проведення судової правової експертизи в судочинстві України : автореф. ... канд. юрид. наук; 12.00.09. Академія адвокатури України. Київ, 2009. 21 с.

[2] Експертизи у судочинстві України : посібник / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 504 с.

Отже, залежно від характеру розв'язуваних завдань і поставлених цілей, методи дослідження кримінальної економічної діяльності можуть бути наступними:

1) обліково-статистичними:
— метод специфічних індикаторів;
— структурний метод;
— метод моделювання;
— експертний метод;
— змішані методи;
2) методами відкритої перевірки;
3) розрахунково-аналітичними:
— фінансово-економічний аналіз;
— статистичні розрахунки;
— економіко-математичні методи;
4) спеціальними економіко-правовими:
— метод документального аналізу;
— метод виявлення невідповідностей;
— метод бухгалтерського аналізу;
— метод економічного аналізу[1].

Обліково-статистичні методи використовуються для забезпечення найбільш повної реєстрації тіньових економічних явищ з метою отримання узагальнюючої характеристики всієї їх сукупності та окремих груп, виявлення і вивчення масових статистичних закономірностей у кримінальній економічній діяльності.

Метод специфічних індикаторів пов'язаний з використанням будь-якого одного показника, що відображає рівень економічної діяльності, отриманого прямим або непрямим способом. В рамках цього виділяють приватні методи, до числа яких можна віднести прямі і непрямі методи. Прямі методи передбачають застосування інформації спеціальних обстежень, опитувань, перевірок та їх аналіз для виявлення розбіжностей між доходами і витратами окремих груп платників податків, а також для характеристики різних форм тіньової діяльності або для її оцінки за певною групою економічних показників. Важливою для прямих методів є фіксація даних про діяльність державних контролюючих та правоохоронних органів. У свою чергу, самі ці дані є предметом застосування спеціальних економіко-правових методів. Важливе місце в групі прямих методів займають широко застосовувані контрольні опитування та обстеження. Непрямі методи засновані переважно на інформації систем зведених даних макроекономічних, фінансових і податкових органів. Ці мето-

[1] Классификация основных методов судебной экспертизы. Москва : ВНИИСЭ, 1982. 176 с.

ди широко застосовуються тоді, коли неможлива пряма фіксація досліджуваних параметрів.

Структурний метод використовується для оцінки економічної злочинності на макрорівні і заснований на використанні інформації про розміри тіньової економіки в різних галузях виробництва.

Метод моделювання пов'язаний з виявленням сукупності факторів, що визначають тіньову економіку; він спрямований на розрахунок її відносних обсягів (показників). Залежно від кола розв'язуваних задач, даний метод можна поділити на: імітаційне моделювання; метод побудови комплексу рішень; лінійне програмування; аналіз чутливості[1].

Дані методи використовуються для створення економічної ситуації (або системи), що розкриває свою змістовну сторону різного роду знаковими, абстрактними записами — числовими величинами, балансовими рівняннями, узагальненнями, множинами, графоаналітичними та іншими математичними моделями і символами.

Експертний метод використовує експертні оцінки вивчення наслідків впливу тіньової економіки. При цьому, експерт-економіст визначає ступінь довіри даними з якої-небудь галузі, виду злочинної діяльності тощо. Після збору даних зі звичайних джерел їх автоматично дорахують на певну величину. Методологію експертних оцінок визначає сам експерт. Багато зв'язків і відносин, які представляються йому очевидними, він використовує для оцінки того, що важко піддається кількісному опису. Проблема використання даного методу полягає в тому, що важко знайти достатньо кваліфікованого експерта, здатного дати оцінку, правильність якої підтвердиться лише через певний час, після отримання додаткової інформації. Цим методом оцінюється така характеристика економічних злочинів, як, наприклад, їх латентність[2].

Основна ідея *змішаного методу* полягає в побудові моделі, яка враховує велику кількість детермінантів і індикаторів тіньової економіки, тобто величин, що залежать від її обсягу. Сама тіньова економіка розглядається як прихована змінна, яка безпосередньо не вимірюється.

Різноманіття застосовуваних методів свідчить про відсутність єдиної методики кількісної оцінки параметрів кримінальної економічної діяльності, критеріїв достовірності результатів. Як показують результати розрахунків, прямі методи дають, як правило, занижену

---

[1] Там само.

[2] Лозовий А. І., Сімакова-Єфремян Е. Б. Шляхи вирішення проблем науково-методичного забезпечення експертної діяльності в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків, 2015. Вип. 15. С. 149–156.

оцінку тіньової економіки; непрямі методи, методи прихованих змінних, м'якого моделювання, структурний метод — завищену. Корисним є також вивчення вторинних джерел інформації (матеріалів преси, судових розглядів тощо)[1], що дозволяє оцінити окремі аспекти тіньової діяльності. Її найбільш об'єктивна оцінка можлива при комплексному використанні різних методів.

Методи відкритої перевірки забезпечують виявлення кримінальної економічної діяльності лише в тій мірі, в якій це дозволяє робити відкритість суб'єктів, що перевіряються. Застосування цих методів — компетенція спеціально створених контролюючих органів. Ними виявляються і присікаються порушення валютного, митного, банківського, податкового, антимонопольного законодавства, правил торгівлі, пожежної безпеки, санітарних норм тощо.

Результати, отримані при використанні методів відкритої перевірки, згодом можуть використовуватися в обліково-статистичних цілях. Так, наприклад, методами відкритої перевірки здійснюється оцінка на основі відкритих даних домінуючого положення суб'єкта господарювання або групи господарюючих суб'єктів, контролюючих майно один одного, а також зловживання домінуючим становищем. Факт такого положення оцінюється показником частки ринку, відповідно до методичних документів Антимонопольного комітету України. Зазначені методи, як правило, не використовуються експертом-економістом для проведення судової економічної експертизи на стадії попереднього слідства, так як вони застосовуються для оцінки масштабів латентної і кримінальної економічної діяльності на макрорівні[2].

Особливістю сучасної економічної злочинності є її прихований характер, неочевидність самої події злочину. Адекватна оцінка одержаних злочинних доходів та інших значущих параметрів економічного стану є складним завданням, яке має дві особливості. По-перше, здійснення їх адекватної оцінки можливо лише в процесі їх виявлення при розгляді на стадії попереднього слідства. По-друге, для їх виявлення та оцінки необхідне застосування спеціальних методів економіко-правового аналізу. Стосовно до судової експертизи, це означає, що вибір і застосування економіко-правового аналізу залежать від предмета і об'єкта експертизи. Методичні основи економічних експертиз включають в себе сукупність прийомів, що застосовуються при експертному дослідженні господарських операцій, відображених в обліку, в результатах ревізій і перевірок фінансової діяльності

[1] Методи оцінки іллегальної економіки (Частина 1) |Лекор М. І. Флейчук. Львів, 2010. URL : http://mev.lac.lviv.ua/downloads/ied/lec/lec2.pdf.

[2] Лозовий А. І., Сімакова-Єфремян Е. Б. Вказана праця.

господарюючих суб'єктів[1]. Загальнонаукові методики дослідження в економічних експертизах включають в себе аналіз і синтез, абстрагування і конкретизацію, індукцію і дедукцію, аналогію і моделювання, системний аналіз та інші методи дослідження навколишньої дійсності.

Використання спеціальних знань експертів-економістів у слідчій практиці дозволяє повніше встановити і оцінити ознаки спотворень «слідів» в економічній інформації, здійснених за допомогою інтелектуального підроблення, визначити і кількісно виміряти негативні економічні явища і ситуації, що виникли в результаті цього, виявити ступінь їх впливу на фінансові результати діяльності суб'єкта господарювання[2].

Процесуальна сутність форм використання спеціальних знань в області обліку і контролю при проведенні аудиторської перевірки, ревізії або експертизи, призначених на вимогу органу попереднього слідства, є різною. Документальна ревізія, що проводиться на вимогу слідчого, як і судово-економічна експертиза, є однією з форм використання в судочинстві спеціальних знань. Відмінності документальної ревізії від судової економічної експертизи та документальної ревізії передбачені не процесуальним, а іншими законами і підзаконними актами. Тому вона являє собою позапроцесуальну форму використання спеціальних знань і за своєю сутністю залишається формою подальшого фінансово-господарського контролю і способом збирання доказів. Судова економічна експертиза не є формою фінансового контролю, вона є способом встановлення фактичних даних[3].

Відмінності між судовою економічною експертизою, ревізією фінансово-господарської діяльності та документальною перевіркою в літературі відзначалися неодноразово. Виділяють відмінності:

— процесуальні (порядок призначення, проведення і розгляду результатів; наслідки для суб'єкта, чия діяльність досліджувалася);

— методичні (об'єкти дослідження, порядок їх отримання і дослідження, обсяг досліджуваних матеріалів, застосовувані методи і способи дослідження, вирішувані питання тощо)[4].

Такі відмінності мають, на наше переконання, тільки процесуальну природу, оскільки відмінності безпосередньо зумовлені кри-

---

[1] Лушкін В. А. та ін. Контроль і ревізія підприємств. Житомир, 2000. 386 с.

[2] Тактика використання спеціальних знань у формі судової експертизи у процесі розслідування і розкриття злочинів / за заг. ред. В. О. Комахи. Чернівці : Золоті литаври, 2004. 339 с.

[3] Куркін М. В. Ревізії та перевірки за зверненнями правоохоронних органів : навч. посібн. / М. В. Куркін, В. Д. Понікаров. Харків : Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. 412 с.

[4] Бутинець Ф. Ф., Бардаш С. В., Малюга Н. М. Вказана праця.

мінальним судочинством, а інші — зумовлені ним опосередковано. Якщо визнати, що до предмету судової економічної експертизи належить порядок застосування методик з фінансового аналізу стану підприємства, а інша позиція виключає існування таких видів експертиз, то слід визнати, що в область спеціальних знань судового експерта-економіста входить знання відповідних положень законодавства про бухгалтерський облік. Це означає, що спочатку і експерт, і ревізор, і особа, яка проводить документальну перевірку, володіють, по суті, однією і тією ж методикою досліджень, заснованою на застосуванні норм законодавства.

Необхідно дещо докладніше зупинитися на процесуальних відмінностях експертизи від ревізії та документальної перевірки. Як уже зазначалося, судова експертиза існує тільки в рамках кримінального судочинства, наприклад, у стадії попереднього розслідування справи про податковий злочин. Перевірки співробітниками органів внутрішніх справ в області оподаткування здійснюються на стадії перевірки та документування ознак податкових злочинів. Пізніше приймається будь-яке процесуальне рішення, що і є метою перевірки[1].

Експертиза проводиться на підставі постанови судді, слідчого або прокурора про призначення експертизи. Ревізія, проведена контрольно-ревізійними органами, проводиться на підставі спеціального посвідчення, підписаного керівником контрольно-ревізійного органу (при проведенні ревізії з ініціативи правоохоронних органів спеціальне посвідчення видається на підставі відповідної постанови (вимоги, звернення). Виходячи з цього, експертизу проводять державні судові експерти або інші експерти з числа осіб, що володіють спеціальними знаннями. Ревізію фінансово-господарської діяльності проводять працівники контрольно-ревізійних органів. За характером участі в процесі ревізор є посадовою особою. На попередньому слідстві і в суді він виступає в якості свідка, дає свідчення. Ревізор складає акт, в якому відображаються результати ревізії. Експерт не дає свідчень на попередньому слідстві або в суді, він дає *висновок*. Експерт є учасником процесу і в межах своєї компетенції може з дозволу слідства або суду ставити питання обвинуваченим і свідкам. Відповідно до завдань, що стоять перед ревізією як засобом адміністративно-господарського контролю, ревізор, поряд з вивченням фактичного стану справ на контрольованому об'єкті, зобов'язаний виявляти порушення і злочини, а розслідування і оцінка цих злочинів входить в обов'язки слідчого або суду. Експерт же досліджує і встановлює факти лише в межах своєї компетенції, дає їм кваліфіковану

[1] Податковий кодекс України. *Голос України*. 2010. № 229–230.

оцінку, але не має на меті своєї діяльності виявлення фактичного стану справ на будь-якому господарському об'єкті[1].

Проведення судової економічної експертизи здійснюється за постановою слідчого, прокурора, а також за ухвалою суду або постановою судді у зв'язку з розслідуванням і розглядом кримінальних, цивільних або господарських справ. Вона доручається висококваліфікованому фахівцеві — експерту-економісту, який є штатним або позаштатним співробітником державної експертної установи. Закон допускає використання в якості експерта — бухгалтера, аудитора, що володіє відповідними професійними знаннями[2]. Підбір таких фахівців, затвердження їх складу та порядку їх діяльності здійснюються керівником судово-експертної установи. Ревізію за постановою слідчого (суду) проводять ревізори органів державного або відомчого контролю. У деяких організаціях, наприклад, в акціонерних товариствах, ревізійні комісії (ревізори) є виборними.

Місцем проведення судово-економічної експертизи є приміщення експертних установ. У разі необхідності, місце проведення судово-економічної експертизи визначається експертом за погодженням з органом, що призначив експертизу. Ревізії на вимогу слідчого, співробітників інших правоохоронних органів проводяться, як правило, за місцем знаходження досліджуваного об'єкта. Закон передбачає право вилучення при ревізії тільки тих документів, які свідчать про правопорушення.

Підставою для призначення ревізії, що проводиться на вимогу правоохоронного органу, служать матеріали розслідування або судового розгляду, з яких випливає, що деякі обставини справи можна встановити тільки за допомогою методів документальної ревізії.

Підставою для призначення судової економічної експертизи служать такі встановлені обставини справи, для правильної оцінки яких слідчим або судом потрібно мати висновок експерта-економіста. Підставою для проведення ревізії з ініціативи слідчого є вимога (постанова) слідчого до керівника вищої або контролюючої організації про призначення цієї ревізії наказом. Підкреслимо: підставою для проведення судової економічної експертизи служить тільки постанова слідчого, співробітника іншого правоохоронного органу[3].

Обсяг робіт по ревізії, що призначається на вимогу слідчого, співробітника іншого правоохоронного органу і обсяг робіт при су-

---

[1] Куркін М. В. Вказана праця.

[2] Бондаренко Н. О. Аудит суб'єктів підприємницької діяльності : навч. посібн. / Н. О. Бондаренко, В. Д. Понікаров, С. М. Попова. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 300 с.

[3] Бутинець Ф. Ф., Бардаш С. В., Малюга Н. М. Вказана праця.

довій економічній експертизі встановлюється цими особами. Однак тільки в першому випадку керівник вищого або контролюючого органу при призначенні ревізії може включити в її програму додаткові питання. Як ревізор, так і експерт за своєю ініціативою можуть включати в програму роботи додаткові питання, але за згодою слідчого (іншої особи), яка призначила ревізію або експертизу.

Об'єктом ревізії, що проводиться на вимогу слідчого, співробітника іншого правоохоронного органу, є записи, документи оперативно-технічного та бухгалтерського обліку, звітність, матеріали інвентаризацій, перевірок, а також матеріали справи. Їх використання при такій перевірці наближає ревізію по об'єктах дослідження до судової економічної експертизи, об'єктами якої служать первинні і зведені документи бухгалтерського обліку, що є тільки матеріалами кримінальної справи, які необхідні експерту для дачі висновку[1].

У процесі дослідження можуть використовуватися відомості з актів документальних ревізій, висновків експертів інших спеціальностей, показань обвинувачених, свідків та інших матеріалів кримінальної справи, якщо ці відомості надаються в якості вихідних даних і їх використання пов'язане з дослідженням бухгалтерських документів. Однак експерт-економіст має право вивчати тільки матеріали кримінальної справи і не може за власною ініціативою досліджувати документи, що знаходяться поза ним. При цьому, деякі матеріали справи (наприклад, протоколи допитів свідків і обвинувачених, висновки експертів), будучи об'єктами дослідження експерта-економіста, можуть не бути об'єктами документальної ревізії. Технології проведення ревізії та судової економічної експертизи, в основному, є подібними. Разом з тим, методики проведення ревізії та судово-економічної експертизи мають відмінності, а деякі методи, якими користуються при ревізії, є неприпустимими при проведенні експертизи. Ревізори при виконанні перевірок на вимогу слідчого використовують, в основному, методи документального контролю. Тільки за погодженням зі слідчим вони можуть застосувати методи фактичного контролю: огляди, інвентаризації, заміри виконаних робіт, отримання пояснень від ревізованих, проводити зустрічні перевірки в інших організаціях[2].

На відміну від ревізора, експерт-економіст не має права збирати документи та іншу інформацію, яка є доказом у кримінальному провадженні. Він не може отримувати довідки від будь-яких осіб, виконувати контрольно-ревізійні дії (проводити інвентаризації цінностей або брати в них участь, звіряти взаєморозрахунки, перевіряти розрахункові операції тощо), залучати до проведення експертизи

[1] Дікань Л. В. Контроль і ревізія : навч. посібн. Київ : Знання, 2007. 327 с.
[2] Бутинець Ф. Ф., Бардаш С. В., Малюга Н. М. Вказана праця.

інших осіб (що нерідко робиться на практиці в ході ревізії). Згідно з чинним законодавством, експерт-економіст може використовувати лише методи економічного аналізу. Він досліджує тільки ті матеріали, які йому представляє слідчий. Якщо потрібні додаткові матеріали, експерт порушує відповідне клопотання перед органом, який призначив експертизу. Отримувати пояснення від обвинувачених і свідків він може, лише беручи участь в допитах цих осіб, оглядати будь-які нові об'єкти — тільки в процесі слідчого огляду.

Проведене розмежування ревізій, аудиторських перевірок і судової економічної експертизи дозволяє встановити сутність цієї експертизи, а також викласти орієнтири для слідчого та інших працівників правоохоронних органів щодо правильного вирішення питання про необхідну в кожному конкретному випадку форму використання спеціальних знань в області обліку та контрольно-ревізійної діяльності. Судова економічна експертиза є вивченням фактичних даних, що відносяться до економічної та соціальної діяльності організацій, яке здійснюється на основі використання спеціальних економічних знань. Це дуже важливо, бо злочини, що здійснюються в сфері економіки, тобто посягають на економічні та майнові відносини з боку злочинців, в структурі злочинності займають значний сегмент.

З моменту виникнення судової експертизи та на всіх етапах її розвитку в ній вбачали важливий інструмент правосуддя, необхідний для правильного вирішення справи як на етапі розслідування, так і під час розгляду в суді, а експерта вважали науковим свідком. Сьогодні, розглядаючи справи про економічні злочини, але не маючи спеціальної фінансово-економічної освіти, судді ставляться до висновків експертів-економістів з великою повагою. Висновок судового експерта-економіста відіграє роль центрального доказу при прийнятті рішення суддею. Значимість судово-економічної експертизи у процесі розгляду справ у суді важко переоцінити. Висновок судового експерта виділяється серед інших джерел доказів тим, що з ним важко не погодитися, оскільки незгоду потрібно обов'язково мотивувати та аргументувати[1].

Законодавчу базу, яка регулює в Україні судову експертизу складають:

– Конституція України;
– Кримінальний процесуальний кодекс України;
– Цивільний процесуальний кодекс України;
– Господарський процесуальний кодекс України;
– Кодекс України про адміністративні правопорушення;

[1] Токарєва К. В. Актуальні питання механізму проведення судової економічної експертизи в сучасних умовах. *Криміналістичний вісник*. № 2(30), 2018 doi: 10.37025/1992-4437/2018-30-2-92.

– Кодекс адміністративного судочинства України;

– Податковий кодекс України;

– Закон України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 № 4038-XII;

– Закон України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 року № 1404-VIII;

– Закон України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 року № 2136-VIII;

– Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджені наказом Міністерства юстиції України 08.01.1998 № 53/5;

– Порядок ведення державного Реєстру атестованих судових експертів, затверджений наказом Міністерства юстиції України від 29.03.2012 № 492/5;

– Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, затверджене наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5;

– інші законодавчі акти.

Принципи (лат. principium — початок, основа) судової економічної експертизи — це керівні основоположні теоретичні та практичні засади, що становлять основу судової економічної експертизи та практичної діяльності судового експерта в межах його законних повноважень, прав та обов'язків.

Судова економічна експертиза в Україні здійснюється на принципах:

— законності (всі дії у процесі судової економічної експертизи повинні знаходитися в рамках закону та відповідати йому);

— дотримання прав, свобод, та законних інтересів фізичних та юридичних осіб;

— незалежності судового експерта (експерт не повинен знаходитися в будь-якій матеріальній або службовій залежності від будь-якої зі сторін, органів досудового розслідування та суду;

— допустимості використання методів, засобів та способів проведення експертних досліджень;

— повноти та об'єктивності експертних досліджень при економічному аналізі фактів підприємницької діяльності, який проводиться з метою визначення фактичних результатів фінансово-господарської діяльності та виявлення недостовірних даних у пред'явленій документації;

— дослідження всіх наявних у матеріалах кримінальної справи відомостей, що відносяться до предмета експертизи, суворої відповідності висновків дослідження до досліджених у справі відомостей;

— максимального збереження об'єктів експертного дослідження (принцип, основою якого є намагання заподіяти мінімального ушкодження об'єктові експертного дослідження);

— відповідності висновків економічної експертизи стану діяльності за розпорядженням доходами, відображеними в документах, обліках і звітності; фактам невідповідності підприємницької діяльності матеріальним наслідкам;

— встановлення наявності негативних матеріальних наслідків, які визначаються у вигляді частини доходів від продажу продукції (робіт, послуг), доходів на капітал і доходів від продажу власності, не використаних відповідно до матеріальних інтересів власників для здійснення діяльності організації, що не надійшли державі у вигляді податків.

— дотримання професійної етики судового експерта[1].

Судово-експертна діяльність в Україні здійснюється державними спеціалізованими установи та приватними судовими експертами.

Державними спеціалізованими установами є науково-дослідні установи судових експертиз Мін'юсту України, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України, експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України.

Виключно державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз. До судової економічної експертизи такі вимоги не пред'являються. *Атестовані відповідно до закону судові експерти* включаються до державного Реєстру атестованих судових експертів, ведення якого покладається на Міністерство юстиції України. Особа або орган, які призначили судову експертизу, можуть доручити її проведення тим судовим експертам, яких внесено до відповідного реєстру.

На даний час в Україні діють наступні науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції:

- Вінницьке відділення Київського науково-дослідного інституту судових експертиз;
- Волинське відділення Львівського науково-дослідний інститут судових експертиз;

[1] Понікаров В. Д. Судово-економічна експертиза : навч. посібн. / В. Д. Понікаров, С. М. Попова, Л. М. Попова. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 271 с.

- Дніпропетровський науково-дослідний інститут судових експертиз;
- Донецьке відділення Національного наукового центру «Інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»;
- Житомирське відділення Київського науково-дослідного інституту судових експертиз;
- Закарпатське відділення Львівського науково-дослідний інститут судових експертиз.
- Запорізьке відділення Дніпропетровського НДІСЕ;
- Івано-Франківське відділення Київського науково-дослідного інституту судових експертиз;
- Київське бюро Національного наукового центру «Інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
- Київський науково-дослідний інститут судових експертиз;
- Кропивницьке відділення Київського науково-дослідного інституту судових експертиз;
- Луганське відділення Національного наукового центру «Інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»;
- Львівський науково-дослідний інститут судових експертиз;
- Маріупольське відділення Національного наукового центру «Інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
- Миколаївське відділення Одеського науково-дослідний інститут судових експертиз;
- Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності;
- Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»;
- Одеський науково-дослідний інститут судових експертиз;
- Полтавське відділення Національного наукового центру «Інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»;
- Рівненське відділення Львівського науково-дослідний інститут судових експертиз;
- Сумське відділення Національного наукового центру «Інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»;
- Тернопільське відділення Київського науково-дослідного інституту судових експертиз;
- Херсонське відділення Одеського науково-дослідний інститут судових експертиз;
- Хмельницьке відділення Київського науково-дослідного інституту судових експертиз;

– Черкаське відділення Київського науково-дослідного інституту судових експертиз;
– Чернівецьке відділення Київського науково-дослідного інституту судових експертиз;
– Чернігівське відділення Київського науково-дослідного інституту судових експертиз;

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 року № 4038-XII: «судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, а також у випадках і на умовах, визначених цим Законом, судові експерти, які не є працівниками зазначених установ»[1].

1.2 Процесуальний статус судового експерта-економіста

Ключова фігура в судово-експертній діяльності — *судовий експерт*, який є суб'єктом процесуальних правовідносин і якому в порядку, встановленому законодавством України, доручено проведення судової експертизи.

Посада судового експерта-економіста за своєю природою є винятковою, оскільки має певні особливості. З одного боку, робота експерта полягає у проведенні із застосуванням своїх спеціальних знань з бухгалтерського обліку, оподаткування та фінансів науково обґрунтованого дослідження для встановлення фактів, що мають доказове значення під час розслідування та розгляду справ у судах, а з іншого — судовий експерт отримує статус процесуальної особи під час надання висновку і таким чином у своїй професійній діяльності поєднує статус фахівця у сфері обліку, наукового працівника та процесуальної особи. Крім того, згідно зі ст. 384 і ст. 385 Кримінального кодексу, судові експерти можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за неналежне виконання своїх обов'язків[2].

Судовий експерт є самостійним учасником процесу, втручання в проведення експертизи і будь-який вплив на нього заборонені. Він надає висновок, ґрунтуючись на результатах проведених досліджень. При цьому експерт є самостійним у виборі методів, засобів і

[1] Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII. *Відомості Верховної Ради*. 1994. № 28. 233 с.

[2] Кримінальний кодекс України: Кодекс України, Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*, 2001, № 25–26, ст. 131.

способів дослідження. Перешкоджання законній діяльності судового експерта є недопустимим і тягне за собою відповідальність[1].

Права та обов'язки судового експерта-економіста визначаються Кримінальним процесуальним кодексом України, Кодексом адміністративного судочинства України, Цивільним процесуальним кодексом України, Господарським процесуальним кодексом України, Законом України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 року № 4038-XII, Законом України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 року № 1404-VIII та «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 року № 2136-VIII, Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженими наказом Міністерства юстиції України 08.01.1998 № 53/5. При цьому, законодавець використовує різні найменування для цієї професії — «судовий експерт» або «експерт».

Визначення експерта (судового експерта) в процесуальних законах використовуються як похідні від визначення судового експерта в ст. 10 Закону України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 року № 4038-XII — це особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань. Цим визначенням законодавець прагнув відмежувати використання спеціальних знань (наукових, технічних та інших спеціальних знань за ч. 1 ст. 69 Кримінального процесуального кодексу України) від правових[2]. Це означає, що експерт (судовий експерт) не має права вирішувати правові питання під час проведення судової експертизи, здійснювати оцінку доказів, їх належність та допустимість, кваліфікувати суспільне небезпечне діяння, вказувати на винуватість (невинуватість) особи.

У даному контексті важливо вказати на те, що експертна діяльність необхідна не тільки під час здійснення правосуддя. Це означає, що експерт в інших сферах діяльності людини залучається як фахівець (спеціаліст). Це пояснюється тим, що експерт походить від французького «expert» та латинського «expertus» — досвідчений, випробуваний. Діяльність таких експертів передбачена Законами України «Про оцінку впливу довкілля» від 23.05.2017 року № 2059-VIII, «Про наукову і науково-технічну експертизу» від 10.02.1995 року № 51/95-ВР та ін. Саме тому, важливо відмежувати діяльність «судо-

---

[1] Шепітько М. В. Про процесуальний статус судового експерта та експерта з питань права. Зб. матеріалів круглого столу з нагоди 100-річчя від дня народження професора М. В. Салтевського. м. Харків, 30 жовт. 2017 р. С. 74–76.

[2] Кримінальний процесуальний кодекс України. *Урядовий кур'єр*. 2012. 6–7 червня.

вого експерта» та «експерта», оскільки суть діяльності судового експерта пов'язана із цілями правосуддя та встановленням істини у справі (провадженні). Отже, найменування професії судового експерта в процесуальних законах має бути приведено у відповідність до об'єднуючого терміну для сфери дії Закону України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 року № 4038-XII[1].

Необхідно також відрізняти участь у справі судового експерта від участі спеціаліста, яких може бути залучено до розгляду справи. Ці суб'єкти наділені різним правовим статусом і виконують неоднакові функції. Відповідно до п. 18 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» від 30.05.1997 р. № 8, акти чи інші документи, зокрема відомчі, де зазначаються обставини, встановлені із застосуванням спеціальних знань (наприклад, про причини аварії, вартість ремонту, розмір нестачі матеріальних цінностей), не можуть розглядатися як висновок експерта та бути підставою для відмови в призначенні експертизи, навіть якщо вони одержані на запит суду або адвоката[2].

Зміст судової економічної експертизи полягає у вивченні судовим експертом за завданням суду (слідчого, судді) наданих у його розпорядження документів про економічну діяльність суб'єкта господарювання з метою одержання важливих для правильного вирішення справи фактів. Особливістю судової експертизи є те, що експерт досліджує не сам об'єкт, а тільки інформацію про нього, яка міститься у документах, направлених на експертизу. Термін «судова» означає, що експертиза застосовується у судовому процесі та її призначення, провадження і використання отриманих результатів передбачене процесуальним законодавством. Її замовником є уповноважена особа(орган), які при її призначенні виносять відповідну постанову. Для проведення судової експертизи і надання висновку призначають судового експерта. Процесуальний статус судового експерта визнається тільки з моменту його призначення судом (слідчим)[3].

Судова економічна експертиза може проводитися судовими експертами державних спеціалізованих науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України та атестованими судовими експертами, які не є працівниками державних спеціалізованих установ.

---

[1] Михайлишин Н. П., Будник Л. А. Правовий статус судового експерта-економіста, зміст його спеціальних знань і компетенцій. Матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Облік, оподаткування і контроль: теорія та методологія». 30 червня 2017 року, м. Тернопіль. С. 324–326.

[2] Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах : Постанова Верховного Суду України від 30 травня 1997 року. № 8.

[3] Михайлишин Н.П., Будник Л.А. Вказана праця. С. 324–326.

Відповідно до чинного законодавства для юридичних і фізичних осіб на договірних засадах експертами проводяться експертні дослідження, що потребують спеціальних знань та використання методів криміналістики і судової експертизи. Основу спеціальних знань експерта-економіста складають бухгалтерський облік (фінансовий і управлінський), економіка і управління підприємством, фінанси і кредит, податки і оподаткування, банківська справа, економіка праці тощо, доповнені знаннями з криміналістики, господарського, цивільного і кримінального процесу, а також різних галузей права (цивільного, адміністративного, фінансового, земельного, трудового, кримінального тощо). При розгляді питань, що вимагають розрахунку пайової участі засновників (акціонерів) в майні і розподілі прибутку господарюючого суб'єкта, експерт-економіст повинен володіти знаннями з економічної оцінки вартості об'єктів власності, прав і вимог. Варто зазначити, що це повинен бути саме комплекс економічних і юридичних знань, трансформованих та інтегрованих з метою вивчення діяльності господарюючих суб'єктів та її можливих негативних наслідків. Для більш швидкого та якісного забезпечення доказової бази обвинувачення визначають склад і порядок використання спеціальних знань. Спеціальні знання судового експерта-економіста є тією теоретичною базою, яка забезпечує вирішення експертних задач, основою, на якій формуються компетенція і компетентність судового експерта[1].

Згідно з процесуальним законодавством України експертами виконуються первинні, додаткові, повторні, комісійні та комплексні експертизи.

Первинною є експертиза, коли об'єкт досліджується вперше.

Додатковою є експертиза, якщо для вирішення питань щодо об'єкта, який досліджувався під час проведення первинної експертизи, необхідно провести додаткові дослідження або дослідити додаткові матеріали (зразки для порівняльного дослідження, вихідні дані тощо), які не були надані експертові під час проведення первинної експертизи.

Повторною є експертиза, під час проведення якої досліджуються ті самі об'єкти і вирішуються ті самі питання, що й при проведенні первинної (попередніх) експертизи (експертиз).

Комісійною є експертиза, яка проводиться двома чи більшою кількістю експертів, що мають кваліфікацію судового експерта за однією експертною спеціалізацією (фахівцями в одній галузі знань). Комісія експертів може утворюватися органом (особою), який (яка)

[1] Нестеренко С. Д., Стулов О. О. Правовий статус судового експерта: актуальні проблеми регламентації. *Криміналістика і судова експертиза*. Вип. 65. 2020. С. 82–89.

призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), або керівником експертної установи.

Комплексною є експертиза, що проводиться із застосуванням спеціальних знань різних галузей науки, техніки або інших спеціальних знань (різних напрямів у межах однієї галузі знань) для вирішення одного спільного (інтеграційного) завдання (питання). До проведення таких експертиз у разі потреби залучаються як експерти експертних установ, так і фахівці установ та служб (підрозділів) інших центральних органів виконавчої влади або інші фахівці, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах[1].

Під час проведення експертиз (експертних досліджень) з метою виконання певного експертного завдання експертами застосовуються відповідні методи дослідження, методики проведення судових експертиз, а також нормативно-правові акти та нормативні документи (міжнародні, національні та галузеві стандарти, технічні умови, правила, норми, положення, інструкції, рекомендації, переліки, настановчі документи Держспоживстандарту України), а також чинні республіканські стандарти колишньої УРСР та державні класифікатори, галузеві стандарти та технічні умови колишнього СРСР, науково-технічна, довідкова література, програмні продукти тощо[2].

Визначення способу проведення експертизи (вибір певних методик, (методів дослідження)) належить до компетенції експерта.

Експертизи та дослідження, що проводяться атестованими судовими експертами, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, здійснюються з урахуванням обмежень, передбачених ст. 7 Закону України «Про судову експертизу».

Підставою для проведення експертизи експертом-економістом відповідно до чинного законодавства є процесуальний документ про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою (органом), або договір з експертом чи експертною установою, укладений за письмовим зверненням особи у випадках, передбачених законом, в якому обов'язково зазначаються її реквізити, номер справи або кримінального провадження або посилання на статтю закону, якою передбачено надання висновку експерта, перелік питань, що підлягають вирішенню, а також об'єкти, що підлягають дослідженню.

В інших випадках проводиться експертне дослідження, підставою для якого є договір з експертом чи експертною установою, укладений за письмовою заявою (листом) замовника (юридичної або фізичної особи), з обов'язковим зазначенням його реквізитів, з перелі-

---

[1] Там само.

[2] Михайлишин Н. П., Будник Л. А. Правовий статус судового експерта-економіста, зміст його спеціальних знань і компетенцій. ... С. 324–326.

ком питань, які підлягають розв'язанню, а також об'єктів, що надаються.

Результати проведення експертиз та експертних досліджень викладаються у письмовому документі — *висновку експерта*.

Якщо експерт здійснює судово-експертну діяльність у складі юридичної особи, що не є державною спеціалізованою установою, організаційне, матеріально-технічне забезпечення виконання експертиз та контроль за своєчасним їх проведенням покладаються на її керівника.

Експерти, які не є працівниками державних спеціалізованих установ та на професійній основі здійснюють судово-експертну діяльність, забезпечують проведення експертиз та досліджень відповідно до вимог Інструкції про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 12 грудня 2011 року № 3505/5, зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 12 грудня 2011 року за № 1431/20169[1].

Строк проведення експертизи встановлюється керівником експертної установи (або заступником керівника чи керівником структурного підрозділу) і не повинен перевищувати 90 календарних днів.

У разі значного завантаження експерта (за наявності у нього на виконанні одночасно понад десяти експертиз, у тому числі комісійних та комплексних) більший розумний строк установлюється за письмовою домовленістю з органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), після попереднього вивчення експертом наданих матеріалів.

Час попереднього вивчення матеріалів не повинен перевищувати п'ятнадцяти робочих днів.

У разі відмови органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), у погодженні запропонованого розумного строку проведення експертизи, матеріали справи повертаються з пропозицією призначити експертизу іншим суб'єктам судово-експертної діяльності, визначеним у ст. 7 Закону України «Про судову експертизу».

У разі невиконання клопотань експерта щодо надання додаткових матеріалів, несплати вартості експертизи протягом 45 календарних днів з дня направлення клопотання в порядку, передбаченому чинним законодавством, незабезпечення прибуття експерта, без-

[1] Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах. Затверджена наказом Міністерства юстиції України від 12 грудня 2011 року № 3505/5.

перешкодного доступу до об'єкта дослідження, а також належних умов для його роботи (учинення перешкод з боку сторін, що беруть участь у справі, в обстеженні об'єкта) матеріали справи повертаються органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), із зазначенням мотивованих причин неможливості її проведення.

Гл. 2 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України 08.01.1998 № 53/5 встановлює права, обов'язки та відповідальність судового експерта-економіста[1].

Так, зокрема, судовий експерт-економіст має право:

— ознайомлюватися з матеріалами справи, які стосуються предмета експертизи;

— відповідно до процесуального законодавства заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи;

— у разі виникнення сумніву щодо змісту та обсягу доручення невідкладно заявляти клопотання органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), щодо уточнення поставлених експертові питань;

— з дозволу органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), бути присутнім під час проведення процесуальних, виконавчих дій та ставити питання учасникам процесу, що стосуються предмета чи об'єкта експертизи, та проводити окремі дослідження у їх присутності;

— указувати у висновку експерта на факти, виявлені під час проведення експертизи, які мають значення для справи, але стосовно яких йому не були поставлені питання, та на обставини, що сприяли (могли сприяти) вчиненню правопорушення;

— у разі незгоди з іншими членами експертної комісії складати окремий висновок;

— викладати письмово відповіді на питання, які ставляться йому під час надання роз'яснень чи показань;

— оскаржувати в установленому законодавством порядку дії та рішення органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), що порушують права експерта або порядок проведення експертизи;

— на забезпечення безпеки за наявності відповідних підстав;

— одержувати винагороду за проведення експертизи та відповідно до законодавства компенсацію (відшкодування) витрат за

[1] Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом М-ва юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. *Офіційний вісник України.* 2013. № 3. Ст. 91.

виконану роботу та витрат, пов'язаних із викликом для надання роз'яснень чи показань, у разі якщо це не є його службовим обов'язком.

Експерт може відмовитися від проведення експертизи, якщо наданих йому матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків, а витребувані додаткові матеріали не надані, або якщо поставлені питання виходять за межі його спеціальних знань. Повідомлення про відмову повинно бути вмотивованим.

Серед обов'язків судового експерта-економіста законодавством визначається, зокрема, обов'язок:

— заявити самовідвід за наявності передбачених законодавством обставин;

— прийняти до виконання доручену йому експертизу;

— особисто провести повне дослідження, дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені питання, а в разі необхідності роз'яснити його;

— повідомити в письмовій формі органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), про неможливість її проведення та повернути надані матеріали справи та інші документи, якщо поставлене питання виходить за межі компетенції експерта або якщо надані йому матеріали недостатні для вирішення поставленого питання, а витребувані додаткові матеріали не були надані;

— з'явитися на виклик органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), для надання роз'яснень, показань чи доповнень з приводу проведеної експертизи або причин повідомлення про неможливість її проведення;

— забезпечити збереження об'єкта експертизи. Якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт повинен одержати на це дозвіл від органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта);

— не розголошувати без дозволу органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, або не повідомляти будь-кому, крім органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), чи суду про хід проведення експертизи та її результати[1].

У разі постановлення ухвали суду про припинення проведення експертизи, експерт зобов'язаний негайно повернути матеріали

[1] Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом М-ва юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. *Офіційний вісник України.* 2013. № 3. Ст. 91.

справи та інші документи, що використовувалися для проведення експертизи.

Згідно чинного законодавства експерту забороняється:

— проводити експертизу без письмової вказівки керівника (заступника керівника) експертної установи, керівника структурного підрозділу;

— передоручати проведення експертизи іншій особі;

— самостійно збирати матеріали, які підлягають дослідженню, а також вибирати вихідні дані для проведення експертизи, якщо вони відображені в наданих йому матеріалах неоднозначно;

— вирішувати питання, які виходять за межі спеціальних знань експерта та з'ясування питань права і надавати оцінку законності проведення процедур, регламентованих нормативно-правовими актами;

— вступати у не передбачені порядком проведення експертизи контакти з особами, якщо такі особи прямо чи опосередковано зацікавлені в результатах експертизи;

— зберігати матеріали справ та об'єкти експертних досліджень поза службовим приміщенням[1].

За надання завідомо неправдивого висновку, за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків, а також за розголошення даних, що стали йому відомі під час проведення експертизи, експерт несе кримінальну відповідальність згідно з чинним законодавством.

За злісне ухилення від явки до органів досудового розслідування або суду експерт несе адміністративну відповідальність згідно з чинним законодавством.

За допущені порушення під час проведення експертизи, що не тягнуть за собою кримінальної чи адміністративної відповідальності, експерт може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності згідно з чинним законодавством.

У разі завдання своїми діями майнової шкоди під час проведення експертизи експерт несе матеріальну відповідальність згідно з чинним законодавством[2].

За наявності обставин, що можуть засвідчити упередженість експерта, законодавство передбачає підстави для його відводу (самовідводу). Так, експерти не можуть брати участь у справі, якщо вони прямо чи непрямо зацікавлені в результаті розгляду справи або якщо виявлено інші обставини, які викликають сумнів щодо їхньої

---

[1] Там само.

[2] Нестеренко С. Д., Стулов О. О. Правовий статус судового експерта: актуальні проблеми регламентації. *Криміналістика і судова експертиза*. Вип. 65. 2020. С. 82–89.

безсторонності (ст. 18 Цивільного процесуального кодексу України)[1]. Отже, особа, яка зацікавлена в результатах експертизи та сумнівається в неупередженості експерта, має законне право заявити відвід експерту і в такий спосіб попередити підписання неправдивого висновку. Дотримуючись принципу процесуального несуміщення, особа, яку призначено судовим експертом, може брати участь у розгляді цивільної справи лише як експерт, або ж її участь у розгляді справи виключається. Отож, залучення експерта до справи як відповідача, від якого вимагають пояснень щодо висновку, який він надав як експерт, є юридичним нонсенсом. Згідно з нормами чинного законодавства України, експерт може нести кримінальну, адміністративну, дисциплінарну чи майнову відповідальність. Зокрема, за дачу завідомо неправдивого висновку або за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків, відповідно до ст. ст. 384 та 385 Кримінального кодексу України[2]. За злісне ухиляння від явки до суду експерт несе відповідальність за ч. 2 ст. 185-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення[3]. Відповідно до ст. 14 Закону України «Про судову експертизу», судовий експерт на підставах і в порядку, передбачених законодавством, може бути притягнутий до відповідальності: дисциплінарної (за порушення трудової діяльності); матеріальної (за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації внаслідок порушення покладених на нього трудових обов'язків); адміністративної чи кримінальної. Зазначимо, що за наявності достатніх обставин зацікавлена сторона може звернутись до правоохоронних органів або до суду із заявою про скоєння злочину — надання експертом завідомо неправдивого висновку — для вирішення питання про порушення кримінальної справи щодо експерта. Крім того, оскільки експерт несе самостійну відповідальність за свої дії, установи, у яких працюють судові експерти, не можуть бути відповідальними за діяння експерта.

---

[1] Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.

[2] Кримінальний кодекс України: Кодекс України, Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*, 2001, № 25–26. Ст. 131.

[3] Кодекс України про адміністративні правопорушення. Закон України. *Відомості Верховної Ради Української РСР* (*ВВР*). 1984. додаток до № 51. Ст. 1122.

1.3 Порядок призначення та проведення судової економічної експертизи у різних видах судочинства

Аналіз судової практики призначення судової економічної експертизи виявив коло проблем, яке ускладнює процес його організації. До їх числа відносяться, зокрема: формулювання підстав призначення експертизи, вибір експерта або експертної установи, визначення роду (виду) судової експертизи та формулювання питань експерту, підготовка об'єктів і матеріалів на експертизу[1].

У юридичній енциклопедії під *призначенням експертизи* розуміється процесуальна дія слідчого, особи, яка веде дізнання, прокурора, суду (судді), що представляє собою вирішення питання про призначення експертизи та винесення постанови (ухвали) при виникненні у справі питань, що вимагають для їх вирішення спеціальних знань в науці, техніці, мистецтві або іншій професійній діяльності[2].

Як зазначає Пленум Верховного Суду України у своїй постанові від 25 травня 1998 року № 15: «Є окремі випадки розгляду справ без проведення експертиз, коли їх призначення є обов'язковим за законом або за обставинами справи. Іноді всупереч закону суди розглядають висновки експертів як джерела доказів, що мають перевагу над іншими доказами, без належної їх перевірки й оцінки або переоцінюють доказове значення ймовірних висновків. Не завжди в ухвалах чи постановах суду чітко формулюються питання, що виносяться на вирішення експертів, а також мотивується необхідність призначення додаткової або повторної експертизи»[3].

Визнання необхідності призначення судової економічної експертизи правозастосовником має ґрунтуватися на ретельному аналізі матеріалів справи. З метою виявлення причин, обставин, що вимагають використання спеціальних знань в області: економіки, фінансів комерційних, некомерційних, кредитних, страхових підприємств (організацій), банківської, страхової справи, економіки праці.

Підстави призначення та їх опис знаходить відображення при складанні постанови або ухвали (в описово-мотивувальній частині); є одним зі складних етапів. Вони являють собою короткий виклад проблеми, що утрудняє подальший пошук доказової інформації з конкретного питання, у вільній змістовній формі невеликого обсягу. Правозастосовник демонструє рівень професійного досвіду і якість

---

[1] Щербаковський М. Г. Призначення та провадження судових експертиз. Харків : Фактор, 2011. 400 с.

[2] Юридична енциклопедія: в 6 т. Т. 2. / Редкол. Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Українська енциклопедія, 1998. 744 с.

[3] Про внесення змін і доповнень у деякі постанови Пленуму Верховного Суду України в цивільних справах : постанова Пленуму Верховного Суду України від 25 травня 1998 року № 15.

складеного документа. Викладення обставин справи зазвичай носить змістовний характер по суті справи, що обумовлює необхідність застосування спеціальних знань у формі судової експертизи. Разом з тим він має бути ясним, чітким, логічним і аргументованим і не носити заздалегідь обвинувального спрямування[1].

Слід розрізняти наступні категорії:

— підстави призначення експертизи (як потреба у вирішенні питання з застосуванням спеціальних знань і досліджень у формі експертизи);

— привід призначення експертизи (розсуд суду, наявність клопотань учасників процесу, обов'язкова умова у судочинстві);

— підстави для проведення експертизи (постанова, ухвала);

— доручення експертизи (процесуальна дія, що здійснюється слідчим, керівником з передачею матеріалів по справі).

Також слід розмежувати поняття фактичних і юридичних обставин проведення судової експертизи. Фактичною підставою є потреба в спеціальних знаннях для вирішення питань, що мають значення для справи. Юридичною (правовою) підставою її провадження є постанова (ухвала) про призначення судової експертизи.

В контексті зазначених обставин, розглянемо специфіку призначення та проведення судової економічної експертизи у різних видах судочинства.

Відповідно до п. 14 ч. 1 ст. 92 Конституції України засади судової експертизи визначаються виключно законами України. Жодними підзаконними нормативними актами (положеннями, інструкціями тощо) не можна законодавчо закріплювати засади судово-експертної діяльності, оскільки це прерогатива законі.

Варто підкреслити, що Закон України «Про судову експертизу» є базовим з точки зору експертної діяльності, ним визначено правові, організаційні і фінансові основи судово-експертної діяльності з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки. Зазначимо, що проведення експертиз, експертних досліджень з оцінки майна здійснюється на умовах і в порядку, передбачених Законом України «Про судову експертизу», з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» щодо методичного регулювання оцінки майна.

У *цивільному судочинстві* суддя за заявою осіб, які беруть участь у справі, призначає експертизу в стадії провадження у справі

[1] Експертизи у судовій практиці / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 388 с.

до судового розгляду, коли необхідність експертного висновку випливає з обставин справи і поданих доказів.

Судова експертиза призначається виключно за заявою осіб, які беруть участь у справі. Суду не може призначити експертизу з власної ініціативи. Таким чином, ініціативи суду в цьому питанні, як було раніше, немає. Більше того, якщо сторони домовилися про залучення експертами певних осіб, суд повинен призначити їх відповідно до цієї домовленості[1].

Проте у сучасному змагальному цивільному процесі роль суду не є пасивною. Суд зобов'язаний забезпечити (організувати) дійсно змагальний процес, тобто створити особам, які беруть участь у справі, всі умови для реалізації ними своїх процесуальних прав і виконання покладених на них процесуальних обов'язків[2].

Таким чином, до інструктивних повноважень суду відноситься обов'язок роз'яснити не лише наслідки ухилення від участі в експертизі. Якщо для вирішення справи висновок експерта має певне значення, а по деяких справах без нього взагалі неможливо вирішити справу, наприклад при заявлені позову про визнання угоди недійсною внаслідок того, що продавець (дарувальник тощо) не розумів значення своїх дій і не міг ними керувати, суд зобов'язаний поставити таке питання на обговорення, роз'яснивши наслідки відмови від проведення цієї експертизи. Зазначені дії суду є діями по сприянню сторонам у змагальному процесі і не є ініціативою суду про призначення експертизи, оскільки експертиза буде призначена лише в разі, якщо якась зі сторін (або обидві) на це погодяться. Підставою для призначення судової експертизи є необхідність з'ясування обставин, які потребують спеціальних знань, тобто тих, які виходять за межі знань осіб, які беруть участь у справі, та судді, котрий розглядає справу.

Відповідно до постанови Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 р. № 5 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду» для з'ясування обставин, що мають значення для справи і потребують спеціальних знань у галузі науки, мистецтва, техніки, ремесла тощо, суд за заявою осіб, які беруть участь у справі, призначає експертизу, коли необхідність експертного висновку випливає з обставин справи і поданих доказів[3]. Разом із тим у випадках,

---

[1] Щербаковський М. Г. Вказана праця.

[2] Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.

[3] Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду : постанова Пленуму Верховного Суду України №5 від 12.06.2009 р.

коли вирішення справи залежить від психічного стану особи в момент вчинення нею певної дії, наприклад, при розгляді справ про визнання правочинів недійсними з мотивів укладення їх фізичною особою, яка не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла ними керувати (ст. 225 Цивільного процесуального кодексу), і за відсутності клопотання про призначення експертизи, суд згідно з ч. четвертою ст. 10 Цивільного процесуального кодексу повинен роз'яснити позивачу його право на заявлення такого клопотання та наслідки невчинення цієї процесуальної дії. Експертиза повинна бути обов'язково призначена у випадках, передбачених ст. 145 Цивільного процесуального кодексу.

Судова економічна експертиза в цивільному судочинстві повинна призначатися лише для встановлення даних, які входять в предмет доказування у справі, і не може стосуватися тлумачення і застосування правових норм. Суди не повинні ставити судовому експерту питання правового характеру, які повинні вирішуватися самим судом, тобто експерту можна ставити лише питання факту, а не правової оцінки. Особи, які беруть участь у справі, мають право пропонувати суду питання, щодо яких слід провести експертизу. Остаточно кількість і зміст питань, за якими має бути проведена експертиза, визначається судом. При цьому суд має мотивувати відхилення питань осіб, які беруть участь у справі. Найбільш поширеними підставами для відхилення питань є їх неналежність до справи, неконкретність, неповнота або неточність.[1]

Переходячи до характеристики судової економічної експертизи у *кримінальному судочинстві* зазначимо, що відповідно до ч. 1 ст. 242 Кримінального процесуального кодексу України від 13.04.2012 № 4651-VI, експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту, у випадках і порядку, передбачених ст. 244 Кримінального процесуального кодексу України, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Кримінальний процесуальний кодекс України досить детально визначає та врегульовує інститут судових експертиз, підстави та порядок проведення (призначення, залучення експерта), зокрема, ст. ст. 69, 79, 80, 83, 84, 93, 95, 101, 102, 118, 122, 124, 238, 242-245, 266, 327, 332, 344, 352, 356, 509, 517, 518 Кримінального процесуального кодексу України.

Крім того, при призначенні експертизи варто враховувати вимоги інструкцій та інших документів, що деталізують загальні норми

[1] Експертизи у судовій практиці / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 388 с.

законодавства про проведення експертиз у кримінальному провадженні, а саме: Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08 січня 1998 року № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України 26 грудня 2012 року № 1950/5); Інструкція про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 01 липня 1996 року № 710; Інструкції про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах, затвердженої наказом Міністерства юстиції України 12 грудня 2011 року № 3505/5 (п. п. 2.2., 2.3.); Порядка застосування примусових заходів медичного характеру в психіатричних закладах до осіб, які хворі на психічні розлади і вчинили суспільно небезпечні діяння, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України від 08 жовтня 2001 року № 397 тощо[1].

Законодавець передбачив вичерпний перелік обмежень щодо питань, які необхідними для дослідження в кримінальному провадженні:

— запитання, які ставляться експертові, та його висновок щодо них не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта (ч. 4 ст. 101 Кримінального процесуального кодексу України);

— не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права (ч. 1 ст. 242 Кримінального процесуального кодексу України).

Будь-які інші обмеження в указаних нормативно-правових документах відсутні.

Законом України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 № 1697-VII внесено зміни до Кримінального процесуального кодексу України, а саме — з 2015 р. перестав діяти п. 4 ч. 2 ст. 40 Кримінального процесуального кодексу України, тобто скасовано норму, яка передбачала

[1] Практичний посібник для працівників органів досудового слідства та експертних підрозділів з питань призначення судової експертизи / за заг. ред. П. В. Коляди. Київ : УВПД ГШ МВС України, 2013. 526 с.

можливість проведення з ініціативи органу досудового розслідування позапланових перевірок і ревізій[1].

Відповідно до Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5, існує припис такого нормативного змісту: «Проведення ревізійних дій (визначення експертами-економістами будь-яких економічних показників без попереднього проведення документальних перевірок фінансово-господарської діяльності суб'єктом контролю) не належить до завдань економічної експертизи».

Значна частина судових економічних експертиз у кримінальному судочинстві проводяться для визначення розміру матеріальних збитків, заподіяних у зв'язку з вчиненням кримінального правопорушення. Це обставина є обов'язковим елементом предмета доказування. Крім того, доповнення ч. 2 ст. 242 Кримінального процесуального кодексу України п. 6 пов'язано з реалізацією вимог Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 13.05.2014 1261-VII. Згідно з ч. 2 прикінцевих положень цього правового акта, доручено Кабінету Міністрів України у тримісячний строк з дня набрання чинності цим нормативним актом гармонізувати галузеве законодавство та привести його у відповідність до правових позицій цього Закону[2]. Однак суттєвих зрушень у регламентації судових економічних експертиз досі не зроблено.

Згідно з ч. 2 ст. 242 Кримінального процесуального кодексу України передбачено обов'язкове звернення слідчого або прокурора до експерта для проведення експертизи щодо: встановлення причин смерті; встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень; визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності; встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом не можливо отримати ці відомості; встановлення статевої зрілості потерпілої особи в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених ст. 155 Кримінального кодексу України; визначення розміру матеріальних збитків, шкоди немай-

---

[1] Про прокуратуру : Закон України № 1789-XII від 5.11.1991. *Відомості Верховної Ради України*, 1991. № 53. Ст. 793.

[2] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України : Закон України. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 28. Ст. 937.

нового характеру, шкоди довкіллю, заподіяної кримінальним правопорушенням.

У Кримінальному процесуальному кодексі України визначено виключні підстави, за яких суд має право залучити експерта незалежно від наявності клопотань сторін кримінального провадження (ч. 2 ст. 332): коли суду надані кілька висновків експертів, які суперечать один одному, а допит експертів не дав змогу усунути виявлені суперечності; якщо під час судового розгляду виникли підстави, за яких необхідне здійснення тривалого спостереження та дослідження особи при проведенні стаціонарної психіатричної експертизи (ст. 509). Варто зауважити, що у ч. 2 ст. 243 Кримінального процесуального кодексу України передбачено, що сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової.

Порядок та умови відібрання зразків з речей і документів регулюється Гл. 15 Кримінального процесуального кодексу України (ст. ст. 160-166). Залучити експерта до проведення досліджень може як сторона обвинувачення, так і сторона захисту, а також слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та в порядку, передбачених ст. 244 Кримінального процесуального кодексу України.

Нормативно-правовою базою призначення судової економічної експертизи в *адміністративному судочинстві* є: Конституція України; Кодекс адміністративного судочинства України; Кодекс України про адміністративні правопорушення; Закон України «Про судову експертизу»; наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень» від 08.10.1998 № 53/5; наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Інструкції про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах» від 12.12.2011 № 3505/5[1].

Відповідно до положень ч. 1 ст. 68 Кодексу адміністративного судочинства України експертом може бути особа, яка володіє спеціальними знаннями, необхідними для з'ясування відповідних обставин справи.

Згідно з положеннями ст. 38 Кодексу адміністративного судочинства України експерт не може брати участі в адміністративному процесі, якщо:

---

[1] Навчально-методичний посібник для самостійної роботи та практичних занять з навчальної дисципліни «Судова експертологія: поняття, структура, завдання, функції». Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків, 2012. 14 с.

— він перебував або перебуває в службовій або в іншій залежності від учасників справи;

— він проводив ревізію, перевірку тощо, матеріали яких використовуються при розгляді даної справи;

— з'ясування обставин, які мають значення для справи, виходить за межі сфери його спеціальних знань.

— участь експерта в судовому засіданні під час попереднього розгляду даної справи як експерта не є підставою для їхнього відводу (самовідводу)[1].

Суд за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи призначає експертизу у справі за сукупності таких умов (ч. 1 ст. 102 Кодексу адміністративного судочинства України): для з'ясування обставин, що мають значення для справи, необхідні спеціальні знання у сфері іншій, ніж право, без яких встановити відповідні обставини неможливо; жодною стороною не наданий висновок експерта з цих самих питань або висновки експертів, надані сторонами, викликають обґрунтовані сумніви щодо їх правильності. У разі необхідності суд може призначити декілька експертиз, додаткову чи повторну експертизу.

При призначенні експертизи судом експерт або експертна установа обирається сторонами за взаємною згодою, а якщо такої згоди не досягнуто у встановлений судом строк, експерта чи експертну установу визначає суд. З урахуванням обставин справи суд має право визначити експерта чи експертну установу самостійно. У разі необхідності може бути призначено декілька експертів для підготовки одного висновку (комісійна або комплексна експертиза). Питання, з яких має бути проведена експертиза, що призначається судом, визначаються судом[2].

Учасники справи в адміністративному судочинстві мають право запропонувати суду питання, роз'яснення яких, на їх думку, потребує висновку експерта. У разі відхилення або зміни питань, запропонованих учасниками справи, суд зобов'язаний мотивувати таке відхилення або зміну.

Питання, які ставляться експерту, і його висновок з них не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта. Призначений судом експерт невідкладно повинен повідомити суд про неможливість проведення ним експертизи через відсутність у нього необхідних знань або без залучення інших експертів.

Про призначення експертизи в адміністративному судочинстві суд постановляє ухвалу, в якій зазначає підстави проведення експертизи, питання, з яких експерт має надати суду висновок, особу (осіб),

---

[1] Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 лип. 2005 р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35(35–36, 37). Ст. 446. С. 1358.

[2] Щербаковський М. Г. Вказана праця.

якій (яким) доручено проведення експертизи, перелік матеріалів, що надаються для дослідження, та інші дані, які мають значення для проведення експертизи.

Відповідно до ст. 41 Господарського процесуального кодексу України, для вирішення питань, що виникають під час вирішення *господарського спору* і потребують спеціальних знань, господарський суд призначає експертизу[1]. Господарським процесуальним кодексом України, Законом України «Про судову експертизу», Інструкцією про проведення судових експертиз та експертних досліджень та «Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень», затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 та іншими нормативно-правовими актами регулюються правові, організаційні та фінансові основи судово-експертної діяльності, порядок призначення судових економічних експертиз, організація проведення експертиз та оформлення їх результатів, права, обов'язки та відповідальність судового експерта.

Відповідно до п. 4 Інформаційного листа Вищого господарського суду України «Про деякі питання призначення судових експертиз» від 27.11.2006 р. № 01-8/2651 виноситься ухвала, у якій, крім відомостей, передбачених ч. 2 ст. 86 Господарського процесуального кодексу України, зазначаються: обставини справи, які мають значення для проведення судової експертизи; підстави призначення судової експертизи, зокрема, додаткової або повторної; організація або особа, якій доручається проведення судової експертизи; перелік питань, що потребують роз'яснення; мотиви, за якими відхилено пропозиції учасників судового процесу; місце знаходження предметів і документів, які мають бути досліджені; обов'язок експертної організації (експерта) надіслати копії експертного висновку сторонам згідно з ч. 1 ст. 42 Господарського процесуального кодексу України[2].

Сьогодні у господарському процесі в Україні найчастіше практикується призначення таких судових експертиз, як: експертиза документів про фінансово-кредитні операції та економічну діяльність суб'єктів господарювання, об'єктів інтелектуальної власності (промислові зразки, винаходи, корисні моделі, знаки для товарів і послуг, фірмові назви тощо), якості товарів та виконаних робіт (товарознавча, автотоварознавча, будівельно-технічна експертиза тощо).

Відповідно до приписів Господарського процесуального кодексу України, експертиза може бути призначена за ініціативою суду або за клопотанням однієї зі сторін у справі. Під час складання кло-

---

[1] Господарський процесуальний кодекс України: від 06.11.1991 р. № 1798-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.

[2] Інформаційний лист Вищого господарського суду України «Про деякі питання призначення судових експертиз» від 27.11.2006 р. № 01–8/2651.

потання про призначення тієї чи іншої експертизи потрібно звернути особливу увагу на обґрунтування необхідності проведення експертизи, оскільки на практиці суд часто відмовляє у задоволенні клопотання про призначення експертизи через її недоцільність. В обґрунтуванні необхідності призначення та проведення експертизи потрібно зазначати, які обставини або факти може підтвердити експертиза. Відомі випадки, коли експертиза може підтвердити наявність чи відсутність складу господарського правопорушення, зокрема, провину правопорушника, наявності заподіяння шкоди або причинний зв'язок між діями відповідача та їх наслідками.

Згідно з ч. 2 ст. 41 Господарського процесуального кодексу України питання, що мають бути поставлені перед судовим експертом, остаточно встановлюються Господарським судом. Учасники господарського процесу у конкретній справі мають право запропонувати Господарському суду питання, що їх потрібно роз'яснити під час проведення експертизи. Суд має повне право відхилити ці питання, мотивувавши свої дії. Правильне формулювання питань, які виносяться на вирішення експертизи, важливе під час подання клопотання про призначення експертизи.

Єдиними для усіх видів судочинства є вимоги до *строків* проведення судової економічної експертизи, які встановлюються залежно від складності дослідження з урахуванням експертного навантаження фахівців керівником експертної установи (або заступником керівника чи керівником структурного підрозділу) і не повинен перевищувати 90 календарних днів.

У разі значного завантаження експерта та знаходження в нього на виконанні одночасно понад десяти експертиз, у тому числі комісійних та комплексних, вказані терміни можуть бути переглянуті або встановлені додатково з урахуванням необхідного реального часу на їх виконання.

Строк проведення експертизи починається з робочого дня, наступного за днем надходження матеріалів до експертної установи, і закінчується у день складання висновку експерта (повідомлення про неможливість надання висновку). Якщо закінчення встановленого строку проведення експертизи припадає на неробочий день, то днем закінчення строку вважається наступний за ним робочий день.

У строк проведення експертизи не включається строк виконання клопотань експерта, усунення недоліків, допущених органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта).

При дослідженні призначення та проведення судової економічної експертизи у різних видах судочинства слід торкнутися і такої проблеми як правильність поставленого судовому експерту питання, від якого багато в чому залежить результат вирішення справи судом.

Зазначимо, що проблеми, пов'язані з формулюванням питань експерту-економісту на практиці, викликають труднощі, адже питання має бути предметним і конкретним, що не допускає двоякого тлумачення. Питання, що ставляться до експерта, повинні бути чітко сформульовані, виключати неоднозначне їх розуміння і тлумачення та відповідати тим об'єктам і матеріалам, які направляються на експертизу[1].

Судова економічна експертиза може бути призначена судом як в порядку підготовки справи до розгляду, так і в процесі його розгляду. Учасники судового процесу мають право пропонувати суду питання, що вимагають роз'яснення експертом-економістом. Ці питання можуть бути запропоновані в позовній заяві або окремому письмовому клопотанні сторони. Однак остаточне коло питань до судового експерта-економіста визначається судом.

Досить часто судовому експерту ставляться правові питання, вирішення яких чинним законодавством віднесено до компетенції суду, зокрема про відповідність окремих нормативних актів вимогам закону, про правову оцінку дій сторони. Слід наголосити, що постановка перед експертом-економістом питань, вирішення яких не направлено на встановлення даних, що входять в предмет доказування у справі є неприпустимою[2].

Орієнтовний перелік питань, які можуть бути поставлені під час проведення відповідного виду експертизи, надано в Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08.10.98 № 53/5[3].

Для прикладу наведемо кілька з них:

— чи підтверджується документально та нормативно зазначене в акті податкової інспекції (наводяться реквізити акту) заниження об'єкта оподаткування (зазначається найменування підприємства) за період (зазначається який) та донарахування до сплати податків до бюджету (зазначається яких);

— чи відповідають визначені та задекларовані підприємством (найменування) доходи (витрати) за період (зазначається період)

---

[1] Навчально-методичний посібник для самостійної роботи та практичних занять з навчальної дисципліни «Судовий експерт: поняття, правовий статус, професіограма».

[2] Експертизи у судовій практиці: наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 400 с.

[3] Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8.10.1998 № 53/5. *Офіційний вісник України*. 2013. № 3. Ст. 91.

наданим первинним документам та вимогам Податкового кодексу України[1].

У разі якщо для вирішення поставлених перед судовим експертом питань йому потрібні додаткові матеріали (документи, зразки тощо), він має право просити суд (заявити клопотання) про їх надання.

Законом України «Про судову експертизу» не передбачені повноваження судового експерта-економіста щодо витребування та отримання додаткових матеріалів безпосередньо від учасників судового процесу. Тому суд не може покладати на них обов'язок надавати додаткові матеріали безпосередньо експертові на його вимогу[2].

Зазначимо, що власне проведення ревізійних дій (визначення експертами-економістами будь-яких економічних показників без попереднього проведення документальних перевірок фінансово-господарської діяльності суб'єктом контролю) не відноситься до завдань судової економічної експертизи[3].

Разом з документом про призначення експертизи (залучення експерта) експертові потрібно надати документи бухгалтерського та податкового обліку, які містять відомості, які є вихідними даними для вирішення поставлених питань. Документи повинні бути систематизовані в хронологічному порядку (за відповідними періодами), підшиті, прошнуровані і пронумеровані.

Якщо ведення бухгалтерського обліку здійснювалося із застосуванням комп'ютерних програм (1С, SAP тощо), то експерту в роздрукованому вигляді надаються регістри бухгалтерського обліку, обов'язково засвідчені в установленому порядку.

1.4 Поняття і правова природа висновку експерта-економіста

З моменту виникнення судової експертизи і на всіх етапах її розвитку в ній вбачали важливий інструмент правосуддя, необхідний для правильного вирішення справи як на етапі розслідування, так і під час розгляду в суді, а експерта вважали науковим свідком. Розглядаючи справи про економічні злочини, але не маючи спеціальної фінансово-економічної освіти, судді ставляться до висновків експертів-економістів з великою повагою. Висновок судового експерта-економіста відіграє роль центрального доказу при ухваленні рішення суддею. Значимість судово-економічної експертизи в процесі розгляду справ у суді важко переоцінити. Висновок судового експер-

[1] Податковий кодекс України. *Голос України*. 2010. № 229–230.

[2] Науково-практичний коментар до Закону України «Про судову експертизу» / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. 215 с.

[3] Дікань Л. В. Контроль і ревізія : навч. посібн. Київ : Знання, 2007. 327 с.

та виділяється серед інших джерел доказів тим, що з ним важко не погодитися, оскільки незгоду потрібно обов'язково мотивувати і аргументувати[1].

Висновок експерта — це докладний опис проведених експертом досліджень, зроблені у результаті них висновки та обґрунтовані відповіді на питання, поставлені перед експертом, складений у порядку, визначеному законодавством.

Предметом висновку експерта може бути дослідження обставин, які входять до предмета доказування та встановлення яких потребує наявних у експерта спеціальних знань. Предметом висновку експерта не можуть бути питання права. Судовий експерт-економіст дає висновок, зокрема, щодо: розміру податкової бази та податків до сплати; впливу операцій на економічний результат діяльності платника податків; обґрунтованості застосування звичайних цін по придбаних і реалізованих товарах, роботах і послугах; обґрунтованості застосовуваних стандартів бухгалтерського обліку; доведення відсутність заподіяної шкоди (події злочину); стану розрахунків з бюджетом; інших економічних аспектів господарської діяльності, що впливають на податкові зобов'язання.

Висновок експерта може бути наданий на замовлення учасника справи або на підставі ухвали суду про призначення експертизи.

Висновок експерта-економіста, який виступає на стороні захисту, зокрема, дозволяє: довести відсутність заподіяної шкоди (події злочину); при наявності збитку значно знизити його розмір (провести перекваліфікацію злочину); довести правомірність і обґрунтованість дій обвинувачених і підсудних (відсутність вини); спростувати неправомірні висновки експертизи, призначеної органом дізнання або судом, виключити її висновки з числа доказів.

Законодавство України дозволяє звернутися до фахівця з економічних досліджень — експерта-економіста, з метою вивчення та аналізу питань, що цікавлять підприємство, не тільки в судових справах, але і в повсякденній практиці при виникненні спірних моментів для з'ясування істини. Таким зверненням компанія може захистити свої інтереси, а надалі зможе використовувати висновки судового експерта як доказ у можливому судовому процесі[2].

По суті, економічна експертиза (дослідження) виявляє достовірність проведених господарських операцій, які вже знайшли відображення в документах обліку та звітності і стали предметом дослідження аудитора, податкових інстанцій або навіть об'єктом розслі-

---

[1] Моісєєв О. М. Висновок експерта в контексті взаємодії процесуальних суб'єктів. Донецьк : Норд-пресс, 2007. 188 с.

[2] Судова експертиза: нормативно-правове регулювання та наукові коментарі: навч.-довід. посіб. / уклад. Ю. М. Грошевий. Харків : Одіссей, 2004. 448 с.

дування судових органів. Тут, як правило, не можна обійтися без спеціальних навичок експертів-економістів. Для них експертиза (дослідження) бухгалтерського обліку — це можливість допомогти визначити якість проведених раніше ревізій, оцінити достовірність тих даних, які відображені в первинних документах, облікових регістрах і бухгалтерській звітності. Експерти-економісти досконально вивчають дотримання вимог нормативно-правової документації при здійсненні господарських операцій та методології обліку.

Висновок експерта викладається у письмовій формі і приєднується до справи.

Суд має право за заявою учасників справи або з власної ініціативи викликати експерта для надання усних пояснень щодо його висновку.

У висновку експерта-економіста типово зазначаються:

— коли, де, ким (ім'я, освіта, спеціальність, а також, за наявності, свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, стаж експертної роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада експерта);

— на якій підставі була проведена експертиза;

— хто був присутній при проведенні експертизи;

— питання, що були поставлені експертові;

— які матеріали експерт використав[1].

Інші вимоги до висновку експерта можуть бути встановлені законодавством.

Відповідно до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої відповідним наказом Міністерство юстиції України від 08.10.98 № 53/5, висновок експерта складається з обов'язковим зазначенням його реквізитів (найменування документа, дати та номера складання висновку, категорії експертизи (додаткова, повторна, комісійна, комплексна), виду експертизи (за галуззю знань) та трьох частин: вступної (Вступ), дослідницької (Дослідження) та заключної (Висновки).

У вступній частині висновку експерта зазначаються:

— дата надходження документа про призначення експертизи (залучення експерта);

— найменування експертної установи та/або ім'я, прізвище, по батькові експерта;

— документ про призначення експертизи (залучення експерта), його найменування і дата складання, найменування органу

[1] Абрамова В. М. Експертні помилки: сутність, генезис, шляхи подолання : автореф. ... дис. канд. юрид. наук; 12.00.09. Київ, 2005. 20 с.

та/або посада і прізвище особи, який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта);

— справа, за якою вона призначена (кримінальна, про адміністративне правопорушення, цивільна, господарська, адміністративна тощо, номер справи), або стаття закону, якою передбачено надання висновку експерта (у разі наявності);

— перелік об'єктів, що підлягають дослідженню, та зразків (у разі надходження);

— відомості про надані матеріали (у тому числі вид (назва) матеріалів (документів) та кількість аркушів);

— спосіб доставки та вид упаковки досліджуваних об'єктів із зазначенням у необхідних випадках відомостей про те, чи впливав спосіб упаковки на їх збереженість;

— запис про відповідність матеріалів та об'єктів, що надійшли до експертної установи (експерта), матеріалам, зазначеним у документі про призначення експертизи (залучення експерта);

— перелік питань (дослівно у формулюванні документа про призначення експертизи (залучення експерта)), які поставлено на вирішення експертизи; якщо питання сформульовано неясно або його редакція не відповідає рекомендаціям, але зміст завдання експертові зрозумілий, то після наведення питання в редакції документа про призначення експертизи (залучення експерта) він може дати відповідні роз'яснення і викласти питання в редакції, що відповідає зазначеним рекомендаціям; якщо поставлено декілька питань, експерт має право згрупувати їх і викласти в послідовності, яка забезпечує найдоцільніший порядок дослідження; якщо деякі питання, що містяться у документі про призначення експертизи (залучення експерта), вирішувались при проведенні експертиз різних видів, — відомості (експертна установа, номер та дата висновку) про ці експертизи; якщо питання, які поставлені на вирішення експертизи, доцільно вирішувати в іншому порядку, ніж той, що визначений у документі про призначення експертизи (залучення експерта), — зазначається, у якому порядку вирішуватимуться ці питання;

— питання, які вирішуються експертом у порядку експертної ініціативи (якщо таке розглядалось);

— дані про експерта (експертів): прізвище, ім'я та по батькові, посада, клас судового експерта, науковий ступінь та вчене звання, освіта, освітньо-кваліфікаційний рівень, експертна спеціальність, стаж експертної роботи, дата та номер видачі свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта, ким видано та строк дії;

— попередження (обізнаність) експерта про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку за статтею 384 Кримінального кодексу України або за відмову від надання висновку за статтею 385 Кримінального кодексу України;

— інформація про те, що висновок підготовлений для подання до суду або долучення до матеріалів кримінального провадження (у разі проведення експертизи на підставі письмового звернення особи, яке містить таку інформацію);

— дата направлення клопотання експерта про надання додаткових матеріалів, дата надходження додаткових матеріалів або відомостей про наслідки розгляду клопотання; обставини, які мають значення для надання висновку, з обов'язковим зазначенням джерела їх отримання;

— при проведенні додаткових або повторних експертиз зазначаються відомості про первинну (попередні) експертизу (експертизи) (прізвище експерта, назва експертної установи чи місце роботи експерта, номер і дата висновку експертизи, зміст заключних висновків первинної (попередніх) експертизи (експертиз)); зміст питань, які були поставлені перед експертом на додаткове або повторне вирішення, а також мотиви призначення додаткової або повторної експертизи, які зазначені у документі про призначення експертизи (залучення експерта), якщо у ньому такі мотиви відсутні, про це робиться відповідний запис;

— відомості про підстави та осіб, які були присутні під час проведення досліджень (прізвище, ініціали, статус);

— нормативні акти, методики, рекомендована науково-технічна та довідкова література з Переліку рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що використовується під час проведення судових експертиз, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 30 липня 2010 року № 1722/5, інші інформаційні джерела, які використовувались експертом при вирішенні поставлених питань, за правилами бібліографічного опису, із зазначенням реєстраційних кодів методик проведення судових експертиз з Реєстру методик проведення судових експертиз, який ведеться відповідно до Порядку ведення Реєстру методик проведення судових експертиз, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 02 жовтня 2008 року № 1666/5, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 02 жовтня 2008 року за № 924/15615[1].

У дослідницькій частині висновку експерта описуються процес дослідження та його результати, а також дається обґрунтування висновків з поставлених питань.

Дослідницька частина повинна включати:

— відомості про стан об'єктів дослідження, застосовані методи (методики) дослідження, умови їх застосовування;

[1] Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом М-ва юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. *Офіційний вісник України.* 2013. № 3. Ст. 91.

— посилання на ілюстрації, додатки та необхідні роз'яснення до них;

— експертну оцінку результатів дослідження.

Опис процесу застосовування інструментальних методів дослідження та проведення експертних експериментів можуть обмежуватись викладенням кінцевих результатів. У зазначених випадках графіки, діаграми, таблиці, матеріали експертних експериментів мають зберігатись у наглядових експертних провадженнях і на вимогу органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), можуть надаватись їм для ознайомлення.

За наявності в документі про призначення експертизи (залучення експерта) питань, які не належать до предмета експертизи або не входять до компетенції експерта, указуються причини, з яких ці питання не можуть бути вирішені.

Узагальнення та оцінка результатів окремих досліджень, які є підставою для формулювання висновків, можуть викладатися у синтезуючому розділі дослідницької частини висновку експерта.

У дослідницькій частині висновку експерта при проведенні повторної експертизи вказуються причини розбіжностей з висновками попередніх експертиз, якщо такі розбіжності мали місце.

У заключній частині викладаються висновки за результатами дослідження у вигляді відповідей на поставлені питання в послідовності, що визначена у вступній частині.

На кожне з поставлених питань має бути дано відповідь по суті або вказано, з яких причин неможливо його вирішити.

Якщо заключний висновок не може бути сформульований у стислій формі, допускається посилання на результати досліджень, викладені у дослідницькій частині.

Висновок експерта (експертів) оформлюється на бланку експертної установи і підписується експертом (експертами), який (які) проводив(ли) дослідження. Підписи у заключній частині засвідчуються відбитком печатки експертної установи на кожній сторінці тексту заключних висновків. Якщо до висновку експерта додаються фототаблиці, креслення, схеми, діаграми тощо, вони також підписуються експертом (експертами); підписи засвідчуються відбитком печатки експертної установи.

Якщо експерт не є працівником державної спеціалізованої установи і працює на професійній основі самостійно, він засвідчує наданий ним висновок своїм підписом і печаткою із зазначенням реєстраційного номера облікової картки платника податків (ідентифікаційного номера) або серії та номера паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання в установленому порядку відмовилися від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків).

Висновок експертів при проведенні комісійної або комплексної експертизи складається з урахуванням таких особливостей:

— у вступній частині додатково зазначаються дані про голову комісії експертів та відомості про експертизи, результати яких задані органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), як вихідні дані;

— дослідження, які проводились окремими експертами, описуються у відповідних розділах дослідницької частини, що підписуються цими експертами із зазначенням їх прізвищ;

— узагальнення та оцінка результатів досліджень фіксуються у синтезуючому розділі дослідницької частини висновку експертів[1].

При проведенні первинної експертизи співробітниками однієї експертної установи висновок експерта (експертів) та додатки до нього складаються у двох примірниках, один з яких направляється органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), а другий оформлюється як наглядове провадження і зберігається в архіві експертної установи.

При проведенні повторної експертизи співробітниками однієї експертної установи висновок і додатки до нього складаються:

— у двох примірниках — у разі якщо висновки повторної експертизи повністю підтверджують висновки первинної (попередньої) експертизи. Перший примірник направляється органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), другий оформлюється як наглядове провадження і залишається в архіві експертної установи, що проводила повторну експертизу;

— у чотирьох примірниках — у випадку непідтвердження (повністю або частково) повторною експертизою висновків первинної (попередньої) експертизи. Перший примірник направляється органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), другий оформлюється як наглядове провадження і залишається в архіві експертної установи, що проводила повторну експертизу, третій направляється до експертної установи, яка проводила первинну (попередню) експертизу, четвертий направляється до Міністерства юстиції України.

На повторні експертизи складаються контрольні картки відповідної форми, які надсилаються у термін до 5 днів експертній установі (експертові), у якій виконувалась первинна (попередня) експертиза, та до Міністерства юстиції України. Один примірник картки залишається в експертній установі, що проводила повторну експертизу.

---

[1] Моісєєв О. М. Висновок експерта в контексті взаємодії процесуальних суб'єктів. Донецьк : Норд-пресс, 2007. 188 с.

При проведенні експертиз експертами декількох експертних установ наглядові провадження оформлюються у кількості, яка відповідає кількості експертних установ, що були зайняті в її проведенні.

Висновки експерта (експертів) з додатками направляються органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), керівником експертної установи (керівником провідної експертної установи).

Висновок експерта при проведенні експертизи під час судового розгляду складається з урахуванням такого винятку:

— якщо з питань, які вирішувались під час судового розгляду, експертом проводилась експертиза на попередніх стадіях процесу, він має право послатись на її результати.

Другий примірник висновку експерта при проведенні експертизи під час судового розгляду і копія документа про призначення експертизи (залучення експерта) подаються експертом до експертної установи.

Повідомлення про неможливість надання висновку складається з трьох частин: вступної, мотивувальної та заключної.

У вступній частині викладаються відповідні відомості. У повідомленні про неможливість надання висновку експерт зазначає, що він попереджений (обізнаний) про кримінальну відповідальність за статтею 385 Кримінального кодексу України.

У мотивувальній частині викладаються причини, які обумовили неможливість надання висновку.

У заключній частині вказується про неможливість надання висновку.

Повідомлення про неможливість надання висновку оформлюється на бланку експертної установи, підписується експертом; підпис у заключній частині засвідчується відбитком печатки експертної установи.

Повідомлення про неможливість надання висновку складається у двох примірниках. Один примірник керівник експертної установи надсилає органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), а другий оформлюється як наглядове провадження і залишається в архіві експертної установи.

Якщо таке повідомлення надається під час судового розгляду, воно складається і підписується експертом у двох примірниках, один з яких подається до суду, а другий — керівникові експертної установи.

Якщо з одних питань експерт може дати відповідь, а з інших є підстави для повідомлення про неможливість надання висновку, складається один документ — висновок експерта. У цьому випадку експерт зазначає, що він попереджений (обізнаний) про кримінальну відповідальність за статтями 384, 385 Кримінального кодексу України.

Предмети та документи, що були об'єктами експертного дослідження, підлягають поверненню органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), разом з висновком експертизи або повідомленням про неможливість надання висновку[1].

При перевірці й оцінці експертного висновку суд повинен з'ясувати:

— чи було додержано вимоги законодавства при призначенні та проведенні експертизи;

— чи не було обставин, які виключали участь експерта у справі;

— компетентність експерта і чи не вийшов він за межі своїх повноважень;

— достатність поданих експертові об'єктів дослідження;

— повноту відповідей на порушені питання та їх відповідність іншим фактичним даним;

— узгодженість між дослідницькою частиною та підсумковим висновком експертизи;

— обґрунтованість експертного висновку та його узгодженість з іншими матеріалами справи.

Слід зазначити, що Вищий господарський суд України у постанові Пленуму «Про деякі питання практики призначення судової експертизи» від 23.03.2012 р. № 4 у п. 2 роз'яснює, що не може розглядатись як судова експертиза надане вченими тлумачення законодавчих актів, пов'язане з наявністю у цих актах незрозумілостей, неузгодженостей, суперечностей чи інших недоліків. Документ, виданий за результатами тлумачення вченими правової норми, доказового значення не має, і посилатись на нього в обґрунтування рішення не можна. Не може вважатися актом судової експертизи висновок спеціаліста, наданий заявникові (юридичній чи фізичній особі) на підставі його заяви, — навіть якщо відповідний документ має назву «висновок судового експерта» або подібну до неї, оскільки особа набуває прав і виконує обов'язки судового експерта тільки після одержання нею ухвали про призначення експертизи. Згідно з п. 22 вказаної постанови, аудиторський висновок також не є висновком судової експертизи, яку може бути призначено лише судом і тільки після порушення провадження у справі[2].

При дослідженні висновку експерта суди повинні виходити з того, що, зокрема, згідно зі ст. 67 Кримінального процесуального кодексу України чи ст. 62 Цивільного процесуального кодексу України висновок експерта не має наперед встановленої сили та переваги

---

[1] Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом М-ва юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. *Офіційний вісник України.* 2013. № 3. Ст. 91.

[2] Про деякі питання практики призначення судової експертизи : постанова Пленуму Вищого Господарського Суду України від 23.03.2012 № 4.

над іншими джерелами доказів, підлягає перевірці й оцінці за внутрішнім переконанням суду, яке має ґрунтуватися на всебічному, повному й об'єктивному розгляді всіх обставин справи у сукупності.

Експерт несе особисту відповідальність за наданий ним висновок. Як зазначалося вище, у Кримінальному кодексі України передбачено відповідальність експерта за завідомо неправдивий висновок (ст. 384), а також за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків у суді або під час провадження досудового розслідування, здійснення виконавчого провадження, розслідування тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України (ст. 385).

Процес оцінки висновку експерта має значення для визнання його доказом і подальшого його долучення до справи. Очевидно, що в цей момент правозастосовник повинен перевірити обґрунтованість висновків, до яких прийшов експерт після проведеного дослідження; визначити, які обставини були встановлені в результаті проведення судової економічної експертизи; співвіднести їх з іншими раніше встановленими, вже наявними фактами у справі для виявлення можливих протиріч.

У літературі неодноразово приділялася увага оцінці допустимості висновку експерта і його критеріям. Обговорювалися такі чинники, як належний порядок його отримання, необхідність і можливість оцінки наукової обґрунтованості, оцінка доказового значення в судочинстві, його достовірність. На специфічний підхід до оцінки висновку експерта неодноразово вказувалося в літературі, акцентуючи увагу слідчих і судів, захисників і адвокатів, прокурорів на цьому процесі[1].

Типовий процес оцінки висновку експерта складається з низки послідовних стадій. Складнощі при перевірці дотримання процесуальних вимог призначення і проведення експертизи, а також відносності результатів і відповідності висновків експерта наявним у справі доказам правонаступником можуть не виникати.

Висновок експерта судової економічної експертизи з багатьох категорій справ є єдиним джерелом доказів, що істотно підвищує відповідальність, оскільки на оцінку доказового значення висновку експерта впливають експертні помилки. Аналіз судової та слідчої практики показав, що оцінка правозастосовником відбувається переважно за формальними ознаками. Діагностичні дослідження судової економічної експертизи відрізняють її від інших судових експертиз розробкою конкретної методики в кожному випадку її проведення. Вдумливе і грамотне дослідження висновку експерта як дока-

[1] Експертизи у судовій практиці: наук-практ. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 400 с.

зу по конкретній справі представляє можливість виявити найбільш часті експертні помилки[1].

Висновок експерта має бути заснований на положеннях, що дозволяють перевірити обґрунтованість і достовірність зроблених висновків на базі загальноприйнятих наукових і практичних даних. Здійснення даного положення можливе за наявності розробок методичного забезпечення судової економічної експертизи. Наявність методик, методичних рекомендацій дозволяє більш ефективно оцінити достовірність, об'єктивність, повноту і допустимість висновку експерта за допомогою перевірки обґрунтованості і логічності застосованих методів, висновків, які можуть бути здійснені на основі правильно отриманих інших проміжних результатів. Очевидно, що відсутність таких рекомендацій змушує експерта судової економічної експертизи розробляти в кожному конкретному випадку технологію проведення дослідження.

Судова економічна експертиза характеризується багатоб'єктністю. Особливості визначення експертом об'єктів для вирішення питань дозволяють виявляти ознаки, які вказують на протиріччя. Так, при всій видимості правильного оформлення економічної документації та її достатності можна встановити розбіжності або невідповідності.

Аналіз експертної практики показав, що випадки підміни понять «об'єкти» і «матеріали справи» експертами-економістами призводять до грубих помилок. До грубих помилок експертної практики можна віднести порушення наукової обґрунтованості методики судової економічної експертизи, що спричиняє непереборні сумніви в об'єктивності та правильності отриманих результатів. До типових прикладів ми відносимо розробку експертами приватно-наукових методів як універсальних економічних інструментів[2].

Резюмуючи сказане вище, слід звернути увагу на те, що процес оцінки висновку експерта-економіста слідчим і судом повинен включати не тільки формальну перевірку відповідності висновку нормам процесуального законодавства, а й перевірку: достатності досліджених об'єктів судової економічної експертизи і порівняльних зразків; наукової обґрунтованості і допустимості застосування загальнонаукових, загально-експертних і приватно-експертних методів, використаних при здійсненні даної експертизи; повноти, всебічності, логічної обґрунтованості ходу і результатів експертного дослідження.

---

[1] Бордюгов Л. Г. Внутрішнє переконання експерта (об'єктивні та суб'єктивні аспекти). *Форум права*. 2010. № 3. С. 13–18.

[2] Бордюгов Л. Г. Интегративный характер ситуалогической экспертизы. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. праць / ред. кол. М. Л. Цимбал, В.Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. Харків : Право, 2009. Вип. 9. С. 205–213.

Розділ 2

ІСТОРИЧНІ ТА СУЧАСНІ АСПЕКТИ ЮРИДИЧНОГО ПРОЦЕСУ БАНКРУТСТВА: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

2.1 Історія банкрутства

Розвиток економічних відносини має суттєве значення для сьогоднішнього суспільства. Відносини проявляються у різних сферах життя, тому забезпечені правовим регулюванням. Таке регулювання потрібно не тільки для підтримання нормального функціонування і розвитку економічних відносин, а також для виявлення проблем (з якими стикаються учасники економічних стосунків), їх вирішення, усунення.

Для сучасних суб'єктів господарювання часто притаманний складний стан ведення господарської діяльності та господарський ризик — можливість (ймовірність) відхилення від мети, для досягнення якої приймалося господарське рішення. Реалізація ризиків може викликати невиправдані матеріальні витрати, збитки, а інколи набути і крайнього прояву — нездатності суб'єкта підприємництва виконувати свої зобов'язання, в основі якої полягає нестача у нього майнових активів для здійснення розрахунків із кредиторами. Така нездатність є неспроможністю (банкрутством). Державі і суспільству вигідні високорозвинені економічні відносини, що тягнуть за собою створення та підтримання стабільної ринкової структури. Цілком логічним є правове регулювання відносин неспроможності (банкрутства), хоча ці відносини несуть економічний характер. Сьогодні правовим системам світу відомі різні механізми правового регулювання економічної неспроможності, що виражається у законодавствах країн світу. З часів набуття незалежності України, законодавці, теоретики та практики намагаються покращити інститут та систему банкрутства, спрямовану на регулювання відносин неспроможності (банкрутства). Інститут банкрутства має давню історію. Дослідження еволюції організаційних та правових аспектів інституту банкрутства в Україні необхідно проводити на основі вивчення нормативно-правових актів. Правовим системам світу відомі різні механізми правового регулювання економічної неспроможності. Ефективність юридичного інструментарію законодавства про банкрутство визна-

чається реальними або прогнозованими результатами його застосування, а ці результати оцінюються за об'єктивними критеріями економічної і соціальної раціональності. Завданням законодавства в різні часи було адекватне відбиття усталених суспільних відносин із наданням необхідного вектора розвитку таких відносин за необхідності їх корегування.[1]

Фактично законодавство багато в чому відбиває світоглядні позиції, які панують у суспільстві в конкретних історичних умовах. Не є винятком і законодавство з питань неспроможності. Залежно від суті вирішення проблем у відносинах між боржником і кредиторами та ступеня задоволення інтересів обох сторін варто виділити три періоди світової історії банкрутства. Перший — період особистої немайнової відповідальності боржника, що задовольняє немайнові інтереси кредитора в помсті, показовому покаранні тощо. Другий — період майнової відповідальності боржника, що задовольняє майнові інтереси і кредитора, і боржника, оскільки дає йому повторний шанс на успіх у бізнесі. Третій — превентивний період попередження банкрутства, що задовольняє не лише матеріальні інтереси боржника та кредитора, а й деякою мірою особисті інтереси, зокрема в підтриманні ділової репутації суб'єктів господарювання. При цьому якісні зміни, що відбуваються в законодавстві, також суттєво впливають на відносини (наприклад, зменшенням жорстокості покарання, удосконаленням процедури тощо). Отже, з усіх періодів можна виокремити 5 історичних етапів розвитку інституту банкрутства в Україні.

У країнах з розвиненою економікою банкрутство розглядається як механізм визначення нерентабельних та неплатоспроможних підприємств, а у майбутньому — ліквідацією цих підприємств. Соціально-економічне призначення питань банкрутства підприємств в Україні регулювалося Господарським кодексом України. Аналізуючи історичні аспекти процесу банкрутства України необхідно зазначити, що інститут банкрутства має давню історію. Сучасне право черпає свої витоки ще з далеких минулих часів. Як і більшість правових інститутів, банкрутство існує ще з античних світів. Зародження грошово-кредитних відносин у Стародавньому світі підштовхнуло різні народи Давнього Сходу та античної цивілізації до створення регулювання відносин з неплатоспроможними боржниками, проте загалом у цей час була поширена особиста немайнова відповідальність боржника: застосування фізичних карань, передача в заставу родичів

[1] Булижин І. В. Історичний розвиток неплатоспроможності та банкрутства: компаративний аналіз світового й українського досвіду. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Сер.: Юриспруденція. 2015. № 17. Том 2. С. 55–58.

боржника та його продаж у рабство.[1] Перше державне утворення системи збирання данини та правління Київського князівства склалося на середину IX ст. — князівство Аскольда. Об'єднання східнослов'янських Півдня і Півночі за Олега (882-912) і за Ігоря (912-944) у Давньоруську державу стягували данину не нормовано, спорадично, на підвладній київському князівству території. Племінні вожді на місцях почували себе майже незалежними. Новий етап творення державності Київської Русі історики розглядають за часів правління Володимира та Ярослава (1019-1054) як одноосібну, єдиновладну монархію. За Ярослава створено перший писемний правовий кодекс — Руську Правду, на місцях замість племінних вождів сиділи київські посадники (сини князя та бояри). В Руській Правді Ярослава Мудрого, після внесених змін синами Ярослава Мудрого: Ізяславом, Святославом, Всеволодом відсутній зв'язок у записах «Про крадіжки», «Коли крадіями будуть холопи» із основними принципами сучасного конкурсного процесу. Проте українські та російські фахівці впродовж XIX-XX ст. зібрали близько 100 списків «Правди Руської», зроблених XI-XVI ст. , які в кінцевому підсумку згрупували в три редакції: Коротка Правда, Широка правда і окремо виділена Білецьким, Скорочена правда. Аналізуючи останні положення Руської Правди, виділяються два види неспроможності:

– необережне (випадкове) банкрутство. Яке виникло не з вини боржника (мали місце різні обставини: пожежа, стихійне лихо);

– умисне (злісне) банкрутство, яке виникло, наприклад, у випадку легковажної поведінки покупця (розтрата товару, пияцтво або інші неправомірні дії).

– Руська Правда диференціювала умови застосування відповідальності боржника залежно від причин неоплатності.

– Статут Великого князя Володимира Всеволодовича започаткував принципи конкурсного процесу із покаранням за неповернення боргу.

– у Статуті Великого князя Володимира Мономаха містяться ознаки та загальні принципи національного сучасного конкурсного процесу: [2]

– об'єднання вимог кредиторів щодо одного і того ж боржника;

– продаж боржника, як фізичної особи (в сучасному праві майна боржника), в рахунок погашення об'єднаних вимог кредиторів;

---

[1] Яковлев О. О. Становлення та історичні етапи розвитку інституту банкрутства в Україні. *Університетські наукові записки.* 2010, № 2(34). С. 141–148.

[2] Булижин І. В. Вказана праця.

– черговість задоволення вимог кредиторів, із виділенням «привілейованих» кредиторів;

– прощення відсотків, як непрямих зобов'язань (штраф, пеня, відсотки за користування кредитом).

Далі настає 200-річна перерва, пов'язана з монголо-татарським поневоленням. [1]

І лише в «Судебнике» Івана III (1497) містяться елементи конкурсного процесу, де мало місце стягнення на особистість боржника у разі його неоплатності при великій кількості кредиторів. У цьому випадку сам боржник підлягав продажу, а отримані кошті йшли на задоволення кредиторів. Черговості серед кредиторів не було, але князь міг надавати відстрочку в платежі. Те ж саме мало місце в «Судебнике» Івана IV (1550).

В 20-60-х роки XIV ст. територія Подільського краю внаслідок військових суперечок між князями Литовськими та військом Золотої Орди перейшла у підпорядкування Великого князівства Литовського, яке проіснувало до 1569 року — прийняття рішення Люблінського сейму про об'єднання Польщі і Литви у єдину державу Річ Посполиту. З цього часу північні райони Хмельниччини увійшли до складу Волинського воєводства. Такий адміністративно-територіальний устрій зберігся аж до середини XVII ст.

За Литовсько-Польського періоду існували копні (громадські) суди для сільської громади, а після Люблінської унії копні суди були замінені вотчинними судами феодалів, до широких та різноманітних повноважень яких відносився і конкурсний процес щодо торгової неспроможності. Вони керувалися Судебниками Великого князя Володимира Казимира 1468 р. та Литовського Статуту у його трьох редакціях: 1529, 1568 та 1588 років. Литовський статут виник тоді, коли прийшла до влади дрібна шляхта, вимагаючи єдиного права, щоб протидіяти силі магнатів та забезпечити собі права. Статути розділяли випадкову та умисну неспроможність (банкрутство). [2]

Далі в історії починається період національно-визвольної боротьби під проводом Б. Хмельницького — 1648-1657 р. [3] У цей період відбувається входження Подільського краю до складу Османської імперії, відновлення влади Речі Посполитої. Це відбувалося аж до квітня 1783 р. Коли територія частини Правобережної України відійшла до Російської імперії, мало збереглося історичних пам'яток права, за якими здійснювався конкурсний процес. Цей період харак-

---

[1] Лановик Б. Історія України / Б. Лановик, Р. Матейко, З. Матисякевич. К., 2000.

[2] Яковлев О. О. Вказана праця.

[3] Рибак І. В. Хмельниччина від найдавнішого часу до сьогодення : навч. посіб. Камянець-Подільський : Абетка-НОВА, 2002. 157 с.

теризується активними військовими діями без утворення та діяльності сталих державницьких інституцій. В основному суди першої інстанції існували ні як корчемні, сільські, сотенні суди, Магістрати, графські Ратуші, а як апеляційні і касаційні, відповідно — полкові, військового генерального суду та військова генеральна канцелярія.

Перший Статут неспроможності — «банкрутський» — було прийнято 15 грудня 1740 року, який так і залишився на папері, не отримавши подальшого застосування. Пізніше, 19 грудня 1800 року, з'явився новий «банкрутський» Статут, що вказав на законну дію Статуту 1740 року. Тому Статут 1800 року є першим в Росії кодифікованим актом, що регулював питання неспроможності. Статут розкривав поняття неспроможності як здатність боржника оплатити борги. Конкурсний процес порушувався незалежно від кількості кредиторів. Статут передбачав мирову угоду, як попередження розподілу майна боржника. Для прийняття мирової угоди необхідна була згода кредиторів більшості пасиву боржника.

У 1797 році утворено Подільську губернію у складі Російської імперії з центром у Кам'янець-Подільському, а в 1917 році у Вінниці. [1]

Наприкінці XVIII — на початку XIX ст. чиновники Російської імперії намагалися привести чинне законодавство на території тодішньої України у відповідність до російського. У 1804-1808 роках було укладено проект «Зводу місцевих законів губерній і областей, приєднаних від Польщі» та «Зібрання малоросійських прав», які ґрунтувалися також і на нормах Литовського статуту. Проте даним законодавчим збірникам не судилося бути офіційно виданими і вони пролежали без руху у кодифікаційній комісії другого відділення «Власної Його Імператорської Величності Канцелярії» багато років.

Наступний період припадає на 1830 рік. У 1832 році було складено повне зібрання законів Російської імперії в 45 томах. З поширенням цих законів на Правобережну та Лівобережну Україну і запровадженням там загальноімперського законодавства було втрачено чинність норм Литовського статуту. Так було ліквідовано автономію України із джерелами існуючого до цього часу права з елементами конкурсного процесу. У цьому ж році був прийнятий Статут про торговельну неспроможність. У ньому містилося багато статей зі статуту 1800 р., а також із проектів неприйнятих банкрутських статутів 1753, 1761, 1763 років і Статуту 1740 року. Статут 1832 року був більш вдалим з юридичного боку, порівняно з його попередником. В основі неспроможності Статут закладено неоплатність. Виділялося три види неспроможності: нещасна, необережна, «підложна». Така градація потрібна була для притягнення до кримінальної від-

[1] Яковлев О. О. Вказана праця.

повідальності боржника. Статут, незважаючи на внесені зміни, проіснував до 1917 року.

На території України ще до запровадження царським урядом комерційних судів діяв заснований у 1808 році Одеський комерційний суд, а після прийняття Статуту такі суди з'явилися практично у всіх містах Причорномор'я. У «Зводі законів Російської імперії» 1842 року за правлінням Миколи І, який принципово та суттєво не відрізнявся від попередніх та майбутніх редакцій, конкурсному процесу приділявся розділ V «Статут про торгову неспроможність», який широко регламентував процедуру банкрутства. Даний розділ складався із 10 глав та 145 статей, а глава IX — «Про обов'язки Конкурсного Управління» складалися ще із 7 відділень. Глава IV «Про відкриття торгової неспроможності» зазначала підстави та порядок відкриття процедури банкрутства (ст.1713-1715). Неспроможним боржник визнавався за наявності однієї з двох підстав: власне визнавання неплатоспроможним самого боржника та недостатність його майна і відсутність особи боржника. Глава V Статуту «Про оголошення неспроможності і першочергових розпорядженнях суду» визначала порядок оголошення боржника неспроможним, стан його майна та особи, порядок та строки подання претензій до боржника, призначення опікунів майна, проведення інвентаризації усіх активів та інше і в основному складалася з процесуальних норм. Характерним для процесу того часу було те, що в день проголошення боржника неспроможним він брався під варту і перебував там аж до завершення конкурсного процесу, за виключенням випадків, коли відкривався процес спроможності за власним визнанням боржника або за згодою усіх наймодавців. Боржник залишався на волі із обмеженням щодо невиїзду з місця постійного мешкання та утвореного конкурсного управління. На відміну від царської Росії, радянський конкурсний процес складався із судової практики, побудованої на дореволюційних правилах про неспроможність. Незважаючи на те, що Цивільний кодекс РСФСР 1922 року містив окремі положення щодо неспроможності торгових товариств та фізичних осіб, будь-яких норм, що регулювали б саму процедуру банкрутства, не існувало. Судова практика 20-х років XX ст. встановлювала для ліквідаторів обов'язкове застосування ст. 129 Цивільного кодексу. Що передбачала необхідність проведення заліку за наявності таких умов: однорідність боргів, настання строків та виникнення взаємних вимог до оголошення неспроможності судом. Результати наукових дебатів навколо можливості проведення заліку при неспроможності боржника були тим самим підґрунтям нового порядку провадження у справах про неспроможність. Лише у 1927 році Цивільний процесуальний кодекс РСФСР

було доповнено гл.37, яку присвячено порядку провадження справ про неспроможність[1].

В Українській РСР положення, що регулювали б відносини неспроможності, з'явилися дещо пізніше, у 1929 році, у вигляді ч.6 «Судочинство у справах неспроможності» Цивільного процесуального кодексу УРСР. [2]

Подальший розвиток радянського конкурсного процесу досить правильно відображає В.С. Мартемьянов: «В умовах загального планування державної та кооперативно-колгоспної власності проблема припинення діяльності підприємств, кооперативів та колгоспів через їх неспроможність не ставилася та не вирішувалася, тому що нерентабельні та збиткові підприємства і господарства вбудовувалися в економіку й існували як планово-збиткові за рахунок державного фінансування, періодичного списання боргів з колгоспів, постійно діючих та легалізованих перерозподільних фінансових відносин в господарських системах міністерств та відомств». [3]

Інститут банкрутства в Україні виник одразу ж після проголошення незалежної держави України. Підґрунтям виникнення інституту неспроможності слугував Закон України «Про банкрутство», який був прийнятий Верховною Радою України 14 травня 1992 року. Його задача полягала, насамперед, у погашенні вимог кредиторів за рахунок реалізації майна боржника. В основному він містив одну судову процедуру — ліквідаційну, санація ж як така не застосовувалася. Процедура санації за своєю суттю нагадувала мирову угоду, оскільки після затвердження судом умов санації процедура банкрутства припинялася. Закон про банкрутство зразка 1992 року за своєю спрямованістю був про кредиторським, оскільки щодо відновлення платоспроможності боржника не могло бути й мови. Його поширення на промислові підприємства призводило до знищення останніх як господарських суб'єктів.[4]

Банкрутство та пов'язані з ним проблеми особливо загострюються в кризові для держави періоди.[5] Так, в Україні 1998-го, 2008-го і 2014-го років велика кількість людей через взяті, зокрема, споживчі кредити у валюті ставали боржниками, опиняючись після істотних коливань курсу долара в скрутному становищі. В ситуації, що складалася, без допомоги з боку держави вони практично не мали мож-

---

[1] Кульчій О. О. Правове регулювання відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом. Полтава, 2016.

[2] Булижин І. В. Вказана праця.

[3] Мартемьнов В. С. Хозяйственное право : учебн. Москва : БЕК, 1994. Т.1.

[4] Яковлев О. О. Вказана праця.

[5] Банкрутство. Правозастосування та судова практика / Упоряд.: Б. М. Грек та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 304 с.

ливості цивілізовано впоратися зі своїми ризиками, а звернення до суду з метою врегулювання неплатоспроможності були вкрай неефективним.

У 1992-1999 рр. закон про банкрутство являв собою завершальну стадію процедур примусового стягнення кредиторської заборгованості аж до ліквідації юридичної особи-боржника з подальшим списанням непогашених боргів. Прийнятий у 1999 році закон про банкрутство включав процедури конкурсного провадження, запроваджував інститут професійних арбітражних керуючих, які здійснюють функції формування ліквідаційної маси, зовнішнього контролю та управління боржником, реалізації активів і розрахунку з кредиторами. Як зазначив С. Донков, при виборі моделі процедур банкрутства головну роль зіграли незакінчена приватизація, ризик перерозподілу майна підприємств з високою часткою державних корпоративних прав через процедури банкрутства, оминаючи процедури приватизації, які наповнюють бюджет країни. В даний час «філософія закону про банкрутство змінилася на користь захисту прав кредиторів», зокрема, істотно спрощена критерія безспірності боргу ініціюючого кредитора, скасована обов'язкова умова проходження кредитора через виконавче провадження. Високий рівень невиконання боргових зобов'язань в Україні та кризові явища у фінансово-кредитній системі обумовлювали той факт, що кількість справ про банкрутство займало значну частину серед розглянутих судами господарських спорів. Більш того, у багатьох випадках саме у процедурі банкрутства недобросовісні боржники бачили можливість уникнути (в повній мірі або частково) відповідальності перед кредитором, використовуючи для цього деякі неоднозначні положення чинного законодавства, що регламентує відновлення платоспроможності боржника.

Через сім років — 30 червня 1999 року Верховною Радою України були внесені зміни до Закону про банкрутство, який після цього отримав назву «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», підписаний Президентом України 17 серпня 1999 року зі змінами та доповненнями. Закон набрав чинності 1 січня 2000 року.

Об'єктивними процесами ринкової економіки, яка заснована на конкуренції, є політичне перетікання капіталів у більш дохідні сфери, перерозподіл власності від суб'єктів господарювання, що неефективно ведуть свою господарську діяльність, до суб'єктів, які справляються з цією задачею. Цей процес регулюється Господарським кодексом. Господарський кодекс України зазначає підстави для застосування процедур банкрутства суб'єктів підприємницької діяльності. До умов порушення провадження у справах про банкрутство

відносяться матеріально–правові та процесуально–правові умови порушення справи про банкрутство.

Регіональне (обласне) управління з питань банкрутства відповідно до покладених на нього завдань:

– аналізує стан додержання законодавства з питань банкрутства та інформує про результати аналізу Мінекономіки;

– забезпечує в регіонах реалізацію процедур банкрутства щодо відсутнього боржника;

– бере участь у проведенні аналізу фінансово-господарського становища суб'єктів підприємницької діяльності, що перебувають у державній власності, із метою виявлення серед них боржників та запобігання їх банкрутству[1].

Для ефективного правового регулювання ситуацій неплатоспроможності суб'єктів підприємницької діяльності одного Закону, навіть найдосконалішого, недостатньо. Необхідна система, яка забезпечувала б ефективне впровадження норм Закону. Чинні процесуальні кодекси України містять положення про те, що при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування норм права, які викладені у постановах Верховного Суду. Норми українського Кодексу сприяють посиленню ефективності процедури банкрутства в Україні та наближають її до світових стандартів,і забезпечують належний рівень захищеності прав кредиторів та боржників. Правове регулювання банкрутства та неплатоспроможності на законодавчому рівні здійснюється такими нормативно-правовими актами:

1. Конституція України;
2. Цивільний кодекс України;
3. Господарський кодекс України;
4. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»;
5. Господарський процесуальний кодекс України;
6. Закон України «Про міжнародне приватне право»;
7. Закон України «Про міжнародні договори України»;
8. Закон України «Про управління об'єктами державної власності»;
9. Закон України «Про особливості управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі»;
10. Закон України «Про іпотечні облігації».

Сьогоднішній стан української економіки не мав змоги розвиватись суб'єктам господарювання на такому рівні як у розвинутих країнах світу.

---

[1] Полінкевич О. М. Фінансова санація та банкрутство підприємств: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2010. 416 с.

У зв'язку з цим в Україні був прийнятий Кодекс України з процедур банкрутства[1], який встановив умови та порядок відновлення платоспроможності боржника — юридичної особи або визнання його банкрутом з метою задоволення вимог кредиторів, а також відновлення платоспроможності фізичної особи. В частині запровадження механізмів відновлення платоспроможності фізичних осіб, серед іншого пропонується створити окрему систему регулювання специфічних правовідносин, пов'язаних із необхідністю розв'язати проблему надмірної заборгованості фізичної особи, яка діятиме поруч із системою банкрутства юридичних осіб і підприємців. Таким чином, уся система регулювання правовідносин, пов'язаних з неможливістю розрахуватись за своїми боргами, буде представлена в одному Кодексі, що в цілому сприятиме більш ефективному застосуванню правових норм щодо вирішення проблем неплатоспроможності.

Для зручності застосування Кодекс України з процедур банкрутства викладено у двох книгах: Книга 1. Корпоративне банкрутство (регулює питання банкрутства юридичних осіб); Книга 2. Відновлення платоспроможності фізичної особи (стосується банкрутства громадян, які не займаються підприємницькою діяльністю)[2].

Кодекс України з процедур банкрутства — це перший за часи незалежності України комплексний документ, що врегульовує всі процедурні питання банкрутства. Кодекс, в цілому, відповідає світовим стандартам. Приведення чинного законодавства до сучасних реалій та світових тенденцій має позитивно відобразитись на економіці та інвестиційному кліматі в державі. Кодекс містить раціональні новели, що оптимізують процедуру та закривають прогалини, що існують у Законі України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», має чітке окреслення напрацьованої за зазначеним законом практики у правові норми. Так, кодексом спрощено порядок відкриття провадження у справах про банкрутство, усі майнові спори за участю боржника зосереджуються у справі про банкрутство, арешт майна боржника можливий винятково у межах справи про банкрутство, звільнення активів боржника з податкової застави та скасування арештів на майно здійснюється ухвалою суду у справі про банкрутство, створюється єдина саморегулівна організація арбітражних керуючих тощо. У Кодексі існує норма, яка передбачає, що порушити справу про банкрутство фізичної особи можна лише за її власною заявою. При цьому Кодекс надає право суду за клопотанням керуючого реструктуризацією або

[1] Кодекс України з процедур банкротства {Із змінами, внесеними згідно із Законами № 132-IX від 20.09.2019 № 145-IX від 02.10.2019}

[2] Полінкевич О. М. Фінансова санація та банкрутство підприємств: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2010. 416 с.

за власною ініціативою тимчасово обмежити боржника у виїзді з країни. Крім того, Кодекс накладає ряд обмежень на осіб, які пройшли процедуру банкрутства: протягом п'яти років після визнання фізичної особи банкрутом така особа зобов'язана перед укладенням договорів позики, кредитних договорів, договорів поруки або договорів застави письмово повідомляти про факт своєї неплатоспроможності іншим сторонам таких договорів.

Політичні та економічні потрясіння останнього десятиліття у нашій країні призвели до утворення цілого прошарку населення, нездатного виконати свої кредитні зобов'язання перед фінансовими установами. Це перш за все стосується тих позичальників, які брали кредити у валюті, спокусившись низькими процентними ставками. Після обвалу гривні, починаючи з 2008 року, значна частина таких позик перейшла в категорію проблемних і до сих пір не реструктуризована.

До появи Кодексу громадяни України не могли оголосити себе банкрутами, тому вони потрапляли в списки неблагонадійних боржників. Тепер у них з'являється можливість позбутися від боргів і при цьому після проходження реабілітаційного періоду зберегти ділову репутацію.

Одна з головних новел Кодексу — скасування мораторію на стягнення нерухомості у позичальників, які не виконали зобов'язання по іпотечних кредитах у валюті. Через півроку після введення Кодексу в дію мораторій втратить силу. Водночас Кодекс гарантує, що в процедурі банкрутства людина не залишиться без єдиного житла.

Причини банкрутства фізичних осіб різні: з-поміж них неефективне розпорядження власними активами або надмірність взятих на себе фінансових зобов'язань. Також причинами можуть бути зміни у монетарній або кредитно-фінансовій політиці держави. Введення в дію Кодексу України з процедур банкрутства встановлено умови та порядок відновлення платоспроможності боржника — юридичної особи або визнання його банкрутом з метою задоволення вимог кредиторів, а також містить нововведення — відновлення платоспроможності фізичної особи. Кодекс отримав підтримку з боку Міжнародного валютного фонду, Світового банку, Національного банку України, Асоціації правників України, банківської спільноти, арбітражних керуючих, представників експертного середовища. Кодекс передбачає швидкісний підхід до реалізації майна боржника та максимальне задоволення фінансових вимог кредитора. Кодексом зроблено доступним процес входження боржника в процедуру банкрутства та скорочено строки розгляду справ. Кодексом скасовано мирову угоду — відтепер її функціонал є складовою плану санації. Згідно з Прикінцевими та перехідними положеннями Кодексу з дня набрання

ним чинності подальший розгляд уже порушених справ про банкрутство належить здійснювати відповідно до його положень, крім справ, які вже перебувають на стадії санації[1].

На думку юриста АФ «Династія» Костянтина Гирова, новий закон передбачає нову еру в складних відносинах кредитора та боржника. Він пояснює нову систему врегулювання проблем заборгованості громадян наступним чином: «для ініціювання процедури банкрутства потрібні лише безспірні вимоги в розмірі не менше 372300 грн., що не були задоволені протягом двох місяців, та відсутність специфічних обставин, наприклад таких, як володіння родичами боржника першого ступеня споріднення майна сукупною вартістю понад суму вимог кредиторів, непогашену судимість за економічні злочини, які є підставою для відмови у відкритті провадження. При цьому закон гарантує невключення до ліквідаційної маси єдиного соціального житла боржника середньої площі, а щодо іншої нерухомості закріплює переважне право на її придбання членами сім'ї боржника», — розповів юрист.

Основним заходом запобігання банкрутства на періоді до відкриття провадження є *досудова санація*. За спеціальним законом «санація боржника до порушення справи про банкрутство — система заходів щодо відновлення платоспроможності боржника, метою якої є запобігання банкрутству боржника шляхом вжиття організаційно-господарських, управлінських, інвестиційних, технічних, фінансово-економічних, правових заходів відповідно до законодавства до відкриття провадження (проваджень) у справі про банкрутство. Згідно ст. 1 Кодексу України з процедур банкрутства, санація — система заходів, здійснюваних під час провадження у справі про банкрутство з метою запобігання визнання боржника банкрутом та його ліквідації, спрямована на оздоровлення фінансово-господарського стану боржника, а також задоволення в повному обсязі або частково вимог кредиторів шляхом кредитування, реструктуризації підприємства, боргів і капіталу та (або) зміни організаційно-правової і виробничої структури боржника[2]. Проведення санації супроводжується здійсненням експертної діагностики щодо фінансово-господарського стану підприємства, проводиться аналіз його можливостей та недоліків у наступному функціонуванні на ринку[3].

---

1 Процедура банкрутства юридичної особи. URL: http://surl.li/arrxr.

2 Каменська В. П. Напрями оптимізації системи управління державним боргом України. URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Evu/2011_17_1/Kamenskaia.pdf. (дата звернення 24.04.2021).

3 Гиров К. Чи варто запроваджувати процедуру банкрутства фізичних осіб? «Закон і Бізнес». URL: https://zib.com.ua/ua/print/132451-chi_varto_zaprovadzhuvati_proceduru_bankrutstva_fizichnih_os.html.

Світовий досвід свідчить, що сконструйовані в різних країнах світу моделі законодавства про неспроможність (банкрутство) забезпечують різні потенційні можливості для динаміки прогресивних соціально-економічних зрушень. З'ясування потенціалу відповідної моделі можна здійснити лише на базі всебічно обґрунтованої теорії права банкрутств. Процедури банкрутства є надто тривалими, дорогими та недостатньо ефективними.

Довідково: тривалість здійснення процедури банкрутства в Україні — 2,9 роки, в Східній Європі та Центральній Азії — 2,3 роки; в розвинутих країнах — 1,7 років. Найкращій показник в Ірландії — 0,4 роки. Вартість процедур банкрутства в Україні складає 40,5 % від вартості майна боржника, в Східній Європі та Центральній Азії — 13,1 %; в розвинутих країнах — 9,1 %. Україна з — поміж 190 країн, займає 149 місце з вирішенням проблем неплатоспроможності, хоча у «загальному заліку» займає 76 місце. Загалом Банкрутство в Україні є поширеним явищем. Так, за даними OpenDataBot, станом на 2018 рік в процедурі банкрутства перебувало понад 2 тис. підприємств[1].

Згідно ст. 2 Кодексу України з процедур банкрутства законодавство про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом не поширюється на банки, які виводяться з ринку або ліквідуються відповідно до законів України «Про банки і банківську діяльність» та «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб».

У процедурі банкрутства можуть бути застосовані, зокрема, такі заходи забезпечення майнових інтересів кредиторів, як:

– накладення арешту на майно або грошові кошти, що належать боржникові, а також іншим особам, які відповідно до актів законодавства або установчих документів боржника відповідають за його зобов'язаннями;

– заборона боржникові вчиняти певні дії, наприклад, щодо відчуження у будь-який спосіб належних йому основних фондів тощо;

– заборона власникові майна боржника або уповноваженому ним органу вчиняти дії щодо реорганізації чи ліквідації юридичної особи-боржника;

– зупинення стягнення, зверненого на майнові активи боржника на підставі виконавчого або іншого документа, за яким списання здійснюється у безспірному порядку.

[1] Актуальні проблеми сьогодення у сфері фінансів, обліку та аудиту : тези доповідей інтернетконференції, 24-25 травня 2016 р. – Хмельницький : ХКТЕІ, 2016. – 526 с.

Випадки, коли боржник може скористатися правом звернення до суду з заявою про банкрутство, зокрема, коли існує загроза неплатоспроможності:

– не зможе здійснювати поточні платежі через певні обставини;

– сукупний дохід за останні півроку зменшився на 50% за умови наявності непогашених кредитів;

– припинив погашати кредити у розмірі як 50% місячних платежів упродовж 2 місяців.

Також встановлено випадки, коли громадянин зобов'язаний звертатися до суду:

– сукупний розмір боргів перевищує 300 мінімальних заробітних плат (для фізичних осіб-підприємців — 500);

– втрачено єдине джерело доходу, тяжке захворювання, що перешкоджає виконанню професійної діяльності;

– задоволення вимог одного кредитора призведе до неможливості виконання зобов'язань перед іншими[1].

У процесі провадження у справі про банкрутство можна виділити такі стадії:

1. Порушення провадження у справі;
2. Підготовче засідання господарського суду;
3. Виявлення кредиторів та інвесторів;
4. Попереднє засідання господарського суду;
5. Визнання боржника банкрутом та оголошення про банкрутство;
6. Припинення провадження у справі про банкрутство.

Інформаційний портал Банкрутство & Ліквідація із посиланням на прес-службу Фонду гарантування вкладів фізичних осіб повідомляє, що протягом поточного тижня запланований продаж активів банків, що ліквідуються, становить 2 337,25 млн грн. Із них на суму 2 134,40 млн грн виставлено права вимоги за кредитами, та на суму 197,34 млн грн — нерухоме майно, земельні ділянки та інші основні засоби банків. Крім того, цінні папери торгуватимуться за 5,51 млн грн. Також слід зазначити, що у вересні 2019 року ФГВФО виплатив більше 47 мільйонів вкладникам банків — банкрутів.

З використанням процедур банкрутства в Україні «недобросовісні» боржники можуть уникати кредитні та інші зобов'язання, виводити активи, використовувати як засіб ліквідації. Законопроектом передбачено можливість застосування декількох процедур. Реструктуризація боргів використовується з метою виходу із кризової ситуації шляхом розстрочки, прощення боргів, зміни строків виплати платежів. Реструктуризація має здійснюватися відповідно до плана,

[1] Мачуський В.В. Правове забезпечення підприємницької діяльності. Курс лекцій. КНЕУ 2001

в якому враховано доходи боржника, його майновий стан, визначено суми, які будуть щомісяця направлятися на погашення боргів, та суми, які залишаться боржнику. Не підлягають прощенню та реструктуризації борги за кредитами, отриманими на відпочинок, розваги, придбання предметів розкоші. Якщо план реструктуризації успішно виконується, боржник позбавляється боргів, а судова справа закривається.

Найбільш цікавою є процедура погашення боргів, вона вводиться, коли неможливо погасити борги кредиторів, тобто коли немає інших способів крім реалізації майна боржника. В цьому разі майно включається до ліквідаційної маси та продається з метою погашення вимог кредиторів[1].

Якщо говорити про особливості функціонування інституту з питань банкрутства в розвинених країнах, то слід зауважити, що одні віддають перевагу так званому прокредиторському напряму (наприклад, Великобританія), інші — проборжниковому (США, Німеччина, Франція).

Проте, усі намагаються вирішити проблему таким чином, щоб кредитор не зазнав тотальної втрати своїх коштів, а боржник мав можливість зберегти обличчя й вирішити всі фінансові проблеми в законний спосіб.

В цивілізованих країнах відносно людини, яку оголошують банкрутом проводять певні процедури для відновлення її платоспроможності — вона продовжує легально працювати і заробляти, не втрачаючи активної соціальної діяльності. При цьому, держава повертає собі економічну одиницю та платника податків. Процедурами оголошення банкрутства та відновлення платоспроможності займається інститут банкрутства. Якісний розвиток інституту банкрутства полягає у вдосконаленні і більш детальній правовій регламентації відносин усіх учасників конкурсного процесу, який відбувався протягом декількох історичних етапів, які обумовлені особливостями розвитку державних утворень на теренах сучасної України. З визначенням термінів «банкрутство», «неплатоспроможність» та з виникнення їх причин проявляється потреба відновлення діяльності підприємств. Інститут відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом (інститут банкрутства) є відносно відособленою частиною галузі господарського права і невід'ємною ознакою правової системи держави з ринковою економікою. Цей правовий інститут має своїм основними призначеннями в українському законодавстві:

[1] Тишенко Н. Кодекс України з процедур банкрутства: нові можливості для кредиторів і боржників. Юрист і Закон. № 20. 2019.

– захист інтересів неплатоспроможного боржника завдяки здійсненню досудових та судових процедур, передбачених законодавством про банкрутство;

– захист інтересів кредиторів шляхом здійснення не тільки провадження у справах про банкрутство, а й можливістю застосувати досудові процедури, які зазвичай є менш тривалими, ніж судові;

– захист інтересів працівників боржника до початку провадження у справах про банкрутство, а й також після відкриття такого;

– в крайньому випадку — це вивільнення ринку від суб'єктів, нездатних вести господарську діяльність ефективно, що дає змогу почати спочатку. Реалізація регулювання відносин неплатоспроможності має на меті відновлення платоспроможності боржника, врегулювання його боргів і запобігання банкрутству та ліквідації неплатоспроможного боржника[1].

Удосконалене законодавство — це нові можливості для України. Якісний розвиток інституту банкрутства дасть можливість вдосконалювати та детально регламентувати відносини всіх учасників процесу.

У Стратегії сталого розвитку «Україна — 2020», Коаліційній угоді, Програмі діяльності Кабінету Міністрів України та в Плані законодавчого забезпечення реформ в Україні завдання реформування системи банкрутства визначене як пріоритетне.

2.2 Основні положення законодавства України з процедур банкрутства

Ухвалення проекту Кодексу з процедур банкрутства визвало жваве обговорення професійною спільнотою. Автори українського Кодексу переконані, що його норми сприятимуть посиленню ефективності процедури банкрутства в Україні, наблизять її до світових стандартів і забезпечать належний рівень захищеності прав кредиторів та боржників. Кодекс складається з двох частин: перша стосується банкрутства юридичних осіб, а друга — банкрутства фізичних осіб. Умови та порядок відновлення платоспроможності боржника — юридичної особи або визнання її банкрутом з метою задоволення

[1] Рада прийняла Кодекс по процедурам банкрутства. РБК-Україна. Четвер 18 жовтня 2018. URL: https://www.rbc.ua/ukr/news/rada-prinyala-kodeks-protseduram-bankrotstva-1539761542.html.

вимог кредиторів, а також відновлення платоспроможності фізичної особи встановлює Кодекс України з процедур банкрутства[1].

На думку Наталії Тищенко, арбітражного керуючого, адвоката, Кодекс є прокредиторським: уся процедура передбачає швидкісний підхід до реалізації майна боржника та максимальне задоволення фінансових вимог кредитора, вектор регулювання відносин неплатоспроможності спрямовано на пріоритетний захист інтересів кредитора. Це відповідає заявленим цілям щодо підвищення позиції України в рейтингу Doing Business. Власне, сама назва Кодексу задає тон на ліквідацію. Натомість, на відміну від його приписів, нормами поки що чинного Закону «Про відновлення платоспроможності або визнання банкрутом» установлено пріоритетність санаційних процедур і продовження бізнесу.

Доступність

Кодексом зроблено доступним процес входження боржника в процедуру банкрутства. Кредитору вже не потрібно забезпечувати законодавчо встановлений на сьогодні мінімум суми заборгованості та надавати докази виконання рішення. Відповідно ж до Закону кредитор може ініціювати процедуру банкрутства за наявності безспірної вимоги в розмірі не менш як 300 мінімальних заробітних плат. На підтвердження безспірності має бути рішення суду щодо вимоги, яке набрало законної сили, а також докази відкриття виконавчого провадження.

Обмеження щодо оскарження рішень

Значно скорочено строки розгляду справ, зокрема, через зменшення кількості оскаржень. Більшість ухвал суду не підлягатимуть оскарженню в касаційному порядку. Скажімо, згідно з ч. 3 ст. 9 Кодексу в касаційному порядку не підлягають оскарженню всі постанови апеляційного господарського суду, винесені за результатами перегляду судових рішень, крім, наприклад:

– ухвали про відкриття провадження в справі про банкрутство,

– постанови про визнання боржника банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури.

Обмеження щодо строків

Законодавець чітко обмежив строк процедури розпорядження майном — 170 календарних днів без права продовження. На сьогодні цей строк становить 115 календарних днів із правом продовження на три місяці (на практиці ці строки значно перевищують).

Якщо господарський суд протягом 170 календарних днів із дня введення процедури розпорядження майном не виніс постанову про

[1] Кодекс України з процедур банкротства {Із змінами, внесеними згідно із Законами № 132-IX від 20.09.2019 № 145-IX від 02.10.2019}.

визнання боржника банкрутом або ухвалу про введення процедури санації, дія мораторію припиняється автоматично.

Удосконалення процедури продажу активів боржника

Зокрема, запропоновано встановити контроль за продажем істотних активів і забезпечити продаж усього майна на відкритому аукціоні. Нормами Кодексу передбачено продаж активів боржників лише через онлайн-платформи, а також погодження заставним кредитором ціни й умов продажу заставного майна, що має забезпечити прозорість і максимально високу ціну відчуженого майна. Кодекс закладає основи для продажу майна за найвищою ціною, зокрема забезпечує продаж активів на електронному аукціоні. Прозорий продаж майна банкрутів дасть змогу знизити корупційні ризики та зламати поширені сьогодні схеми, за якими боржники викупляють за безцінь свої ж активи. Система має бути дворівнева й складатися з адміністратора центральної бази даних, модуля аукціону та багатьох майданчиків. Обов'язковою буде публікація протоколу торгів і всього перебігу аукціону[1].

Посилення відповідальності менеджменту підприємства-боржника за невжиті заходи для запобігання банкрутству

Відповідно до ч. 6 ст. 34 Кодексу керівник боржника несе солідарну відповідальність за незадоволення вимог кредиторів у тому випадку, якщо він своєчасно не повідомив про неплатоспроможність підприємства. Питання порушення керівником боржника зазначених вимог підлягає розгляду в господарському суді. У разі виявлення такого порушення про це має бути зазначено в ухвалі господарського суду, що є підставою для дальшого звернення кредиторами своїх вимог до зазначеної особи.

Під час здійснення своїх повноважень ліквідатор має право заявити вимоги до третіх осіб, які відповідно до законодавства несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями боржника у зв'язку з доведенням його до банкрутства. Розмір зазначених вимог визначають із різниці між сумою вимог кредиторів і ліквідаційною масою.

У разі банкрутства боржника з вини його засновників (учасників, акціонерів) або інших осіб (зокрема, і з вини керівника боржника), які мають право давати обов'язкові для боржника вказівки чи мають змогу іншим чином визначати його дії, на засновників (учасників, акціонерів) боржника — юридичної особи або інших осіб у разі недостатності майна боржника може бути покладено субсидіарну відповідальність за його зобов'язаннями.

---

[1] Тишенко Н. Кодекс України з процедур банкрутства: нові можливості для кредиторів і боржників. *Юрист і Закон.* № 20. 2019.

Стягнені суми зараховують до складу ліквідаційної маси, і їх може бути використано лише для задоволення вимог кредиторів у порядку черговості, установленому Кодексом.

Визнання недійсними невигідних угод

Звертаючись до досвіду зарубіжного законодавства про банкрутство, можна побачити, що наприклад, у США є механізм, за яким законодавець наділяє довірчого керуючого можливістю оскарження угод боржника через спеціальну правову схему. У Німеччині передбачено, що угоди, учинені до відкриття провадження в справі про неспроможність, і угоди, учинені після відкриття провадження в справі про неспроможність, які завдають збитків конкурсним кредиторам, може спростувати конкурсний керуючий, а в разі прискореного виробництва — будь-який конкурсний кредитор. Також у Німеччині детально врегульовано випадки й підстави визнання таких угод недійсними. Отже, іноземне законодавство, визначаючи одним із пріоритетних завдань конкурсне управління, докладно регулює процедуру спростування угод боржника.

Кодекс є прокредиторським: уся процедура передбачає швидкий підхід до реалізації майна боржника та максимальне задоволення кредитором фінансових вимог, а вектор регулювання відносин неплатоспроможності спрямовано на пріоритетний захист інтересів кредитора.

Щодо України, то ст. 42 Кодексу встановлено, що вчинки боржника, учинені після відкриття провадження в справі про банкрутство або протягом трьох років, що передували відкриттю провадження в справі про банкрутство, якими було нанесено збитки боржнику чи кредиторам, господарський суд може визнати недійсними в межах провадження в справі про банкрутство за заявою арбітражного керуючого або кредитора. Отже, забезпечено можливість визнати недійсними будь-які майнові правочини боржника з пов'язаними особами впродовж останніх трьох років, що передували відкриттю процедури банкрутства (чинним Законом цей строк було обмежено одним роком). Це дає боржникові більше можливостей для повернення свого майна від кредитора до ліквідаційної маси або відшкодування вартості майна в грошових одиницях за ринковими цінами, які існували на момент учинення правочину чи майнової дії.

Немає мирової угоди

Кодексом скасовано мирову угоду — відтепер її функціонал є складовою плану санації.

Неможливість проведення спрощеної процедури

На цей час таку процедуру використовують боржники, які мають намір ліквідуватися добровільно, однак через адміністративні перепони (зокрема, небажання контролюючих органів проводити пе-

ревірку) не можуть зробити це в розумний строк. Процедура дає можливість таким боржникам перейти в стадію ліквідації без проходження стадій розпорядження майном і санації. Кодексом цієї спеціальної (спрощеної) процедури самобанкрутства більше не передбачено.

Згідно з Прикінцевими та перехідними положеннями Кодексу з дня набрання ним чинності подальший розгляд уже порушених справ про банкрутство належить здійснювати відповідно до його положень, крім справ, які вже перебувають на стадії санації. Отже, якщо на момент набуття Кодексом чинності боржник устигне отримати в суді постанову про визнання його банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури в порядку, передбаченому статтею 95 Закону, то надалі (після набуття чинності Кодексом) ліквідаційну процедуру здійснюватимуть відповідно до встановлених Кодексом правил.

Арбітражний керуючий

Нормами Кодексу усунуто недоліки й змінено визначення терміну «арбітражний керуючий». Так, згідно з абз. 2 ч. 1 ст. 1 це фізична особа, яка отримала відповідне свідоцтво та інформацію про яку внесено до Єдиного реєстру арбітражних керуючих України (на відміну від поточної редакції Закону, де арбітражний керуючий — це фізична особа, призначена господарським судом у встановленому порядку в справі про банкрутство як розпорядник майна, керуючий санацією або ліквідатор із числа осіб, які отримали відповідне свідоцтво та яких унесено до Єдиного реєстру арбітражних керуючих України (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів).

Поточне визначення терміну створює плутанину щодо статусу арбітражного керуючого в справі та інколи хибне уявлення, що фізична особа, яка має свідоцтво щодо права на здійснення діяльності арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора) не є арбітражним керуючим, доки її не буде призначено в справі про банкрутство.

Збільшено винагороду

Приписами Кодексу (ч. 1 ст. 30) підвищено розмір основної винагороди арбітражного керуючого, установлено поняття додаткових доплат, а також передбачено обов'язкове авансування кредитором і боржником винагороди арбітражному керуючому в розмірі трьох мінімальних зарплат за три місяці виконання повноважень (ч.ч. 2, 4 ст. 34 Кодексу). Додаткову грошову винагороду арбітражного керуючого встановлено в розмірі:

– 5 відсотків від вартості стягнутого на користь боржника майна, яке на день відкриття провадження в справі перебувало у третіх осіб;

– 3 відсотки від суми погашених вимог кредиторів.

Збільшено обсяг обов'язків

Процес стає більш прозорим завдяки обов'язку арбітражного керуючого щодо внесення до закритого розділу на офіційному вебсайті інформації про майновий стан боржника, відомості щодо проведення інвентаризації, тексти рішень зборів та комітету кредиторів, дебіторів, значні правочини тощо.

Вибір без вибору

В ухвалі про прийняття заяви про відкриття провадження у справі господарський суд пропонує трьом арбітражним керуючим, визначеним за допомогою автоматизованого відбору, подати заяву про участь у цій справі.

У разі якщо заява про участь у справі надійшла лише від одного арбітражного керуючого, цю особу господарський суд і призначає розпорядником майна / керуючим реструктуризацією.

У разі надходження заяв про участь у справі від двох або трьох арбітражних керуючих, господарський суд призначає розпорядником майна / керуючим реструктуризацією особу, яку система автоматизованого відбору визначила першою.

Якщо жоден із арбітражних керуючих, визначених за допомогою автоматизованого відбору, не подав до господарського суду заяву про участь у справі, господарський суд призначає розпорядником майна / керуючого реструктуризацією арбітражного керуючого за власною ініціативою.

Змінено поняття «значні правочини»

Значними є правочини, вартість яких на день учинення становить 10 і більше відсотків вартості активів боржника за даними останньої річної фінансової звітності.

Банкрутство — це спосіб для ринку позбавитися від токсичного підприємства, яке вже не здатне давати прибуток. Або — банкрутство — це можливість перезапустити таке підприємство й розпочати новий бізнес із новою силою, перспективніший, рентабельніший, успішніший, підґрунтям для якого може стати «врятоване» майно[1].

Як повідомляє інформаційний портал Банкрутство & Ліквідація, метою документа є підвищення ефективності процедур банкрутства, рівня захищеності прав кредиторів, вдосконалення процедури продажу майна боржника на аукціоні, підвищення рівня виконання контрактів і судових рішень, врегулювання відносин з відновлення платоспроможності фізичних осіб, які опинилися у важкій фінансовій ситуації і потребують допомоги з боку держави. Найбільш значущою зміною є можливість визнавати банкрутами фізичних осіб. До прийняття закону в чинному законодавстві такої опції не було. Справи про банкрутство фізичних осіб будуть розглядати господарські суди.

---

[1] Тишенко Н. Кодекс України з процедур банкрутства: нові можливості для кредиторів і боржників. *Юрист і Закон.* № 20. 2019.

Причому обов'язково за участю арбітражного керуючого. Будуть доступні дві процедури — судова і досудова. Зокрема, в суді можна буде домовитися про реструктуризацію або задовольнити вимоги кредитора. При цьому не підлягають реструктуризації та списанню борги по кредитах, взятих боржником на відпочинок, розваги, покупку предметів розкоші, а також борги, що з'явилися через участь в азартних іграх і парі[1].

Якщо говорити про особливості функціонування інституту банкрутства в розвинених країнах, то воно досить різниться як історією, так і підходами. Національні системи банкрутства формуються під впливом конкретних умов, притаманних тій чи іншій країні, — рівня економічного розвитку та соціальної захищеності населення, традицій виконання грошових зобов'язань і навіть менталітету населення. У світовій практиці законодавство про банкрутство розвивалося двома принципово різними шляхами. Один із них базувався на принципах британської моделі, яка розглядала банкрутство як засіб повернення боргів кредиторам, що, відповідно, супроводжувалося ліквідацією боржника. Підґрунтя іншого шляху було закладено в американській моделі, основна мета якої полягає в реабілітації підприємства та відновленні його платоспроможності. Однак останнім часом спостерігається тенденція до зближення та поєднання зазначених моделей у законодавствах розвинених держав. Обидва підходи мають свої переваги та недоліки, тому мають як прихильників, так і критиків. У будь-якому разі, основною проблемою є дотримання балансу інтересів кредиторів, боржників та суспільства в цілому. Тобто вирішити проблему таким чином, щоб кредитор не зазнав тотальної втрати своїх коштів, а боржник мав можливість вирішити всі фінансові проблеми в законний спосіб. Європейський Союз приділяє особливу увагу законодавству про банкрутство як базі для створення фундаменту для чесної конкуренції в умовах ринку[2].

---

[1] DOING BUSINESS–2018. Україна в рейтингу Світового банку легкості ведення бізнесу. URL: http://edclub.com.ua/analityka/doing–business–2018–ukrayina–v–reytyngu–svitovogo–banku–legkosti–vedennya–biznesu (дата звернення 22.06.2021).

[2] Ткачук А. Територіальна реформа: вчора, сьогодні, завтра / Інст- т громадян. Сусп- ва; За ред. А. Ткачука. Київ : ІКЦ "Леста", 2007. 116 с.

Розділ 3

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ БАНКРУТСТВУ В УКРАЇНІ

3.1 Загальна характеристика економічної сутності банкрутства

У сучасних умовах розвитку економіки банкрутства підприємств, як правило, пов'язані із зростанням кількості збиткових підприємств, нестабільними умовами господарювання, недосконалістю законодавчої бази тощо. Це обумовлює те, що банкрутство стало поширеним явищем і містить не лише економічну, але й юридичну та соціальну складові, оскільки його наслідки впливають на всі сфери суспільного життя. Науковці розглядають банкрутство як регулятор економіки та економічне явище, а також як юридичний процес чи стан підприємства внаслідок глибокої фінансової кризи.

Питання розгортання кризових явищ актуальне як на рівні кожного окремого підприємства, так і на рівні держави, оскільки національне господарство й складається з окремих господарюючих суб'єктів. Кризові явища в господарській діяльності на мікрорівні — це не лише загроза визнання банкрутом, але й можливість появи негативних наслідків як для кредиторів (тобто незадоволення заявлених вимог), так і для всієї макроекономічної системи. У визнанні підприємства банкрутом не зацікавлена жодна зі сторін макроекономічної системи. Тому, питання кризових явищ і визнання підприємства банкрутом, прогнозування та запобігання ним, має загальнодержавне значення. З цього випливає, що необхідність побудови державної системи контролю та діагностики, а також захисту промислових підприємств від банкрутства (системи протидії фінансовому краху) набуває украй важливого значення[1].

Світова економічна криза, відсутність стабільності економічного й політичного середовища в країні, недосконалість правового та податкового законодавства поступово обумовили збільшення кі-

[1] Силенко С. А. Банкрутство як невід'ємний елемент ринкової економіки. *Економіка підприємства*: *теорія і практика* : зб. матеріалів VI Міжнар. наук.-практ. конф. Київ : КНЕУ, 2016. С. 178–179. URL: https://kneu.edu.ua/userfiles/4konf/16_5240.pdf (дата звернення 01.11.2020).

лькості неплатоспроможних підприємств, котрі прямують до банкрутства, а у подальшому й до їх ліквідації. Як підкреслюють науковці, актуальність банкрутства підприємства в Україні загострюється у зв'язку з посиленням кризових явищ в економіці країни в цілому та переноситься на рівень окремого взятого підприємства[1].

У практиці господарювання криза чи загроза кризи — явище постійне. Основною причиною криз стає, як правило, розрив між промисловим виробництвом і відповідним рівнем споживання продукції. Здебільшого, економіка послідовно проходить чотири фази існування: підйом, криза (спад), депресія і пожвавлення[2]. Аналізування напрацювань науковців[3] дозволяє стверджувати, що класичний цикл суспільного відтворення складається із чотирьох фаз, зміст яких подано нижче:

Фази класичного циклу суспільного відтворення промислового виробництва

I — *Криза* (*спад*) — Скорочення загального обсягу промислового виробництва й ділової активності, зниження цін, затоварення складів, зростання безробіття та збільшення кількості збанкрутілих підприємств.

II — *Стагнація* (*депресія*) — Тривалість фази стагнації — від півроку до 3-х років. Для неї характерним є пристосування економічного життя до нових реалій, це фаза встановлення нової рівноваги. Основними рисами її є відсутність векторів господарських дій, непевність, недовіра до ринкової кон'юнктури, несхильність до ризику, не дивлячись на те, що ціни та господарські умови стабілізуються. Дана фаза, як правило, характеризується падінням відсоткової ставки.

III — *Пожвавлення* — Для даної фази характерним є відновлення господарської діяльності підприємств, зростання цін, зростання виробництва та зайнятості. Фаза торкається перш за все галузей, що виробляють товари групи Б (предмети особистого споживання населення).

---

[1] Троц І. В. Актуальні питання проблеми банкрутства підприємств в Україні. *Питання сучасної науки і освіти* : зб. тез доп. сьомої міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 11–13 липня 2011 р. Ч. 1. Київ : ТОВ «ТК Меганом», 2011. С. 63–64.

[2] Балдин К. В. и др. Антикризисное управление: макро- и микроуровень : учебн. пособ. Москва : Дашков и К, 2005. С. 23.

[3] Балдин К. В. и др. Антикризисное управление: макро- и микроуровень : учебн. пособ. Москва : Дашков и К, 2005. 316 с. ; Антикризисное управление: учебн. пособ. / Под ред. Э. М. Короткова. Москва : ИНФРА-М, 2000. 416 с. ; Василенко В. О. Антикризове управління підприємством : Навч. посібник. Вид. 2-ге, виправл. і доп. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 504 с. ; Самуэльсон П. Экономика. Пер. с англ. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 875 с. ; Чернявский А. Д. Антикризисное управление. Киев : МАУП, 2000. 208 с.

Успіх одних надихає й інших створювати нові виробничі майданчики (підприємства). Даний етап завершується досягненням рівня макроекономічних показників діяльності, що спостерігався до кризи.

IV — *Бум* (*підйом*) — Для підйому характерним є створення маси нових товарів, виникнення нововведень на всіх рівнях, пожвавлення на фондовому ринку, підвищенні курсів цінних паперів і ставки відсотків, також зростають ціни та заробітна платня. Проте появляються і такі негативні прояви, як збільшення товарних запасів та напруженість у банківському секторі. Бум, який спочатку виводить господарювання на новий щабель у його неухильному розвитку формує підґрунтя для нової кризи.

Науковцями встановлено, що через різноманіття збудників такого циклічного відтворення і досить частих порушень у традиційних фазах вчені різних економічних напрямків пропонують такі різновиди циклів[1]:

– цикли Кондратьєва (довгохвильові цикли), тривалість яких складає 40—60 років. Основною причиною криз називають ґрунтовні зміни в техніко-технологічній базі національного господарства, його перебудова;

– цикли Кузнеця (до 20 років) рушійними силами називають зміни у відтворювальній структурі промислового виробництва, звідси випливає і друга назва цих циклів — відтворювальні або будівельні;

– цикли Джаглера (7—11 років) на думку вчених є результатом взаємодії різноманітних грошово-кредитних чинників;

– цикли Кітчіна (3—5 років) випливають з динаміки відносної величини запасів ТМЦ на підприємствах;

– приватні господарські цикли (від одного до 12 років), які з'являються через коливання інвестиційної активності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій вчених дозволяє стверджувати, що питання банкрутства звертають увагу багатьох науковців. Серед вітчизняних науковців, котрі останніми роками висвітлювали питання виникнення банкрутства та його наслідки, слід виділити таких, як: О. Я. Базілінська, І. О. Бланк, В. О. Подольська, Н. П. Шморгун, А. М. Штангрет та інші. Крім того, проблемами забезпечення економічної безпеки та визначення ризиків в діяльності підприємств займалися М. П. Войнаренко, І. Н. Карпунь, В. В. Лук'янова, В. М. Нижник, О. О. Орлов, В. Д. Понікаров, Т. Г. Рзаєва, О. М. Скібіцький, В. В. Стадник, Н. А. Хрущ та інші. Однак, незважаючи на значний науковий доробок, проблема банкрутства залишається актуальною, має багато не вирішених питань і потребує подальшого, більш гли-

[1] Коротков Э. М. Антикризисное управление. Москва : Юнити-Дана, 2009. С. 37.

бокого дослідження щодо уточнення понятійного апарату, визначення ймовірності банкрутства підприємства шляхом ідентифікації основних чинників, що зумовлюють його виникнення.

Науковці зазначають, що банкрутство є невід'ємною частиною будь-якої економіки, оскільки дозволяє «відсіяти» неефективні підприємства та сприяє оздоровленню суб'єктів господарювання, що зазнали тимчасових фінансових труднощів[1].

Світова практика свідчить, що законодавство про банкрутство розвивалося у двох принципово різних напрямах. Перший базувався на принципах британської моделі, котра розглядала банкрутство як засіб повернення боргів кредиторам, який супроводжувався ліквідацією боржника. Основи другого були закладені в американській моделі, основна мета якої полягає у реабілітації підприємства та відновленні його платоспроможності. Однак, у законодавстві розвинутих країн останнім часом можна спостерігати тенденцію до зближення та поєднання обох зазначених моделей. Особливість даної сфери законодавства полягає в тому, що це одна з найбільш динамічних сфер правового регулювання[2].

На переконання А. М. Штангрет, завдання, що має вирішувати законодавство про неплатоспроможність, пов'язане з відновленням платоспроможності (оздоровлення) боржника, або, як у випадку неможливості його вирішення, проведенням справедливого розподілу майнових збитків серед усіх суб'єктів права, чиї інтереси можуть бути обґрунтовані неплатоспроможністю боржника[3].

З юридичної точки зору, банкрутство науковці розглядають як неспроможність відновлення платоспроможності, що веде до ліквідаційної процедури. Так, А. С. Яблонська доволі точно характеризує законодавчу сутність визначення поняття банкрутства, а саме: «Банкрутство — це одна із юридичних підстав ліквідації підприємства, яка виявляється у неспроможності суб'єкта підприємницької діяльності задовольнити у встановлений для цього термін пред'явлені йому кредиторами вимоги і виконати зобов'язання перед бюджетом»[4].

---

[1] Троц І. В. Банкрутство підприємства: підстави, переваги та недоліки. *Активізація наукових досліджень* – 2011 : зб. матеріали всеукр. наук.-практ. конф., 17 серпня 2011 р. Миколаїв : Барви України, 2011. С. 14.

[2] Троц І. В. Шляхи подолання банкрутства підприємства. *Актуальні питання економічних наук* : зб. тез міжнар. наук.-практ. конф., 8–9 червня 2012 р. Одеса : «Центр економічних досліджень та розвитку», 2012. С. 81–83.

[3] Штангрет А. М., Копилюк О. І. Антикризове управління підприємством : навч. посібн. Київ : Знання, 2007. С. 310.

[4] Яблонська А. С. Діяльність арбітражних керуючих: нормативне врегулювання та необхідність законодавчого вдосконалення. URL: http://https://minjust.gov.ua/m/str_4793 (дата звернення 01.11.2020).

Процедура банкрутства підприємства передбачена багатьма нормативними актами, зокрема Господарським кодексом, Кримінальним кодексом та ін. Однак, основним нормативним актом, який регулює процес банкрутства підприємства являється Кодекс України з процедур банкрутства. Згідно ст. 1 цього Закону України: банкрутство — визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедури санації та реструктуризації і погасити встановлені у порядку, визначеному цим Кодексом, грошові вимоги кредиторів інакше, ніж через застосування ліквідаційної процедури[1].

Серед основних причин банкрутства науковці відзначають порушення фінансової стійкості підприємства (перевищення зобов'язань над активами); незбалансованість грошових потоків (переважання негативного грошового потоку); тривала неплатоспроможність підприємства, низька ліквідність активів[2].

Зазначимо, що підставою для порушення справи про банкрутство є подача заяви в господарський суд підприємством-боржником, будь-яким кредитором, прокурором, органом державної податкової служби. Суд може призначити три типи процедур: санаційні, ліквідаційні і мирову угоду. Господарський суд визнає боржника банкрутом при відсутності пропозицій про санацію. У випадку визнання підприємства банкрутом суд призначає ліквідаційну комісію.

Згідно Кодексу України з процедур банкрутства (ст. 34) справу про банкрутство підприємства може ініціювати як кредитор, так і сам боржник: «заява про відкриття провадження у справі про банкрутство подається кредитором або боржником у письмовій формі та повинна містити[3]:

– найменування господарського суду, до якого подається заява;

– найменування боржника, його місцезнаходження, ідентифікаційний код юридичної особи;

– ім'я або найменування кредитора, його місцезнаходження або місце проживання, ідентифікаційний код юридичної особи або реєстраційний номер облікової картки платника податків, або серію та номер паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та повідомили про це відповідний контролюючий орган і мають відмітку у паспорті);

– виклад обставин, що є підставою для звернення до суду;

---

[1] Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18.10.2018 р. № 2597-VIII (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України* (*ВВР*), 2019, № 19. Ст. 74.

[2] Троц І. В. Банкрутство підприємства: підстави, переваги та недоліки. .... С. 14.

[3] Там само.

– перелік документів, що додаються до заяви».

Кодексом України з процедур банкрутства передбачено, що до заяви кредитора про відкриття провадження у справі про банкрутство додаються[1]:

– докази сплати судового збору, крім випадків, коли згідно із законом судовий збір не підлягає сплаті;

– довіреність чи інший документ, що засвідчує повноваження представника, якщо заяву підписано представником;

– докази авансування винагороди арбітражному керуючому трьох розмірів мінімальної заробітної плати за три місяці виконання повноважень;

– докази надсилання боржнику копії заяви і доданих до неї документів.

Також законодавчо передбачено, що до заяви кредитора — контролюючого органу, уповноваженого відповідно до Податкового кодексу України здійснювати заходи щодо забезпечення погашення податкового боргу та недоїмки зі сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у межах своїх повноважень, іншого органу, який відповідно до закону здійснює контроль за справлянням інших обов'язкових платежів на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, додаються докази вжиття заходів щодо стягнення (погашення) податкового боргу або іншої заборгованості у встановленому законодавством порядку[2].

Ч. 3. ст. 34 Кодексу вказує, що заява кредитора, крім відомостей, передбачених частиною першою цієї статті, повинна містити відомості про розмір вимог кредитора до боржника із зазначенням окремо розміру неустойки (штрафу, пені), яка підлягає сплаті. Поряд із цим, заява кредитора може ґрунтуватися на об'єднаній заборгованості боржника за сукупністю його різних зобов'язань перед цим кредитором, а кредитори мають право об'єднати свої вимоги до боржника і звернутися до суду з однією спільною заявою. Таку заяву підписують усі кредитори, які об'єднали свої вимоги до боржника.

Законом передбачено можливість подання заяви про банкрутство підприємства також і самим боржником. До заяви боржника про відкриття провадження у справі про банкрутство (ч. 4. ст. 34 Кодексу) додаються[3]:

---

[1] Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18.10.2018 р. № 2597-VIII (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України* (*ВВР*), 2019, № 19. Ст. 74.

[2] Там само.

[3] Там само.

– докази сплати судового збору, крім випадків, коли згідно із законом судовий збір не підлягає сплаті;

– довіреність чи інший документ, що засвідчує повноваження представника, якщо заяву підписано представником;

– докази загрози неплатоспроможності;

– докази авансування винагороди арбітражному керуючому трьох розмірів мінімальної заробітної плати за три місяці виконання повноважень;

– установчі документи боржника — юридичної особи;

– бухгалтерський баланс боржника на останню звітну дату;

– перелік кредиторів боржника, вимоги яких визнаються боржником, із зазначенням загальної суми грошових вимог усіх кредиторів, а також щодо кожного кредитора — ім'я або найменування, місцезнаходження або місце проживання, ідентифікаційний код юридичної особи або реєстраційний номер облікової картки платника податків, або серія та номер паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та повідомили про це відповідний контролюючий орган і мають відмітку у паспорті), сума грошових вимог (загальної суми заборгованості, заборгованості за основним зобов'язанням та суми неустойки (штрафу, пені) окремо), підстави виникнення зобов'язань, а також строк їх виконання згідно із законом або договором;

– перелік майна боржника із зазначенням його балансової вартості та місцезнаходження, а також загальна балансова вартість майна;

– перелік майна, що перебуває у заставі або є обтяженим у інший спосіб, його місцезнаходження, вартість, а також інформація про кредиторів, на користь яких вчинено обтяження майна боржника, — ім'я або найменування, місцезнаходження або місце проживання, ідентифікаційний код юридичної особи або реєстраційний номер облікової картки платника податків, або серія та номер паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та повідомили про це відповідний контролюючий орган і мають відмітку у паспорті), сума грошових вимог, підстави виникнення зобов'язань, а також строк їх виконання згідно із законом або договором;

– довідка органів приватизації (органів, уповноважених управляти об'єктами державної власності) про наявність або відсутність на балансі підприємства, щодо якого подано заяву про відкрит-

тя провадження у справі, державного майна, що в процесі приватизації (корпоратизації) не увійшло до його статутного капіталу;

– перелік осіб, які мають невиконані зобов'язання перед боржником, із зазначенням вартості таких зобов'язань, строку виконання та підстав виникнення;

– відомості про всі рахунки у депозитарних установах боржника, відкриті в банках та інших фінансово-кредитних установах, їх реквізити;

– відомості про всі рахунки, на яких ведеться облік прав на цінні папери, що належать боржнику, їх реквізити;

– протокол загальних зборів (конференції) працівників боржника, відповідне рішення первинної профспілкової організації боржника (за наявності кількох первинних організацій — їхнє спільне рішення) про обрання представника працівників боржника для участі у справі, якщо такі збори (конференція) відбулися до подання заяви боржника до господарського суду;

– копія спеціального дозволу на провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею, а в разі закінчення строку дії такого дозволу — довідка про наявність у боржника матеріальних носіїв секретної інформації (технічної документації, виробів, дослідних зразків тощо);

– рішення вищого органу управління боржника, а щодо державних підприємств — власників майна (органу, уповноваженого управляти майном) боржника про звернення до господарського суду із заявою про відкриття провадження у справі;

– довіреність чи інший документ, що засвідчує повноваження представника, якщо заяву підписано представником;

– інші документи, що підтверджують неплатоспроможність боржника.

Також передбачено, що боржник подає заяву до господарського суду за наявності майна, достатнього для покриття витрат, пов'язаних з провадженням у справі, якщо інше не передбачено цим Кодексом. Боржник зобов'язаний у місячний строк звернутися до господарського суду із заявою про відкриття провадження у справі у разі, якщо задоволення вимог одного або кількох кредиторів призведе до неможливості виконання грошових зобов'язань боржника в повному обсязі перед іншими кредиторами (загроза неплатоспроможності), та в інших випадках, передбачених цим Кодексом. Якщо керівник боржника допустив порушення цих вимог, він несе солідарну відповідальність за незадоволення вимог кредиторів. Питання порушення керівником боржника зазначених вимог підлягає розгляду господарським судом під час здійснення провадження у справі.

У разі виявлення такого порушення про це зазначається в ухвалі господарського суду, що є підставою для подальшого звернення кредиторів своїх вимог до зазначеної особи[1].

Проаналізований матеріал[2] дозволяє систематизувати перспективи та загрози банкрутства підприємства для його учасників і представити для боржника та кредитора окремо (див. табл. 3.1.):

Таблиця 3.1.

Перспективи загрози банкрутства підприємства для його учасників

Перспективи	Загрози
Боржник	
– альтернативи банкрутству (санація, реорганізація, мирова угода) – самостійний контроль та ініціювання процесу банкрутства; – відстрочення своїх зобов'язань перед кредиторами на період роботи ліквідаційної комісії; – зупинка нарахування штрафів, пені, відсотків та інших санкцій по усіх видах заборгованості; – зняття арешту на майно боржника та інших обмежень стосовно розпорядження майном; – недопущення накладення нових арештів або розпоряджень майном; – особливий порядок щодо укладення договорів про відчуження майна; – настання терміну здійснення усіх зобов'язань; – тривалість процедури банкрутства 12 місяців; – спрощується процедура ліквідації підприємства через банкрутство.	– розірвання контрактів з підприємством, якому загрожує банкрутство; – припиняється підприємницька діяльність боржника; – право розпорядження майном, майнові права та обов'язки банкрута переходять до ліквідаційної комісії; – досить рідко трапляються випадки відновлення платоспроможності боржника; – більшість справ завершується ліквідацією.

[1] Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18.10.2018 р. № 2597-VIII (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України* (*ВВР*), 2019, № 19. Ст. 74.

[2] Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18.10.2018 р. № 2597-VIII (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України* (*ВВР*). 2019. № 19. Ст. 74 ; Турко М. О. Теоретичні основи управління ризиками підприємства. *Економіка розвитку. Харківський національний економічний університет*. 2011. № 4 (60). С. 85–89 ; Троц І. В. Визначення поняття банкрутства та причини його виникнення у сучасних умовах розвитку. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія : «Економіка». 2011. Вип. 5 (2). С. 221–228.

Кредитор	
– стягнення боргу з неплатоспроможного підприємства; – кошти, виручені ліквідаційною комісією від продажу майна банкрута, спрямовуються на задоволення претензій кредиторів; – можливість законно списати заборгованість боржника як безнадійну заборгованість при неможливості повернення заборгованості боржником; – можливість зміни на краще керівництво компанії-боржника.	– ухилення недобросовісними боржниками від задоволення вимог кредиторів та використання даного правового механізму для своєї користі; – велика тривалість процедури та існуюча практика з виведення ліквідних активів фактично позбавляють кредитора можливості повернути свої кошти у повному обсязі; – чинне законодавство не захищає інтереси іноземних кредиторів відносно української компанії-боржника

Науковці наголошували: якщо розглядати банкрутство на рівні учасників (боржника та кредитора), то саме санація підприємства, яка проведена кваліфіковано і виважено, принесе вигоди як кредитору, так і боржнику, і підприємство зможе відновити свою діяльність[1].

Вбачається за доцільне окреслити соціальний аспект банкрутства та виділити його переваги, недоліки й наслідки для економіки країни. До переваг слід віднести:

– закриття нерентабельних виробництв, що дає змогу зменшити витрати і підвищити ефективність суспільного виробництва; а також вивільнення залучених до неконкурентоспроможних виробництв ресурсів;

– оздоровлення економіки шляхом ліквідації неефективних підприємств.

Однак, найбільш відчутними для економіки є недоліки банкрутства, серед яких:

– втрата значних коштів, вкладених кредиторами у збанкрутіле підприємство;

– створення ризиків для успішно працюючих, але залежних від банкрута підприємств, зростання безробіття та загострення соціальної напруженості у суспільстві;

– зниження дохідної частини бюджету через зменшення податків;

– зниження загального потенціалу економічного розвитку країни.

Порівнюючи переваги та недоліки банкрутства у його соціальному проявленні зазначимо, що зростаючий на сьогодні рівень банкрутства має більше негативних наслідків як для учасників так і для економіки країни в цілому.

---

[1] Троц І. В. Банкрутство підприємства: підстави, переваги та недоліки. *Активізація наукових досліджень* – 2011 : зб. матеріали всеукр. наук.-практ. конф., 17 серпня 2011 р. Миколаїв : Барви України, 2011. С. 16.

Розглядаючи процес банкрутства І. П. Продіус і А. А. Дорошук доводять доцільність збереження діючого підприємства на противагу розпродажу його майна для задоволення вимог кредиторів[1] аргументуючи тим, що:

– по-перше, на створення діючого підприємства затрачаються значні матеріальні, трудові, інтелектуальні і тимчасові ресурси;

– по-друге, діюче підприємство поповнює бюджет, сплачує податки, дає робочі місця, формує соціальну інфраструктуру, як мінімум, для своїх працівників;

– по-третє, при продажу діючого підприємства вроздріб з метою задоволення вимог кредиторів порушується принцип системності, що приводить до зменшення вартості підприємства.

Метою системи регулювання банкрутства, на думку цих авторів, є використання економічних і юридичних інструментів захисту інтересів людини: кредитора, акціонера, працівника в умовах можливого банкрутства суб'єкта господарювання. Ця мета може бути досягнута або шляхом повного задоволення вимог зацікавлених учасників банкрутства, або шляхом відновлення нормального економічного механізму функціонування промислового підприємства, що в свою чергу буде сприяти структурній перебудові економіки України у відповідності з потребами ринкового господарства[2].

Таким чином, законодавство України необхідно орієнтувати тна те, щоб усіх учасників процедури банкрутства стимулювати до дій, спрямованих на відродження підприємств-боржників, на відновлення їх платоспроможності, а не на ліквідацію. Крім того, слід погодитись із позицією О. Пасхавера, Л. Верховодової, К. Агеєвої, що домінування банкрутства в якості способу вирішення проблеми неплатоспроможності суб'єктів підприємництва несе в собі значні негативні моменти для економічного розвитку країни, а саме:

– банкрутство є найбільш дестабілізуючим способом вирішення проблеми неплатоспроможності, який ризиковано використовувати масово;

– присутній ризик виведення з ринку життєздатних підприємств, відновлення яких сприяло б продовженню їх діяльності;

– фіктивне і навмисне банкрутство підриває основний інститут ринкової економіки[3].

---

[1] Продиус И. П., Дорощук А. А. Формирование стратегии предотвращения банкротства на предприятии : монография. Одеса : Изд-во Одесского юридического института НУВД, 2003. 136 с.

[2] Там само. С. 22–26.

[3] Верховодова Л., Агеєва К., Пасхавера О. Державна політика і законодавство з регулювання сфери неплатоспроможності: аналіз практики, рекомендації по удосконаленню. Київ : Центр комерційного права, 2010. С. 27.

Проведений аналіз економічної літератури показав, що існують різні підходи щодо визначення поняття банкрутства.

Як зазначають Т. В. Пепа та В. О. Федорова, поняття «банкрутство» — італійського походження, у дослівному розумінні банкрутство означає відмову громадянина або фірми сплачувати за власними борговими зобов'язаннями через брак коштів[1].

О. О. Терещенко пропонує інше визначення економічної сутності поняття банкрутства: «банкрутство підприємств — це наслідок глибокої фінансової кризи, система заходів щодо управління якою не дала позитивних результатів»[2].

Інші науковці під банкрутством суб'єкта господарювання розуміють його нездатність фінансувати поточну операційну діяльність і погасити термінові зобов'язання. Автори зазначають, що банкрутство є наслідком розбалансованості економічного механізму відтворення капіталу суб'єкта господарювання, результатом його неефективної цінової, інвестиційної і фінансової політики[3].

Н. П. Білоліпецький визначає банкрутство суб'єкта господарювання, як його крах, викликаний технічною або фізичною нездатністю суб'єкта господарювання погасити взяті на себе фінансові зобов'язання. Банкрутство суб'єкта господарювання — це стан, коли реальна ринкова вартість активів фірми нижче суми їх зобов'язань[4].

На переконання Н. П. Шморгун та І. В. Головко банкрутство (фінансовий крах) — це документально підтверджена нездатність суб'єкта господарювання платити за своїми зобов'язаннями і фінансувати основну поточну діяльність у зв'язку з відсутністю коштів. Такий стан підприємства, на думку авторів, свідчить про погіршення всіх показників, що визначають його фінансову стійкість[5].

Таким чином, банкрутство є складним процесом, котрий можна охарактеризувати з різних сторін — юридичної, управлінської, організаційної, фінансової тощо. Вбачаємо доцільним згрупувати основні підходи щодо визначення поняття банкрутства у юридичному та економічному аспектах, які наведені нижче.

---

[1] Пепа Т. В., Федорова В. О. Управління фінансовою санацією підприємств : навч. посібн. Київ : Центр учбової літератури, 2008. С. 10.

[2] Терещенко О. О. Фінансова санація та банкрутство підприємств : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2004. 412 с.

[3] Шеремет А. Д., Сайфулин Р. С., Негашев Е. В. Методика финансового анализа : учеб. пособ. 3-е изд. перераб. и доп. Москва : Инфра-М, 2002. 208 с.

[4] Белолипецкий В. Г. Финансы фирмы : курс лекций / под ред. И. П. Мерзлякова. Москва : ИНФРА, 1998. 298 с.

[5] Шморгун Н. П., Головко І. В. Фінансовий аналіз : навч. посіб. Київ : ЦНЛ, 2006. С. 88.

Юридичний аспект щодо визначення поняття «банкрутство»:

Банкрутство — це нездатність боржника відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів інакше як через застосування визначеної судом ліквідаційної процедури (Господарський кодекс України (ст.209), № 436-IV).

Банкрутство — визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедури санації та реструктуризації і погасити встановлені у порядку, визначеному цим Кодексом, грошові вимоги кредиторів інакше, ніж через застосування ліквідаційної процедури — Кодекс України з процедур банкрутства (Закон України від 18.10.2018 р. № 2597-VIII).

Банкрутство — це неспроможність юридичної особи — суб'єкта підприємницької діяльності у встановлений строк задовольнити вимоги кредиторів, повернути кредити банку та забезпечити обов'язкові платежі до бюджету (Методичні рекомендації НБУ щодо застосування комерційними банками Закону України «Про банкрутство» (п.2) від 21.07.94 р. № 23012/105)[1].

Банкрутство — неспроможність підприємства платити за своїми борговими зобов'язаннями, що може бути зумовлена конкуренцією, некомпетентним управлінням, біржовими спекуляціями тощо (Методичні рекомендації Центральної спілки споживчих товариств України з аналізу і оцінки фінансового стану підприємств (розд. 2) 28.07.2006 р.)[2].

Банкрутство — це одна із юридичних підстав ліквідації підприємства, яка виявляється у неспроможності суб'єкта підприємницької діяльності задовольнити у встановлений для цього термін пред'явлені йому кредиторами вимоги і виконати зобов'язання перед бюджетом (згідно з позицією А. С. Яблонської)[3].

Економічний аспект щодо визначення поняття «банкрутство»:

О. О. Терещенко — банкрутство підприємств — це наслідок глибокої фінансової кризи, система заходів щодо управління якою не дала позитивних результатів[4].

---

[1] Методичні рекомендації Національного банку України щодо застосування комерційними банками Закону України «Про банкрутство» від 21.07.94 р. № 23012/105. URL: http: // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_105500–94#Text (дата звернення 01.11.2020).

[2] Методичні рекомендації Центральної спілки споживчих товариств України з аналізу і оцінки фінансового стану підприємств від 28.07.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0006626–06#Text (дата звернення 01.11.2020).

[3] Яблонська А. С. Діяльність арбітражних керуючих: нормативне врегулювання та необхідність законодавчого вдосконалення. URL: http: // minjust.gov.ua/m/str_4793 (дата звернення 01.11.2020).

[4] Терещенко О. О. Вказана праця. С.13.

Т. В. Пепа, *В. О. Федорова* — банкрутство (дослівно з італійської) — відмова громадянина або фірми сплачувати за власними борговими зобов'язаннями через брак коштів[1].

А. Д. Шеремет, *Р. С. Сайфулін*, *Є. В. Негашев* — банкрутство — це нездатність суб'єктом господарювання фінансувати свою поточну операційну діяльність і погасити термінові зобов'язання[2].

Н. П. Білоліпецький — банкрутство суб'єкта господарювання — це крах, викликаний технічною або фізичною нездатністю суб'єкта господарювання погасити взяті на себе фінансові зобов'язання[3].

М. М. Скворцов — банкрутство означає фінансову неспроможність підприємства, що виявляється в перевищенні витрат на виробництво продукції над виторгом від її реалізації[4].

Н. П. Шморгун, *І. В. Головко* — банкрутство (фінансовий крах) — це документально підтверджена нездатність суб'єкта господарювання платити за своїми зобов'язаннями і фінансувати основну поточну діяльність у зв'язку з відсутністю коштів[5].

О. Я. Базілінська — банкрутство — це неспроможність підприємства платити за своїми борговими зобов'язаннями та виконувати зобов'язання перед бюджетом[6].

Переконані, що наведені вище визначення доволі точно і глибоко характеризують поняття банкрутства і найкраще відображають його сутність. В цілому можна констатувати — процедура банкрутства є кінцевою стадією функціонування підприємства із постійними збитками та провальним менеджментом. Зазначимо також, що відмінними є позиції деяких науковців. Так, Н. П. Шморгун та І. В. Головко виокремлюють серед основних видів банкрутства лише три види (випадкове, навмисне, необережне) та наводять таку характеристику основних видів банкрутства, визначаючи причини їх виникнення:

– *Випадкове* — наслідок надзвичайних обставин (стихійні лиха, військові дії), політична нестабільність, економічна криза (загальний спад виробництва, банкрутство боржників і т.д.), де, насамперед, держава повинна надати допомогу для виходу із кризової ситуації.

– *Навмисне* — результат спеціального приховування власного майна з метою не сплачування боргів кредиторам.

---

[1] Пепа Т. В., Федорова В. О. Вказана праця. С. 10.

[2] Шеремет А. Д., Сайфулин Р. С., Негашев Е. В. Вказана праця. С. 123.

[3] Базілінська О. Я. Фінансовий аналіз: теорія та практика : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] Київ : Центр учбової літератури, 2009. С. 253.

[4] Скворцов Н. Н. Как избежать банкротства предприятия? От выживания к процветанию. Київ : Будівельник. 1995. С. 88.

[5] Шморгун Н. П., Головко І. В. Вказана праця. С. 86.

[6] Базілінська О. Я. Вказана праця. С. 200.

– *Необережне* — результат неефективної роботи, проведення ризикованих операцій[1]

Поряд із цим, О. Я. Базілінська виділяє: необережне, приховане, умисне та фіктивне банкрутство. На її переконання, приховане банкрутство виникає у випадку навмисного приховування факту стійкої фінансової неспроможності підприємства та пов'язаного з цим подання недостовірної інформації кредиторам, державним органам, іншим зацікавленим особам; а умисне банкрутство — це свідоме доведення підприємства до стійкої фінансової неспроможності. Також, автор розглядає фіктивне банкрутство як результат свідомого поширення підприємством інформації щодо своєї фінансової неспроможності, щоб ухилитися від оплати зобов'язань[2].

В. О. Подольська та О. В. Яріш пропонують розрізняти такі види банкрутства підприємства: реальне, фіктивне, технічне, навмисне та наводять їхню характеристику:

– *реальне* — характеризує повну неспроможність підприємства відновити свою фінансову стабільність і платоспроможність в найближчий період через втрату капіталу

– *фіктивне* — характеризується неправдивим оголошенням підприємства про своє банкрутство з метою одержання відстрочки по виконанню своїх кредиторських зобов'язань

– *технічне* — неплатоспроможність підприємства, що викликана суттєвим простроченням його дебіторської заборгованості

– *навмисне* — неплатоспроможність підприємства, яка створена штучно його керівництвом або власником[3].

Таким чином, В. О. Подольська та О. В. Яріш виділяють ще два види банкрутства, відмінних від тих, що були запропоновані попередніми авторами.

Аналізуючи можливі види банкрутства підприємств, що пропонують різні автори, слід констатувати, що вид банкрутства безпосередньо залежить від істинної причини його виникнення, і відповідно до якої й ідентифікується як той, чи інший вид банкрутства.

Законодавець, передбачаючи відповідальність за порушення законодавства про банкрутство (ст. 215 ГКУ), визначив, що у випадках, передбачених законом, суб'єкт підприємництва — боржник, його засновники (учасники), власник майна, а також інші особи несуть юридичну відповідальність за порушення вимог законодавства про банкрутство, зокрема, фіктивне банкрутство, приховування банк-

---

[1] Шморгун Н. П., Головко І. В. Вказана праця. С. 88.

[2] Базілінська О. Я. Вказана праця. С. 200.

[3] Подольська В. О., Яріш О. В. Фінансовий аналіз : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2007. С. 159.

рутства або умисне доведення до банкрутства. Законодавчо також надано поняття фіктивного та умисного банкрутства:

– *фіктивним банкрутством* визнається завідомо неправдива заява суб'єкта підприємництва до суду про нездатність виконати зобов'язання перед кредиторами та державою. Встановивши факт фіктивного банкрутства, тобто фактичну платоспроможність боржника, суд відмовляє боржникові у задоволенні заяви про визнання банкрутом і застосовує санкції, передбачені законом;

– *умисним банкрутством* визнається стійка неплатоспроможність суб'єкта підприємництва, викликана цілеспрямованими діями власника майна або посадової особи суб'єкта підприємництва, якщо це завдало істотної матеріальної шкоди інтересам держави, суспільства або інтересам кредиторів, що охороняються законом[1].

Окремо слід зупинитись на детальному вивченні причин виникнення банкрутства, оскільки це допоможе в подальшому у розробці конкретних шляхів його недопущення, що є вкрай необхідним в умовах реформування законодавства в Україні. Це посилюється також і тим, що сьогодні більшість українських підприємств характеризуються майже однаковим колом питань, котрі необхідно вирішувати під час господарювання. До питань, які є найбільш поширеними науковці відносять: зміну економічного середовища, в якому вони існують; втрату традиційних ринків збуту власної продукції; зміну системи планування, яка призводить до порушення ритмічності виробничої діяльності; нестабільність правового поля[2].

Науковці поділяють дестабілізуючі фактори діяльності підприємства на зовнішні та внутрішні, встановлюючи причини їх виникнення:

– *зовнішні фактори* (*ендогенні*) є наслідком динамічних змін зовнішнього середовища, на які підприємство вплинути не може, або ж має лише опосередкований вплив;

– *внутрішні фактори* (*екзогенні*) цілком і повністю залежать від ефективного управління та кінцевих результатів діяльності підприємства[3]. Проведення порівняльного аналізу щодо визначення основних факторів-провокаторів банкрутства, що виділяють О. Я. Базілінська, В. О. Подольська, О. О. Терещенко, Н. П. Шморгун, дозволило згрупувати їх відповідно до зовнішнього чи внутрішнього впливу, що наведено в таблиці 3.2.

---

[1] Господарський Кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV (зі змінами та доповненнями) *Відомості Верховної Ради України* (*ВВР*), 2003, № 18, № 19–20, № 21–22. Ст. 144.

[2] Троц І. В. Визначення поняття банкрутства та причини його виникнення у сучасних умовах розвитку. *Вісник Дніпропетровського університету.* Серія : «Економіка». 2011. Вип. 5 (2). С. 225.

[3] Гук О. В. Фінансова криза на підприємстві: причини, наслідки та способи подолання. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2016. №2, Т.2. С. 230–235.

Таблиця 3.2

Основні фактори (причини) виникнення банкрутства

Екзогенні чинники	Ендогенні чинники
О. Я. Базілінська[1]	
– макроекономічна нестабільність; – значний рівень інфляції; – криза окремої галузі; – сезонні коливання; – посилення монополізму на ринку; – дискримінація підприємства органами влади та управління; – погіршення криміногенної ситуації тощо.	– неефективність операційної, інвестиційної та фінансової діяльностей; – низька якість менеджменту; – низький рівень кваліфікації персоналу; – блокування інновацій та раціоналізаторства; – нерозвинутість фінансового контролінгу тощо.
В.О. Подольська[2]	
– спад виробництва; – збільшення кількості збиткових підприємств; – неплатоспроможність підприємств-партнерів; – політична нестабільність держави; – недосконалість законодавства; – високий рівень податків; – структура та рівень добробуту населення; – розмір і структуру споживання; – платоспроможний попит населення; – посилення міжнародної конкуренції; – банкрутство боржників підприємства; – загальний розвиток науки і техніки; – рівень технологій тощо.	– дефіцит власних оборотних активів; – недосконалість механізму ціноутворення; – бездіяльність юридичних служб підприємства; – відсутність контролю за договірними відносинами; – значна питома вага непродуктивних витрат; – зростання дебіторської та кредиторської заборгованості; – неефективне використання ресурсів; – збільшення витрат; – збиткова діяльність підприємства та ін.
О.О. Терещенко[3]	
– спад кон'юнктури в економіці в цілому; – зменшення купівельної спроможності населення; – нестабільність господарського та податкового законодавства; – нестабільність фінансового та валютного ринків;	– дефіцит в організаційній структурі; – недоліки у виробничій сфері; – прорахунки в галузі постачання; – низький рівень маркетингу; – втрата ринків збуту продукції; – дефіцит у фінансуванні.

[1] Базілінська О. Я. Фінансовий аналіз: теорія та практика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 328 с.

[2] Покропивний С. Ф. Економіка підприємства : підручник / За заг. ред. д-ра екон. наук, проф. С. Ф. Покропивного. Київ : КНЕУ, 2003. 608 с.

[3] Терещенко О. О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання. Київ : КНЕУ, 2003. 554 с. ; Терещенко О. О. Фінансова санація та банкрутство підприємств : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2004. 412 с.

– посилення конкуренції в галузі; – політична нестабільність у країні місцезнаходження підприємства або в країнах підприємств — постачальників сировини (споживачів продукції); – конфлікти між засновниками (власниками).	
Н. П. Шморгун, І. В. Головко[1]	
– кризовий стан економіки: інфляція, загальний спад виробництва, нестабільність фінансової системи, зростання цін на ресурси; – зміна кон'юнктури ринку; – неплатоспроможність та банкрутство партнерів; – жорстка фіскальна політика держави (високий рівень податків). – нестабільна політична ситуація в країні; – зміна зовнішньоекономічної політики держави; – антимонопольна політика держави; – неудосконаленість законодавства тощо. – зміна чисельності та складу населення; – рівень та структура споживання; – життєвий рівень та платоспроможність населення. – повінь; – стихійне лихо тощо.	– низький рівень техніки, технології; – виробництво неконкурентоспроможної продукції; – низький рівень організації виробництва; – зниження ефективності використання виробних ресурсів, виробничої потужності; – створення понаднормованих залишків запасів; – уповільнення обіговості капіталу, створення його дефіциту; – використання позик на невигідних умовах; – збільшення фінансових витрат; – зниження показників рентабельності; – погана клієнтура підприємства, що платить із запізненням або не платить і веде до ланцюгового банкрутства; – відсутність портфеля замовлень, що веде до зменшення обсягів реалізації, грошового потоку, зростання кредиторської заборгованості; – швидке та непланове розширення діяльності.

Оскільки як зовнішніх, так і внутрішніх чинників, що призводять до виникнення банкрутства підприємства є дуже багато, про що свідчать дані таблиці 3.2, тому, переконані, що їх доцільно об'єднати в такі групи, використання яких дозволить своєчасно ідентифікувати та нейтралізувати кожний із наведених чинників. Аналогічну позицію підтримує також О. В. Гук вказуючи, що систематизація факторів виникнення кризових явищ створює об'єктивні підстави для формування ефективної антикризової політики[2].

[1] Шморгун Н. П., Головко І. В. Вказана праця.
[2] Гук О. В. Вказана праця.

Зовнішні чинники, котрі впливають на виникнення банкрутства можна об'єднати у такі групи[1]:

– економічні (макроекономічна нестабільність, спад виробництва, інфляція);

– політичні (політична нестабільність держави);

– правові (недосконалість господарського та податкового законодавства);

– демографічні (структура та рівень добробуту населення, зменшення купівельної спроможності населення);

– природні (стихійні лиха та природні катаклізми).

Щодо *внутрішніх чинників*, які зумовлюють виникнення банкрутства, найбільш доцільним вважаємо таке їх групування:

– виробничі (неефективне використання ресурсів, дефіцит власних оборотних активів, низький рівень організації виробництва),

– управління (низька якість менеджменту, блокування інновацій та раціоналізаторства),

– планування (недосконалість механізму ціноутворення, значна питома вага непродуктивних витрат),

– організації (бездіяльність юридичних служб підприємства)

– контролю (відсутність контролю за договірними відносинами, нерозвинутість фінансового контролінгу).

Поряд із цим, К. Л. Ларіонова і Г. І. Капінос виокремлюють внутрішні та зовнішні фактори неплатоспроможності, що характерні саме для українських підприємств[2].

1. *Внутрішні фактори*:

– неефективне управління господарською та фінансовою діяльністю підприємства;

— відсутність або незадовільна робота служб контролінгу (планування, аналіз, інформаційне забезпечення і контроль);

— низький рівень маркетингу та втрата ринків збуту продукції;

— недостатній рівень освоєння нових видів продукції;

— обмеженні джерела стратегічних чи дефіцитних матеріалів;

— недостатній рівень кваліфікації персоналу та незадовільні стимули для збереження цінних кадрів;

— відсутність своєчасної внутрішньої звітності;

— недостатня капіталізація доходів; надлишковий борг.

2. *Зовнішні фактори*:

---

[1] URL http://ema.ztu.edu.ua/article/view/221911/222075.

[2] Ларіонова К. Л., Капінос Г. І. Аналіз особливостей та сучасного розвитку інституту банкрутства та фінансового оздоровлення суб'єктів господарювання Хмельницької області. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2006. № 4. Т. 3. С. 54.

— недосконале господарське та податкове законодавство;

— нестабільна політична ситуація;

— посилення конкуренції в галузі;

— загальні економічні умови, що постійно змінюються;

— проблеми з кваліфікованими трудовими ресурсами;

— іноземна конкуренція;

— зміна смаків споживачів щодо якості продукції, яка випускається;

— посилення монополізму на ринку;

— розрив економічних зв'язків після розпаду СРСР;

— значний рівень інфляції;

— нестабільність фінансового та валютного ринків.

Наведене свідчить про те, що існує значна кількість внутрішніх і зовнішніх чинників, котрі обумовлюють неплатоспроможність українських підприємств. Однак, переконані, що найбільшої уваги серед внутрішніх чинників заслуговують ті, що можуть бути згруповані за ступенем їх значущості:

1. Низький рівень маркетингу та втрата ринків збуту продукції, оскільки вітчизняні підприємства практично не використовують маркетинг оскільки не вбачають у ньому необхідності та виправдане вкладання в нього коштів; лише великі фірми, підприємства й корпорації не нехтують цим чинником.

2. Недостатній рівень кваліфікації персоналу та незадовільні стимули для збереження цінних кадрів. Важливим вбачається саме збереження цінних кадрів та стимулювання їхньої діяльності. Однак, економічна ситуація в країні обумовила хвилі звільнень і скорочень, коли роботу втратили навіть висококваліфіковані працівники. Як результат — сьогодні, досить багато підприємств керуються не кваліфікованістю кадрів, а швидкоплинністю (на місце одного прийдуть інші) і за рахунок цього значним скороченням стимулів (а у деяких випадках їх повною відсутністю). Крім того, якщо навіть і не враховувати економічну кризу, то цей пункт є також взаємопов'язаний з попереднім, оскільки рідко на якому малому підприємстві потрібен такий фахівець як маркетолог.

3. Відсутність своєчасної внутрішньої звітності, що є важливим фактором, оскільки саме вчасно підготовлена звітність відображає стан підприємства в даний момент. За умови, що звітність підготовлена своєчасно та свідчить про невтішні прогнози щодо перспектив діяльності підприємства, то цього вже достатньо для того, щоб здійснити всі контрзаходи для подолання можливої кризи чи певних виникаючих фінансових проблем, що можуть призвести до кризи і навіть банкрутства у майбутньому.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що сьогодні існує значна кількість факторів неплатоспроможності, котрі слід розглядати з урахуванням не лише внутрішніх, але й зовнішніх загроз, що дає можливість оцінити реальний стан підприємства та здійснити всі можливі контрзаходи по ліквідації негативних факторів і недопущення банкрутства. Крім того, від менеджменту та особисто керівника залежить виживання підприємства у динамічних умовах господарювання. Тому менеджер зобов'язаний вміти виявляти основні фактори, що впливають на організацію діяльності підприємства, а саме: він має знайти та запропонувати найбільш раціональні способи реагування на зовнішні впливи ризику, обумовленого невизначеністю зовнішнього середовища, оскільки — чим більше невизначеностей, тим більший ризик, тим складніше приймати ефективні рішення.

Актуальним, на переконання науковців, залишається дослідження впливу, як внутрішніх чинників, так і зовнішніх, оскільки неврахування впливу хоч одного із них може призвести до викривлення результатів прогнозування ймовірності банкрутства підприємства та перспектив його подальшої діяльності. Тому прогнозування банкрутства стає першочерговою необхідністю, оскільки дасть можливість виявити основні проблеми та недоліки діяльності підприємства, а також врахувати вплив різноманітних зовнішніх чинників, спрогнозувати ймовірність банкрутства та вжити заходів для його уникнення.

3.2. **Шляхи виявлення ознак протиправних банкрутств**

У наш час економіка України перебуває в досить складному становищі, обумовленому спадом розвитку промисловості, відсутністю достатнього рівня інвестицій, жорсткістю грошово-кредитних відносин, воєнними діями на сході країни. Подібні несприятливі умови в багатьох випадках призводять до втрати платоспроможності суб'єктів господарювання та подальшим їх банкрутством. Досить часто механізм банкрутства використовується суб'єктами процесу банкрутства у власних корисливих цілях. Науковці зазначають, що для вдосконалення механізму банкрутства в Україні та скорочення кількості невиявлених випадків недобросовісних дій при банкрутстві має здійснюватись комплексна робота з удосконалення методичної та методологічної бази, використовуваної при розгляді справ про банкрутство підприємств. У вдосконаленні механізму банкрутства безпосередньо зацікавлена як держава в цілому, так і окремі економічні суб'єкти. Ефективний механізм банкрутства підприємств зведе до мінімуму можливість використання протиправних банкрутств,

сприятиме стабілізації і підвищенню ефективності економіки країни та підвищить безпеку економічної діяльності.[1]

Значний внесок у вирішення проблем, що стосуються аналізу діяльності та визначення ймовірності банкрутства суб'єктів господарювання, зробили зарубіжні та вітчизняні вчені — З. Боді, Р. Брейлі, Р. Вестерфілд, Б. Джордан, Е. Долан, С. Майєрс, Р. Мертон, С. Росс, Е. Хелферт, Р. Холт, а також С. Бєляєв, Р. Біловал, Т. Білоконь, А. Гордєєва, Ю. Зайченко, Л. Лігоненко, Н. Картохіна. Методичним питанням виявлення ознак навмисного банкрутства присвячено порівняно мало робіт. Обговорення основних положень законодавства, які розкривають сутність навмисного банкрутства та сутність експертизи причин банкрутства підприємств, міститься в роботах Н. Григор'євої, Н. Львової, К. Мараховської. Однак, методичні аспекти фінансово-економічного аналізу з метою виявлення ознак протиправних банкрутств підприємств теоретично слабко розроблені і потребують подальшого дослідження.

Поняття навмисного доведення до банкрутства, фіктивного банкрутства та неправочинних дій при банкрутстві в значенні специфічного правопорушення у сфері банкрутства (кримінального банкрутства) сформувалися в XX столітті. Протиправні банкрутства є результатом злого наміру і навмисних дій з боку тих чи інших осіб. Метою реалізації шахрайських схем є відхід від сплати боргів або відстрочка термінів їх сплати, захоплення майна або зміна керівництва організації. Подібні схеми найчастіше реалізуються за допомогою операцій з майном підприємства та сумами його кредиторської заборгованості. Тому протиправне банкрутство є елементом тіньової економіки в її кримінальній частині, поряд з такими явищами, як незаконна торгівля зброєю, рекет тощо.[2]

Подібна характеристика банкрутства підкреслює значну соціальну небезпеку цього явища, тому що порушує такі важливі ринкові принципи, як добропорядність і заборона кримінальних форм поведінки в економічній діяльності.

Проаналізувавши українську та міжнародну практику виявлення протиправних дій при банкрутстві, можна виокремити кілька основних типів схем, наведених у таблиці 3.3.

---

[1] Гой В. В. Аналіз діяльності неплатоспроможних підприємств з метою виявлення ознак протиправних банкрутств. *Економічний аналіз : зб. наук. праць* Тернопіль : Видавничополіграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. Том 18. № 2. С. 107.

[2] Львова Н. А. Преднамеренное банкротство: экономическое содержание и финансовый механізм. *Вестник Санкт-Петербургского университета*: Серия 5 «Экономика». Санкт-Петербург : Изд-во СПбГУ, 2006. № 3. С. 90–100.

Таблиця 3.3.

Типи схем протиправних дій при банкрутстві

Протиправне банкрутство	Ініціатори банкрутства	
	Зовнішні	Внутрішні
Навмисне доведення до банкрутства	зацікавленими особами з метою захоплення майна підприємства та перерозподілу власності	власниками підприємства з метою уникнути погашення боргів і сплати податків
Фіктивне банкрутство	зацікавленими особами з метою зміни власників підприємства	власниками підприємства з метою отримання відстрочки платежів
Приховування банкрутства		власниками підприємства з метою отримання окремих вигод

Наведені фінансові схеми дозволять оцінити сукупність критеріїв фінансової діагностики умисного банкрутства. Тому виявлення і класифікація найбільш поширених фінансових схем є невід'ємним етапом при формуванні відповідної методики. При цьому слід виходити з передумови, що неправочинні дії мають типовий характер, інакше кажучи, вони повторюються, для них характерні стабільність і повторюваність.

Науковцями зазначено, що основною складовою частиною експертизи протиправних банкрутств є *фінансовий аналіз*. У традиційному розумінні фінансовий аналіз прийнято розглядати як метод оцінки і прогнозування фінансового стану підприємства на основі бухгалтерської звітності та облікової інформації, при реалізації якого переслідуються цілі ідентифікації змін у фінансовому стані в просторово-часовому розрізі та виявлення чинників, що викликали ці зміни.[1]

Проведене дослідження існуючих методичних підходів до аналізу фінансового стану підприємств свідчить, що відповідний досвід цього питання накопичено в державних установах України. Так, Державним органом з питань банкрутства запроваджена Методика проведення поглибленого аналізу фінансовогогосподарського стану підприємств та організацій[2], а також Методика інтегральної оцінки

[1] Галак Р. С. Аналіз фінансового стану підприємств. *Наукові записки*: *збірник наукових праць кафедри економічного аналізу*. 2002. Вип. 11 Ч. 1. С. 200–202.

[2] Методика проведення поглибленого аналізу фінансовогогосподарського стану підприємств та організацій : затв. наказом Агентства з питань запобігання банкрутству підприємств та організацій від 27. 06.97 р. № 81. Офіційний сайт «Законодавство України» URL: www.zakon1.rada.gov.ua. (дата звернення 01.11.2020 р.).

інвестиційної привабливості підприємств та організацій[1]. У 2001 році Міністерством фінансів України та Фондом державного майна України затверджено положення про порядок здійснення аналізу фінансового стану підприємств, що підлягають приватизації[2], а Міністерством економіки України, затверджені Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства[3].

У наведених вище нормативних документах визначено загальні підходи щодо оцінки фінансово-господарського стану підприємства, встановлено основні методичні засади проведення поглибленої оцінки його платоспроможності. У цих методичних документах міститься перелік відповідних аналітичних і нормативних показників, а також методика їх розрахунку.

За весь час з моменту становлення інституту банкрутства існувало дві офіційні методики для виявлення наявності (відсутності) ознак кримінальних банкрутств, а саме № 10 від 17.01.2001 р. та № 14 від 19.01.2006 р. Слід констатувати, що Методичні рекомендації № 14 замінили Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства», затверджені наказом Мінекономіки від 17.01.2001 р. № 10. Запропонована в Методичних рекомендаціях № 14 методика аналізу відрізняється від методики, запропонованої в Методичних рекомендаціях № 10 глибиною проведення аналізу, кількістю показників, що розраховуються. У цьому нормативно-правовому акті викладено докладну методику діагностики банкрутства українських підприємств разом із визначенням ознак протиправних банкрутств (фіктивних, навмисних і прихованих)[4].

---

[1] Методика інтегральної оцінки інвестиційної привабливості підприємств та організацій : затв. наказом Агентства з питань запобігання банкрутству підприємств та організацій від 23.02.98 р. № 22 URL: www.zakon1.rada.gov.ua. (дата звернення 01.11.2020 р.).

[2] Положення про порядок здійснення аналізу фінансового стану підприємств, що підлягають приватизації : затв. наказом Міністерства фінансів України та Фондом державного майна України від 26.01.2001 р. № 49/121. URL: www.zakon1.rada.gov.ua. (дата звернення 01.11.2020 р.).

[3] Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства : затв. наказом Міністерства економіки України від 19. 01.2010 р. № 14. URL: www.zakon1.rada.gov.ua. (дата звернення 01.11.2020 р.).

[4] Гой В. В. Аналіз діяльності неплатоспроможних підприємств з метою виявлення ознак протиправних банкрутств. Економічний аналіз : зб. наук.

Проведення оцінки фінансового стану підприємства з позицій неплатоспроможності та наявності ознак банкрутства умовно можна поділити на два етапи.

На першому етапі заповнюється таблиця основних показників, котрі характеризують фінансово-господарський стан підприємства за попередні три роки (таблиця 1 додатка 4 до Методичних рекомендацій № 14), у якій зіставляють розрахункові показники з оптимальними значеннями. Після цього проводять аналіз наявності або відсутності ознак банкрутства для формування загального уявлення про фінансовий стан підприємства[1].

На другому етапі проводять аналіз факторів, котрі призвели до неплатоспроможності підприємства, визначається доцільність санації підприємства[2].

Зазначимо, що методика виявлення ознак фіктивного та умисного банкрутства побудована в основному на аналізі даних звітності боржника, а точніше на аналізі його балансу. У цьому полягає низка недоліків цієї методики, які можна виправити в ході її вдосконалення. Основними напрямками поліпшення можуть бути:

– уточнення методичних підходів до визначення неплатоспроможності боржника та її збільшення;

— кількісні методи визначення збитку нанесеного власникам, державі та кредиторам у результаті неправочинних дій ініціаторів;

— методи визначення та аналізу протиправних господарських операцій.

Метою проведення аналізу діяльності підприємства-боржника має бути отримання відповідей на такі питання:

– чи можна відновити платоспроможність підприємства;
– чи вистачить майна для задоволення вимог кредиторів;
– який розмір таких вимог.[3]

Важливим, за виключенням підтвердження чи спростування ознак протиправних банкрутств, має бути розуміння можливості збільшення майна боржника за рахунок оскарження протиправних угод і притягнення до відповідальності третіх осіб.

Проведення аналізу здійснюється у п’ять етапів. На першому формулюються основні цілі проведення аналізу та його напрями,

---

праць Тернопіль : Видавничополіграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. Том 18. № 2. С. 106-112.

[1] Там само.

[2] Там само.

[3] Журавльова Ю. Ю. Методичні аспекти оцінки платоспроможності підприємств в сучасних умовах господарювання. *Ринок цінних паперів України*. 2005. №3–4. С. 33–40.

складається план дій, визначається період аналізу та підперіоди, що становлять найбільший інтерес для експерта, проводиться збір вихідних даних. На другому етапі розраховують фінансові коефіцієнти та аналізують їх динаміку. Третій етап містить аналіз поточної, інвестиційної та фінансової діяльності підприємства; четвертий — розрахунок і аналіз питомої ваги статей балансу в загальному підсумку, а також їх абсолютні та відносні зміни. На п'ятому етапі, беручи до уваги результати отримані раніше, аналізуються отримані данні на наявність ознак протиправних банкрутств.[1]

Для отримання достовірних даних про те, яке майно перебуває в розпорядженні підприємства, на першому етапі доречним вбачається проведення інвентаризації. Інвентаризація передбачає перевірку фактичної наявності майна підприємства та його стан. Подібна перевірка дозволить отримати інформацію щодо реального стану справ підприємства, наявності або відсутності майна та його реальну вартість. Крім інвентаризації майна, необхідно провести інвентаризацію грошових коштів і заборгованості, оскільки у випадку фіктивного чи навмисного банкрутства дані за цими рядками балансу також можуть не відповідати дійсності[2].

У випадках, якщо є ймовірність того, що підприємство навмисно доведене до банкрутства чи таке банкрутство фіктивне, то вартість майна за обліковими документами та його реальна вартість можуть істотно відрізнятися. У випадку, якщо підприємство навмисно доведене до банкрутства, то фактична вартість майна буде набагато нижчою, ніж балансова, а якщо відбувається фіктивне банкрутство, то можлива і зворотна ситуація[3].

Оскільки мова йде про перевірку підприємства на наявність ознак протиправного банкрутства, у якому може бути зацікавлені і власники підприємства, то проведенню аналізу повинен передувати *аудит звітності* з відповідними висновками про ступінь її достовірності. Основні принципи і методи аудиту фінансової звітності викладені в аудиторських стандартах. У ході проведення аудиту перевіряється відповідність залишків на рахунках бухгалтерського обліку з даними, відображеними у звітності, а також наявність первинних документів, що підтверджують здійснення операцій[4].

---

[1] Гой В. В. Аналіз діяльності неплатоспроможних підприємств з метою виявлення ознак протиправних банкрутств. Економічний аналіз : зб. наук. праць Тернопіль : Видавничополіграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. Том 18. № 2. С. 106-112.

[2] Там само.

[3] Там само.

[4] Там само.

Перевірці підлягають первинні документи, бухгалтерські регістри, баланс, звіт про фінансові результати і пояснення до балансу. Особливу увагу необхідно звернути на перевірку залишків на рахунках і розрахунку фінансових показників. Варто зазначити, що при проведенні аудиту бухгалтерської (фінансової) звітності основна увага повинна звертатись на відповідність даних звітності руху та залишків по рахунках, оскільки саме числові показники здебільшого є базою для проведення аналізу[1].

Після проведення аудиту отримана інформація свідчить про ступінь достовірності звітності та доцільності подальшого використання її показників. Дані звітності з високим ступенем достовірності будуть об'єктивно відображати фінансово-економічний стан підприємства, дані ж недостовірної звітності не становлять цінності для аналізу. У подальшому, якщо звітність підприємства в аудиторському висновку визнана достовірною, проводиться аналіз значень і динаміки коефіцієнтів, котрі характеризують платоспроможність боржника за досліджуваний період; аналіз ефективності її діяльності та аналіз змін основних балансових показників[2].

Відповідно до нормативно-правових актів України, період аналізу діяльності підприємства, що знаходяться в стані банкрутства становить 3 роки, що передували відкриттю справи про банкрутство. У випадку, якщо підприємство було створене менш ніж за два роки до відкриття провадження у справі про банкрутство, то аналізу підлягає весь період його діяльності.[3] Дані про діяльність підприємства слід аналізувати поквартально.

Для проведення аналізу діяльності суб'єктів господарювання в період, що передує банкрутству, потрібні бухгалтерська фінансова звітність організації, результати аудиторської перевірки, а також дані за оборотами та залишками на рахунках обліку майна і зобов'язань підприємства. Крім того, необхідно ретельно дослідити укладені підприємством угоди щодо їх відповідності ринковим умовам[4].

В окремих випадках боржник на момент початку аналізу не є повною мірою банкрутом. У разі навмисного або фіктивного банкрутства процес реалізації шахрайських схем з банкрутства може перебувати ще на стадії підготовки до подальшого банкрутства. Метою перевірки повинна бути не тільки діагностика наявності або відсутності факту навмисного або фіктивного банкрутства, але й виявлення процесу підготовки підприємства до нього. Тому за необхідності,

[1] Гой В.В. Вказана праця.
[2] Там само.
[3] Там само.
[4] Там само.

спираючись на досвід і професійні навички, можна провести більш детальний аналіз будь-якого періоду діяльності підприємства та у разі, якщо з'являється підозра — що на даний час наявні ознаки протиправних дій, котрі стали причиною банкрутства підприємства[1].

Результати аналізу коефіцієнтів, котрі характеризують платоспроможність підприємства, показують момент її втрати. Якщо банкрутство настало миттєво, то момент різкого погіршення економічного стану підприємства необхідно проаналізувати більш детально. Слід виявити причини банкрутства та проаналізувати їх на наявність наміру з боку зацікавлених осіб.

Також доцільним вбачається проведення аналізу ефективності діяльності підприємства, спрямованого на виявлення нераціональних дій, які могли б стати причиною банкрутства. Виявлення неефективних або нераціональних у кризовій ситуації угод, фінансових вкладень або відмивання коштів свідчить про наявність ознак протиправних дій при банкрутстві підприємства. За економічним змістом здійснюваних операцій, діяльність підприємства можна поділити на поточну, фінансову та інвестиційну.[2]

Для виявлення ознак протиправних банкрутств необхідно провести аналіз усіх видів діяльності, оскільки в такому розрізі теж можуть бути виявлені операції, що стали причиною банкрутства або операції, що відносяться до непрямих ознак підготовки до банкрутства. До ознак учинення протиправних дій при банкрутстві можна віднести[3]:

— скорочення майна, необхідного для основної діяльності. Основна діяльність організації повинна бути головним джерелом коштів для її існування. Якщо питома вага майна, необхідного для основної діяльності підприємства знижується, то це означає, що воно не планує продовжувати своє існування;

— перевищення оборотності дебіторської заборгованості над кредиторською. Оборотність дебіторської заборгованості — це швидкість погашення зобов'язань перед підприємством, а оборотність кредиторської — швидкість погашення зобов'язань самого підприємства перед його кредиторами. Якщо оборотність дебіторської заборгованості перевищує оборотність кредиторської, то це означає, що підприємство систематично не платить за своїми боргами, хоча теоретично у нього є така можливість, оскільки грошові кошти від дебіторів надходять;

— збільшення кредиторської заборгованості. Зростання кредиторської заборгованості само по собі у більшості випадків визнається

[1] Гой В.В. Вказана праця.
[2] Там само.
[3] Там само.

негативною тенденцією; збільшення кредиторської заборгованості в критичних обсягах — одна з причин банкрутства підприємств;

— скорочення виручки та збільшення інших витрат. Скорочення виручки говорить про зниження обсягів реалізації або про зниження цін на реалізовану продукцію. Інші витрати вважаються непрямими по відношенню до виробленої продукції, а отже, підприємство повинно прагнути до їх мінімізації. Якщо підприємство допускає зростання інших, значить, воно погоджується з подібним нераціональним використанням коштів;

— збільшення витрат від списання дебіторської заборгованості. Списання незатребуваної дебіторської заборгованості говорить про проблеми в управлінні підприємством, зокрема відсутність контролю за своєчасним отриманням зобов'язань. У разі навмисного або фіктивного банкрутства наявність великих сум незатребуваної дебіторської заборгованості може бути ознакою виведення активів;

— придбання та постачання товарів на невигідних умовах. Оскільки будь-яке підприємство прагне максимізувати свій прибуток, здійснення угод на свідомо невигідних умовах ні за яких обставин не може бути названо раціональною діяльністю;

— заміна ліквідного майна неліквідним і відчуження майна, необхідного для основної діяльності. Одна з ознак фіктивного та умисного банкрутства — виведення з підприємства найбільш цінного майна та заміна його на неліквідні активи;

— заміна зобов’язань щодо поточної діяльності на менш вигідні зобов’язання. Наявність зобов’язань щодо поточної діяльності говорить про здійснення основної діяльності підприємства. Наявність всіх інших видів зобов’язань другорядне для будь-якого підприємства;

— оплата фіктивних угод. Виявлення подібних угод відноситься до прямих обов’язків аналітика, тому що подібні операції є прямим свідченням виведення активів;

— виведення майна в статутний капітал спеціально створеного підприємства. Будь-які фінансові вкладення, здійснені в період, який передує банкрутству, виглядають сумнівно. Внесок у статутний капітал іншого підприємства досить часто може виявитися лише приводом для виведення активів;

— продаж або передача в оренду необоротних активів на свідомо невигідних умовах. Будь-які угоди, зроблені на свідомо невигідних умовах, підлягають ретельному дослідженню. Подібні операції так само можуть зрештою призвести до виведення активів і подальшого банкрутства;

— витрачання коштів на цілі, не пов'язані з інтересами бізнесу (фіктивні витрати на НДДКР, невигідні фінансові вкладення тощо);

— безоплатна передача майна або передача управління підприємством. Відчуження майна на безоплатній основі не приносить підприємству ніяких економічних вигод, отже, повинні бути виявлені причини реалізації подібних угод;

— зміна структури короткострокової заборгованості, переважання одного виду заборгованості над іншими. Накопичення зобов'язань перед будь-яким одним видом кредиторів і погашення всіх інших видів зобов'язань, швидше за все, є наслідком навмисних дій керівництва підприємства.

Описані вище ознаки можуть бути виявлені при розрахунку відповідного набору коефіцієнтів та аналізуванні динаміки їхніх змін.

Подальшим є аналіз змін балансу, що дозволяє оцінити структуру та динаміку змін складу майна підприємства та джерел його формування. Критичне зниження питомої ваги засобів виробництва, невідповідність структури майна об'єктивним потребам для нормального функціонування підприємства, а так само зміна складу і структури кредиторської заборгованості може бути непрямою ознакою наявності протиправних дій, зокрема, навмисного доведення до банкрутства[1].

При аналізі розрахункових коефіцієнтів варто пам'ятати про те, що більша частина майна підприємства може бути представлена у вигляді необоротних активів, а більша частина кредиторської заборгованості може бути довгостроковою. Із настанням термінів погашення довгострокової заборгованості вона буде переходити в розряд короткострокової, що не може не відбитися на коефіцієнтах, які характеризують платоспроможність підприємства. Тому при виявленні ознак протиправних банкрутств необхідно проводити аналіз структури балансу боржника. В якості еталонної структури слід приймати структуру розділів балансу досліджуваного підприємства на момент, коли його діяльність була успішною або приблизну структуру майна підприємства, що провадить такий самий вид економічної діяльності. Більше того, необхідно проаналізувати не тільки абсолютні та відносні зміни, а також, по можливості, й структурний склад майна та заборгованості, їх зміни.[2]

Доцільність проведення подібного аналізу полягає в тому, що такі показники, як коефіцієнт поточної ліквідності та забезпеченості зобов'язань боржника його активами, розраховуються на основі під-

[1] Гой В.В. Вказана праця.

[2] Там само.

сумків цілих розділів бухгалтерського балансу (з деякими коригуваннями). Однак, при цьому не варто забувати про те, що, хоча активи і пасиви всередині розділів згруповані відповідно до загальних по своїй суті економічних значень, в реальності вони істотно відрізняються один від одного[1].

Так, у підсумку другого розділу балансу відображається сума запасів, дебіторської заборгованості, фінансових вкладень і грошових коштів. Для цілей виявлення протиправних банкрутств особливий інтерес становить динаміка зміни сум дебіторської заборгованості та фінансових вкладень, оскільки з метою виведення з балансу підприємства активи можуть переводити у форму дебіторської заборгованості або фінансових вкладень[2].

Аналогічно, в інших розділах балансу є важливі ст. для аналізу на ознаки протиправних банкрутств. Серед необоротних активів такими статтями є суми основних засобів, нематеріальних активів та довгострокових фінансових вкладень. У розділі власного капіталу це суми дооцінки необоротних активів та нерозподіленого прибутку (непокритих збитків). Розділ довгострокових зобов'язань так само викликає чималий інтерес у справах про банкрутство. Крім загальної суми довгострокової кредиторської заборгованості, необхідно уточнити і термін її погашення. У четвертому розділі, що теж складається в основному із заборгованості, найбільший інтерес становлять суми позикових коштів і кредиторської заборгованості. Варто зазначити, що з метою виявлення навмисного та фіктивного банкрутства потрібно брати до уваги не тільки динаміку сум перерахованих вище показників у гривні, але й динаміку їх питомої ваги в загальному підсумку балансу[3].

Окремо зазначимо, що інформації, котра міститься у звітності підприємства, може бути недостатньо для складання висновку про наявність чи відсутність ознак протиправних банкрутств. Тому при аналізі бажано мати повний доступ до бухгалтерської фінансової інформації боржника. Після проведення аналізу формуються висновки про наявність чи відсутність ознак протиправних банкрутств. Якщо за попередні періоди виявлено неправочинні дії, котрі могли послужити причиною банкрутства підприємства, то за характером порушень можна визначити тип фінансової схеми, що використовувалась у кожному конкретному випадку[4].

---

[1] Гой В.В. Вказана праця.
[2] Там само.
[3] Там само.
[4] Там само.

Таким чином, проаналізовані та узагальнені чинні методики діагностики банкрутства з метою визначення можливості їх використання при виявленні ознак протиправних дій при банкрутстві. Наявні методичні рекомендації з виявлення ознак неплатоспроможності підприємств й ознак дій по приховуванню банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства розроблені з метою визначення однозначних підходів під час аналізу фінансово-господарського стану підприємств на предмет виявлення ознак неплатоспроможності підприємств та протиправних дій при банкрутстві є малоефективними та потребують вдосконалення[1].

3.3 Законодавчі засади протидії банкрутству

Формування економіки України на принципах ринкових відносин та стрімкий розвиток світових процесів глобалізації сприяли виникненню нових функцій держави, у тому числі щодо захисту усіх суб'єктів права власності і господарювання. З'явилися раніше не відомі українському суспільству правові інститути, що регулюють правовідносини в цій сфері. Одним із таких став інститут банкрутства. За своєю суттю банкрутство як цивільно-правова категорія є невід'ємною частиною ринкової економіки, природним процесом конкурентної боротьби, у ході якої слабкі підприємства вибувають з цього процесу, а замість них держава отримує економічно міцних, конкурентоздатних суб'єктів господарювання. У той же час, у процесі банкрутства набули поширення порушення законодавства, що його регулює; відомі факти фіктивного банкрутства, доведення до банкрутства та незаконних дій у разі банкрутства, що залишається актуальним і сьогодні[2].

Кодекс України з процедур банкрутства у ст. 1 встановлює, що банкрутство — визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедури санації та реструктуризації і погасити встановлені у порядку, визначеному цим Кодексом, грошові вимоги кредиторів інакше, ніж через застосування ліквідаційної процедури.

Автори українського Кодексу переконані, що його норми сприятимуть посиленню ефективності процедури банкрутства в

[1] Гой В.В. Вказана праця.

[2] Єпіфанова І. М. Банкрутство підприємств: спектр невирішених проблем. *Економіка: реалії часу. Науковий журнал*. 2017. № 1 (29). С. 55-63. URL: http://economics.opu.ua/files/archive/2017/No1/55.pdf (дата звернення 01.11.2020).

Україні, наблизять її до світових стандартів і забезпечать належний рівень захищеності прав кредиторів та боржників. Слід констатувати, що Кодексом передбачені:

– процедури правового захисту керівників підприємств-боржників;

– наведено загальну характеристику банкрутства фізичних осіб;

– окреслено кадрові питання процедури банкрутства підприємства;

– визначено нові правила реалізації активів боржника тощо.

Проте, недостатня законодавча урегульованість діяльності арбітражних керуючих та відсутність системного аналізу стану справ у цій сфері створюють умови для порушення Закону та зловживань при проведенні процедур банкрутства, упередженості дій арбітражних керуючих на користь окремих кредиторів. Співробітниками МВС України за вчинення злочинів порушуються кримінальні провадження відносно арбітражних керуючих та представників регіональних підрозділів Агентства з питань банкрутства. Найбільшого поширення набули факти хабарництва, зловживання службовим становищем при заниженні оцінки та незаконній передачі майна, умисне невиконання рішень суду, порушення процедур продажу майнових комплексів[1].

Аналізування справ про банкрутство доводить, що зловживають інститутом банкрутства як боржники, так і кредитори.

Зловживання з боку боржників полягають у тому, що вони намагаються ухилитися від оплати своїх грошових зобов'язань, при цьому вдаються до навмисних, фіктивних банкрутств, зменшують конкурсну масу. Суспільна небезпека цих дій полягає не тільки в тому, що вони порушують інтереси конкретних осіб, але й у тому, що підривають основи позики й кредиту[2]. Переконані, що до найбільш типових способів зловживань з боку боржників слід віднести такі[3]:

– ухилення від сплати податків через банкрутство. Широкі можливості для цього надає мораторій на задоволення вимог кредиторів, на час дії якого зупиняється виплата боржником податкових зобов'язань, і до нього не застосовуються податкові санкції. Якщо до комітету кредиторів не увійшли представники податкової служби, боржник може домогтися списання всього податкового боргу чи ро-

[1] Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від № 2597-VIII (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України* (*ВВР*). 2019. № 19. Ст. 74.

[2] Там само.

[3] Там само.

зрахуватися по ньому неліквідним майном. За умови ліквідації боржника, від якого залишилися одні лише неліквідні активи та борги, податковим органам слід лише списати його податковий борг як безнадійний;

– виведення активів підприємства-боржника або незаконне їх заміщення. Цьому сприяє непрозорість процедури оцінки та реалізації активів боржника, що у процесі банкрутства надають можливість для виведення в іншу структуру, підконтрольну керівництву чи власникам боржника. Наприклад, ціна ліквідного майна боржника може бути значно заниженою. Таке майно, як правило, реалізується «своїй» структурі боржника практично за безцінь. Вигоду від такої реалізації можуть отримати керівники боржника, які не є його власниками, але своїми діями фактично підвели підприємство до навмисного банкрутства.

Судово-слідча практика висвітлює те, що найчастіше при банкрутстві реалізуються схеми, котрі передбачають акумулювання усіх пасивів на підприємстві-боржнику з метою збільшення його неплатоспроможності та виведення його активів у новостворене підприємство ще до початку процедури банкрутства.

Дані схеми можуть реалізовуватися шляхами:

1. Передачі майна:

– підприємства-боржника в статутні капітали новостворених юридичних осіб в обмін на отримання неадекватної частки участі (акцій) в них. При цьому вартість майна, що передається в статутний капітал нових юридичних осіб, може значно занижуватися відносно його реальної ринкової вартості;

– за рахунок погашення заборгованості за будь-якими зобов'язаннями перед конкретним кредитором, де розмір вимог кредитора значно збільшується у порівнянні з основним боргом. За таких умов заборгованість зростає за рахунок сплати штрафних санкцій, відшкодування збитків тощо;

– за договорами про надання послуг нематеріального характеру — маркетингових, консалтингових, юридичних тощо. У ряді випадків умови укладеного договору (ціна) не відповідають фактичній вартості наданих послуг;

– у заставу, коли вартість заставного майна значно перевищує суму основного зобов'язання, забезпеченого заставою;

– підприємства-боржника за неіснуючою заборгованістю по орендній платі, або безоплатна передача майна у вигляді надання допомоги, дарування тощо.

2. Прямого продажу майна підприємства-боржника за заниженою вартістю, або його обмін на інше майно, вартість якого завище-

на, або на майно, що не представляє інтересу для господарської діяльності цього підприємства.

3. Прийняття хибних управлінських рішень у сфері управління виробництвом, котрі негативно відображаються на фінансовому стані підприємства.

4. Фальсифікації:

– фінансової звітності про результати господарської діяльності підприємства з відображенням у ній завищеної кредиторської заборгованості;

– документів про кредиторську заборгованість підприємств (розписки, гарантії, договори, рахунки, претензії, рішення судів тощо).

5. Приховування:

– боржником реальної до стягнення дебіторської заборгованості, що дає можливість зробити розрахунки з кредиторами;

– майна або інформації про майно підприємства та ін.[1]

Зловживання з боку кредиторів полягають у тому, що вони прагнуть не одержати борг, а незаконно перехопити управління бізнесом боржника чи незаконно довести його до банкрутства для того, щоб за невиправдано низькою ціною скупити його активи, тобто прагнуть до переділу власності. Суспільна небезпека цих дій полягає у тому, що вони знижують інвестиційну активність у державі, оскільки інвестиції можуть бути незаконно захоплені[2].

Зазначимо, що найбільш типовими способами вчинення зловживань з боку кредиторів слід визначити такі[3]:

– використання банкрутства як інструмента у корпоративній конкуренції. Наприклад, інвестор, скупивши борги підприємства, і вибравши найсприятливіший момент, може ініціювати процедуру банкрутства та призначити свого арбітражного керуючого, через якого надалі контролюватиме всю діяльність і фінансові потоки боржника. А у плані санації з подачі найбільшого кредитора може бути передбачений пункт про обмін корпоративних прав боржника на вимоги кредиторів. Таким чином, банкрутство використовується як відносно дешевий та ефективний інструмент приватизації, що здійснюється поза межами законів про приватизацію;

– штучне збільшення заборгованості та ініціювання процесів банкрутства з метою придбання у подальшому майна.

Для доведення до банкрутства можуть використовуватися й інші махінації як під виглядом легальних операцій, так і прямі пору-

---

[1] Гега П. Т. Деякі особливості банкрутства в Україні та недоліки правового регулювання.

[2] Єпіфанова І. М. Вказана праця.

[3] Там само.

шення закону: фальсифікація документів, підкуп посадових осіб, приховування майна тощо.

Незначну кількість кримінальних проваджень, пов'язаних з фіктивним банкрутством та доведенням до банкрутства, науковці пояснюють такими причинами:

– по-перше, однією з головних причин є те, що не напрацьовано значної практики розслідування кримінальних правопорушень за діяння, передбачені статтями 218-1, 219 Кримінального кодексу України;

– по-друге, у деяких випадках присутній острах ряду працівників правоохоронних органів займатися такими правопорушеннями через незначний досвід практичної роботи, брак правових знань;

– по-третє, до причин слід також віднести низький рівень правової захищеності економічних відносин, значну латентність серед злочинів економічної спрямованості, недосконаліть законодавчої бази у сфері банкрутства та відсутність чіткої судової правозастосовної практики по цих злочинах.[1]

Зазначені норми Кримінального кодексу України не повною мірою застосовуються також через несвоєчасне реагування господарських судів на ознаки фіктивного банкрутства та доведення до банкрутства при розгляді ними справ, пов'язаних з банкрутством та передачі інформації до правоохоронних органів[2].

Перелік результатів аналіз недоліків у правовому регулюванні банкрутства в Україні доводить, що наявна законодавча база потребує вдосконалення як і практичне застосування її норм, що не сприяє підвищенню ефективної протидії фіктивному банкрутству, доведенню суб'єктів господарювання до банкрутства та незаконним діям у разі банкрутства.

З метою удосконалення інституту банкрутства суб'єктів господарювання в Україні доцільно було б передбачити[3]:

– адміністративну відповідальність за завідомо неправдиве оголошення громадянином-засновником або власником суб'єкта господарської діяльності, а також службовою особою суб'єкта господарської діяльності, а так само громадянином-суб'єктом підприємницької діяльності про свою неспроможність, у тому числі — звернення цих осіб до суду із заявою про визнання боржника банкрутом за наявності у нього можливості задовольнити вимоги кредиторів у повному обсязі; створення або збільшення фінансової неспроможності суб'єкта господарської діяльності;

---

[1] Гега П. Т. Деякі особливості банкрутства в Україні та недоліки правового регулювання.

[2] Єпіфанова І. М. Вказана праця.

[3] Там само.

– кримінальну відповідальність за втручання у діяльність суб'єкта господарської діяльності з метою створення фінансової неспроможності та погрозу або насильства щодо власника чи службової особи суб'єкта господарської діяльності, а також щодо їх близьких родичів, у зв'язку з виконанням чи невиконанням ними службових обов'язків.

3.4 Правові підстави юридичної відповідальності за правопорушення у сфері банкрутства

Аналізуючи сучасний стан і динаміку економічної злочинності, науковці доводять, що вона еволюціонувала набагато швидше, ніж держава знаходила ефективні засоби протидії кримінальній експансії. На наявність серйозних проблем у сфері правовідносин, зростання кількості порушень законодавства вказує і практика роботи правоохоронних та контролюючих органів держави.[1] Державні статистичні дані свідчать, що впродовж останніх років отримали розповсюдження нові, досі невідомі правоохоронним органам, види правопорушень. У світлі нових економічних відносин, що формуються, та кримінологічних процесів, які виникають у цьому зв'язку, питання вдосконалення кримінального законодавства набуває виняткової гостроти. [2]

До 18 січня 2012 року в Кримінальному кодексі України було передбачено ряд злочинів, яких не існувало в Кримінальному кодексі Української РСР. Зокрема, до новел українського кримінального права належали такі злочини як «фіктивне банкрутство» (ст. 218), «доведення до банкрутства» (ст. 219), «приховування стійкої фінансової неспроможності» (ст. 220) та «незаконні дії у разі банкрутства» (ст. 222). Проте, деякі з означених норм, а саме ст. 218, 220, 221 ККУ були декриміналізовані згідно Закону України від 15 листопада 2011 року 4025-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» (Закон № 4025-VI).[3]

---

[1] Загребельний В. В. Про деякі аспекти правового регулювання юридичної відповідальності за правопорушення у сфері банкрутства. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2012. № 2(6) URL : http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12zvvusb.pdf. (дата звернення 01.11.2020 р.).

[2] Грек Б. Банкрутство. Цивільний та кримінально-правовий аспекти : монографія. Київ : Прецедент, 2006. С. 6.

[3] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяль-

Зокрема, такі діяння як приховування стійкої фінансової неспроможності, незаконні дії у разі банкрутства та фіктивне банкрутство передбачені об'єктивної стороною адміністративних правопорушень, передбачених відповідно нормами статей 164-15, 166-16, 166-17 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП).

Вважаємо за необхідне проаналізувати причини низького рівня правозастосування та ефективності норм ст. 215 Господарського кодексу України, статей 164-15, 166-16, 166-17 Кодексу України про адміністративні правопорушення та ст. 219 Кримінального кодексу України (далі за текстом — досліджувані норми).

Питання причин низького рівня правозастосування норм права, які регулюють юридичну відповідальність у сфері банкрутства висвітлювались у працях П. Пригузи, Б. Грека, С. Чернявського та інші.

Так, Б. Грек пояснює незначну кількість кримінальних справ, пов'язаних з фіктивним банкрутством, доведенням до банкрутства, приховуванням стійкої фінансової неспроможності та незаконними діями у разі банкрутства, такими причинами: не опрацювання практики розслідування кримінальних справ за діяння, передбачене ст. 219 ККУ; побоювання ряду працівників правоохоронних органів займатися такими справами через невеликий досвід практичної роботи та брак правових знань; відсутність чіткої судової правозастосовної практики за даним злочином; недоліки в діяльності господарських судів, які повинні виявляти при розгляді справ, пов'язаних із банкрутством, й ознак доведення до банкрутства.[1]

С. Чернявський зазначає, що навіть після виявлення ознак злочину правоохоронці не в змозі розпочати офіційне розслідування, оскільки потрібно очікувати на завершення конкурсних процедур (останні, як відомо, подеколи тривають роками); між виявленням ознак злочину та порушенням кримінальної справи нерідко значний розрив у часі, протягом якого втрачаються необхідні докази, ліквідуються підприємства з ознаками фіктивності тощо; дається взнаки високий ступінь латентності цих діянь, зумовлений тим, що більшість кредиторів і фінансових установ не звертаються по захист до правоохоронних органів, оскільки не бажають розголошувати зміст фінансово-господарської діяльності та справжні джерела й розміри своїх доходів. [2]

П. Пригуза доповнює список причин низького рівня правозастосування норм права, які регулюють питання юридичної відпові-

---

ності : Закон України від 15.11.2011 р. № 4025-VI. (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України* (*ВВР*). 2012. № 25. Ст. 263.

[1] Грек Б. Вказана праця. С. 254–255.

[2] Чернявський С. Вказана праця.

дальності у сфері банкрутства. Зокрема, такими є наступні причини: наукові розробки в цій сфері незначні; слідчі не мають практичної підготовки щодо специфіки цих справ та засобів доведення складу злочину, не знають як предмета доказування так і якими доказами слід доводити вину; самі елементи складу злочинів, що визначені у кримінальному законі є неоднозначними, що також є фактором, який стримує діяльність органів дізнання та слідчих органів. [1]

Перш ніж перейти до розкриття означеної проблематики, доцільно звернутись до чинного законодавства, яке колізійно регулює питання юридичної відповідальності за правопорушення у сфері банкрутства, зокрема бланкетні норми Господарського кодексу України (ГКУ), норми КУпАП та норми ККУ.

Разом з тим, сучасні українські дослідники не звертають увагу на те, що однією із основних причин низького рівня правозастосування та ефективності досліджуваних норм є їх колізійність. Так, частинами 1 та 4 ст. 215 ГКУ унормовано, що у випадках, передбачених законом, суб'єкт підприємництва — боржник, його засновники (учасники), власник майна, а також інші особи несуть юридичну відповідальність за порушення вимог законодавства про банкрутство, зокрема фіктивне банкрутство, приховування банкрутства або умисне доведення до банкрутства. Приховування банкрутства, фіктивне банкрутство або умисне доведення до банкрутства, а також неправомірні дії у процедурах неплатоспроможності, пов'язані з розпорядженням майном боржника, що завдали істотної шкоди інтересам кредиторів та держави, тягнуть за собою кримінальну відповідальність винних осіб відповідно до закону.

Проте, частина 4 ст. 215 ГКУ суперечить Закону № 4025-VI, яким декриміналізовані такі діяння як приховування стійкої фінансової неспроможності, незаконні дії у разі банкрутства та фіктивне банкрутство. Починаючи з 18 січня 2012 року (день набрання чинності Закону №4025- VI) лише таке діяння, як доведення до банкрутства є злочином згідно зі ст. 219 ККУ. Таким чином, частина 4 ст. 215 ГКУ лише частково унормовує питання юридичної відповідальності у сфері банкрутства.

Іншою причиною низького рівня правозастосування та ефективності досліджуваних норм, яка також залишилась поза увагою дослідників, є термінологічна відмінність диспозицій означених норм. Так, ст. 215 ГКУ визначає такі порушення вимог законодавства про банкрутство, як приховування банкрутства (ч. 1 ст. 215 ГКУ) та

[1] Пригуза П. Господарсько-правовий аспект підстав відповідальності за банкрутство та кваліфкації злочинів. URL: http://www.court.gov.ua/sud5024/9/15/ (дата звернення 01.11.2020 р.).

неправомірні дії у процедурах неплатоспроможності, пов'язані з розпорядженням майном боржника (ч. 4 ст. 215 ГКУ).

В той самий час КУпАП по суті аналогічні правопорушення визначає як приховування стійкої фінансової неспроможності (ст. 164-15 КУпАП) та незаконні дії у разі банкрутства (ст. 166-16 КУпАП). Якщо ст. 215 ГКУ визначає правопорушення як умисне доведення до банкрутства (ч. 1, ч. 4 ст. 215 ГКУ), яке в частині 3 визначене як умисне банкрутство, то аналогічному за змістом правопорушенню кореспондує злочин, який визначений статтею 219 ККУ як доведення до банкрутства. Крім того, говорячи про таке порушення в сфері банкрутства як «приховування банкрутства» (ч. 1 ст. 215 ГКУ), «приховування стійкої фінансової неспроможності» (ст. 164-15 КУпАП) та «доведення до банкрутства» (ст. 219 ККУ), слід звернути увагу на певну змістову відмінність та невідповідність у термінах.

Згідно ст. 1 Закону України № 2343-XII «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (далі — Закон № 2343-XII) «неплатоспроможність — це неспроможність суб'єкта підприємницької діяльності виконати після настання встановленого строку їх сплати грошові зобов'язання перед кредиторами, в тому числі по заробітній платі, а також виконати зобов'язання щодо сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, податків і зборів (обов'язкових платежів) не інакше як через відновлення платоспроможності.[1] Поняття «стійка неплатоспроможність» у законодавстві не визначено, проте, якщо виходити зі змісту поняття «боржник» (абз. 3 ст. 1 Закону № 2343-XII), а також підстав для повернення заяви про порушення справи про банкрутство (абз. 4 ч. 1 ст. 9 Закону № 2343-XII), то такою є неплатоспроможність, яка перевищує 3 місяці після настання встановленого строку сплати грошових зобов'язань. [2]

Як стверджує Б. Поляков, сучасне законодавство про неспроможність містить п'ять ознак неплатоспроможності боржника: хара-

---

[1] Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон України від 14.05.1992 р. № 2343-XII (зі знінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України* (*ВВР*). 1992. № 31. Ст. 440 (втрата чинності – жовтень 2019 р.)

[2] Загребельний В. В. Про деякі аспекти правового регулювання юридичної відповідальності за правопорушення у сфері банкрутства. *Часопис Національного університету* «*Острозька академія*». *Серія* «*Право*». 2012. № 2(6) URL : http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12zvvusb.pdf. (дата звернення 01.11.2020 р.).

ктер грошових зобов'язань; базовий розмір грошових вимог; безспірність вимог; строк несплати; наявність виконавчого провадження.[1]

Згідно з ч. 7 ст. 11 Закону № 2343-XII у разі звернення до суду боржника із заявою про порушення справи про банкрутство у підготовчому засіданні з'ясовуються ознаки його неплатоспроможності. В постанові Пленуму ВСУ №15 від 18 грудня 2009 року «Про судову практику в справах про банкрутство» (далі — Постанова ВСУ №15) додатково роз'яснюється означений припис Закону №2343-XII. Зокрема, згідно з п.70 постанови Пленуму ВСУ №15 у підготовчому засіданні суд має перевірити наявність ознак неплатоспроможності боржника, розмір вимог кредитора (кредиторів), їх безспірність. [2]

За результатами розгляду заяви кредитора та відзиву боржника у підготовчому засіданні виноситься ухвала, в якій визначаються: розмір вимог кредиторів, які подали заяву про порушення справи про банкрутство; дата складення розпорядником майна реєстру вимог кредиторів; дата попереднього засідання суду; дата скликання перших загальних зборів кредиторів; дата засідання суду, на якому буде винесено ухвалу про санацію боржника та інші питання (ч. 11 ст. 11 Закону № 2343-XII)[3].

Отже, ухвалою суду, яка виноситься за результатами підготовчого засідання, фактично констатується наявність усіх ознак неплатоспроможності, тобто стійкої неплатоспроможності. Проте, якщо оперувати дефініцією ст. 215 ГКУ «приховування банкрутства», то юридична відповідальність за таке правопорушення може наступити лише в судовій процедурі ліквідації банкрута. Приписи Закону № 2343-XII лише підтверджують такий висновок[4].

У ст. 1 Закону № 2343-XII розкрито поняття банкрутства, яким є визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури. Ліквідаційна процедура або ліквідація банкрута, згідно з ч. 1 ст. 4 Закону № 2343-XII, є однією з чотирьох судових процедур банкрутства[5].

Банкрутству притаманний певний юридичний склад, який, на думку Б. Полякова, утворюють такі критерії як: наявність встановлених судом неоплачених грошових зобов'язань кредиторів; недо-

---

[1] Поляков Б. Право несостоятельности (банкротства) в Украине. Киев. Вид. Дім «Ін Юре». 2003. С. 81.

[2] Про судову практику в справах про банкрутство : постанова Пленуму Верховного Суду України від 18.12.2009 р. №15. *Вісник Верховного Суду України*. 2010. № 2.

[3] Загребельний В.В. Вказана праця.

[4] Там само.

[5] Там само.

статність майнових активів для покриття боргових зобов'язань; незадовільні результати реабілітаційних процедур (санації чи мирової угоди).[1]

Згідно з ч. 1 ст. 22 Закону № 2343-XII господарський суд приймає постанову про визнання боржника банкрутом і відкриває ліквідаційну процедуру у випадках, передбачених Законом № 2343-XII. Такі випадки прямо передбачені Законом і ними є: клопотання комітету кредиторів про введення процедури ліквідації у процедурі розпорядження майном боржника (частина восьма ст. 16 Закону); виявлена неможливість досягнення мети процедури санації після її введення судом (частина шоста ст. 18, частина дванадцята ст. 19, частини п'ята, шоста і одинадцята ст. 21 Закону); банкрутство громадян-підприємців (статті 47-49 Закону); настання обставин, передбачених частиною восьмою ст. 50 Закону, у справах про банкрутство фермерського господарства; застосування судом процедури банкрутства до боржника, що ліквідується власником (ст. 51 Закону); банкрутство відсутнього боржника (ст. 52 Закону).[2]

З вказаного вище вбачається, що як стійкій (абсолютній) неплатоспроможності, так і банкрутству притаманні різні юридичні склади. Якщо для констатації стійкої неплатоспроможності необхідна ухвала господарського суду, яка виноситься за результатами підготовчого судового засідання в судовій процедурі розпорядження майном, то для наявності банкрутства — необхідна постанова про визнання боржника банкрутом, якою вводиться судова процедура ліквідація банкрута[3].

Таким чином, юридична відповідальність для суб'єкта відповідальності (громадянина-засновника (учасника), службової особи суб'єкта господарської відповідальності) за приховування стійкої фінансової неспроможності, як це передбачено ст. 164-15 КУпАП, може наступати по закінченню підготовчого судового засідання, а саме під час судової процедури розпорядження майном, в той час як відповідальність за ст. 215 ГКУ за приховування банкрутства може наступити лише під час судової процедури ліквідації банкрута. Дефектним за юридичною конструкцією та дискримінаційним по відношенню до громадян України є суб'єктний склад правопорушень, передбачених статтями 164-15, 166-16, 166-17 КУпАП та ст. 219 ККУ. З диспозицій означених норм вбачається, що суб'єктом відповідаль-

[1] Поляков Б. Вказана праця. С. 91.

[2] Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон України від 14.05.1992 р. № 2343-XII (зі знінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України* (*ВВР*). 1992. № 31. Ст. 440. (втрата чинності – жовтень 2019 р.).

[3] Там само.

ності, окрім службової особи суб'єкта господарської діяльності, є громадянин-засновник (учасник) суб'єкта господарської діяльності та громадянин-суб'єкт підприємницької діяльності. Проте, таке визначення суб'єкта відповідальності у сфері банкрутства унеможливлює застосування відповідних норм права у разі правопорушення іноземними особами чи особами без громадянства[1].

Крім того, саме така редакція диспозицій вищевказаних статей у системному зв'язку не відповідає нормам ГКУ. Так, у відповідності до ст. 2 ГКУ учасниками відносин у сфері господарювання є суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності. Суб'єктами господарювання є[2]:

– господарські організації — юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до цього Кодексу, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку;

– громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці (ч. 2 ст. 55 ГКУ).

Згідно з ч. 1 ст. 117 ГКУ іноземним підприємством є унітарне або корпоративне підприємство, створене за законодавством України, що діє виключно на основі власності іноземців або іноземних юридичних осіб, або діюче підприємство, придбане повністю у власність цих осіб[3]. З огляду на те, що учасниками у сфері господарських відносин є також іноземні особи, то доцільно було би включити таких осіб до суб'єкта правопорушення, передбачених ст.ст. 164-15, 166-16, 166-17 КУпАП та ст. 219 ККУ.

Отже, з метою підвищення рівня застосування правових норм, які регулюють питання юридичної відповідальності за правопорушення у сфері банкрутства, вважаємо за необхідне усунути колізійність та внутрішньо-змістовну суперечність термінів «неспроможність», «банкрутство», котрі використовуються у диспозиціях ст. 215 ГКУ, ст.ст. 164-15, 166-16, 166-17 КУпАП, ст. 219 ККУ шляхом приве-

---

[1] Загребельний В.В. Вказана праця.

[2] Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України* (*ВВР*). 1992. № 6. Ст. 56.

[3] Там само.

дення їх у відповідність до термінів «неплатоспроможність», «банкрутство», які використовувалися в Законі України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» та стали основою для формування Кодексу України з процедур банкрутства.

3.5 Процесуальні засади відкриття провадження у справі про банкрутство

Зазначимо, що прийняття Кодексу України з процедур банкрутства (далі — Кодекс) було зумовлено необхідністю вдосконалення правового регулювання відносин неспроможності, створення сприятливих умов для економічного розвитку країни[1]. Водночас, норми Кодексу мають низку істотних новацій, запровадження яких може створити значні проблеми у правовому регулюванні відповідних правовідносин. Серед подібних новацій пригортає увагу передбачений Кодексом механізм відкриття провадження у справі про банкрутство. Питання щодо підстав і порядку відкриття провадження у справі були предметом дослідження М. І. Тітова, В. В. Джуня, Б. М. Полякова та ін.

Проте, прийняття нового нормативного акта — Кодексу викликало необхідність подальших наукових досліджень умов відкриття провадження у справі про банкрутство. Так, І. Вечірко досліджував питання, пов'язані із порядком реалізації права особи на звернення до господарського суду із заявою про відкриття провадження у справі про банкрутство, висвітлив особливості відкриття провадження у справі згідно Кодексу та окреслив питання щодо застосування норм, котрі регулюють порядок відкриття провадження у справі про банкрутство[2]. Однак, цілісна картина щодо відкриття провадження у справах про банкрутство остаточно не сформована.

Слід констатувати, що право на звернення до суду за захистом є одним із основних інститутів господарського процесуального права. Таке право є можливістю будь-якій заінтересованій фізичній чи юридичній особі безпосередньо звернутися до суду із заявою, котра

---

[1] Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18.10.2018 р. № 2597-VIII (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України* (*ВВР*), 2019, № 19. Ст. 74.

[2] Вечірко І. Умови відкриття провадження у справі про банкрутство згідно з нормами Кодексу України з процедур банкрутства. *Застосування норм Кодексу України з процедур банкрутства. Збірка наукових статей* / За загальною редакцією д.ю.н., судді Верховного Суду С. В. Жукова. Київ : Алерта, 2019. С. 15.

забезпечена законом. Однак, для відкриття провадження у справі для захисту прав чи охоронюваних законом інтересів особи необхідно прийняття судом заяви до розгляду. Фактично реалізація права на звернення до суду за захистом — відкриття судом провадження у справі — залежить від об'єктивних і суб'єктивних умов.

Стаття 10 ГПК передбачає, що справи про банкрутство підвідомчі господарським судам і розглядаються ними за місцезнаходженням боржника-юридичної особи або місцем проживання боржника-фізичної особи. Право на звернення до господарського суду із заявою про порушення справи про банкрутство мають боржник, кредитор[1].

Крім того, даною статтею визначено, що справа про банкрутство порушується господарським судом, якщо безспірні вимоги кредитора (кредиторів) до боржника сукупно становлять не менше трьохсот мінімальних розмірів заробітної плати, які не були задоволені боржником протягом трьох місяців після встановленого для їх погашення строку[2].

Безспірними вимогами кредиторів законодавець визнав грошові вимоги кредиторів, підтверджені судовим рішенням, що набрало законної сили, і постановою про відкриття виконавчого провадження, згідно з яким відповідно до законодавства здійснюється списання коштів з рахунків боржника. До складу цих вимог, у тому числі щодо сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), не включаються неустойка (штраф, пеня) та інші фінансові санкції.

Частина 4 цієї статті вказує, що суд, у провадженні якого перебуває справа про банкрутство, вирішує усі майнові спори з вимогами до боржника, у тому числі спори про визнання недійсними будь-яких правочинів (договорів), укладених боржником; стягнення заробітної плати; поновлення на роботі посадових та службових осіб боржника, за винятком спорів, пов'язаних із визначенням та сплатою (стягненням) грошових зобов'язань (податкового боргу), визначених відповідно до Податкового кодексу України, а також справ у спорах про визнання недійсними правочинів (договорів), якщо з відповідним позовом звертається на виконання своїх повноважень контролюючий орган, визначений Податковим кодексом України. Якщо справа не підсудна даному господарському суду, матеріали справи надсилаються господарським судом за встановленою підсудністю в порядку, визначеному законодавчо[3].

За загальним правилом у господарському суді провадження у справі про банкрутство може бути відкрито, якщо заявник має право

---

[1] Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України* (*ВВР*). 1992. № 6. Ст. 56.

[2] Там само.

[3] Там само.

на звернення до господарського суду з позовною заявою та дотримав встановленого законом порядку подання заяви. Цілком логічно, що провадження у справі про банкрутство може бути відкрито за умови, якщо заявник:

– має право на звернення до господарського суду із заявою про відкриття провадження у справі про банкрутство,

– додержується порядку подання заяви про відкриття провадження у справі.

Досліджуючи питання про право на звернення до суду, вітчизняні процесуалісти в своїх роботах відштовхуються від теорії про право на позов, вперше запропоновану М. А. Гурвичем, котрий пов'язував виникнення права на подання позову з наявністю чи відсутністю певних передумов. Зокрема, він розрізняв загальні та спеціальні передумови виникнення права на подання позову[1]. Крім того, фахівець з питань неспроможності С. І. Федоров застосував положення теорії М. А. Гурвича для дослідження права на подання заяви про визнання боржника банкрутом та встановив, що вивчення проблеми права на подання заяви про визнання боржника банкрутом з визначенням системи передумов такого права є найбільш зручним з теоретичного погляду[2], з чим слід погодитися.

Під передумовами доцільно розуміти обставини процесуально-правового характеру (юридичні факти), наявність або відсутність котрих є необхідною для реалізації права на звернення до суду за захистом порушеного чи оспорюваного суб'єктивного матеріального права або охоронюваного законом інтересу. Наявність чи відсутність таких обставин обумовлюють виникнення суб'єктивного права конкретних осіб на подання заяви про відкриття провадження у справі про банкрутство. Однак, необхідно розрізняти загальні та спеціальні передумови права на звернення до суду залежно від кола справ, у яких вони застосовуються.

Загальними передумовами права на звернення до господарського суду із заявою про відкриття провадження у справі про банкрутство слід визначити[3]:

– процесуальну правоздатність особи, яка подає відповідну заяву, та боржника;

---

[1] Гурвич М. А. Учение об иске: учебн. пособ. Москва : ВЮЗИ. 1981. С. 21–22.

[2] Федоров С. И. Некоторые особенности рассмотрения арбитражными судами дел о несостоятельности (банкротстве) : дисс. … канд. юрид. наук: 12.00.15. Москва, 2001. С. 111.

[3] Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18.10.2018 р. № 2597-VIII (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України* (*ВВР*), 2019, № 19. Ст. 74.

– підвідомчість справ господарському суду;

– відсутність у провадженні іншої відкритої справи про банкрутство цього боржника на час звернення заявника до суду.

Під *процесуальною правоздатністю* особи, що звертається із заявою про відкриття провадження у справі про банкрутство до господарського суду, науковці пропонують розуміти здатність цієї особи користуватися правами і нести обов'язки сторони у справі.[1] При цьому йдеться про встановлену законом потенційну можливість стати суб'єктом процесуальних відносин.

Господарсько-процесуальна правоздатність забезпечує закріплення за особою комплексу процесуальних прав і обов'язків, серед яких право:

– на участь у господарському процесі;

– на зайняття процесуального положення певного суб'єкта процесу;

– на закріплення відповідно до закону за конкретними суб'єктами процесу процесуальних засобів, прав і обов'язків.

Вимоги щодо процесуальної правоздатності однаково стосуються кожного з кредиторів і боржника у конкретній справі. Право на звернення із заявою про відкриття провадження у справі про банкрутство не може виникнути, якщо належну правоздатність не будуть мати як ініціюючий кредитор (кредитори), так і боржник. Господарський процесуальний кодекс України закріплює принцип застосування двох критеріїв визначення підвідомчості справ господарським судам, а саме: характеру спору та суб'єктного складу учасників спірних правовідносин.

Зазначимо, що справи про банкрутство належать до виключної підвідомчості господарських судів, котра регламентується ст. 20 ГПК та ст. 2 Кодексу. Справи цієї категорії розглядаються господарським судом незалежно від того, який суб'єктний склад їх учасників. Подібні справи не можуть бути передані на розгляд інших юрисдикційних органів, у тому числі й третейських судів. Наявність у провадженні господарського суду справи про банкрутство цього ж боржника унеможливлює відкриття справи за заявою іншого ініціюючого кредитора. Отже, після відкриття провадження у справі про банкрутство інші кредитори, які мають право ініціювати справу про банкрутство, вже не можуть його реалізувати[2].

Справа про банкрутство боржника не може бути також відкрита, якщо раніше господарським судом була винесена ухвала про від-

---

[1] Вечірко І. Умови відкриття провадження у справі про банкрутство згідно з нормами Кодексу України з процедур банкрутства. ... С. 15–25.

[2] URL: https://core.ac.uk/download/pdf/153585437.pdf.

мову у прийнятті заяви кредитора про відкриття справи цього ж боржника та з тих же самих підстав. Слід акцентувати на тому, що один і той самий кредитор не позбавлений права повторно подати до господарського суду заяву про визнання банкрутом боржника, щодо якого винесено ухвалу про відмову у відкритті справи, якщо в основу заяви кредитора покладена нова вимога, що ґрунтується на інших підставах[1].

Крім загальних передумов, додержання яких є необхідним для відкриття справи господарським судом, Кодекс передбачає наявність спеціальних передумов, характерних тільки для справ про банкрутство. Вони застосовуються щодо окремих категорій заявників і стосовно банкрутства окремих категорій боржників. До *спеціальних передумов* належать такі обставини[2]:

1. Віднесення заявника до суб'єктів, яким Кодекс надає право на звернення до господарського суду із заявою про відкриття провадження у справі про банкрутство. Згідно з ч. 2 ст. 8 Кодексу право на звернення до господарського суду із заявою про відкриття провадження у справі мають *боржник* або *кредитор*.[3] При цьому боржником є юридична особа або фізична особа, у тому числі, фізична особа — підприємець, неспроможна виконати свої грошові зобов'язання, строк виконання яких настав.

До числа кредиторів згідно зі ст. 1 Кодексу належать юридична або фізична особа, а також контролюючий орган, уповноважений здійснювати заходи щодо забезпечення погашення податкового боргу та недоїмки зі сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та інші державні органи, які мають вимоги щодо грошових зобов'язань до боржника. Заяву про відкриття провадження у справі про банкрутство страховика може подати крім боржника та кредитора також і державний орган у справах нагляду за страховою діяльністю. Провадження у справі про неспроможність боржника — фізичної особи, у тому числі, фізичної особи-підприємця, може бути відкрито лише за заявою боржника. Із цього витікає, що за наявності боргу фізичної особи перед іншими фізичними особами або юридичними особами такі особи не мають право ініціювати процедуру банкрутства боржника[4].

Як й інші нормативно-правові акти, що регулювали правовідносини неплатоспроможності, так і Кодекс не наділяє господарський

---

[1] URL: https://core.ac.uk/download/pdf/153585437.pdf.

[2] Там само.

[3] Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від № 2597-VIII (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України* (*ВВР*). 2019. № 19. Ст. 74.

[4] Там само.

суд повноваженнями щодо відкриття провадження у справі про банкрутство за власною ініціативою. Законодавство більшості держав не надає суду права ініціювати відкриття справи про банкрутство. Таке право суду не передбачено і в Кодексі, що є обґрунтованим, оскільки закон наділяє правом звернення із заявою про відкриття справи про банкрутство державні органи, котрі здійснюють контроль за правильністю та своєчасністю справляння податків і зборів.

Поряд із цим, Кодексом встановлено обов'язок боржника звернутися до господарського суду із заявою про відкриття провадження у справі, якщо існує загроза його неплатоспроможності. Заява кредитора чи боржника є процесуальною підставою прийняття до розгляду та в подальшому відкриття господарським судом провадження у справі про банкрутство. Залежно від особи — суб'єкта звернення до господарського суду із заявою про відкриття провадження у справі, а також особливостей юридичного статусу боржника Кодекс встановлює певні відмінності в регулюванні питань наявності чи відсутності матеріальних підстав для відкриття провадження у справі[1].

2. Віднесення боржника до суб'єктів, щодо яких може бути відкрито провадження у справі про банкрутство.

Згідно норм ст. 2 Кодексу не можуть бути суб'єктами банкрутства казенні підприємства та банки, а також слід виокремити, що вперше законодавство України відносить до суб'єктів банкрутства фізичну особу, яка не займається підприємницькою діяльністю. Водночас, відносячи до суб'єктів банкрутства юридичних осіб, законодавець не вказує на те, що ці особи мають належати до суб'єктів підприємницької діяльності[2].

Свого часу Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (далі — Закон), котрий на сьогодні втратив чинність, прямо передбачав, що боржником є юридична особа — суб'єкт підприємницької діяльності [3]. Аналізуючи норми законодавства про банкрутство, О. А. Беляневич ґрунтовно звертала увагу, що відповідно до ст. 1 Закону боржником є саме суб'єкт підприємницької діяльності, а не юридична особа як така.

---

[1] Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон України від 14.05.1992 р. № 2343-XII. *Відомості Верховної Ради України* (*ВВР*), 1992, № 31. Ст. 440 (втратив чинність).

[2] Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від № 2597-VIII (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України* (*ВВР*). 2019. № 19. Ст. 74.

[3] Там само.

При цьому статус юридичної особи є лише одним з елементів організаційно-правової форми, в якій діє суб'єкт господарювання[1].

Окремо акцентуємо на тому, що відсутність у нормах Кодексу визначення боржника як суб'єкта підприємницької діяльності є істотною прогалиною даного нормативного акта. Разом з тим, необхідно звернути увагу на те, що матеріально-правові норми, котрі регулюють правовідносини неспроможності зосереджені, насамперед, у Господарському кодексі України. Частина третя ст. 209 ГК відносить до суб'єктів банкрутства виключно суб'єктів підприємницької діяльності. Отже, при визначенні кола суб'єктів банкрутства господарський суд має керуватися як нормами Кодексу, так і нормами законодавства.

3. Наявність матеріально-правової підстави для відкриття провадження у справі про банкрутство. Кодексом визначено, що неплатоспроможність — неспроможність боржника виконати після настання встановленого строку грошові зобов'язання перед кредиторами не інакше, як через застосування процедур, передбачених цим Кодексом[2]. Раніше, ч. 3 ст. 10 Закону було встановлено ознаки неплатоспроможності боржника, до яких віднесено:

— безспірність вимог ініціюючого кредитора (кредиторів);

— розмір заборгованості (безспірних вимог) ініціюючого кредитора до боржника, що мав становити не менше трьохсот мінімальних розмірів заробітної плати;

— факт прострочення боржником виконання грошових зобов'язань чи сплати обов'язкових платежів протягом більш як три місяці[3].

Зокрема, до безспірних належали грошові вимоги кредиторів, підтверджені судовим рішенням, що набрало законної сили, і постановою про відкриття виконавчого провадження, згідно з яким здійснюється списання коштів з рахунків боржника. Наведені ознаки встановлювали матеріально-правову підставу для відкриття справи про банкрутство за заявою кредитора, а також такі самі підстави мали застосовуватися і до заяв боржника.

Приймаючи новий правовий акт для врегулювання правовідносин неспроможності, законодавець відійшов від наявних підходів щодо визначення матеріально-правових підстав для відкриття провадження у справі про банкрутство юридичної особи. Так, із назви ст. 8

---

[1] Беляневич О. А. Дія закону за колом осіб (на прикладі законодавства про банкрутство). *Право України*. 2009. № 8. С. 79–85.

[2] Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18.10.2018 р. № 2597-VIII (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України* (*ВВР*), 2019, № 19. Ст. 74.

[3] Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон України від 14.05.1992 р. № 2343-XII. *Відомості Верховної Ради України* (*ВВР*), 1992, № 31. Ст. 440 (втратив чинність).

Кодексу вбачається, що цією статтею регулюються питання щодо підстав для відкриття справи про банкрутство, зокрема, юридичних осіб. Водночас зазначена стаття не має посилання на будь-які підстави для відкриття провадження у справі за заявою кредитора[1].

Згідно з ч. третьою ст. 8 Кодексу підставою для відкриття провадження у справі про банкрутство за заявою боржника є загроза його неплатоспроможності. Поняття загрози неплатоспроможності наведено в частині шостій ст. 34 Кодексу, котра також передбачає, що боржник зобов'язаний у місячний строк звернутися до господарського суду із заявою про відкриття провадження у справі у разі, якщо задоволення вимог одного або кількох кредиторів призведе до неможливості виконання грошових зобов'язань боржника в повному обсязі перед іншими кредиторами (загроза неплатоспроможності), та в інших випадках, передбачених цим Кодексом. Якщо керівник боржника допустив порушення цих вимог, він несе солідарну відповідальність за незадоволення вимог кредиторів. Питання порушення керівником боржника зазначених вимог підлягає розгляду господарським судом під час здійснення провадження у справі. У разі виявлення такого порушення про це зазначається в ухвалі господарського суду, що є підставою для подальшого звернення кредиторів своїх вимог до зазначеної особи[2].

Таким чином, вона пов'язана з наявністю обставин, за яких задоволення вимог одного або кількох кредиторів призведе до неможливості виконання грошових зобов'язань боржника в повному обсязі перед іншими кредиторами. З'ясування кола матеріально-правових підстав для порушення справ про банкрутство за заявою кредитора потребує аналізу та одночасного застосування низки інших норм Кодексу, що є істотним недоліком цього нормативно-правового акта[3]. Так, ст. 1 Кодексу визначає, що кредитором є, зокрема, юридична особа, яка має грошові вимоги щодо грошових зобов'язань до боржника. Грошовим визнається зобов'язання боржника сплачувати певну грошову суму відповідно до цивільно-правового правочину та на інших підставах, передбачених законодавством України. Неспроможність боржника виконати після настання встановленого строку грошові зобов'язання перед кредиторами не інакше, як через застосування процедур, передбачених Кодексом, свідчить про неплатоспроможність боржника. Отже, підставою для застосування до борж-

---

[1] Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон України від 14.05.1992 р. № 2343-XII. *Відомості Верховної Ради України* (*ВВР*), 1992, № 31. Ст. 440 (втратив чинність).

[2] Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18.10.2018 р. № 2597-VIII (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України* (*ВВР*), 2019, № 19. Ст. 74.

[3] Вечірко І. Вказана праця. С. 22.

ника встановлених Кодексом процедур та, відповідно, відкриття провадження у справі є неплатоспроможність боржника. Ознакою такої неплатоспроможності є наявність невиконаного боржником зобов'язання перед кредитором незалежно від його розміру та строку невиконання[1].

З огляду на норму ч. 6 ст. 39 Кодексу між боржником і кредитором щодо заявлених вимог має бути відсутній спір про право, котрий підлягає вирішенню у порядку позовного провадження. Окремо акцентуємо на тому, що встановлення судом факту відсутності ознак неплатоспроможності боржника після відкриття провадження у справі згідно з ч. 1 ст. 90 Кодексу є підставою для закриття провадження у справі.

Аналізу відповідних норм Кодексу дозволило Б. М. Полякову дійти висновку, що законодавець необґрунтовано зняв бар'єри для відкриття справи про банкрутство, чим створив умови для рейдерського захоплення підприємств, неповернення боргів та кредитів, несплати податків та інших негативних наслідків. У зв'язку з цим, він вважає за необхідне відновити колишній порядок відкриття справ про банкрутство, регламентований Законом, скоротивши з трьох місяців до одного строк несплати боржником безспірних грошових вимог кредиторів у виконавчому провадженні[2].

Про необхідність існування певних обмежень для відкриття провадження у справі про банкрутство свідчить судова практика застосування законодавства про банкрутство в Україні. Саме означена практика налічує численні приклади використання процедури банкрутства з метою протиправного заволодіння активами підприємства боржника та позбавлення кредиторів можливості задовольнити свої вимоги.

Наявність певних обмежень (бар'єрів) для відкриття справи про банкрутство притаманна законодавству багатьох країн. Так, законодавство США передбачає відмінності відкриття справи залежно від того, хто подає заяву: боржник чи кредитор. При поданні заяви боржником провадження вважається відкритим, і суд виносить відповідну постанову. Заява про відкриття справи має бути подана трьома кредиторами з незабезпеченими вимогами, сума яких становить не менше п'яти тисяч доларів. Подання заяви автоматично тягне за собою призупинення всіх судових проваджень щодо боржника. У разі надходження до суду заяви кредитора суд зобов'язаний заслу-

[1] Вечірко І. Вказана праця. С. 22.

[2] Поляков Б. М. Принцип доміно, або як КзПБ може спровокувати ланцюгове падіння підприємств країни. *Закон і Бізнес*. 2019. 3–9 серпня. № 30 (1432). С. 13.

хати боржника. Якщо боржник не висуває заперечень, відбувається порушення провадження у справі. За наявності заперечень боржника проводиться судове засідання, на якому встановлюється майновий стан боржника, а також його можливість виконати свої зобов'язання. Відкриття провадження у справі відразу проводиться з особливостями, пов'язаними із застосуванням ліквідаційної процедури або процедури реорганізації боржника[1].

Отже, істотне значення для розгляду справи про банкрутство має не лише наявність певних обмежень чи умов для відкриття провадження, але й своєчасне застосування до боржника судових процедур. Переконані, що спростивши порядок відкриття справи про банкрутство, український законодавець необґрунтовано викреслив раніше діючий порядок застосування до боржника процедур банкрутства.

Констатуємо, що матеріально-правові підстави для відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи визначено в ч. 2 ст. 115 Кодексу, а саме: боржник має право звернутися до господарського суду із заявою про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність у разі, якщо:

1) розмір прострочених зобов'язань боржника перед кредитором (кредиторами) становить не менше 30 розмірів мінімальної заробітної плати;

2) боржник припинив погашення кредитів чи здійснення інших планових платежів у розмірі більше 50 відсотків місячних платежів за кожним з кредитних та інших зобов'язань упродовж двох місяців;

3) ухвалено постанову у виконавчому провадженні про відсутність у фізичної особи майна, на яке може бути звернено стягнення;

4) існують інші обставини, які підтверджують, що найближчим часом боржник не зможе виконати грошові зобов'язання чи здійснювати звичайні поточні платежі (загроза неплатоспроможності)[2].

Наявність таких підстав можна пов'язувати з неплатоспроможністю фізичної особи, та із загрозою її виникнення. Про неплатоспроможність фізичної особи насамперед свідчить наявність у боржника прострочених зобов'язань перед кредитором, що становлять тридцять і більше розмірів мінімальної заробітної плати.

Іншою ознакою неплатоспроможності, як зазначають науковці, є припинення боржником погашення кредитів чи здійснення інших планових платежів у розмірі більше п'ятдесяти відсотків місячних платежів

---

[1] Вечірко І. Вказана праця. С. 15–25.

[2] Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18.10.2018 р. № 2597-VIII (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України* (*ВВР*), 2019, № 19. Ст. 74.

за кожним із зобов'язань упродовж двох місяців. Також підставою відкриття провадження у справі є ухвалення постанови у виконавчому провадженні про відсутність у фізичної особи майна, щодо якого може бути звернено стягнення. За виключенням наведених підстав законодавець передбачив можливість відкриття провадження у справі про банкрутство за наявності загрози неплатоспроможності фізичної особи. Під такою загрозою розуміють існування обставин, котрі підтверджують, що найближчим часом боржник не зможе виконати грошові зобов'язання чи здійснювати звичайні поточні платежі[1].

Заява кредитора може також ґрунтуватись на об'єднанні заборгованості боржника щодо різних зобов'язань перед цим кредитором. Якщо ініціюючий кредитор не має необхідної суми вимог, достатньої для порушення справи про банкрутство, він може об'єднати свої вимоги до боржника з іншими кредиторами та подати до суду спільну заяву про порушення справи. Об'єднання кредиторів з метою звернення до суду не тягне для них процесуальних обмежень, і в подальшому під час розгляду справи вони діють самостійно[2].

4. Спеціальні передумови для звернення до господарського суду окремих категорій кредиторів та боржників були узагальнені науковцями[3], а саме:

4.1. Спеціальна передумова для звернення до господарського суду державних органів, які здійснюють контроль за правильністю та своєчасністю справляння обов'язкових платежів. Відповідні державні органи мають право звернутися до господарського суду із заявою лише тоді, коли вони до ініціювання справи про банкрутство вжили заходів щодо отримання від боржника заборгованості з обов'язкових платежів у встановленому законодавством порядку.

4.2. Спеціальна передумова для звернення до господарського суду кредитора, вимоги якого включені до затвердженого плану санації до відкриття провадження у справі про банкрутство. Кредитор, вимоги якого включені до затвердженого плану санації, відповідно до ст. 5 Кодексу може подати заяву про відкриття справи про банкрутство за умови надання доказів невиконання зобов'язань за таким планом санації.

4.3. Спеціальні передумови для звернення до господарського суду боржника — юридичної особи. У тих випадках, коли звернення до господарського суду із заявою про відкриття провадження у справі не

---

[1] URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/630435

[2] Полінкевич О. М., Лещук В.П. Фінансова санація та банкрутство підприємств : навч. посіб. Київ : «Центр учбової літератури», 2010. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/153585437.pdf.

[3] Вечірко І. Вказана праця. С. 15–25.

є обов'язковим, боржник має право подати заяву тільки за наявності рішення вищого органу управління боржника, а щодо державних підприємств — власника майна (органу, уповноваженого управляти майном) боржника про звернення до господарського суду із заявою про відкриття провадження у справі про банкрутство.

Згідно з ч. 5 ст. 34 Кодексу боржник подає заяву до господарського суду за наявності майна, достатнього для покриття витрат, пов'язаних з провадженням у справі. Перелік видів судових витрат визначено в ст. 123 ГПК. Згідно з цією статтею до складу судових витрат включаються судовий збір та витрати, пов'язані з розглядом справи. У справі про банкрутство передбачено витрати арбітражного керуючого, пов'язані з виконанням ним повноважень у справі. Крім того, арбітражний керуючий виконує повноваження за грошову винагороду.

4.4. Спеціальна передумова для звернення до господарського суду фермерського господарства. Заява голови фермерського господарства про відкриття провадження у справі подається до суду за наявності письмової згоди всіх членів фермерського господарства.

Вирішуючи питання про прийняття заяви щодо відкриття провадження у справі про банкрутство, господарський суд має перевірити наявність чи відсутність як загальних, так і спеціальних передумов права на подання заяви до суду. Якщо будь-яка із наведених передумов права на звернення до господарського суду відсутня, то особа не має права на подання заяви щодо відкриття провадження у справі про банкрутство. Звернення до суду із заявою в такому випадку не може мати наслідком відкриття провадження у справі та її судовий розгляд. За відсутності у заявника права на подання заяви суд відмовляє йому в прийнятті заяви. Підстави відмови у прийнятті заяви щодо відкриття провадження у справі про банкрутство визначені ч. 1 ст. 37 Кодексу.[1] На жаль, названа норма Кодексу не охоплює всіх зазначених можливих обставин, за яких господарський суд не може прийняти до розгляду заяву щодо відкриття провадження у справі про банкрутство.

Після з'ясування наявності у особи права на звернення із заявою про відкриття провадження у справі суддя перевіряє дотримання особою порядку подання зазначеної заяви. Фактично під порядком подання заяви розуміють встановлені законом умови, за яких може бути здійснено право особи на подання заяви та прийнято заяву до розгляду.

---

[1] Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від № 2597-VIII (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України* (*ВВР*). 2019. № 19. Ст. 74.

Окремо слід зупинитись на тому, що дотримання порядку подання заяви передбачає виконання таких умов[1]:

1) заява про відкриття провадження у справі про банкрутство подається з дотриманням правил юрисдикції. Згідно з установленим ГПК загальним правилом інстанційної юрисдикції справи, що підлягають вирішенню в порядку господарського судочинства, крім справ щодо оскарження рішень третейських судів та у спорах щодо захисту прав інтелектуальної власності, розглядаються місцевими господарськими судами як судами першої інстанції. Відповідно, на всі справи про банкрутство поширюється юрисдикція місцевих господарських судів.

Заява про відкриття провадження у справі згідно зі статтею 30 ГПК України подається до господарського суду за місцезнаходженням боржника. При цьому закон оперує поняттям «місцезнаходження боржника» як щодо юридичних осіб, так і щодо фізичних осіб. Відповідно до вимог ст. 93 ЦК місцезнаходження юридичної особи визначається місцем її державної реєстрації, якщо інше не встановлено законом[2].

Згідно зі ст. 29 ЦК України місцем проживання фізичної особи є будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому, у відповідному населеному пункті, в якому фізична особа проживає постійно або тимчасово.

З урахуванням судової практики можна дійти висновку, що розгляд справ про банкрутство за місцем державної реєстрації боржника є оптимальним. Проте в деяких випадках боржники мають філії та майнові активи в інших регіонах України. Зазначені фактори ставлять на порядок денний питання про необхідність врахування цих обставин при відкритті провадження у справі про банкрутство[3];

2) заявник повинен мати процесуальну дієздатність. Процесуальною дієздатністю в господарському суді наділені громадяни та юридичні особи. Згідно з ч. 1 ст. 92 ЦК юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону. Господарська процесуальна дієздатність юридичних осіб виникає одночасно з їх правоз-

---

[1] Полінкевич О. М., Лещук В. П. вказана праця.

[2] Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-VI (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України* (*ВВР*), 2003, №№ 40–44. Ст. 356.

[3] Полінкевич О. М., Лещук В. П. вказана праця.

датністю. Заява про відкриття провадження у справі про банкрутство може бути подана громадянином, який досягнув 18-річного віку[1];

3) повноваження особи, що подає заяву про відкриття провадження у справі мають бути підтверджені належним чином. Заява про відкриття провадження у справі підписується керівником боржника чи кредитора (іншою особою, повноваження якої визначені законодавством або установчими документами), громадянином (його представником). Відповідно до ст. 58 ГПК представником у суді може бути адвокат або законний представник. Перелік документів, якими підтверджуються повноваження представників у господарському процесі, визначено у ст. 60 ГПК[2];

4) заявник має сплатити судовий збір у передбаченому законодавством порядку і розмірі. Слід звернути увагу, що з прийняттям Кодексу було внесено зміни до Закону України «Про судовий збір»[3]. Відповідно до підпункту 9 пункту 2 ст. 4 зазначеного Закону за подання заяви кредитора про відкриття справи про банкрутство справляється судовий збір за ставкою 10 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Таким чином, звертаючись із заявою про відкриття справи про банкрутство, боржник не має сплачувати судовий збір[4];

5) заява про визнання боржника банкрутом має відповідати встановленим Законом вимогам щодо форми та змісту такої заяви. Вимоги до форми та змісту заяви про відкриття провадження у справі про банкрутство визначені ст. 34 Кодексу. Частиною першою зазначеної ст. передбачено, що заява про порушення справи подається боржником або кредитором у письмовій формі. Зміст заяви про відкриття провадження у справі залежить від того, хто із суб'єктів подає таку заяву до суду: кредитор чи боржник. При цьому заява незалежно від суб'єкта, який її подає, повинна містити обов'язкові відомості, визначені в частині першій ст. 34 Закону. Крім загальних вимог, які встановлені для заяви про відкриття провадження у справі, Кодекс передба-

---

[1] Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від № 2597-VIII (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України* (*ВВР*). 2019. № 19. Ст. 74.

[2] Там само.

[3] Про судовий збір : Закон України від 08.07.2011 р. № 3674-VI (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України* (*ВВР*), 2012, № 14. Ст. 87.

[4] Там само.

чає додаткові вимоги щодо змісту заяв боржника і кредиторів та доданих до цих заяв документів[1].

Крім того, зазначимо, що нормами Кодексу визначено наслідки недотримання особами порядку подання заяви про відкриття провадження у справі про банкрутство. Такими наслідками є повернення заяви про відкриття провадження у справі про банкрутство без розгляду або залишення цієї заяви без розгляду. Підстави повернення заяви про відкриття провадження у справі без розгляду визначені частиною першою ст. 38 Кодексу. Такою підставою, зокрема, є встановлення судом, що заява про відкриття провадження у справі про банкрутство підписана особою, яка не має процесуальної дієздатності, не підписана або підписана особою, яка не мала права її підписувати[2].

Процесуальна дія щодо залишення заяви без розгляду раніше не застосовувалася в провадженні у справах про банкрутство. Проте з урахуванням судової практики законодавець обґрунтовано надав заявнику можливість усунення недоліків та подальшого прийняття до розгляду заяви про відкриття справи про банкрутство. Кодексом передбачено можливість залишення судом заяви без розгляду за наявності підстав, установлених ст. 174 ГПК України[3].

Наведене вище дозволяє зробити такі висновки:

Об'єктом процесуальних дій та правової оцінки господарського суду на початковій стадії провадження є *заява* про відкриття провадження у справі про банкрутство з доданими до неї матеріалами, вивчення їх з позиції підвідомчості та юрисдикції справи, а також інших критеріїв, необхідних для прийняття заяви до розгляду.

Для відкриття судом провадження у справі про банкрутство заявником мають бути додержані *загальні* та *спеціальні передумови* реалізації права на звернення до господарського суду. Спеціальні передумови права на звернення до господарського суду є характерними тільки для справ про банкрутство та застосовуються щодо окремих категорій заявників і окремих категорій боржників. Матеріально-правовою підставою для відкриття провадження у справі про банкрутство юридичних осіб згідно з нормами Кодексу є неплатоспроможність боржника, ознакою якої є наявність невиконаного боржником зобов'язання перед кредитором незалежно від його розміру та строку невиконання.

---

[1] Про судовий збір : Закон України від 08.07.2011 р. № 3674-VI (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України* (*ВВР*), 2012, № 14. Ст. 87.

[2] Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від № 2597-VIII (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України* (*ВВР*). 2019. № 19. Ст. 74.

[3] Там само.

Норми Кодексу, що регулюють підстави для відкриття провадження у справі про банкрутство, відмови у прийнятті заяви та відмови у відкритті провадження у справі, є взаємно неузгодженими та у чинній редакції можуть створити істотні проблеми для їх застосування. Для уникнення таких проблем необхідно внести зміни до відповідних статей Кодексу[1].

3.6 Невирішені проблеми щодо банкрутства підприємств і запобігання банкрутству

Успішність економічної політики держави в цілому полягає у забезпеченні фінансової незалежності, платоспроможності базису економіки — окремих підприємств різних галузей економіки, форм власності. Проблема ймовірності банкрутства є важливою для значної кількості вітчизняних підприємств, які на фоні сталих, роками невирішених проблем, у тому числі пов'язаних з дієвістю фінансово-економічної системи країни, функціонують в умовах як світової, так і глибокої внутрішньодержавної економічної кризи, вкрай нестабільної політичної ситуації, недосконалості правового та податкового законодавства. Все це призводить до збільшення кількості неплатоспроможних підприємств, які чітко прямують до банкрутства, що, нажаль, призводить у більшості випадків до ліквідації таких підприємств. І це стає поширеним явищем. Тому дослідження питань, пов'язаних з причинами банкрутства підприємства, заходами щодо його запобігання є актуальним[2].

Широке коле питань, пов'язаних з банкрутством підприємства ґрунтовано досліджували М. Войнаренко, О. В. Гук, А. В. Матвійчук, І. В. Троц, О. О. Шапурова та інші. Однак, достатньо фрагментарне висвітлення питань, присвячених саме проблемам банкрутства, а також важливість економічної сутності банкрутства підприємства для сталих ринкових відносин, підтверджують значущість цієї тематиці і вимагає продовження дослідження[3]. Однак, не розв'язаними залишилися такі завдання[4]:

---

[1] Кульчій О. О. Правове регулювання відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом. Навчально-методичний посібник. Полтава – 2016. URL: http://pravo.puet.edu.ua/files/lic2016/b_03.pdf.

[2] Єпіфанова І. М. Банкрутство підприємств: спектр невирішених проблем. *Економіка*: *реалії часу. Науковий журнал.* 2017. № 1 (29). С. 55-63. URL: http://economics.opu.ua/files/archive/2017/No1/ 55.pdf (дата звернення 01.11.2020).

[3] Там само.

[4] Там само.

— визначення динаміки кількості збанкрутілих підприємств країни;

— підкреслення значення банкрутства підприємств в умовах розвинутих ринкових відносин;

— деталізація причин банкрутства підприємства шляхом угрупування факторів впливу, зазначення основних симптомів банкрутства;

— аналіз законодавчих актів у сфері банкрутства, основних тенденцій їх розвитку;

— підкреслення важливості удосконалення аналітичного підходу при здійсненні аналізу фінансово-господарського становища підприємства при оцінці критерію ймовірності банкрутства;

— зазначення місця країни у рейтингу «Doing business» на основі аналізу якості, структури та напрямків діяльності плану заходів щодо його покращення;

— висвітлення спектру основних невирішених проблем, пов'язаних з банкрутством підприємств і зазначення основних шляхів їхнього вирішення.

У процесі непростого становлення ринкових відносин в економіці нашої країни, впливу значної кількості факторів, всі взаємопов'язані елементи економічної системи країни опинилися в стані, однозначна характеристика якому — криза. На межі припинення своєї економічної діяльності перебуває значна кількість підприємств, які постають перед проблемою неможливості виконувати свої зовнішні зобов'язання, термін погашення яких вже настав. Така ситуація є основною ознакою банкрутства[1].

Науковці відмічали, що існують фактори, котрі впливають на збільшення кількості банкрутств підприємств (економічна криза) і, які впливають на їх зменшення (економічна стабільність та вдосконалення законодавчої бази в сфері банкрутства підприємств). Нажаль, інформація щодо банкрутства підприємств є достатньо закритою, відсутні у вільному доступі звіти, детальний план дій, поточна інформація підрозділу з питань банкрутства, який у теперішній час входить до складу Міністерства юстиції країни, інформація на офіційному сайті практично не оновлюється. Брак інформації щодо висвітлення широкого кола питань, пов'язаних з банкрутством, є однією з важливих проблем, які виникають у досліджені і яку необхідно вирішувати.[2]

Виходячи з досліджень закономірностей, тенденцій, передумов банкрутств підприємств на підставі аналізу робіт провідних нау-

[1] Єпіфанова І. М. Вказана праця. С. 55-63.

[2] Там само.

ковців, можливо деталізувати причини банкрутства шляхом угрупування факторів зовнішнього та внутрішнього впливу[1]:

– *зовнішні фактори* є об'єктивними по відношенню до підприємства-банкрута та включають: світову економічну кризу; політичну нестабільність суспільства; зміну зовнішньоекономічної спрямованості держави і необґрунтованість економічної політики уряду; погіршення соціально-економічної ситуації; недосконалість законодавчої системи; наявність стійких кризових явищ в інвестиційної політиці; непередбаченість природних катаклізмів з тяжкими економічними наслідками; відсутність в країні дієвого інституту банкрутства;

– *внутрішні фактори* впливу, які є суб'єктивними для підприємства-банкрута, об'єднують такі, як: несвоєчасність і неадекватність реакції на зміни в ринковому середовищі; стійки недоліки у економічній політиці підприємства; недосконалість системи стратегічного планування і розвитку підприємства; неефективність використання інструментарію управління підприємством; низький техніко-технологічний рівень виробництва (здійснення послуг); значні прорахунки в організації праці; збільшення різних видів заборгованостей; необґрунтованість вибору інвестиційних проектів на фоні недостатності джерел фінансування; недостатність або нерегулярність застосування на підприємстві доступних засобів діагностики ймовірності банкрутства.

Банкрутство підприємства є фінальним етапом кризового стану підприємства, яке характеризується фіксацією негативних результатів фінансово-господарської діяльності в процесі просування в напрямку від тимчасової локальної до стабільної загальної неможливості виконувати свої зобов'язання. Науковці вказують, що важливим є розпізнавання ранніх симптомів кризисного стану підприємства, постійний моніторинг сукупності показників діяльності підприємства, які здатні сигналізувати про приближення такого стану. Крім того, вони вказують на необхідність використовувати систему економічних індикаторів — таких показників діяльності підприємства, динаміка яких чітко відповідає негативним змінам в економічному розвитку підприємства, його економічної активності.[2]

Враховуючи важливість саме ранній діагностики ймовірності банкрутства, можна навести наступну послідовність і склад груп симптомів банкрутства.

Перша група симптомів чітко характеризує уповільнення ділової активності підприємства:

---

[1] Єпіфанова І. М. Вказана праця. С. 55-63.

[2] Там само.

– зменшення коефіцієнтів оборотності активів, заборгованостей, запасів, фондовіддачі;

– збільшення тривалості операційного циклу, оборотності капіталу, запасів, заборгованостей на фоні зменшення прибутку та рентабельності підприємства.

Зазначимо, що погіршення цих показників є результатом несприятливої динаміки характеристик, які не дають на початкових етапах підстави розглядати поточний фінансовий стан підприємства як критичний. У той самий час вони сигналізують про можливість різкого його погіршення в майбутньому при відсутності своєчасних дієвих заходів:

– відсутність стратегії розвитку підприємства;

– обмеженість джерел капітальних вкладень;

– недооцінка відновлення техніки і технології;

– неефективна амортизаційна політика;

– втрата позицій на ринку;

– неритмічна робота і змушені часті простої підприємства;

– відтік досвідчених співробітників.

Друга група симптомів сигналізує про такий обсяг і вид заборгованості підприємства, що в найближчій перспективі обов'язково призведе до повної його неплатоспроможності. Фіксування наявності неплатоспроможності різних ступенів (поточна, критична або понад критична) сигналізує про фінансовий стан вже реального підприємства-боржника. Зазначене вказує на необхідність діагностування ймовірності банкрутства на найбільш ранніх стадіях неефективного функціонування підприємства, а також на необхідність формування дієвої управлінської реакції на своєчасне розпізнання симптомів першої групи.

Основною умовою оздоровлення вітчизняної фінансово-економічної системи, засобом запобігання банкрутства є відновлення платоспроможності платників податків, що знаходяться на порозі банкрутству, запобігання ліквідації суб'єкта підприємницької діяльності. Це забезпечує фінансове оздоровлення підприємств, збереження робочих місць, підвищення виробничого потенціалу, що покладено у базис важливіших напрямів реалізації економічної політики держави. Кризова ж економіка потребує дієвий механізм протидії, функціональним призначенням якого є відновлення платоспроможності підприємств-боржників, який містить у собі систему контролю, діагностики і, по можливості, захисту підприємств від ймовірного економічного краху.

Науковці доводять, що механізм оздоровлення економіки значною мірою залежить від своєчасної ліквідації неефективних вироб-

ничих структур, які не лише не поповнюють бюджет держави, а є тягарем, об'єктом її постійної підтримки, у тому числі й фінансової, сприяє переливу капіталів у найбільш дохідні сфери, перерозподілу власності від неефективних суб'єктів, до ефективних.[1] Тобто, банкрутство виступає одним із регуляторів ринкової економіки, основним із призначень якого є позбавлення від збиткових неефективних суб'єктів підприємницької діяльності, котрі не мають ніяких шансів на відновлення успішності своєї господарської діяльності.

До сфери економічних інтересів країни, безперечно, відноситься інвестиційна привабливість підприємства і, як наслідок, його ринкова ціна, що прямо залежна від об'єктивного оцінювання ступеню ймовірності банкрутства. В Україні банкрутство підприємства, нажаль, досить часто виступає також інструментом фальсифікації та зловживання для ухилення, наприклад, від сплати податків через банкрутство, або для виведення активів підприємства-боржника, або при незаконному їх заміщенні.[2] Все зазначене вище вказує на необхідність функціонування в країні ефективного інституту банкрутства, який діє у розвинутих країнах і який є необхідним елементом системи державного регулювання економіки.

Наявність у країні дієвої законодавчої бази щодо банкрутства має одне із важливіших значень. Аналіз основних принципів, покладених у основу законодавчих актів, присвячених банкрутству, дозволяє спостерігати зміщення акцентів від самої процедури банкрутства до заходів із запобігання банкрутству[3].

Акцентування уваги на неспроможності боржника, пересуває проблему покращення його стану на другорядну позицію. Однак, неспроможність характеризує такий фінансовий стан підприємства, при якому воно вже нездатне продовжувати виробничо-господарську діяльність, самостійно відновити свою платоспроможність і задовольнити в повному обсязі вимоги кредиторів окрім ліквідаційної процедури.

«Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій по приховуванню банкрутства, фіктивного банкрутства або доведення до банкрутства» (далі — Методичні рекомендації), затверджені наказом Мінекономіки, було прийнято з метою забезпечення однозначності підходів при оцінці фінансово-господарського стану підприємств, виявленні ознак дій,

---

[1] Єпіфанова І. М. Вказана праця.

[2] Гега П. Т. Деякі особливості банкрутства в Україні та недоліки правового регулювання. URL: http://bankrotam.net/ua/prints/article1/ (дата звернення 01.11.2020).

[3] Єпіфанова І. М. Вказана праця. С. 55–63.

передбачених статтями 218, 219 і 220 Кримінального кодексу України, — приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства, а також для своєчасного виявлення формування незадовільної структури балансу для здійснення випереджувальних заходів щодо запобігання банкрутству підприємств. Крім того, у самому документі чітко вказується, що «ці Методичні рекомендації розроблено з метою визначення однозначних підходів під час аналізу фінансово-господарського стану підприємств на предмет виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства; своєчасного виявлення формування незадовільної структури балансу для вжиття заходів щодо запобігання банкрутству підприємств, а також виявлення резервів підвищення ефективності виробництва та відновлення платоспроможності підприємств шляхом їх санації».[1] Методичні рекомендації спрямовані на виявлення резервів підвищення ефективності підприємств шляхом їх санації і акцентування уваги саме на цьому напрямку аналізу діяльності, можна визначити як важливий сигнал з боку уряду щодо важливості запобігання його банкрутства.

Концепція Методичних рекомендацій має чітку попереджальну базу, спрямовану на виявлення ознак неплатоспроможності підприємства, а саме наявності неплатоспроможності, за якої боржник неспроможний виконати свої платіжні зобов'язання, строк оплати яких настав; загроза неплатоспроможності, за якої боржник реально передбачає неможливість виконати платіжні зобов'язання своєчасно. Однак, саме визначення неплатоспроможності в цьому документі відбувається крізь призму зафіксованої неспроможності підприємства — потенційного боржника виконувати всі свої зобов'язання після того, як строк їх погашення вже настав. Тобто можна підкреслити протиріччя між декларованим спрямуванням Методичних рекомендацій та їх теоретично-практичними основами. Також, незважаючи на наявність позитивних тенденцій у розвитку законодавчої бази, в цілому її можна характеризувати як застарілу і інертну, яка не відповідає теперішнім викликам економічної життєдіяльності суспільства. На це вказують й роки прийняття останніх нормативно-правових актів у сфері банкрутства.

[1] Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій по приховуванню банкрутства, фіктивного банкрутства або доведення до банкрутства : затв. наказом Мінекономіки від 19.01.2006 р. № 14. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0014665–06#Text (дата звернення 01.11.2020 р.).

Підкреслення важливості здійснення аналізу фінансово-господарського становища підприємства при оцінці неплатоспроможності потребує удосконалення аналітичного підходу до її визначеності. Представлений у Методичних рекомендаціях перелік показників, рекомендованих розробником до використання, потребує доповнення. Так, запропоновану систему показників оцінки фінансово-господарського стану підприємства, необхідно доповнити показниками ділової активності, якщо наголос робити на запобіганні ймовірності банкрутства шляхом виявлення ранніх його симптомів. Саме показники ділової активності характеризують поточну виробничу і комерційну діяльність, динаміку розвитку підприємства, ефективність використання економічного потенціалу[1].

Науковцями зазначалося, що індикатором успішності економічних реформ влада країни обрала рейтинг легкості ведення бізнесу «Doing business», який щороку публікує Світовий банк. Стратегія сталого розвитку «Україна-2020» передбачає наявність України у провідній двадцятці цього рейтингу. Кожний крок вгору в цьому рейтингу означає додаткові мільйони інвестиційних доларів в економіку, робочі місця, надходження до бюджету, підвищення соціальних стандартів. Показник «врегулювання неплатоспроможності» відноситься до 10 показників, за якими вимірюється рейтинг. Цей показник є важливим для інвестора, який не хоче втратити свої інвестиції в країні з причини банкрутства іншого підприємства. За цим показником Україна протягом останніх п'яти років посідає низьке 142 місце (лише в рейтингу 2014 р. було 141 місце)[2].

Декларативним і амбіційним також зазначають намір уряду країни щодо здійснення «потужного ривка і підіймання у рейтингу «Doing business 2016» за показником «врегулювання неплатоспроможності на 75 місце, перескочивши одразу на 67 позицій». Цей рейтинг має пряме відношення до сфери банкрутства. Так, місце у розділі «Врегулювання неплатоспроможності» рейтингу «Doing business» вираховується за декількома ключовими параметрами, найбільш важливими з яких вважаються[3]:

– тривалість процедури банкрутства (у роках);

– витрати на процедуру (у відсотках від вартості майна підприємства-боржника);

---

[1] Єпіфанова І. М. Вказана праця. С. 55–63.

[2] Там само.

[3] Там само.

– скільки центів на долар заявленої заборгованості одержать кредитори (у центах).[1]

Зазначимо, що у країнах з розвинутою економікою інвестори (кредитори) отримують понад 70 центів на долар кредиторської заборгованості підприємств-банкрутів, тоді як вартість процедури складає менше 9% від вартості майна боржника. В Україні кредитори (інвестори), одержують лише трохи більше 8 центів на кожен вкладений долар в разі банкрутства об'єкту інвестицій. Для того, аби піднятися на 75 сходинку, Україні треба покращити показники в розділі «врегулювання неплатоспроможності» рейтингу і досягти рівня повернення кредиторських вимог в розмірі, як мінімум, 38 центів на долар».[2] Сьогодні можна констатувати, що встановлені орієнтири не досягненні. Наявна соціально-економічна ситуація в країні вказує на неможливість їх досягнення у найближчий перспективі.

Незважаючи на ряд об'єктивних факторів, які безпосередньо впливають на дієвість інституту банкрутства країни, необхідно підкреслити проблеми організаційного характеру, вирішення яких дозволило би здійснити значний крок до покращення його функціонування.

Питаннями банкрутства до 2010 р. займався Державний департамент з питань банкрутства, який був структурним підрозділом Мінекономіки України. Після ліквідації цього департаменту його функції були покладені на Міністерство юстиції країни. Було створено робочу групу з підготовки змін до законодавства про банкрутство, але стабільної результативної роботи показано не було. Крім того, у 2014 р. було створено, а у 2015 р. ліквідовано Департамент з питань банкрутства. Такі різноспрямовані рухи вказують, що стратегії дій щодо вдосконалення регламентованих процедур у сфері банкрутства немає. Це безпосередньо впливає на якість розроблених заходів[3].

Міністерством юстиції України було розроблено план заходів (напрямки, їх сутність і круг виконавців) для покращення позиції України за напрямом врегулювання неплатоспроможності у рейтингу «Doing Business» на 2015-2018 рр.[4], котрий наведено у таблиці 3.4.

---

[1] Єпіфанова І. М. Вказана праця. С. 55–63.

[2] Офіційний сайт Міністерства юстиції України, розділ «Банкрутство». URL: http://derzhreestr.gov.ua/bankruptcy. (дата звернення 01.11.2020 р.)

[3] Єпіфанова І. М. Вказана праця. С. 55–63.

[4] Офіційний сайт Міністерства Юстиції, розділ «Банкрутство». URL: http://derzhreestr.gov.ua/bankruptcy. (дата звернення 01.11.2020 р.).

Таблиця 3.3

Загальний план заходів щодо покращення позиції України за напрямом врегулювання неплатоспроможності у рейтингу «Doing Business» на 2015-2018 рр.

Напрям заходів	Сутність заходу	Виконавці, в межах повноважень
Тривалість процедур банкрутства	Вжиття заходів щодо запобігання банкрутству боржника та стимулювання до застосування позасудових процедур відновлення його платоспроможності.	Міністерство юстиції України Вищий господарський суд України Члени робочої групи
	Виявлення причин значної тривалості процедур банкрутства (по справах, що перебувають у провадженні) та вжиття заходів щодо їх скорочення.	Міністерство юстиції України Вищий господарський суд України Члени робочої групи
Заходи щодо зменшення фінансових витрат на процедури банкрутства	Запровадження електронної звітності арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) із створенням відповідного програмного забезпечення.	Міністерство юстиції України
	Забезпечення прозорості відчуження майна у процедурах банкрутства, шляхом вдосконалення системи реалізації майна боржників, строків та порядку проведення аукціонів, механізму і порядку оформлення результатів продажу майна.	Міністерство юстиції України
	Вдосконалення порядку офіційного оприлюднення відомостей у справі про банкрутство на офіційному веб-сайті Міністерства юстиції України та Вищого господарського суду України в мережі Інтернет.	Міністерство юстиції України Вищий господарський суд України
Ефективність здійснення процедур банкрутства та підвищення коефіцієнту задоволення вимог кредиторів	Виявлення проблемних питань, які потребують вирішення шляхом внесення відповідних змін до законодавства з питань банкрутства.	Міністерство юстиції України. Члени робочої групи
	Вдосконалення нормативно-правових актів, розроблених на виконання Закону України «Про	Міністерство юстиції України Члени робочої групи

	відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», та усунення неузгодженостей норм законодавства з питань банкрутства з іншими нормами законодавства.	

Переконані, що заходи мають загальний декларативний характер. Інститут банкрутства країни повинен базуватися на дієвій законодавчій базі. Традиційно, при дослідженні світової практики законодавства про банкрутство, згадуються різноспрямовані шляхи його формування, що базуються на принципах двох підходів — британського та американського. Вище ми зазначали, що перший позиціонує банкрутство тільки як засіб повернення боргів кредиторам при процедурі ліквідації боржника. Для другого — характерна реабілітація підприємства і відновлення його платоспроможності. Тенденція до зближення і поєднання обох зазначених підходів у законодавстві розвинутих країн характерна для теперішнього часу.[1] Однак, у зазначеному плані процедурі банкрутства явно відведено провідне місце.

Науковці констатують, що кожний із учасників процедури банкрутства законодавчо має бути вмотивовано орієнтований до дій, спрямованих, перш за все, на обґрунтоване відродження підприємств-боржників і на відновлення їх платоспроможності, а не на його ліквідацію. У випадку неможливості цього, законодавства про неплатоспроможність повинно гарантувати справедливий розподіл майнових збитків серед усіх суб'єктів права, чиї інтереси можуть бути обґрунтовані неплатоспроможністю боржника.[2]

Цей напрям у законотворчому процесі сьогодні набуває особливого значення, однак, у планах Міністерства юстиції він не знаходить ніякого відображення. Основним виконавцем завдань плану заходів щодо покращення позиції України за напрямом врегулювання неплатоспроможності у рейтингу «Doing Business» є Міністерство юстиції України, на яке покладено виконання занадто широкого спектру функцій, у тому числі й таких, котрі ніяк не пов'язані з банкрутством.

Зауважимо, що аналіз фінансово-господарського стану суб'єктів господарювання здійснюється для виявлення наявності ознак щодо фіктивного банкрутства, доведення до банкрутства, приховування стійкої фінансової неспроможності, незаконних дій у разі

[1] Жук Л. А., Жук І. Л., Неживець О. М. Господарське право : навч. посібн. Київ : Кондор. 2003 400 с.

[2] Штангрет А. М., Копилюк О. І. Антикризове управління підприємством: навч. посібн. Київ : Знання. 2007. 335 с.

банкрутства та проводиться, як зазначалося вище, згідно з «Методичними рекомендаціями» № 14. Відновлення платоспроможності — це системна економічна проблема і відповідати за її вирішення має економічний блок уряду[1].

Оскільки у банкрутстві підприємств не зацікавлений жоден суб'єкт системи економічної діяльності, це зумовлює необхідність створення механізму державної підтримки підприємств від фінансового краху. Цей механізм повинен базуватися на функціонуванні ефективної системи діагностики, контролю, та захисту. Також важливо поділяти серед неплатоспроможних суб'єктів господарювання тих, які тимчасово потрапили у скрутне становище і мають певний потенціал для подальшого успішного функціонування і тих, які однозначно не мають такої можливості.[2]

Науковцями зауважувалося, що тільки за умови прийняття основних норм, щодо покращення показників врегулювання неплатоспроможності, внесення змін в підзаконні нормативні акти Міністерства юстиції та в судову практику у справах про банкрутство, залучення економічного блоку уряду, можливе покращення позиції України за напрямом врегулювання неплатоспроможності у рейтингу «Doing Business». Низький рівень рейтингу щодо ведення бізнесу є прямим відображенням невирішеності проблем у сфері банкрутства підприємств і чітко відображує низьку інвестиційну привабливість нашої країни. Саме залучення інвестицій у теперішній складній економічній ситуації є одним з першочергових завдань уряду. Також наявність зазначених проблем негативно відбиваються на соціальній сфері країни і можуть мати вкрай тяжкі наслідки.[3]

Все зазначене вище надало підставу науковцям стверджувати, що на законодавчому рівні складно виявити якісні зміни у напряму формування в країні дієвого інституту банкрутства, більш того — можна констатувати відсутність достатнього наміру і підтримки з боку держави щодо ефективного просування в цьому напрямі. Крім того відомо, що легше попередити певну проблему, небажану ситуацію, ніж усунути потім її наслідки. Тому цілеспрямоване потужне прагнення підприємства до попередження банкрутства має первісне значення.[4] Успіх в цьому залежатиме від ефективності використання,

---

[1] Коломієць Н. І. Запобігання банкрутству малих підприємств. *Лісове господарство, лісова, паперова і деревообробна промисловість: міжвідомчий наук.-техніч. збірник.* 2004. Вип. 29. С. 248–256.

[2] Там само.

[3] Там само.

[4] Войнаренко М. П., Троц І. В. Формування системи попередження, прогнозування і подолання банкрутства промислових підприємств. *Економіка: реалії часу. Науковий журнал.* 2015. №4 (20). С. 272–278. URL: http://economics.opu.ua/files/archive/2015/n4.html (дата звернення 01.11.2020 р.)

як окремих елементів комплексу інструментарію попередження банкрутства, так і загалом всієї системи комплексу.

Науковці зазначають, що в умовах сьогодення банкрутство підприємств в Україні стало розповсюдженим явищем. Загострення політичної ситуації, значний рівень інфляції, нестабільність банківської системи, фінансового та валютного ринків роблять підприємства більш чутливими до загроз які виникають у зовнішньому середовищі їх господарювання. Така ситуація провокує збільшення кількості кризових явищ на підприємствах, що призводить до їх банкрутства та ліквідації. Поряд з цим, недосконалість державної політики в сфері оподаткування, підтримки конкурентного середовища тощо і державного регулювання підприємницької діяльності призводить до зростання чисельності фіктивного банкрутства.[1] Саме тому питання пошуку і розробки заходів по запобіганню фіктивного банкрутства є особливо актуальною на сьогоднішній день і потребує проведення ґрунтовних досліджень в даному напряму.

Одними з найпоширеніших злочинів на підприємствах є такі, що пов'язані з банкрутством. Негативний вплив такого явища відображається на всіх контрагентах такого підприємства — від рівня працівників та партнерів до рівня держави. Сутність поняття «*фіктивне банкрутство*» розглядається у нормативних та законодавчих актах України. Зокрема:

Кримінальний кодекс України визначає фіктивне банкрутство як завідомо неправдиву офіційну заяву громадянина-засновника або власника суб'єкта господарської діяльності, а також службової особи суб'єкта господарської діяльності, а так само громадянина-суб'єкта підприємницької діяльності про фінансову неспроможність виконання вимог з боку кредиторів і зобов'язань перед бюджетом.

Господарський кодекс України визнає дане поняття як завідомо неправдиву заяву суб'єкта підприємництва до суду про нездатність виконати зобов'язання перед кредиторами та державою.

Ще одне визначення фіктивного банкрутства надано в Методичних рекомендаціях щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства — це завідомо неправдива офіційна заява громадянина-засновника або власника суб'єкта господарської діяльності, а також службової особи суб'єкта господарської діяльності та громадянина-суб'єкта підприємницької діяльності про фінансову неспроможність виконання вимог з боку кредиторів і зобов'язань перед бюджетом.[2]

---

[1] Гречко А.В., Прокопенко Я. Г. Шляхи запобігання фіктивного банкрутства. *Підприємництво та інновації*. Випуск 1, 2015. С. 122–127.

[2] Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства : затв. наказом Міністерства економіки

Таким чином, узагальнивши визначення сутності поняття фіктивного банкрутства на рівні законодавства, науковцями визначено, що фіктивне банкрутство — це завідомо неправдива офіційна заява про фактичну неплатоспроможність підприємства та його неспроможність виконати зобов'язання перед кредиторами та інвесторами, а також зміст такої заяви не відповідає дійсному фактичному економічному стану суб'єкта господарювання. Зважаючи на негативність такого явища як фіктивне банкрутство, Україна втрачає свою інвестиційну привабливість ведення бізнесу.

В процесі детального аналізу питання щодо зростаючої тенденції зникнення підприємств з ринку було виявлено такі причини банкрутства:

— істотне порушення фінансової усталеності підприємства у випадку перевищення зобов'язань над активами;

– значна незбалансованість від'ємного і додатнього грошових потоків;

– тривала неплатоспроможність підприємства, що викликана низькою ліквідністю його активів. [1]

У сучасних умовах, багато підприємств використовують процес фіктивного банкрутства з метою: зміни системи оподаткування, невиплати по зобов'язанням, списання боргів. Відповідно до слів практиків, кримінальні справи, пов'язані з фіктивним банкрутством, порушуються тоді, коли зачіпають інтереси держави. У той же час практично немає справ, що підпадають під статтю «Фіктивне банкрутство», де мало б місце порушення приватновласницьких інтересів. У цьому разі порушувати кримінальну справу не обов'язок, а право правоохоронних органів. Проблема в тому, що справи про фіктивне банкрутство важко розслідувати, і тому відсутня зацікавленість у їх порушенні. Крім того, діє презумпція чистого банкрутства. Ускладнює введення справи і те, що арбітражні керуючі не зацікавлені у встановленні фактів фіктивного банкрутства, вони опікуються самим банкрутством а, також, відсутність спеціалістів у даній сфері (зокрема суддів).[2]

Можливість здійснення даного процесу пояснюється ліберальними критеріями діагностики неплатоспроможності підприємства та залученням до процесу збанкрутування підставних кредиторів. На практиці найчастіше буває, що залишки майна підпри-

---

України від 19.01.2006 р. № 14. URL: www.uazakon.com (дата звернення 01.11.2020 р.).

[1] Король В. А. Фінанси підприємств: навч. посібн. URL : www.pulib.if.ua. (дата звернення 01.11.2020 р.).

[2] Тарканій Ю. М. «Фіктивне банкрутство» та «Доведення до банкрутства»: проблеми вітчизняного законодавства та зарубіжний досвід (кримінально-правовий аспект). *Право*. 2007. №5. С. 42–49.

ємства-банкрута за допомогою деяких махінацій та тіньових схем «виводяться» із кризового підприємства в нове ще до процедури банкрутства. У результаті виходить така ситуація: підприємство, що має борг, закривають, а його майно успішно працює на новому підприємстві. В той же час, кредиторам надають документ про неможливість задоволення вимог у зв'язку з відсутністю майна. В кінцевому підсумку вони можуть лише списати дебіторську заборгованість з балансу за рахунок валових доходів. При цьому керівники боржника, як правило, не несуть жодної відповідальності.[1]

Ще однією проблемою є те, що банкрутство в Україні найчастіше використовується не для отримання кредиторами своїх боргів, а для отримання контролю над підприємством та перерозподілу власності. Банкрутство давно стало одним із методів тіньової приватизації, оскільки відбувається маніпуляція підприємствами з метою власного збагачення. [2]

Тому, для уникнення процедури фіктивного банкрутства необхідно реалізувати низку заходів, зокрема, провести аналіз значень та динаміки коефіцієнтів, що характеризують платоспроможність боржника, розрахованих за досліджуваний та попередні періоди. У випадку встановлення на першому етапі істотного погіршення значень двох і більше коефіцієнтів слід рекомендувати провести дослідження угод боржника і дій органів управління боржника за досліджуваний період, які могли бути причиною такого погіршення.

Проаналізувавши законодавство з питань банкрутства можна запропонувати заходи щодо зменшення кількості випадків фіктивного банкрутсва:

– надання кредиторам можливість попереднього узгодження великих угод щодо майна боржника — даний захід можна реалізувати створенням баз даних для інформаційної обізнаності кредиторів з фінансовим станом підприємств, крім того, це надасть змогу кредиторам мати вплив в процесі вибору органу, відповідального за продаж майна;

– забезпечення погашення кредиторських вимог у більш стислий проміжок часу, що призведе до підвищення результативності процедур банкрутства та збільшення відсотка погашення вимог кредиторів. За рахунок раціонального упорядкування алгоритму завдань, котрі мають виконуватися в межах процедури розпорядження майном, видається можливим скоротити цей строк. Основним резервом скорочення часу є реформування нераціонального механізму виявлення кредиторів та інвесторів;

---

1 1 Гречко А.В., Прокопенко Я. Г. Вказана праця.

2 Тарканій Ю. М. Вказана праця.

– створення умов щодо отримання позик від банків неплатоспроможними боржниками для фінансування своїх поточних витрат та оздоровлення фінансово-господарського становища;

– формулювання повноважень державного апарату з питань банкрутства; вдосконалення порядку контролю за діяльністю арбітражних керуючих; врегулювання питання оподаткування банкрутів; забезпечення прозорості реалізації майна боржників у процедурах банкрутства; встановлення вимог і меж відповідальності організаторів аукціонів з продажу такого майна тощо (оскільки в чинному Законі питання врегульовані недостатньо чітко);

– передбачення адміністративної відповідальності за свідомо неправдиве оголошення суб'єкта господарської діяльності банкрутом.

Аналіз дієвості запропонованих заходів свідчить, що визначити ефективність конкретного, окремо взятого немożливо, їх слід застосовувати в комплексі для отримання позитивного ефекту. Застосування запропонованих заходів, дозволить отримати такі результати:

– підвищиться легальність процедури банкрутства,;

– підвищиться роль кредиторів;

– створяться сприятливі умови для виходу зі стану «підприємства-банкрута».

Таким чином, враховуючи результати проведеного дослідження, об'єктивні і суб'єктивні фактори впливу на причини банкрутства, можна визначити такі невирішені проблеми[1]:

– невідкритість інформації щодо ситуації у сфері банкрутства підприємств країни, це стосується й офіційної інформації Міністерства юстиції країни, до складу якого належить департамент з питань банкрутства;

– відсутність функціонування в країні ефективного інституту банкрутства, який діє у розвинутих країнах і який є необхідним елементом системи державного регулювання економіки, а саме:

– застарілість законодавчої бази щодо банкрутства, яка не відповідає теперішнім викликам економічної життєдіяльності суспільства;

– недостатня практична реалізації задекларованого наміру зміщення акцентів від самої процедури банкрутства до заходів зі запобігання банкрутства;

– недосконаліть аналітичного підходу в рекомендованій методиці здійснення аналізу фінансово-господарського становища підприємства, якщо акцентуватися саме на запобіганні ймовірності банкрутства шляхом виявлення ранніх його симптомів;

[1] Єпіфанова І. М. Вказана праця. С. 55-63.

– ряд важливих проблем організаційного характеру, які деструктивно впливають на формування ефективного інституту банкрутства країни;

– відсутність стратегії дій щодо вдосконалення регламентованих процедур у сфері банкрутства, що безпосередньо негативно впливає на якість і кількість розроблених Міністерством юстиції заходів;

– недостатність наміру і підтримки з боку держави щодо ефективного просування в напрямку формування дієвого інституту банкрутства країни.

Однак, тільки в поєднанні потужних цілеспрямованих дієвих зусиль, як з боку держави, так і з боку підприємств, можливо зробити прорив у вирішенні зазначених проблем[1].

3.7 Стратегічні напрями попередження і уникнення банкрутства підприємств

Питання попередження та запобігання банкрутству підприємств постає особливо гостро в кризових умовах розвитку економіки, у зв'язку з цим виникає необхідність пошуку ефективних форм управління діяльністю підприємства, підвищення його стійкості та стабілізації поточного стану розвитку. Попередження банкрутства залежить від своєчасного виявлення загрози банкрутства на підприємстві, розробки й упровадження відповідних антикризових заходів, які дозволяють подолати кризу, відновити ліквідність та платоспроможність і запобігти процедурі банкрутства й ліквідації підприємства[2]. В умовах нестабільності економіки, що супроводжується кризовими явищами прогнозування ймовірності банкрутства підприємства стає першочерговою необхідністю і складовою антикризового фінансового управління. Ефективна діяльність підприємств і фірм в умовах ринкової економіки в значній мірі залежить від того, наскільки вірогідно вони передбачають прогноз свого розвитку, на близьку і далеку перспективи.

Прогнозування передбачає формування перспектив розвитку суб'єкта господарювання шляхом дослідження тенденцій його теперішнього розвитку. Далі на основі проведеного дослідження аналізуються отримані результати і робляться певні висновки щодо майбутньої перспективи та подальшого розвитку досліджуваного підприємства. Розроблений за результатами досліджень алгоритм послі-

[1] Єпіфанова І. М. Єпіфанова І. М. Вказана праця. С. 55-63.

[2] Гук О. В. Антикризове управління як спосіб запобігання банкрутству підприємства. *Економіка: реалії часу. Науковий журнал.* 2015. № 6 (22). С. 197.

довності визначення загрози банкрутства підприємства. За допомогою алгоритму визначення загрози банкрутства підприємства виявляються сильні та слабкі сторони підприємства (більший акцент на слабкі сторони), що дає змогу корегувати прогноз у сторону зменшення негативних наслідків для подальшої діяльності підприємства шляхом їх усунення, покрашення діяльності та недопущення на підприємстві у першу чергу кризових явищ.[1]

Якщо ж результати аналізу діяльності підприємства вказують на кризу, тоді відбувається мобілізація всіх наявних сил та ресурсів на її подолання і відповідно недопущення до банкрутства. Головне у такій ситуації вчасне виявлення кризи та реагування на неї, саме це дозволяє виявити постійне прогнозування діяльності підприємства — забезпечення постійного контролю над розвитком тепер та подальшою діяльністю у майбутньому.

Прогнозування ймовірності банкрутства має ряд переваг для діяльності підприємства та його подальшого функціонування і розвитку (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Аналітичні можливості та обмеження прогнозування ймовірності банкрутства для підприємства

Прогнозування ймовірності банкрутства	
МОЖЛИВОСТІ прогнозування для підприємства:	**ОБМЕЖЕННЯ прогнозування для підприємства**:
прогнозування подальшого розвитку діяльності підприємства	викривлення прогнозу за рахунок різких змін зовнішнього середовища
виявлення та усунення слабких сторін у діяльності підприємства	носить ймовірнісний характер (не гарантує 100% точних прогнозів)
попередження банкрутства чи кризового стану підприємства	потребує додаткових коштів (наймання кваліфікованих кадрів або послуг аудиторських фірм)

Найбільшою перевагою прогнозування є те, що негативний прогноз можна корегувати. Тобто, якщо на основі отриманих результатів прогнозування виявлені ознаки неплатоспроможності чи початку кризових явищ, керівництво підприємства має можливість запобігти цьому, вживаючи всіх необхідних заходів для недопущення до банкрутства і виведення підприємства із кризового стану. Однак,

[1] Троц І. В. Система попередження та економічні напрями запобігання банкрутству підприємств : дис.. … канд.. екон. наук, 08.00.04. Хмельницький : Хмельницький національний університет. 2016. С. 131–168.

слід відзначити, що наявні певні й обмеження у прогнозуванні ймовірності банкрутства підприємства:

– по-перше, абсолютно точним прогнозування не може бути у зв'язку з мінливістю зовнішнього середовища, від якого будь-яке підприємство залежить, однак вплинути ніяк не може, тому обов'язково необхідно враховувати цей фактор при прогнозуванні;

– по-друге, якщо прогноз є позитивним — прогнозує подальшу успішну діяльність підприємства, то це не означає, що підприємству нічого не загрожує, прогноз має ймовірнісний характер і гарантувати 100%-ий результат не може. Однак, систематичне проведення прогнозування, постійний моніторинг і аналіз звітності та відстеження динаміки зміни основних показників результатів діяльності підприємства допоможе попередити та виявити практично всі внутрішні загрози діяльності підприємства[1].

Таблиця 3.5 містить лише основні та найбільш очевидні аналітичні можливості та обмеження прогнозування ймовірності банкрутства, однак, використання керівництвом підприємства або відповідними фахівцями на підприємстві прогнозування як засобу попередження та запобігання банкрутству дасть змогу виявити набагато більше переваг та можливостей, так само як нівелювання прогнозування, як складової антикризового управління суттєво збільшить перелічені вище обмеження та недоліки.

Вважаємо за доцільне зосередити увагу саме на останньому обмеженні (табл. 3.5) — додаткові витрати на прогнозування, в основному стосуються середніх та великих підприємств, якщо у штаті підприємства немає працівників відповідної кваліфікації, то виникає питання про необхідність залучення послуг сторонніх організацій або введення в штат підприємства спеціаліста відповідної кваліфікації. На нашу думку, понесені у даному випадку витрати є у деякій мірі просто необхідними, у протилежному ж випадку можуть бути понесені значно більші витрати.

Цілком погоджуємося з думкою А. В. Череп, що головне значення прогнозування банкрутства полягає у своєчасній розробці контрзаходів, спрямованих на подолання на підприємстві негативних тенденцій.[2] Від точності прогнозів залежить успіх діяльності підприємства. Отже, на будь-якому підприємстві виникає завдання застосування методик прогнозування, які найбільш оптимально вирішують поставлені завдання.

---

[1] Троц І. В. Система попередження та економічні напрями запобігання банкрутству підприємств... С. 131–168.

[2] Череп А. В. Фінансова санація та банкрутство суб'єктів господарювання : навч. посібн. Київ : Кондор, 2006. С. 131.

Для повнішої картини розуміння стану підприємства та його перспектив, а особливо у випадку, коли завдання методики полягає у визначенні ймовірності банкрутства, вважаємо за доцільне проводити прогнозування за кількома методиками, оскільки комплексне прогнозування дасть змогу підвищити його ефективність, результативність та забезпечить більш високу точність і ймовірність прогнозу.

У більшості випадків на підприємствах управління виробництвом зводиться до реагування на негативні зміни у ньому. З упровадженням у практику управління системи прогнозування діяльності підприємства його керівництво зможе більш чітко передбачати ці зміни або попереджати їх, а також свідомо планувати позитивні зрушення. Це надає можливість завчасно підготуватися до них, урахувати їх позитивні й негативні наслідки, а якщо це можливо — втрутитися в хід подій і контролювати їх. Крім того, прогнозування є не тільки інструментом підвищення наукового рівня планування, але й заходом, що активно впливає на всі інші види управлінської діяльності — організацію, мотивацію, оперативне управління, контроль, а також на економічну стійкість підприємств в цілому[1].

Таким чином, виходячи з вказаного вище, *прогнозування банкрутства* стає першочерговою необхідністю, що дасть можливість виявити основні проблеми і недоліки в роботі підприємства, а також врахувати вплив різноманітних зовнішніх чинників, і в результаті спрогнозувати ймовірність банкрутства і вжити заходів для його уникнення[2].

Однією з найважливіших функцій управління підприємством є *планування* його діяльності, як процес прийняття рішень, який передує майбутнім діям. Найважливішим принципом планування є чіткий вибір і обґрунтування цілей, кінцевої мети та результатів діяльності підприємства. Як відомо, планування завжди орієнтується на дані попередніх років з метою визначення розвитку підприємства в перспективі, відповідно надійність планування залежить саме від точності фактичних показників минулих років.

Науковці констатують, що прогнозування та планування діяльності підприємства з погляду менеджменту є найважливішими функціями управління. Основними перевагами запровадження прогнозування та планування на підприємстві є те, що вони:

– забезпечують орієнтири майбутнього стану організації (забезпечення стабільного розвитку); сприяють вирішенню проблем, які виникають в процесі роботи (попередження кризових умов розвитку та запобігання їх поглибленню);

---

[1] Троц І. В. Вказана праця. С.137.

[2] Там само.

– стимулюють організацію, координацію та мотивацію праці (системність, цілеспрямованість та узгодженість дій); породжують корисну інформацію на основі сигналів зворотного зв'язку про фактичний стан керованих об'єктів;

– вимагають підвищення кваліфікації персоналу; потребують контролю виконаного, обліку та аналізу[1].

Важливо відзначити, що ринкове середовище зумовлює постійні зміни виробничої структури підприємства, впровадження прогресивних технологій виробництва, тому виникає об'єктивна необхідність постійного перегляду організації процесів прогнозування та планування і застосування нових їх методів. Виявлення кризових тенденцій розвитку підприємства здійснює систематичний моніторинг, який являє собою систему постійного спостереження за процесами і тенденціями, які протікають в зовнішньому та внутрішньому середовищі підприємства із метою своєчасної оцінки виникаючих ситуацій. До основних структуро формуючих елементів моніторингу системи діагностики варто віднести:

– механізми, котрі сприяють інформаційному забезпеченню організаційних структур стосовно нормального стану підприємства;

– його конкурентоздатний потенціал та інші характеристики;

– відносно потенційно небезпечні та негативні чинники.

При проведенні моніторингу та діагностики діяльності підприємства необхідно врахувати його галузеві особливості та стратегію. Досить вагому роль у попередженні та виявленні кризових явищ на підприємстві відіграє діагностика банкрутства, яка в свою чергу, відстежуючи і оцінюючи ключові сфери діяльності підприємства — аналізуючи тим самим його фінансовий стан, беззбитковість, матеріальні і фінансові потоки, оцінює ризик виникнення банкрутства й можливості його подолання, а також є базою для впровадження антикризових заходів[2].

Комплексна діагностика дає змогу визначити поточний стан справ і оцінити інноваційний потенціал підприємства, детально вивчити проблеми, окреслені на етапі експрес-діагностики, і виявити причини їхнього виникнення. Активне антикризове управління ґрунтується саме на фундаментальній діагностиці — поглибленому аналізі кризових параметрів[3].

У протидії кризовим процесам вагоме місце посідає економічна безпека підприємства як універсальна категорія, що відображає захищеність суб'єктів соціально-економічних відносин на всіх рівнях.

---

[1] Троц І. В. Вказана праця. С. 131–168.

[2] Там само.

[3] Там само.

Для підприємства економічна безпека відображає захищеність його діяльності від негативних впливів зовнішнього середовища, здатність швидко усунути різнохарактерні загрози, адаптуватися до умов, що склалися і негативно відбиваються на його діяльності[1].

Одним з основних сучасних інструментів профілактики кризи є *контролінг*, який займає особливе місце в системі управління підприємством і згідно сучасному підходу, може інтерпретуватися як інформаційне забезпечення, орієнтоване на результат управління підприємством. Ключове завдання контролінгу полягає в умінні передбачати ситуацію і забезпечити досягнення поставлених цілей. Призначення контролінгу — у створенні гарантій виконання планів і попередження виникнення кризових ситуацій[2].

Контролінг — це концепція в практичному управлінні, спрямована на пошук слабких сигналів можливих кризових ситуацій, своєчасну ліквідацію вузьких місць і відхилень, забезпечення тенденцій сталого стратегічного розвитку у відповідності з метою, планом та місією підприємства.

Результатом упровадження контролінгу стає система, яка сприяє підвищенню ефективності діяльності підприємства і дозволяє передбачити результати діяльності, планувати діяльність з метою підвищення ефективності використання ресурсів, своєчасно отримувати точну інформацію, необхідну для прийняття управлінських рішень, ефективно використовувати податкове планування та схеми оптимізації оподаткування. Використання контролінгу в системі антикризового управління підвищує ефективність санаційних процедур, сприяє попередженню банкрутства підприємств. На сьогодні в умовах постійно зростаючої міжнародної конкуренції, система контролінгу повинна гнучко реагувати і швидко надавати менеджерам актуальну, орієнтовану на результат і ліквідність інформацію, що забезпечує ефективне прийняття оптимальних управлінських рішень[3].

Основним способом виживання підприємства у кризових умовах виступає *антикризове управління*, яке повинно ґрунтуватись на своєчасній діагностиці рівня та причин кризового стану і реалізації адекватних антикризових програм. Основною метою антикризового управління є швидке поновлення платоспроможності й відновлення достатнього рівня фінансової стабільності підприємства для запобігання його банкрутству.

---

[1] Троц І. В. Вказана праця. С. 131–168.
[2] Там само.
[3] Там само.

Беззаперечною умовою ефективної діяльності суб'єкта господарювання повинно стати формування системи ризик-менеджменту на підприємстві. Система ефективного управління ризиками необхідна для забезпечення сталого безперервного функціонування і розвитку компанії шляхом своєчасної ідентифікації, запобігання або мінімізації ризиків, що становлять загрозу діяльності підприємства[1].

Однією з найбільш ефективних інновацій в управлінській справі за останні роки став *реінжиніринг*, необхідність якого обґрунтовується високою динамічністю сучасного ділового світу. Безперервні та істотні зміни в технологіях, ринках збуту і потребах клієнтів стали звичайним явищем, і підприємства, прагнучи вижити і зберегти конкурентоспроможність, вимушені постійно перебудовувати свою стратегію і тактику. Майкл Хаммер розглядає реінжиніринг як революцію в бізнесі, яка знаменує відхід від базових принципів побудови підприємств і перетворює конструювання бізнесу на інженерну діяльність. Можливість такої революції зумовлена передусім новітніми досягненнями в галузі інформаційних технологій, спеціалісти яких починають відігравати провідну роль у конструюванні бізнесу[2].

Головною метою реінжинірингу бізнес-процесів є значне прискорення реакції підприємства на зміни до вимог споживачів (або на прогноз таких змін) при багатократному зниженні витрат усіх видів. Основними завданнями реінжинірингу бізнес-процесів є різке зниження витрат часу, чисельності працівників та інших витрат на виконання виробничих функцій, а також глобалізація бізнесу: робота з клієнтами і партнерами в будь-якій точці світу, робота з клієнтом у режимі 24 х 365 (24 години на добу, 365 днів на рік).

Реінжиніринг базується на використанні сучасних інформаційних технологій для досягнення нових ділових цілей. Реінжиніринг застосовується в трьох основних ситуаціях: фірма знаходиться в стані глибокої кризи; сучасне (поточне) положення фірми може бути визнано задовільним, однак, прогнози її діяльності є несприятливими; реалізацією можливостей реінжинірингу займаються благополучні, швидкозростаючі та агресивні організації. Отже, вся суть реінжинірингу побудована на системі докорінних перетворень в організації. Цей підхід дає можливість радикального поновлення отри-

---

[1] Троц І. В. Вказана праця. С. 131–168.

[2] Хаммер М., Джеймс Ч. Реинжиниринг корпорации: Манифест революции в бизнесе / пер. с англ. Ю. Е. Корнилович. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2006. С. 53.

мання результату за рахунок створення нових технологій бізнес-процесів[1].

Відомо, що фінансове оздоровлення підприємства здійснюється через *санацію* — систему фінансово-економічних, виробничо-технічних, організаційно-правових та соціальних заходів, спрямованих на досягнення чи відновлення платоспроможності, ліквідності, прибутковості і конкурентоспроможності підприємства-боржника в довгостроковому періоді, тобто — це сукупність усіх можливих заходів, які здатні привести підприємство до фінансового оздоровлення[2].

Не допустити банкрутства, уникнути процедури ліквідації при банкрутстві чи самоліквідації й продовжити свою діяльність та підвищити фінансову стійкість підприємство як юридична особа може шляхом реорганізації. За змістом реорганізація являє собою комплекс організаційних заходів, завдяки якому умови функціонування окремих підрозділів та організаційні параметри всього підприємства наближаються до вимог зовнішнього середовища і власного бажання суб'єкта господарювання щодо свого місця в ньому[3].

Відновлення функцій і платоспроможності підприємства при більш глибокому розвитку кризових явищ П. Г. Перерва, Т. О. Кобєлєва, В. Л. Товажнянський вбачають за умови використання комплексу радикальних інструментів антикризового управління, а саме, за допомогою *реструктуризації*, яку визначають як процес взаємопов'язаних змін у структурі активів, пасивів і (або) функцій підприємства, направлений на подолання (запобігання) кризи в розвитку підприємства, забезпечення його платоспроможності, стійкої довгострокової діяльності, реалізацію нових потенційних можливостей прибуткового зростання[4]. Аналіз останніх досліджень та розробок[5]

---

[1] Довгань Л. Є., Мохонько Г .А., Малик І. П. Управління проектами : навч. посіб. Київ, 2017 URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/19481/1/DMM_UP_2017.pdf.

[2] Полінкевич О. М., Лещук В. П. Фінансова санація та банкрутство підприємств : навч. посіб. Київ : «Центр учбової літератури», 2010. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/153585437.pdf

[3] Там само.

[4] Перерва П. Г., Кобєлєва Т. О., Товажянський В. Л. Банкрутство, санація та реструктуризація підприємства як економічні категорії антикризового управління. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Серія : Технічний прогрес та ефективність виробництва* : зб. наук. пр. 2015. № 59 (1168). С. 150.

[5] Афанасьєв М. В., Гончаров А. Б. Економіка підприємства : навч.-метод. посіб. Харків. ВД «ІНЖЕК». 2003. 410 с. ; Башкатова Ю. И. Контроллинг : учебно-методич. Комплекс. Москва : Изд. центр ЕАОИ. 2008. 108 с. ; Карпунь І. Н. Управління фінансовою санацією підприємства : навч. посібн. Львів : «Магнолія–2006». 2009. 418 с. ; Колісник М. К., Ільчук П. Г., Віблий П. І. Фінансова

дав змогу визначити та згрупувати основні стратегічні напрями уникнення банкрутства підприємства (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Основні стратегічні напрями уникнення банкрутства підприємства

Стратегічні напрями уникнення банкрутства	
Напрям	*Використовувані методи*
ПОПЕРЕДЖЕННЯ	▪ моніторинг; ▪ діагностика; ▪ система раннього виявлення та реагування; ▪ дискримінатний аналіз, експертна оцінка, SWOT-аналіз; ▪ прогнозування; ▪ стратегічне планування.
ЗАПОБІГАННЯ	▪ економічна безпека; ▪ контролінг; ▪ антикризове управління; ▪ ризик-менеджмент; ▪ реінжиніринг.
ПОДОЛАННЯ	▪ санація; ▪ реорганізація; ▪ реструктуризація; ▪ ліквідація.

Таким чином, з табл. 3.7.2 видно, що стратегічні напрями уникнення банкрутства залежно від їх функціонального призначення та відповідно до фінансового стану діяльності підприємства (нормальний, передкризовий, кризовий) систематизовано в три основні групи[1]:

1. *Попередження банкрутства* — передбачає застосування комплексної системи прогнозування та визначення ймовірності банкрутства підприємства, яка, у свою чергу, передбачатиме:

санація і антикризове управління підприємством : навч. посіб. Київ : Кондор, 2007. 272 с. ; Різник В. В. Ризик-менеджмент в управлінні проектами. *Економічний вісник університету*. 2011. Вип. 17/1. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Evu/2011_17_1/Riznyk%20V..pdf (дата звернення 01.11.2020).; Троц И. В. Предупреждение и предотвращение банкротства предприятия в современных условиях экономики. *Региональные проблемы преобразования экономики*: *международное сотрудничество и межрегиональная интеграция* : материалы I междунар. форума (Россия, г. Москва, 25–26 сентября 2012 г.). Москва : Издательство Перо. 2013. С. 923–930.

[1] Троц І. В. Вказана праця.

– постійний моніторинг фінансово-господарської діяльності підприємства та середовища здійснення його діяльності (на мікро- та макрорівні)

— визначення основних ендогенних та екзогенних факторів, що можуть спровокувати виникнення банкрутства (іншими словами виявлення всіх потенційних загроз);

– проведення діагностики ймовірності банкрутства підприємства, а саме, виявлення негативних тенденцій розвитку, критичних відхилень (експрес-діагностика, фундаментальна діагностика);

– запровадження на підприємстві системи раннього попередження та реагування, завдання якої полягатиме у своєчасному інформуванні керівництва про потенційні загрози та ризики;

– використання основних вітчизняних та зарубіжних методик прогнозування ймовірності банкрутства підприємства (дискримінантний аналіз, експертна оцінка, SWOT-аналіз);

– запровадження на підприємстві прогнозування, як основного елемента визначення можливих кількісних і якісних змін стану підприємства (рівня розвитку в цілому, окремих напрямів діяльності) в майбутньому, а також альтернативних способів досягнення очікуваного стану;

– використання на підприємстві стратегічного планування, яке забезпечує конкретизацію його стратегії (базової стратегії як генерального напрямку розвитку) і досягнення сформульованих цілей на основі використання наявних переваг і створення нових.

2. *Запобігання банкрутству* — передбачає здійснення комплексу заходів, що підвищують рівень діяльності підприємства та його шанси на «виживання» в передкризових умовах розвитку, а також сприяють недопущенню до критичного стану діяльності підприємства, і як наслідку до банкрутства, шляхом:

– забезпечення економічної безпеки підприємства з метою гарантування його стабільного і максимально ефективного функціонування та перспективу розвитку;

– запровадження та систематичного проведення контролінгу на підприємстві, як спеціальної та саморегулюючої системи методів та інструментів функціональної підтримки менеджменту через інформаційне забезпечення, планування, координацію, контроль та внутрішній консалтинг;

– здійснення антикризового управління, що передбачає використання арсеналу управлінських рішень для фінансової стабілізації діяльності підприємства у динамічних умовах сучасності;

– створення на підприємстві своєрідного механізму управління ризиками — ризик-менеджменту, що включає ідентифікацію ризиків, планування заходів щодо зменшення ризиків, моніторинг ри-

зиків і контроль виконання заходів з їх зменшення, аналіз ефективності реалізованих заходів та накопичення досвіду.

– здійснення реінжинірингу, який базується на використанні сучасних інформаційних технологій для досягнення нових ділових цілей та передбачає докорінну перебудову ділових процесів для досягнення радикального поліпшення діяльності підприємства.

3. *Подолання банкрутства* — передбачає активізацію всіх можливих способів та заходів недопущення ліквідації підприємства, яке знаходиться в кризовому стані, шляхом мобілізації всі наявних сил та ресурсів, шляхом:

– проведення фінансової санації або фінансового оздоровлення підприємства шляхом послідовних взаємопов'язаних заходів фінансово-економічного, виробничо-технічного, організаційного, соціального характеру, спрямованих на виведення суб'єкта господарювання з кризи і відновлення або досягнення ним прибутковості та конкурентоспроможності.

– проведення реорганізації, тобто повної або часткової заміни власників корпоративних прав підприємства, зміни організаційно-правової форми організації бізнесу, ліквідації окремих структурних підрозділів або створення на базі одного підприємства кількох, наслідком чого є передача або прийняття його майна, коштів, прав та обов'язків правонаступником.

– здійснення реструктуризації, тобто зміни структури підприємства, а також його елементів, що передбачає вдосконалення системи управління, фінансово-економічної політики компанії, її операційної діяльності, системи маркетингу та збуту, управління персоналом.

– ліквідація — припинення діяльності суб'єкта підприємницької діяльності, визнаного арбітражним судом банкрутом, з метою здійснення заходів щодо задоволення визнаних судом вимог кредиторів шляхом продажу його майна[1].

Конкретні шляхи виходу підприємств із кризової фінансової ситуації залежать від причин його неспроможності. Досить часто основною причиною негараздів більшості сучасних підприємств є неефективне управління, невчасна ідентифікація або запізніле реагування на кризові явища на підприємстві, що стрімко розвиваються та через непідготовленість керівництва призводять в кінцевому підсумку до банкрутства.

Очевидно, що передумови банкрутства виникають задовго до настання небезпеки банкрутства[2]. У таблиці 3.7 наведені основні си-

[1] Троц І. В. Вказана праця. С. 82–83.

[2] Круглова Н. Причины банкротства и способы его предупреждения. URL: http://www.inventech.ru/lib/right/right–0351/ (дата звернення 01.11.2020).

гнали ймовірності настання неплатоспроможності підприємства на різних етапах його розвитку.

Таблиця 3.7

Передумови банкрутства підприємства на різних етапах його розвитку

Етап розвитку	Передумови банкрутства
Розвиток виробничої системи	– підвищення науково-технічного рівня системи і ефективності виробництва — непередбачені революційні зміни в технології; – старіння знову впровадженої технології внаслідок низьких темпів розвитку (довгобуду) або прийняття непрогресивних рішень при проектуванні технологічної системи; – значна невідповідність фактичного попиту на вироблений товар попередньому прогнозу попиту; – загострення конкуренції, що закриває можливості проникнення на ринок;
Стабільне функціонування технологічної системи	– уповільнення зростання попиту на вироблені товари (слабкі зворотні сигнали); – загострення конкуренції, що супроводжується втратою позицій на ринку (зворотні сигнали середньої інтенсивності); – насичення або загасання попиту, загроза втрати ринку (сильні зворотні сигнали);
Деградації технологічної системи	– втрата конкурентоспроможності (слабкі зворотні сигнали про розорення); – ризик розорення (сильні зворотні сигнали про розорення)

Сучасні умови господарювання характеризуються нестабільністю бізнес-середовища, постійною зміною великої кількості факторів (чинників), що впливають на діяльність підприємств, дестабілізують її та, як наслідок, в кінцевому результаті призводять до банкрутства.

Для запобігання банкрутства та відновлення платоспроможності машинобудівні підприємства змушені вжити, перш за все, наступні заходи[1]:

– продаж частини нерухомого майна;

– позбавлення від надлишкових товарно-матеріальних запасів;

– збільшення статутного капіталу;

– отримання довгострокових позик або позики на поповнення оборотних коштів; розробка і здійснення програми скорочення витрат;

– поліпшення управління активами;

[1] Троц І. В. Вказана праця. URL: https://library.krok.edu.ua/ media/library/category/statti/trots_0015.pdf.

– отримання державної фінансової підтримки на безоплатній або поворотній основі з бюджетів різних рівнів, галузевих і міжгалузевих позабюджетних фондів.

Ці рекомендації являють собою лише загальні напрямки робіт із запобігання банкрутству. Для виходу з кризового фінансового стану і забезпечення стійкості темпів зростання основних показників фінансово-господарської діяльності, необхідно розробити програму щодо оздоровлення фінансового становища підприємства. Отже, превентивні заходи можуть убезпечити підприємство від банкрутства шляхом попереднього виявлення кризових умов розвитку та застосування всіх необхідних контрзаходів для стабілізації його стану і поліпшення умов подальшої діяльності[1].

3.8 Загальні підходи до удосконалення системи мінімізації ризиків банкрутства підприємств та шляхів їх нейтралізації

В умовах ринкової економіки досягнення бажаних результатів діяльності організацій зумовлено оперативністю вибору методів прийняття ефективних управлінських рішень в умовах ризику. Кожний суб'єкт господарювання на всіх рівнях своєї діяльності стикається з неординарними ситуаціями, незапланованими або непередбаченими обставинами, на котрі необхідно швидко та адекватно реагувати. Наявність ризику є неминучою в ринкових умовах господарювання. Крім того, в умовах сучасної ринкової економіки діє принцип співвідношення ризику та доходу, а саме: чим вищий ризик, тим більший можливий прибуток. Саме тому, проблема управління ризиком, подолання невизначеності постійно актуальна в будь-якому секторі економіки. Тому вкрай важливим є вміння вчасно розпізнавати ризики, адекватно їх оцінювати та вдало керувати ними аби не опинитись в кризовій ситуації.

Захищеність ризиків є необхідною передумовою динамічної стійкості підприємства. За наявності достатнього рівня захищеності ризиків підприємство не просто рівноважно функціонує, мінімізуючи відхилення параметрів діяльності за певний період або зберігаючи здатність до систематичних планованих змін для підтримання ефективного функціонування у більш тривалому часовому відрізку, а здатне досягати запланованих цілей діяльності (розвитку) у страте-

[1] Троц І. В. Вказана праця. URL: https://library.krok.edu.ua/ media/library/category/statti/trots_0015.pdf.

гічній перспективі за мало прогнозованого перебігу подій у бізнес-середовищі[1].

З розширенням зони ризикованих ситуацій *ризик-менеджмент* стає об'єктивно необхідним і дуже значущим елементом керування, оскільки цілком очевидно, що заходи щодо попередження та запобігання ризикам є менш витратними ніж заходи щодо подолання кризи та її наслідків.

Сьогодні типовою для багатьох підприємств є проблема неефективного управління ризиками (запізніла ідентифікація і нейтралізація) та оперативного виявлення і використання додаткових шансів поліпшення діяльності, наслідком чого може бути зменшення потенціалу розвитку та фінансова криза.

Управління і ризик є взаємопов'язаними компонентами економічної системи, тому що бізнес неможливий без ризику і підприємству для успішного функціонування треба не уникати ризику, а вміти оцінювати його ступінь та керувати ризиком для його зменшення. На ступінь ризику можна впливати через формування та реалізацію стратегії, використання певних засобів, принципів, тобто через створення своєрідного механізму управління ризиками — ризик-менеджменту.

Ризик-менеджмент передбачає створення необхідної культури та інфраструктури бізнесу з метою виявлення причин і основних факторів виникнення ризиків; ідентифікації, аналізу та оцінки ризиків; прийняття рішень на основі проведеної оцінки; вироблення антиризикових управляючих впливів; зниження ризику до прийнятного рівня; організації виконання наміченої програми; контролю виконання запланованих дій; аналізу та оцінки результатів ризикового рішення.

Впровадження в практику підприємств системи ризик-менеджменту дозволяє забезпечити стабільність їх розвитку, підвищити обґрунтованість прийняття рішень у ризикованих ситуаціях, поліпшити фінансове становище за рахунок здійснення всіх видів діяльності в контрольованих умовах.

Для формування ефективної системи управління економічним ризиком підприємству необхідно: проаналізувати всі існуючі ризики, оцінити їх вплив на діяльність підприємств, своєчасно розробити стратегію по мінімізації, уникненні чи оптимізації ризику, прийняти управлінські рішення щодо врахування запланованих ризиків діяльності підприємства. У разі відсутності системи управління економіч-

[1] Стадник В. В., Йохна В. М. Функціональні стратегії у забезпеченості ризикозахищеності підприємства в процесі інноваційного. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки.* 2015. № 2. Т. 2. С. 97.

ними ризиками, підприємство може переступити граничну межу рівня ризику і опинитися на межі банкрутства[1].

Управління ризиками являє собою інтерактивний процес із чітко визначеними етапами, за допомогою якого менеджери можуть ясно уявити ризики, з якими стикається їхня організація. Технологія проведення ризик-менеджменту базується на уявленні його як цілеспрямованої діяльності керівництва організації і передбачає структурування процесу управління ризиком, тобто виділення етапів прийняття ризикових рішень і зв'язків між ними. Таким чином, для ефективного аналізу і управління системою ризику на підприємстві пропонується використовувати наступний алгоритм проведення ризик-менеджменту, зміст і завдання якого представлені у табл. 3.8.

Таблиця 3.8

Алгоритм ризик-менеджменту на підприємстві

Ідентифікація та обчислення ризиків			
I	Якісний аналіз	II	Кількісний аналіз
– виявлення всіх можливих ризиків; – опис ризиків; – класифікація та групування ризиків; – аналіз вихідних припущень.		– формалізація невизначеності; – розрахунок ризиків; – оцінка ризиків.	
Оптимізація ризиків			
III	Мінімізація ризиків	IV.	Контроль ризиків
– проектування ризик-менеджменту; – вибір найбільш прийнятної та оптимальної стратегії; – реалізація обраної стратегії.		– моніторинг ризиків; – переоцінка і коригування ризиків; – прийняття оперативних рішень за отриманими відхиленнями.	

Зазначимо, що засоби управління ризиками можна умовно поділити на три групи:

– *превентивні* (попереджують настання можливих ризиків) — до неї належать: ухилення або уникнення ризику, попередження або запобігання ризику, мінімізація втрат, передавання контролю за ризиком;

– *обмежуючі* (обмежують рівень та ступінь підвищення ризику) — до цієї групи варто віднести диверсифікацію, лімітування та здобування додаткової інформації;

[1] Гук О. В., Бояринова К. О. Управління економічним ризиком підприємства. *Вісник Донецького національного університету. Економіка і право*. 2011. Спецвипуск, Т. 1. С. 307.

– *компенсуючі* (покривають втрати від можливих та наявних ризиків) — в цю групу входять страхування та самострахування або створення резервів.

Таким чином, усі розглянуті засоби регулювання рівня ризику зорієнтовані передусім на його зниження до гранично допустимої величини. У динамічних умовах господарювання успіх діяльності та подальшого розвитку підприємства безпосередньо залежить саме від правильного вибору менеджером того чи іншого способу боротьби із можливими та наявними ризиками і кризовими ситуаціями, що дестабілізують його діяльність.

Аналізування та оцінювання розроблених науковцями способів і напрямів нейтралізації ризиків дозволили систематизувати та більш детально розглянути основні шляхи нейтралізації, оптимізації та мінімізації ризиків на підприємстві, а також визначити їх переваги та недоліки, що можуть стати основою для прийняття рішень керівництвом щодо вибору того чи іншого способу нейтралізації ризиків в залежності від рівня ризику та наведених в табл. 3.9 основних характеристик кожного з наведених способів.

Таблиця 3.9

Основні шляхи нейтралізації, оптимізації та мінімізації ризиків

Спосіб (метод) та його зміст	Переваги	Недоліки
Уникнення ризику — ухилення від певного заходу, обтяженого надмірним ризиком	– найпростіший і радикальний спосіб уникнення ризику; – нейтралізує можливі втрати від заходу з високим рівнем ризику від якого ухиляються	– нерідко відмова від ризику — відмова від прибутку; – ухилення від одних ризиків може призвести до виникнення більших; – деяких ризиків уникнути неможливо, а лише частково їх зменшити.
Запобігання втратам (попередження ризику) — проведення заходів, що дають змогу звести до мінімуму ймовірність частини втрат	– доречний за високої ймовірності реалізації ризику та невеликих втрат; – розробка програми превентивних заходів з урахуванням змін.	– вартість превентивних заходів може бути вищою за настання можливих ризиків та може окупитись лише через тривалий період часу.
Мінімізація втрат — вжиття заходів для зниження ймовірності настання несприятливого випадку чи величин збитку	– мінімізація ризику; – ймовірність уникнення ризику	– неможливість уникнення всіх ризиків.

Прийняття ризику на себе (збереження ризику) — прийняття неминучих або потенційно прибуткових ризиків	– доцільний за умови невисокої частоти настання збитків та незначних потенційних втратах	– покриття можливих втрат за власні кошти або самострахування; – у разі великих втрат – ускладнення або зовсім припинення діяльності
Передача ризику (трансфер) — ухилення від участі у ризикованому заході (але не від самого заходу) за рахунок залучення іншої сторони шляхом укладання контракту	– трансфер може бути вигідних для обох сторін (договори факторингу, поручительства, біржові угоди, передача ризику постачальникам сировини)	– трансфер не завжди є безпечним і ефективним способом мінімізації ризику (трансфері може не мати достатніх засобів для покриття втрат трансферу)
Страхування фінансових ризиків — передача певних ризиків страховій компанії	– доцільний при високій ймовірності настання ризику; – виплата компенсації при настанні страхового ризику	– втрата частини доходів вкладених у страхування у разі ненастання ризику; – тривалі терміни урегулювання збитків
Об'єднання ризику — залучення до вирішення спільних проблем у ролі партнерів інших підприємств	– зменшення рівня власного ризику за рахунок партнерів	– відмова партнерів у взятті ризиків на себе. – недобросовісність партнерів щодо виконання своїх зобов'язань у разі настання ризику
Створення запасів та резервів (самострахування) — резервування частини фінансових ресурсів, для подолання негативних фінансових наслідків	– покриття непередбачених витрат за рахунок накопичених коштів («подушки безпеки»); – швидка ліквідація наслідків непередбачених ризиків за рахунок резервів	– важко оцінити потенційні наслідки ризику, відповідно визначити необхідний обсяг резервів; – призводить до «заморожування» використання значної суми фінансових ресурсів
Диверсифікація — уникнення частини ризику за рахунок розподілу капіталу між різноманітними видами діяльності	– дозволяє знижувати окремі види ризиків (кредитний, депозитний, інвестиційний, валютний); – ймовірність одночасного настання всіх чи кількох несприятливих подій значно менша, ніж кожної окремо	– різні варіанти диверсифікації неоднаково впливають на ступінь ризику і в деяких випадках можуть його навіть збільшити; – деякі ризики не піддаються диверсифікації (криза, зміна банківського відсотка, політичний ризик, інфляція тощо).

		– має обмежений характер дії — вплив на ризики
Лімітування — встановлення та коригування граничних величин часу, коштів та ін.	– встановлення граничних обсягів інвестицій, партій закупівельних товарів, наданих кредитів тощо; – не потребує великих затрат	– обмежує деякі ризики, однак не гарантує уникнення інших; – встановлення ліміту для одних ризиків може призвести до інших
Хеджування — передбачає страхування ціни від ризику її зміни	– дозволяє мінімізувати ступінь ризику, що пов'язаний з тією або іншою фінансовою операцією шляхом оформлення зустрічних вимог та зобов'язань (укладання термінових контрактів і угод)	– обмежує не лише збитки, але й прибутки, зумовлені зміною цін товарів, валют
Здобування додаткової інформації — передбачає уточнення неповної інформації або розгляд цілком нової	– дає змогу знизити ризик та можливі збитки; – правильне встановлення цілей дає змогу більш-менш точно визначити потребу в додатковій інформації	– обмежена в часі (повинна бути не лише достовірною, а й актуальною і вчасною); – потребує певних витрат (матеріальних, людських, часу), які можуть не дати бажаного результату або перевищити втрати від ризику

Таким чином, виходячи з характеристик способів боротьби з ризиками, наведених в табл. 3.9, можна дійти висновку, що не всі ризики з їх допомогою можливо нейтралізувати, деякі з них можна лише оптимізувати (пристосуватись до ризику так, щоб отримати максимальну вигоду — прийняття ризику) або й взагалі лише мінімізувати (зменшити втрати від ризику, так би мовити, «пом'якшити» наслідки — мінімізація втрат, самострахування). Завдання менеджера полягає у виборі найбільш оптимального та прийнятного способу (методу) управління ризиком, який залежить від багатьох чинників: ймовірності настання ризику; величини та ступеня ризику; рівня втрат та можливих наслідків; наявних можливостей подолання та запобігання ризику.

Крім того, дуже важливо при виборі стратегії і тактики управління ризиком, менеджеру дотримуватись таких основних правил: недоцільно

ризикувати більшим заради меншого (вибір на таку користь є цілком ірраціональним); недоцільно ризикувати більшим, ніж це дозволяють власні засоби (у такий спосіб стрімко зростає ймовірність неплатоспроможності та як наслідок — банкрутства підприємства); необхідно заздалегідь піклуватися (здійснювати прогноз) відносно можливих (імовірних) наслідків ризику (планування, прогнозування, моніторинг та контроль є невід'ємними складовими ефективного управління).

При прийнятті остаточних рішень про використання того чи іншого методу оптимізації управлінських рішень необхідно враховувати також наступні фактори внутрішнього та зовнішнього середовищ підприємства: схильність до ризику менеджерів, які приймають рішення; бюджет виконання стратегії ризик-менеджменту; взаємозалежність окремих ризиків; кон'юнктуру пов'язаних ринків; характер корпоративних відносин у галузі; рівень взаємодії з контрагентами та іншими групами впливу зовнішнього середовища тощо[1].

Підсумовуючи, варто відзначити, що управління ризиками має здійснюватись на всіх стадіях життєвого циклу діяльності підприємства у тісній взаємодії ризик-менеджера з усіма учасниками підрозділу. Управляти ризиками необхідно безперервно, постійно відслідковуючи їх динаміку. При цьому слід пам'ятати, що найважливішим аспектом ефективного ризик-менеджменту є повна відкритість та доступність інформації для всіх членів проектної команди.

Систематизовані у роботі[2] шляхи нейтралізації, оптимізації та мінімізації ризиків можуть стати основою для прийняття рішення менеджером у виборі найбільш оптимального способу управління ризиками на підприємстві завдяки їх деталізації крізь призму переваг та недоліків кожного з них. На основі проведеного дослідження констатовано, що єдиного та універсального способу управління ризиками не існує. Однак, варіативність наведених способів (методів) ризик-менеджменту передбачає можливість вибору найбільш придатного як для конкретної ситуації чи ризику, так і їх комбінування з метою попередження та уникнення ризиків та кризових явищ у діяльності підприємства загалом. Пропонувалося здійснення аналізу та оцінки групи найбільш вагомих фінансових коефіцієнтів та показників, прогнозування банкрутства в межах критичних значень дискримінантних моделей, визначення рейтингу та місця підприємств в галузі на базі методик рейтингового оцінювання; оцінки темпів зростання визначених показників діяльності підприємства відповідно до запропонованої концепції узгодженості критеріїв оцінки.

---

[1] Гук О. В., Бояринова К. О. Вказана праця. С. 309.

[2] Троц І. В. Система попередження та економічні напрями запобігання банкрутству підприємств : дис.. ... канд.. екон. наук, 08.00.04 – економіка і управління підприємствами. Хмельницький. Хмельницький національний університет. 2016. 240 с.

Важливо відмітити, що різниця ідентифікації рівнів ймовірності банкрутства підприємств за існуючими та нашим підходом полягає у тому, що ідея розробки запропонованої нами концепції базувалася на «золотому правилі економіки». Сутність останнього зводиться до відповідності конкретному співвідношенню темпів зростання ключових показників діяльності ($ТЗ_{чп} > ТЗ_{вк} > > ТЗ_{вр} > ТЗ_{а} > ТЗ_{зк}$) для досягнення балансової рівноваги та ефективного економічного зростання (шляхом дотримання «золотого» співвідношення). Концепція узгодженості темпів зростання показників передбачає завчасне попередження та запобігання банкрутству підприємства шляхом виявлення назріваючих кризових явищ на базі оцінки різких відхилень від «золотого» співвідношення, які і є свідченням появи та наростання фінансової кризи в діяльності підприємства і в разі недотримання нерівності являються підтвердженням високого рівня загрози банкрутства. Крім того, за даною концепцією передбачається використання динаміки відносних критеріїв оцінки (темпів зростання) для визначення тенденцій розвитку підприємства на майбутнє.[1]

Таблиця 3.10

Ознаки високого рівня ймовірності банкрутства

Характеристики рівня	**Фактори-провокатори (ознаки) кризи**
– високий рівень кредиторської заборгованості; – низький рівень рентабельності; – криза неплатежів; – критичний рівень зношеності основних виробничих засобів; – надмірна частка позикового капіталу та висока залежність від кредитних ресурсів	– спад виробництва; – втрата ринків збуту продукції; – збільшення витрат; – зниження показників рентабельності; – дефіцит у фінансуванні; – збільшення кредиторської заборгованості; – надлишковий борг; – незадовільний стан матеріально-технічної бази; – високий рівень кредиторської заборгованості; – низький рівень рентабельності; – криза неплатежів; – критичний рівень зношеності основних виробничих засобів; – висока частка запозиченого капіталу та залежність від кредитних коштів

[1] Троц І. В. Напрями та шляхи подолання банкрутства машинобудівних підприємств Хмельниччини відповідно до їх кризового рівня. *Економіка. Менеджмент. Бізнес* : зб. наукових праць. 2014. № 4 (12). С. 86.

Характерними ознаками високого рівня ймовірності банкрутства підприємств стали: загальний спад виробництва, втрата ринків збуту, застаріла матеріально-технічна база з високим рівнем зносу та як наслідок — технологічне відставання, дефіцит фінансування та криза неплатежів, збільшення кредиторської заборгованості та позикових коштів, відтік кваліфікованих спеціалістів через заборгованість по заробітній платі. Крім того, варто відзначити також вплив факторів зовнішнього середовища на діяльність машинобудівних підприємств, зокрема: недостатня фінансова підтримка галузі з боку уряду, а саме недосконала податкова політика, недостатній захист власного виробника в даному напрямку виробництва; залежність підприємств від закордонних постачальників комплектуючих засобів; низький рівень заробітної плати порівняно з конкурентами; складність отримання кредитних коштів; загальна фінансова та економічна криза; важке економічне становище в Україні в цілому та підприємств, зокрема, призводить до збільшення періоду обороту оборотних засобів підприємств, що викликає їх відплив.

Таблиця 3.11

Ознаки середнього рівня ймовірності банкрутства

Характеристики рівня	**Фактори-провокатори (ознаки) кризи**
– високий рівень дебіторської заборгованості; – скорочення обсягів продажу; – недостатність обігових коштів; – відсутність ресурсозберігаючих технологій; – високий рівень матеріаломісткості та енергомісткості продукції; – низький рівень платоспроможного попиту	– зростання дебіторської і кредиторської заборгованості; – значна питома вага непродуктивних витрат; – недостатній рівень освоєння нових видів продукції; – зниження конкурентоспроможності

Характерними ознаками середнього рівня ймовірності банкрутства підприємств є наступні: зростання дебіторської та кредиторської заборгованості, зростання непродуктивних витрат, низький рівень конкурентоспроможності за рахунок недостатнього рівня освоєння нових видів продукції та енерго- і матеріаломісткого виробництва за відсутності ресурсозберігаючих технологій. Що стосується показників узгодженості, то темпи зростання відповідають співвідношенню в двох різних частинах показників, а саме: перевищенню темпів зростання чистого прибутку над темпами зростання власного капіталу та вищими темпами зростання виручки від реалізації від темпів зростання активів (ТЗ ЧП > ТЗ ВК < ТЗ ВР > ТЗ А < ТЗ ЗК).

Таблиця 3.12

Ознаки низького рівня ймовірності банкрутства

Характеристики рівня	Фактори-провокатори (ознаки) кризи
– зниження інноваційної активності; – скорочення обсягів виробництва наукоємної і високотехнологічної продукції; – недостатня адаптація організації підприємств до сучасних ринкових умов; – відсутність державної підтримки; – зменшення інвестиційної привабливості – недостатній рівень внутрішніх та зовнішніх інвестицій	– економічна та політична нестабільність; – недосконаліть господарського та податкового законодавства; – посилення міжнародної конкуренції; – зростання залежності діяльності від зовнішнього ринку

Характерними ознаками низького рівня ймовірності банкрутства є, як правило, переважно загрози зовнішнього середовища: залежність від зовнішніх ринків, недостатня підтримка галузі, зниження рівня інвестиційної привабливості та міжнародна конкуренція. Доступність інформації з основних форм фінансової звітності та невелика складність обрахунків дозволить відслідковувати інтенсивність динаміки показників для оцінки його поточного та майбутнього фінансового стану.

Оздоровлення фінансового становища підприємства як складова частина управління кризовими станами і банкрутством припускає цільовий вибір найбільш ефективних засобів, необхідних для конкретного випадку і конкретного підприємства. Індивідуальність вибору цих засобів не означає, що немає деяких загальних, характерних для всіх підприємств, що знаходяться в подібній ситуації.

Вивчення досвіду подолання кризових ситуацій багатьох підприємств дозволяє сформулювати деякі загальні, обов'язкові для кожного підприємства процедури, за характером яких можна виділити найбільш поширені, що дозволяють подолати кризову ситуацію.

Таблиця 3.12

Напрями та шляхи запобігання банкрутству підприємств

Напрями та шляхи запобігання банкрутству підприємств			
Рівень ймовірності банкрутства	**Низький**	**Середній**	**Високий**
Напрями фінансової стабілізації	Зміна фінансової стратегії та прискорення економічного зростання	Відновлення фінансової стійкості з метою попередження кризи	Усунення неплатоспроможності та подолання кризи
Засоби управління ризиками	ПРЕВЕНТИВНІ:	ОБМЕЖУЧІ:	КОМПЕНСУЮЧІ:
	– ухилення або уникнення ризи-	– диверсифікація;	– страхування фінансових ризиків;

	ку; – попередження або запобігання ризику; — мінімізація втрат; — передавання контролю над ризиком (трансфер)	– лімітування; – хеджування; — здобування додаткової інформаці	— самострахування (створення запасів та резервів) – прийняття на себе ризику (прибуткові ризики)
Шляхи уникнення банкрутства	ПОПЕРЕДЖЕННЯ:	ЗАПОБІГАННЯ:	ПОДОЛАННЯ:
	– моніторинг; – діагностика; – система раннього виявлення та реагування; – дискримінантний аналіз, експертна оцінка, SWOT-аналіз; – прогнозування; – стратегічне планування	– економічна безпека; – контролінг – антикризове управління; – ризик-менеджмент (управління ризиками); – реінжиніринг	– санація (фінансове оздоровлення); – реорганізація; – реструктуризація; – ліквідація
Заходи фінансового оздоровлення	СТРАТЕГІЧНІ:	ТАКТИЧНІ:	ОПЕРАТИВНІ:
	– аналіз поточної фінансової ситуації; – збалансування грошових потоків; – прискорення та підтримка економічного зростання	– максимально повне використання всіх внутрішніх і зовнішніх механізмів забезпечення фінансової стабілізації; – досягнення фінансової рівноваги на довготривалу перспективу	– зменшення зобов'язань; — скорочення витрат; – збільшення грошових потоків; – пошук ефективних форм санації

Зауважимо, що запропоновані напрями та шляхи запобігання банкрутству можуть використовуватися в діяльності підприємства в залежності від рівня загрози банкрутства[1].

На основі визначення тенденцій показників фінансового стану підприємства можна запропонувати основні напрями та шляхи запобігання його банкрутству відповідно до дій, які передбачають:

[1] Троц І. В. Напрями та шляхи подолання банкрутства машинобудівних підприємств Хмельниччини відповідно до їх кризового рівня. С. 86.

– визначення напрямів фінансової стабілізації, залежно від рівня ймовірності банкрутства;

– визначення відповідних засобів управління ризиками:

а) превентивних, які попереджують настання можливих ризиків для низького рівня ймовірності банкрутства;

б) обмежуючих, які обмежують рівень та ступінь підвищення ризику для середнього рівня ймовірності банкрутства;

в) компенсуючих (покривають втрати від можливих та наявних ризиків) для високого рівня ризику;

– визначення шляхів уникнення банкрутства, які включають три базові блоки:

а) попередження (для попереднього та завчасного виявлення загроз в діяльності підприємства);

б) запобігання (для недопущення кризових явищ в діяльності підприємств шляхом їх попереднього виявлення та оцінки);

в) подолання (застосування всіх контрзаходів щодо подолання кризових явищ, з метою недопущення банкрутства підприємства);

– застосування стратегічних, тактичних і оперативних заходів фінансового оздоровлення відповідно до рівня ймовірності банкрутства.

3.9 Заходи запобігання фіктивному банкрутству на основі закордонного досвіду

Для вибору моделі побудови системи запобігання фіктивному банкрутству в Україні при аналізі світової практики слід виявити:

– типові корисливі цілі, з якими використовуються способи фіктивного банкрутства;

– принципи побудови системи виявлення і запобігання фіктивному банкрутству;

– використання механізму відповідальності за навмисні корисливі дії.

Останнім часом, насамперед внаслідок глобальної фінансової кризи, у світі спостерігається збільшення випадків використання фіктивного банкрутства. За його допомогою окремі підприємці роблять спроби ухилитися від виконання своїх зобов'язань перед кредиторами. У світовій практиці фіктивне банкрутство в основному не регулюється законодавством про банкрутство. Це відноситься до компетенції кримінального права.

Кримінальне право розрізняє окремі злочинні дії, які можуть нанести шкоду інтересам кредиторів (приховування майна, документації тощо), та навмисне злочинне застосування боржником способів

фіктивного банкрутства (з метою ухилення від виконання зобов'язань перед кредиторами). Злочинні дії можуть мати місце як до, так і після початку процедури банкрутства. Система покарання за злочинні дії в цій сфері включає як адміністративну (звільнення з посади, заборона на певні види діяльності тощо), так і кримінальну відповідальність (штрафи та позбавлення волі).

В залежності від ступеня ризику цього негативного явища для економіки країни, будується система виявлення ознак фіктивного банкрутства і система кримінальної відповідальності суб'єктів підприємництва за його застосування у корисливих цілях. В той же час, світовий досвід надає переконливі приклади того, що на практиці досить складно ідентифікувати формальні ознаки фіктивного банкрутства саме як навмисні дії. Особливо у країнах з перехідною економікою, де важко розрізнити дії, які носять злочинний характер, зі схожими діяннями, котрі виглядають як негативні наслідки непрофесійності керівників або спровоковані станом нерозвинутого ринку чи високим рівнем його монополізації.

Більш продуктивна практика запобігання фіктивному та навмисному банкрутству в розвинутих країнах базується на тих факторах, котрі створюють несприятливе для такого роду дій середовище. В цьому задіяні всі механізми: правові, економічні, організаційні, традиції ведення бізнесу, ставлення суспільства тощо. Система запобігання і виявлення ознак фіктивного банкрутства, як правило, включає численні структурні ланки, серед яких:

– спеціальні процедури досудового спостереження;

– процесуальні важелі: чітка регламентація процедур, неухильне дотримання права на оскарження, незворотність покарання тощо;

– спеціалізований державний контроль;

– публічність та прозорість проведення процедур і прийняття рішень.[1]

У 1983 р. французьке законодавство про банкрутство зазнало суттєвих змін. Традиційне положення Кримінального кодексу щодо банкрутства було доповнено новою нормою про організацію фіктивної неплатоспроможності. Встановлено покарання за злочинні дії з боку боржника, здійснені з метою «ухилення від виконання стягнення грошового або майнового характеру, накладене судом у кримінальних справах або у порядку цивільного судочинства у справах про

[1] Державна політика і законодавство з регулювання сфери неплатоспроможності: аналіз практики. Рекомендації по удосконаленню. Київ : Центр комерційного права. 2010. С. 61–83. URL: www.commerciallaw.com.ua (дата звернення 01.11.2020 р.).

делікти, квазіделікти та аліменти».[1] Навмисними діями визнаються такі способи вчинення злочину:

– приховування активів;

– шахрайство;

– збільшення пасивів;

– підробка документів бухгалтерської звітності, їх приховування;

– нездійснення фінансового обліку.

Законодавство Франції у випадку порушення справи в суді про фіктивне банкрутство не передбачає необхідності доведення у цивільному судочинстві неспроможності боржника. У Кримінальному кодексі Франції встановлюється відповідальність за організацію фіктивної неплатоспроможності — 3 роки ув'язнення або великий грошовий штраф.[2]

У Сполучених Штатах Америки заходи з кримінально-правового регулювання банкрутства містяться у Зразковому Кримінальному кодексі США (Model Penal Code). Кодекс визнає навмисне банкрутство злочином і передбачає різні види кримінальної відповідальності. До злочинних дій щодо банкрутства віднесені такі:

– знищення, приховування, вилучення, обтяження зобов'язаннями або передача майна, відносно якого є заставний інтерес;

– виявлена фальсифікація документів або записів;

– перекручування відомостей про майно, яке боржник повинен надати;

– відмова повідомити уповноважену особу про майно, яке боржник повинен надати.[3]

За всі злочини, пов'язані з банкрутством, Кодекс передбачає відносно м'яке покарання — до 1 року тюремного ув'язнення. Лише окремі штати встановили більш суворе покарання.

Система вирішення проблем неплатоспроможності у США однозначно характеризується експертами як «рятувальне коло» для підприємств. Тому боржники надають перевагу добровільному вступу до офіційної процедури відновлення спроможності. Причому ретельне дотримання сумлінної поведінки стає однією із умов одержання переваг у встановленні умов оздоровлення підприємства-боржника. За даними судової статистики, серед всіх справ про банкрутство завершуються реорганізацією підприємства — 80-85%; лік-

---

[1] URL: http://www.duma.gov.ru/sobstven/analysis/bankruptcy/130404france.htm (дата звернення 01.11.2020 р.)

[2] Державна політика і законодавство з регулювання сфери неплатоспроможності: аналіз практики. Рекомендації по удосконаленню. ... С. 61–83.

[3] URL: http://www.e-vid.ru/index-m–192-p–63-article–3057-print–1.html (дата звернення 01.11.2020 р.).

відацією — 15-20%; і тільки 1,1% винних у навмисному банкрутстві притягуються до відповідальності. Причини притягнення до відповідальності розподіляються таким чином:

– за недбалість — 2%,

– за зловживання — 1,5%,

– за нещасні випадки — 0,9%,

– за професійну некомпетентність — 93,1%,

– інші — 2,5%.[1]

Кримінальне законодавство Німеччини встановлює досить жорстке покарання за банкрутство, яке викликано необережними або злочинними діями. Кримінальне законодавство виділяє три види банкрутства, які підлягають покаранню: просте, злісне та особливо важкий випадок банкрутства. Просте банкрутство має місце, якщо особа з власної необережності не знає про наступ або явне насування неплатоспроможності підприємства, а також спричиняє його своїми легковажними діями. Винний карається або позбавленням свободи на строк до 2 років, або штрафом.

Банкрутство кваліфікується як злісне, якщо особа в умовах надмірної обтяженості підприємства боргами або при загрозі та настанні неспроможності позбувається, ховає або робить непридатними складові частині майна, які у випадку розпродажу підлягають відчуженню на користь кредиторів, або укладає ризиковані, спекулятивні чи явно збиткові угоди з товарами, цінними паперами, розтрачує майно в азартних іграх з непомірно великими ставками, відпускає у кредит товари або цінні папери на невигідних для підприємства умовах. Так само кваліфікується приховування прав інших осіб або визнання їх прав свідомо вигаданими, неправильне ведення торгових книг, їхнє приховування, знищення або пошкодження, а також складання фіктивних балансових звітів. За вказані дії передбачається покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 5 років і штраф.

Особливо важкий випадок банкрутства — це корисливі дії винного в своїх інтересах, які призвели до створення для багатьох осіб загрози розорення, втрата довірених йому цінностей. За даний злочин передбачається позбавлення волі на строк до 10 років.

Закон про банкрутство встановлює, що якщо боржник усвідомлює свою нездатність розрахуватися за боргами, то він повинен протягом 3-х тижнів повідомити про це суд. Якщо така заява в суд не була подана, то до боржника може бути застосоване кримінальне переслідування.

Об'єктивними передумовами кримінального переслідування є:

– припинення платежів;

---

[1] Там само.

– відкриття конкурсного провадження;

– подання клопотання про відкриття конкурсного провадження.[1]

В англійському праві банкрутство юридичної особи позначається терміном «неспроможність». Законодавство встановлює відповідальність за навмисні дії директорів і службовців компаній до і після початку провадження у справі про неспроможність. Великі зловживання караються тюремним ув'язненням терміном до 7 років позбавлення волі. Менш значимі порушення — різного розміру штрафами.

До незначних порушень відносяться замовчування у діловому листуванні інформації про введення зовнішнього управління компанією, відсутність реєстрації актів і фактів, що мають значення для управління компанією і конкурсного провадження, неправдиві заяви, невиконання вимог щодо звітів, які ведуться у конкурсному провадженні, порушення обмеженої правоздатності тощо.

На відміну від Німеччини, англійське право не використовує поняття «кризи» для визначення банкрутства. Для розуміння, чи зловживання у сфері банкрутства підлягає покаранню, застосовуються цивільно-процесуальні акти: рішення суду про ліквідацію компанії, прийняття рішення про добровільну ліквідацію.

Покарання до 7 років передбачено для осіб, які виконували управлінські функції протягом 12 місяців до дати прийняття рішення про ліквідацію компанії, у випадку, якщо особа приховала частину майна компанії або борг, нечесним шляхом віднадила частину майна компанії, фальсифікувала будь-яку книгу звітів або документ щодо справ або майна компанії, надала у заставу частину майна компанії, яке придбане у кредит.[2]

Фіктивне банкрутство, за висновками експертів, набуло досить широкого розповсюдження серед російських суб'єктів підприємництва.[3] Навмисна (фіктивна) неплатоспроможність надає можливість підприємству-боржнику розпочати процедуру банкрутства, в результаті чого він має можливість суттєво скоротити обсяги відшкодування боргів.

Доведення до банкрутства використовується також для захоплення контролю над іншим підприємством. Норма, яка визначає стан неспроможності, дозволяє порівняно легко за рахунок маніпулювання з майном (виведення активів зі складу комплексу підприємства

---

[1] Державна політика і законодавство з регулювання сфери неплатоспроможності: аналіз практики. Рекомендації по удосконаленню. ... С. 61–83.

[2] Там само.

[3] URL: http://nalog.yuga.ru/obyazannosti/bankrot/krasnodar-bankrot/?id=3008&print=1 (дата звернення 01.11.2020 р.)

до лояльної фірми) і штучного збільшення заборгованості досягти зовнішніх ознак неспроможності.

Законодавство про неплатоспроможність (банкрутство) передбачає, що перевірка наявності ознак фіктивного та навмисного банкрутства здійснюється:

– в обов'язковому порядку арбітражними керуючими відносно всіх підприємств, за якими розпочато судове провадження процесу банкрутства;

– у вигляді експертизи, призначеної судом за клопотанням суб'єктів процесу банкрутства.

За законодавством, ця функція визнана в якості невід'ємної частини професійної діяльності арбітражного керуючого. Об'єктивно при такій організації процесу виникає можливість тотальної перевірки наявності ознак фіктивного або навмисного банкрутства щодо всіх підприємств, за якими розпочата офіційна процедура банкрутства.

Перевірка наявності ознак фіктивного або навмисного банкрутства здійснюється згідно Правил, затверджених Федеральним урядом.[1] Призначення Правил — це створення, свого роду, автоматичного алгоритму, за допомогою якого зроблена спроба нейтралізувати особистий фактор арбітражного керуючого і тим самим збільшити об'єктивність висновків.

Проте, навіть за такого способу тотального контролю система незворотного покарання суб'єктів підприємництва в Росії до сих пір не створена. Вони продовжують використовувати банкрутство у злочинних цілях. Обвинувальні вироки мають одиничний характер. Серед усіх порушених кримінальних справ лише 5% завершуються винесенням обвинувального вироку[2]. Експерти бачать причини в тому, що:

– по-перше, досить складно формальні ознаки трансформувати у правовий статус злочину, оскільки важко довести причинно-наслідковий зв'язок між конкретними діями (бездіяльністю) та їх наслідками;

– по-друге, не забезпечена процесуальна сторона — наявність експертизи, на основі чого суд може приймати рішення. Крім того, відсутні спеціальні підрозділи в Експертно-кримінальному Центрі

[1] Временные Правила проверки арбитражным управляющим наличия признаков фиктивного и преднамеренного банкротства : утв. Постановлением Правительства Российской федерации от 27.12.2004 г. № 855. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_51004/ (дата звернення 01.11.2020 р.).

[2] URL: http://sud-expertiza.ru/expertizi.php?=52&m=2377 (дата звернення 01.11.2020 р.).

МВС і Федеральному центрі судової експертизи Міністерства юстиції, не визнана практика недержавних експертних центрів;

– по-третє, існує потужна протидія: корупція, тиск тіньових інтересів, адміністративний і політичний тиск.

Таким чином, для побудови в Україні ефективної системи виявлення та запобігання фіктивному банкрутству мають значення рекомендації, котрі сформовані під час аналізу світового досвіду:

– вибір механізмів запобігання фіктивному банкрутству повинен базуватися на визначенні типових корисливих цілей, для досягнення яких цей спосіб використовується;

– механізми виявлення фіктивного банкрутства діють як процесуальні «фільтри», які здійснюють тестування на наявність формальних ознак зловживань;

– ступінь кримінальної відповідальності за ці порушення визначається ступенем впливу цих негативних явищ на економіку;

– окремими розрізненими заходами фактично неможливо ефективно протидіяти злочинам окресленої спрямованості, необхідний комплексний підхід, який створить несприятливе середовище для цих злочинів.

Крім того, на основі аналізу досвіду провідних країн світу можна виокремити найкорисніші пропозиції для України. Так, обираючи механізми запобігання фіктивному банкрутству, слід враховувати специфічні для України моменти, такі як:

По-перше, структура корисливих інтересів, котрі реалізуються через фіктивне банкрутство, кардинально відрізняється від практики розвинутих країн. Типовими корисливими інтересами використання фіктивного банкрутства в Україні є:

– захоплення державного майна (тіньова приватизація);

– переділ власності (рейдерство);

– знищення конкурента;

– ухилення від виконання зобов'язань перед кредиторами.

По-друге, наявні потужні стимули для використання фіктивного банкрутства:

– отримання збільшених доходів (більш дешевий спосіб одержання прав власності на активи, поширення ринкової ніші тощо);

– компенсація неможливості досягнення цілей легальними способами: недоступність державних активів через параліч приватизації; відсутність вільного обігу акцій на фондових біржах, де здійснюється перерозподіл прав власності, найбільше у світі податкове навантаження на бізнес тощо.

По-третє, ці способи мають бути доступними. В країні відсутня стала система виявлення ознак банкрутства, моніторингу процесу

неплатоспроможності, а система кримінальної відповідальності фактично не діє. Все це на тлі лояльного ставлення суспільства до цих видів злочинних дій.

По-четверте, існують інструменти для реалізації фіктивного банкрутства — це поширені тіньова економіка і масова корупція.

Перелік цих особливостей переконливо демонструє збільшену потребу України у створенні середовища, яке зробить, з одного боку, непотрібним використання фіктивного банкрутства в якості масового способу ведення бізнесу, з іншого боку, зробить застосування цього способу для цілей ведення бізнесу небезпечним для його учасників.

До основних заходів запобігання фіктивному банкрутству можна віднести:

1. Правові норми повинні сформувати процедуру банкрутства, для якої характерними стануть:

– максимальна чіткість вимог;

– однозначність критеріїв, які застосовуються;

– певний автоматизм у прийнятті рішень.

Корупційне поле при прийнятті рішень про банкрутство може бути помітно звужене за рахунок обмеження ситуацій, коли чиновник і суддя мають нагоду приймати те або інше рішення. Свобода вибору при прийнятті рішень (типу розумна доцільність, справедлива ціна тощо), яка є традиційною для розвинутих країн, в умовах України неминуче перетворюється у корупційний канал.

2. Необхідно зробити відповідальність за фіктивне банкрутство і доведення до банкрутства невідворотними. У Кримінальному кодексі України передбачені спеціальні міри покарання за фіктивне банкрутство або доведення до банкрутства (штрафи і позбавлення волі). Однак система відповідальності на практиці до цього часу не діє. Законодавство не надає конкретного переліку навмисних дій, які є підставами для віднесення їх до категорії злочину. Відсутні центри «оголошення тривоги», що ініціюють порушення справ про фіктивне банкрутство у суді.

3. Потребує визначення підхід до створення системи виявлення ознак фіктивного банкрутства:

— способи моніторингу;

— дислокація виконання функцій;

— порядок здійснення перевірки.

На цей час функції виявлення ознак банкрутства здійснює Державний департамент з питань банкрутства, але тільки за запитом суду відносно підприємств, в статутних капіталах яких частка держави перевищує 25%. Їхня частка в загальній кількості підпри-

ємств, відносно яких порушені справи про банкрутство, не досягає навіть 4%.[1]

4. При виборі способів запобігання фіктивному банкрутству слід виходити із конкретного складу корисливих інтересів:

а) для нейтралізації спроб тіньової приватизації через фіктивне банкрутство слід використати можливості у двох напрямах:

– під час здійснення процесу банкрутства — повністю виключити можливість відшкодування боргів майном, використання неконкурентних способів передачі майна, цілісних майнових комплексів, а також корпоративних прав;

— під час управління об'єктами державної власності — настання стану неплатоспроможності підприємств державної власності має автоматично призводити до їх досудового оздоровлення, а при недоцільності цього — до передачі у приватизацію.

б) для нейтралізації використання фіктивного банкрутства з метою рейдерського захоплення підприємств робота повинна бути зосереджена на удосконаленні корпоративного права і судових процедур розгляду таких справ (наприклад, визначення місця розгляду подібних справ);

в) необхідно віднаходити способи реагування на новий для України вид злочину, пов'язаного з використанням штучної неплатоспроможності та фіктивного банкрутства для ухилення від зобов'язань перед кредиторами, в тому числі перед кредитором-державою. В цьому випадку багаторічний світовий досвід піде на користь, оскільки в різних країнах накопичена багата практика ефективної протидії таким видам економічних злочинів.

5. Як свідчить світовий досвід, ефективність протидії подібного роду економічним злочинам здебільшого залежить від існування позитивних стимулів сумлінної поведінки суб'єктів підприємництва. Розвинуті країни вже декілька десятиліть розвивають механізми саморегуляції розвитку бізнесу у придатних для суспільства формах. В останні роки найбільше розповсюдження в світі одержала політика соціально відповідального бізнесу. Однак, в Україні цей рух підтримується лише окремими компаніями-ініціаторами, а держава поки що займає відсторонену позицію.

6. Необхідно посилити публічний контроль за рахунок збільшення прозорості і гласності процедур банкрутства, враховуючи межі вимог конфіденційності. Крім того зазначимо, що в розвинутих країнах недержавні ініціативи створюють помітний тиск в якості додаткового контролю.

---

[1] Державна політика і законодавство з регулювання сфери неплатоспроможності: аналіз практики. Рекомендації по удосконаленню. ... С. 61–83.

Розділ 4

РОЛЬ СУДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У ВИЯВЛЕННІ ТА ЗАПОБІГАННІ БАНКРУТСТВУ ПІДПРИЄМСТВ

4.1 Судова економічна експертиза у справах, пов'язаних з банкрутством підприємств

Сьогодні надзвичайно затребувані фундаментальні та прикладні дослідження стабільності діяльності підприємств, з урахуванням динамічної природи економічних криз й циклів, а також суперечливого та варіативного розвитку національної економіки України. Слід зазначити, що сучасні світові політичні та економічні реалії істотно впливають на стійкість розвитку вітчизняного бізнесу, що генерує загрози та ризики для стабільного функціонування підприємства. До того ж останнім часом в українській економіці існує значна кількість кризових підприємств, фінансовий стан яких характеризується відносно високою ймовірністю банкрутства. І це також привертає увагу до змісту інституту фінансової неспроможності, який слід розглядати як сукупність соціально-економічних відносин, що виникають у зв'язку з неплатоспроможністю боржника та подальшим врегулюванням заборгованості.

Все частіше предметом судового розгляду стають дії, спрямовані на отримання незаконних доходів, нецільове використання залучених за договорами оборотних коштів, безпідставне не проведення розрахунків в тому числі невиплата заробітної плати, неповернення кредиту, фіктивного банкрутства і т.д. Внаслідок цього, особливої актуальності набувають економічні дослідження, засновані на застосуванні різних прийомів фінансово-економічного аналізу, проведеного в процесі судової економічної експертизи документів про економічну діяльність підприємств й організацій.

Судова експертиза призначається коли необхідно використати спеціальні знання та зібрати фактичну доказову базу, що входить до предмета доказування. Результати експертних досліджень подаються у письмових висновках. Підставою для проведення судової економічної експертизи є подання органом (особою), який (яка) її призначив(ла) (залучив(ла) експерта), матеріалів, оформлених згідно з вимогами процесуального законодавства та Інструкції про призначен-

ня та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженою наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5, із змінами та доповненнями (Інструкція 53/5)[1].

Вимогами Інструкції 53/5 передбачено, що до експертної установи (експерту) надаються: документ про призначення експертизи (залучення експерта), об'єкти, зразки для порівняльного дослідження та, за клопотанням експерта, — матеріали справи (протоколи оглядів з додатками, протоколи вилучення речових доказів тощо). У документі про призначення експертизи (залучення експерта) зазначаються такі дані: місце й дата винесення постанови чи ухвали; посада, звання та прізвище особи, що призначила експертизу (залучила експерта); назва суду; назва справи та її номер; обставини справи, які мають значення для проведення експертизи; підстави для призначення експертизи; прізвище експерта або назва експертної установи, експертам якої доручається проведення експертизи; питання, які виносяться на вирішення експертові; перелік об'єктів, що підлягають дослідженню (у тому числі порівняльних зразків та інших матеріалів, направлених експертові, або посилання на такі переліки, що містяться в матеріалах справи); інші дані, які мають значення для проведення експертизи. У документі про призначення експертизи (залучення експерта) перераховуються всі об'єкти, які направляються на експертне дослідження, із зазначенням точного найменування, кількості, міри ваги, серії та номера (для грошей НБУ та іноземної валюти), інші відмінні індивідуальні ознаки [2].

Предметом судової фінансово-економічної експертизи є відображення інформації щодо фінансово-економічних показників діяльності підприємств, формування їх статутних фондів, банкрутства та ліквідації підприємств, орендних відносин, цільового використання бюджетних коштів та грошових коштів підприємств за господарськими операціями у справах, що перебувають у провадженні органів досудового слідства чи суду[3].

Основними завданнями експертизи документів про економічну діяльність підприємств й організацій при проведенні економічних досліджень з питань банкрутства є[4]:

---

[1] Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженою наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705–98#Text (дата звернення 01.08.2021).

[2] Там само.

[3] Там само

[4] Там само

– визначення документальної обґрунтованості, аналізу показників фінансового стану (платоспроможності, фінансової стійкості, прибутковості тощо);

– визначення документальної обґрунтованості, аналізу і структури майна та джерел його придбання;

– визначення документальної обґрунтованості, стану та інтенсивності використання оборотних активів та джерел їх формування;

– визначення документальної обґрунтованості та аналізу джерел власних коштів та результатів фінансово-господарської діяльності;

– установлення документальної обґрунтованості та аналізу загальногосподарських і спеціальних фондів;

– визначення документальної обґрунтованості та аналізу реальності розрахунків з дебіторами і кредиторами;

– визначення документальної обґрунтованості та аналізу економічної доцільності отримання і використання кредитів і позик;

– визначення документальної обґрунтованості та аналізу витрат.

Перелік питань, що можуть бути поставлені при проведенні відповідного виду експертизи, наведено в Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки і призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5, зареєстрованих у Міністерстві юстиції України 03 листопада 1998 року за № 705/3145 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26 грудня 2012 року № 1950/5) (далі — Рекомендації). При цьому цей перелік є орієнтовний.

При призначенні експертиз пов'язаних з банкрутством підприємства перед експертами-економістами найчастіше ставляться, є наступні питання:

– Чи мають показники фінансово-економічного стану підприємства ознаки доведення до банкрутства;

– Чи мають показники фінансово-економічного стану підприємства ознаки фіктивного банкрутства;

– Чи мають показники фінансово-економічного стану підприємства ознаки прихованого банкрутства;

– Визначити основні економічні показники (ліквідності, платоспроможності та прибутковості) господарсько-фінансової діяльності підприємства на дату укладання або закінчення терміну дії угоди. Як вказані показники характеризують господарсько-фінансову діяльність підприємства.

Під час проведення економічного дослідження визначаються:

1. Стан фінансово-господарської діяльності підприємства, структура його балансу та документальне підтвердження неплатоспроможності підприємства;

2. Тенденції щодо динаміки основних економічних показників діяльності підприємства за відповідний період;

3. Наявність економічних ознак приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства.

Єдині підходи, які застосовуються під час аналізу фінансово-господарського стану підприємств на предмет виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства, своєчасного виявлення формування незадовільної структури балансу для вжиття заходів щодо запобігання банкрутству підприємств, а також виявлення резервів підвищення ефективності виробництва та відновлення платоспроможності підприємств шляхом їх санації (далі — аналіз) наведено в Методичних рекомендаціях щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства, затверджених наказом Міністерства економіки України від 19 січня 2006 р. № 14 (далі Методичні рекомендації № 14)[1].

Алгоритм послідовних дій при проведенні судово-економічної експертизи з дослідження питань приховування банкрутства, фіктивного банкрутства та доведення до банкрутства, що оснований на наведених вище методичних рекомендаціях, наступний.

На *першому етапі* дослідження:

– вивчаються обставини справи;

– з'ясовується експертне завдання, що поставлено перед експертом. Питання, що ставляться на вирішення мають бути сформульовані чітко, конкретно та в межах компетенції експерта з економічних видів дослідження, не мають містити неточності;

– аналізуються документи, що надані на дослідження та з'ясовується чи містяться вони в повному обсязі для дачі відповіді на поставлені перед експертом питання. Вирішується питання щодо необхідності заявити клопотання щодо надання додаткових матеріалів, необхідних для проведення дослідження.

На *другому етапі* дослідження:

– здійснюється аналіз та дослідження нормативно-правових актів та методик;

[1] Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства, затверджених наказом Міністерства економіки України від 19 січня 2006 р. № 14. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0014665–06#Text (дата звернення 01.08.2021).

– проводиться дослідження наданих об'єктів на відповідність та повноту відомостей, зокрема, що містяться у фінансовій та статистичній звітності;

– співставляються дані взаємопов'язаних документів, зокрема дані фінансової та статистичної звітності з регістрами бухгалтерського обліку, даними головної книги;

– проводяться відповідні арифметичні розрахунки економічних показників.

Для отримання об'єктивних даних щодо динаміки розвитку підприємства, при проведенні досліджень з питань приховування банкрутства, фіктивного банкрутства та доведення до банкрутства за відповідний період необхідно встановити економічні показники підприємства та проаналізувати їх в динаміці за певний проміжок часу (як правило, від 3-ох до 5-ти років).

– проводиться групування та аналітика отриманих розрахункових величин;

– співставляються результати аналітичних даних економічних показників з типовими ознаками фіктивного банкрутства, доведення до банкрутства, прихованого банкрутства;

– узагальнення результатів проведеного дослідження.

На *третьому етапі*:

– надання висновків, що є відповіддю на поставлені питання в межах компетенції експерта з економічних видів дослідження відповідно до результатів проведеного дослідження.

З метою визначення економічних показників підприємства та їх аналізу експертне дослідження проводиться на підставі фінансової звітності, із застосуванням показників статистичної звітності, які складені на підставі відомостей бухгалтерського обліку. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 № 996-XIV, суб'єкти господарської діяльності, незалежно від їх організаційно-правових форм і форм власності, зобов'язані вести бухгалтерський облік та подавати фінансову звітність згідно із законодавством[1].

Бухгалтерський облік — процес виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання та передачі інформації про діяльність підприємства зовнішнім та внутрішнім користувачам для прийняття рішень[2];

---

[1] Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 № 996-XIV. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996–14#Text (дата звернення 01.11.2020).

[2] Там само.

Фінансова звітність — бухгалтерська звітність, що містить інформацію про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства за звітний період[1].

Метою ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності є надання користувачам для прийняття рішень повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства. Бухгалтерський облік є обов'язковим видом обліку, який ведеться підприємством[2].

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» фінансова, податкова, статистична та інші види звітності, що використовують грошовий вимірник, ґрунтуються на даних бухгалтерського обліку[3].

За вимогами ст. 8 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», бухгалтерський облік на підприємстві ведеться безперервно з дня реєстрації підприємства до його ліквідації. Питання організації бухгалтерського обліку на підприємстві належить до компетенції його власника (власників) або уповноваженого органу (посадової особи) відповідно до законодавства та установчих документів[4].

Згідно ст. 9 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»[5]:

- Підставою для бухгалтерського обліку господарських операцій є первинні документи, які фіксують факти здійснення господарських операцій. Первинні документи повинні бути складені під час здійснення господарської операції, а якщо це не можливо — безпосередньо після її закінчення. Для контролю та впорядкування оброблення даних на підставі первинних документів можуть складатись зведені облікові документи.

- Первинні та зведені облікові документи можуть бути складені на паперових або машинних носіях і повинні мати такі обов'язкові реквізити: назву документа (форми); дату і місце складання; назву підприємства, від імені якого складено документ; зміст та обсяг господарської операції, одиницю виміру господарської операції; посади осіб, відповідальних за здійснення господарської операції і правильність її оформлення; особистий підпис або інші дані, що дають змогу

---

[1] Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 № 996-XIV. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996–14#Text (дата звернення 01.11.2020).

[2] Там само.

[3] Там само.

[4] Там само.

[5] Там само.

ідентифікувати особу, яка брала участь у здійсненні господарської операції.

- Інформація, що міститься у прийнятих до обліку первинних документах, систематизується на рахунках бухгалтерського обліку в регістрах аналітичного та синтетичного обліку шляхом подвійного запису їх на взаємопов'язаних рахунках бухгалтерського обліку. Операції в іноземній валюті відображаються також у валюті розрахунків та платежів по кожній іноземній валюті окремо.

- Дані аналітичних рахунків повинні бути тотожні відповідним рахункам синтетичного обліку на перше число кожного місяця.

- Регістри бухгалтерського обліку повинні мати назву, період реєстрації господарських операцій, прізвища і підписи або інші дані, що дають змогу ідентифікувати осіб, які брали участь у їх складанні.

- Господарські операції повинні бути відображені в облікових регістрах у тому звітному періоді, в якому вони були здійснені.

Відповідно до ст. 11 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», на основі даних бухгалтерського обліку підприємства зобов'язані складати фінансову звітність. Фінансову звітність підписують керівник та бухгалтер підприємства. Фінансова звітність підприємства включає: баланс, звіт про фінансові результати, звіт про рух грошових коштів, звіт про власний капітал та примітки до звітів[1].

У відповідності до Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013 № 73, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 28.02.2013 за № 336/22868 (далі — НП(С)БО1), фінансова звітність — бухгалтерська звітність, що містить інформацію про фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства за звітний період[2].

Згідно Розділу І НП(С)БО1:

«активи — ресурси, контрольовані підприємством у результаті минулих подій, використання яких, як очікується, призведе до отримання економічних вигод у майбутньому;

баланс (звіт про фінансовий стан) — звіт про фінансовий стан підприємства, який відображає на певну дату його активи, зо-

---

[1] Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 № 996-XIV. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996–14#Text (дата звернення 01.11.2020).

[2] Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013 № 73, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 28.02.2013 за № 336/22868. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336–13#Text (дата звернення 01.11.2020).

бов'язання і власний капітал; фінансова звітність складається з: балансу (звіту про фінансовий стан) (далі — баланс), звіту про фінансові результати (звіту про сукупний дохід) (далі — звіт про фінансові результати), звіту про рух грошових коштів, звіту про власний капітал і приміток до фінансової звітності.

власний капітал — частина в активах підприємства, що залишається після вирахування його зобов'язань;

зобов'язання — заборгованість підприємства, яка виникла внаслідок минулих подій і погашення якої в майбутньому, як очікується, призведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють у собі економічні вигоди».[1]

Згідно п. 1 Розділу II НП(С)БО1:

«Баланс підприємства складається на кінець останнього дня звітного періоду.

Проміжна (місячна, квартальна) звітність, яка охоплює певний період, складається наростаючим підсумком з початку звітного року»[2].

Згідно п.п. 7, 8 Розділу II НП(С)БО1:

«У балансі відображаються активи, зобов'язання та власний капітал підприємства. У випадках, передбачених нормативно-правовими актами, складається окремий баланс. Для складання окремого балансу дані первинних документів про господарські операції філій, представництв, відділень та інших відокремлених підрозділів, виділених підприємством на окремий баланс, а також про господарські операції, які відповідно до законодавства підлягають відображенню в окремому балансі, заносяться до окремих (відкритих для цього відокремленого підрозділу або для відображення господарських операцій з певної діяльності підприємства) регістрів бухгалтерського обліку. За даними окремих регістрів бухгалтерського обліку складаються окремий баланс і відповідні форми фінансової звітності щодо зазначених господарських операцій. Показники окремого балансу і відповідних форм фінансової звітності включаються до балансу і відповідних форм фінансової звітності підприємства. Особливості складання окремого балансу спільної діяльності визначаються національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку або міжнародними стандартами фінансової звітності. При складанні балансу та відповідних форм фінансової звітності підприємств з урахуванням показників окремого

[1] Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013 № 73, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 28.02.2013 за № 336/22868. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336–13#Text (дата звернення 01.11.2020).

[2] Там само.

балансу та відповідних форм окремої фінансової звітності інформація про внутрішньогосподарські розрахунки (взаємні зобов'язання у рівній сумі) не наводиться.

У звіті про фінансові результати розкривається інформація про доходи, витрати, прибутки і збитки, інший сукупний дохід та сукупний дохід підприємства за звітний період»[1].

Аналіз показників фінансової звітності базується на одержанні відповідних коефіцієнтів і співвідношень, які характеризують різні аспекти діяльності підприємства. Такий аналіз дає можливість користувачам цієї звітності оцінити фінансову стійкість підприємства, його ліквідність й ефективність діяльності, узагальнювати показники й порівнювати результати діяльності підприємства як у динаміці, так і з результатами діяльності інших підприємств. Це дає можливість побачити зміни у фінансовому стані й результатах діяльності підприємства й допомагає користувачам звітності визначити тенденції й структуру можливих змін, що у свою чергу може вказати зацікавленим особам на ризики й можливості, пов'язані з аналізованим підприємством.

При вирішенні судово-економічною експертизою питання чи мають показники фінансово-економічного стану підприємства за визначений період ознаки доведення до банкрутства, фіктивного банкрутства, прихованого банкрутства використовуючи дані фінансової звітності, статистичної звітності, бухгалтерського обліку та інших документів, що надаються на дослідження, проводиться розрахунок показників з поглибленим аналізом фінансово-господарського стану, на підставі яких робляться проміжні висновки в розрізі вертикального, горизонтального та фінансового аналізу.

Відповідно до ст. 218 Кримінального кодексу України, *фіктивне банкрутство* — завідомо неправдива офіційна заява громадянина — засновника або власника суб'єкта господарської діяльності, а також службової особи суб'єкта господарської діяльності, а так само громадянина — суб'єкта підприємницької діяльності про фінансову неспроможність виконання вимог з боку кредиторів і зобов'язань перед бюджетом, якщо такі дії завдали великої матеріальної шкоди кредиторам або державі[2]. Фіктивне банкрутство має відображення у

---

[1] Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013 № 73, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 28.02.2013 за № 336/22868. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336–13#Text (дата звернення 01.11.2020).

[2] Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України* (*ВВР*). 2001. № 25-26. ст. 131.

сфері виконання суб'єктами господарської діяльності своїх фінансових зобов'язань. Офіційною заявою є подання боржником у письмовій формі заяви про порушення справи про банкрутство до господарського суду. У заяві стверджується неправдивий факт про ніби існуючу фінансову неспроможність виконати зобов'язання перед кредиторами чи державою.

Для виявлення фіктивного банкрутства є обов'язковим порушення господарським судом справи про банкрутство та визнання суб'єкта господарської діяльності банкрутом. *Фінансова неспроможність* — це такий фінансовий стан суб'єкта господарської діяльності, який згідно із законодавством про банкрутство визнається підставою для порушення господарським судом справи про банкрутство. Взагалі такий стан характеризується як неспроможність, тобто нездатність суб'єкта підприємництва після настання встановленого строку виконати свої грошові зобов'язання перед іншими особами, територіальною громадою або державою інакше, як через відновлення його платоспроможності[1].

Кредитор — юридична або фізична особа, яка має у встановленому порядку підтверджені документами вимоги, щодо грошових зобов'язань до боржника по виплати заборгованості із заробітної плати працівникам боржника, а також органи державної податкової служби та інші державні органи, які здійснюють контроль за правильністю та своєчасністю справляння податків і зборів (обов'язкових платежів)[2] .

Фіктивне банкрутство може вчинити[2]:

1) громадянин — засновник суб'єкта господарської діяльності;

2) власник суб'єкта господарської діяльності;

3) службова особа суб'єкта господарської діяльності;

4) громадянин — суб'єкт підприємницької діяльності.

Під суб'єктами господарської діяльності (юридичними особами) слід розуміти тільки такі, які згідно із законодавством можуть визнаватися банкрутами. Тому, наприклад, не може бути суб'єктом фіктивного банкрутства службова особа відокремленого структурного підрозділу юридичної особи (філії, представництва, відділення тощо) або казенного підприємства.

---

[1] Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства : наказ Міністерства економіки України від 19 січня 2006 р. № 14. URL https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0014665–06#Text (дата звернення 01.09.2021).

[2] Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від № 2597-VIII (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України* (*ВВР*). 2019. № 19. ст. 74

Фіктивним може бути визнано банкрутство у разі, якщо підприємство боржник (за наявності у нього на це можливості) не задовольнило вимоги кредиторів та зобов'язання перед бюджетом у повному обсязі на момент його звернення до господарського суду із заявою про визнання своєї неплатоспроможності[1]. Під час виявлення ознак фіктивного банкрутства необхідно враховувати наявність офіційної заяви власника або службової особи підприємства-боржника до господарського суду щодо порушення провадження у справі про банкрутство стосовно цього підприємства, на підставі якої винесено відповідну ухвалу суду, та фактичної можливості задоволення вимог кредиторів, у тому числі зобов'язань перед бюджетом, у повному обсязі на момент звернення до суду. Під час здійснення аналізу та виявлення ознак фіктивного банкрутства необхідно проаналізувати в сукупності такі основні показники:

– коефіцієнт покриття;

– рентабельність продукції;

– забезпечення зобов'язань боржника всіма його активами.

При проведенні дослідження та визначення ознак фіктивного банкрутства складається таблиця «Показники аналізу для виявлення ознак фіктивного банкрутства» за формою наведеною в Методичних рекомендаціях.

Відповідно до ст. 219 Кримінального кодексу України: доведення до банкрутства — це умисне, з корисливих мотивів, іншої особистої заінтересованості або в інтересам третіх осіб вчинення власником або службовою особою суб'єкта господарської діяльності дій, що призвели до стійкої фінансової неспроможності суб'єкта господарської діяльності, якщо ще завдало великої матеріальної шкоди державі чи кредитор. Доведення до банкрутства має відображення у сфері виконання суб'єктами господарської діяльності своїх фінансових зобов'язань.

Об'єктивну сторону доведення до банкрутства характеризують:

а) дії, що погіршують фінансову спроможність суб'єкта господарської діяльності;

б) перший наслідок — стійка фінансова неспроможність цього суб'єкта господарської діяльності;

в) другий (похідний від першого) наслідок — велика матеріальна шкода державі чи кредитору;

г) причинний зв'язок між діями та наслідками.

---

[1] Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від № 2597-VIII (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України* (*ВВР*). 2019. № 19. ст. 74.

У законодавстві України йдеться про будь-які цілеспрямовані дії, які насправді погіршують фінансове становище суб'єкта господарської діяльності (наприклад, укладання завідомо невигідних угод або завідомо нездійсненних угод із великими штрафними санкціями, прийняття на себе чужих боргів тощо). Такі дії можуть поєднуватися з наступною бездіяльністю (наприклад, на підприємстві приймається рішення не висувати вимоги до боржника щодо повернення ним боргів).

Стійка фінансова неспроможність означає, що суб'єкт господарської діяльності насправді не може виконати грошові зобов'язання в певному розмірі протягом визначеного законом періоду часу, що потребує застосування передбаченої законом процедури відновлення його платоспроможності[1].

Аналогічно зі ст. 218 КК ідеться про такий фінансовий стан суб'єкта господарської діяльності, який згідно із законодавством про банкрутство визнається підставою для порушення господарським судом справи про банкрутство та Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

Визначення ознак доведення до банкрутства може бути здійснено у разі, коли в суді була розпочата справа щодо банкрутства підприємства та є ознаки неправомірних дій відповідальних осіб боржника, що призвели до фінансової неспроможності підприємства. Ознаками доведення до банкрутства є наявність дій відповідних осіб боржника, які призвели до погіршення платоспроможності підприємства, у зв'язку з чим боржник був не в змозі задовольнити в повному обсязі вимоги кредиторів або сплатити обов'язкові платежі[1].

Основними ознаками навмисного погіршення фінансово-господарського стану підприємства, що можуть бути виявлені в ході проведення експертизи є[1]:

– одночасне значне збільшення розміру кредиторської та дебіторської заборгованості;

– збиткова діяльність протягом двох років;

– відхилення показників ліквідності від граничного значення.

Насамперед необхідно визначити, чи змінився рівень забезпечення зобов'язань кредиторів за період, що аналізується.

---

[1] Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства : наказ Міністерства економіки України від 19 січня 2006 р. № 14. URL https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0014665–06#Text (дата звернення 01.09.2021).

Рівень забезпечення зобов'язань кредиторів характеризується такими показниками:

– забезпечення зобов'язань боржника всіма його активами (відношення суми активів боржника до суми його зобов'язань);

– забезпечення зобов'язань боржника його оборотними активами (відношення оборотних активів до суми зобов'язань боржника);

– розмір чистих активів (різниця між сумою активів підприємства та його зобов'язань).

У разі, коли було встановлено, що зазначені вище показники погіршилися протягом періоду, який аналізується, необхідно з'ясувати, за умови виконання яких саме договорів це сталося. Ці договори слід перевірити на відповідність ринку товарів та послуг щодо кон'юнктури (ціни, обсягу продажу, якості, конкурентності), а також перевірити вигідність умов виконання договорів для боржника. Під час здійснення аналізу та виявлення ознак доведення до банкрутства необхідно проаналізувати в сукупності такі основні показники[1]:

– забезпечення зобов'язань боржника усіма його активами (відношення суми активів боржника до суми його зобов'язань);

– забезпечення зобов'язань боржника його оборотними активами (відношення оборотних активів до суми зобов'язань боржника);

– розмір чистих активів (різниця між сумою активів підприємства та його зобов'язання).

Економічними ознаками дій щодо доведення до банкрутства може вважатися такий фінансово-економічний стан боржника, коли виконання умов договорів призвело до погіршення показників оцінки його фінансового стану[1].

При виявленні негативної динаміки в основних показниках, що свідчить про наявність ознак доведення до банкрутства, при проведенні експертизи необхідно дослідити господарську діяльність підприємства за відповідний період та здійснити аналіз договорів, які вплинули на зміну зазначених договорів.

Особлива увага приділяється аналітичній інформації щодо цін, вказаних в договорах, їх відповідність загальноринковим та економічної доцільності для підприємства виконання договорів.

Відповідно до ст. 220 Кримінального кодексу України: приховування стійкої фінансової неспроможності полягає в умисному при-

---

[1] Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства : наказ Міністерства економіки України від 19 січня 2006 р. № 14. URL https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0014665–06#Text (дата звернення 01.09.2021).

ховуванні громадянином-засновником або власником суб'єкта господарської діяльності, а також службовою особою суб'єкта господарської діяльності своєї стійкої фінансової неспроможності шляхом подання недостовірних відомостей, якщо це завдало великої матеріальної шкоди кредиторові.

Приховування стійкої фінансової неспроможності має відображення у сфері виконання суб'єктами господарської діяльності своїх фінансових зобов'язань. Ст. 220 КК передбачає відповідальність за приховування стійкої фінансової неспроможності тільки шляхом дій, тобто особа шляхом подання недостовірних відомостей вводить дійсного або потенційного кредитора в оману щодо свого фінансового становища. Це можуть бути дії, якими породжується помилкове уявлення кредитора щодо фінансової спроможності суб'єкта господарської діяльності (супротивної сторони) або ж таке уявлення закріплюється чи продовжується в часі.

До ознак приховуваного банкрутства належить[1]:

– збитковість діяльності протягом двох років;

– відхилення показників ліквідності від граничного значення;

– зупинення платежів, що триває понад три місяці, за наявності боргових зобов'язань, строки платежів за якими настали;

– наявність значної (понад триста мінімальних розмірів заробітної плати) суми непогашених боргових зобов'язань, строки платежів за якими настали більше як три місяці тому;

– наявність значної суми непогашених боргових зобов'язань, визнаних юридичною особою — боржником або підтверджені виконавчими документами;

– наявність у підприємства значної суми непогашених штрафів, пені, неустойки, визнаних у судовому порядку, за невиконання умов договорів та недотримання вимог законодавства;

– наявність заяви про порушення провадження у справі про банкрутство даної юридичної особи, прийнятої до розгляду господарським судом, або провадження у справі про банкрутство цієї юридичної особи.

Під час здійснення аналізу та виявлення ознак приховуваного банкрутства необхідно проаналізувати в сукупності основні показники:

– коефіцієнт абсолютної ліквідності;

– коефіцієнт поточної ліквідності;

---

[1] Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства : наказ Міністерства економіки України від 19 січня 2006 р. № 14. URL https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0014665–06#Text (дата звернення 01.09.2021).

– майно, яке знаходиться у розпорядженні підприємства;
– кредиторська заборгованість;
– розмір штрафу та пені;
– дебіторська заборгованість;
– прострочена частина дебіторської заборгованості;
– кількість справ порушених у суді;
– розмір інвестицій в тому числі в основну діяльність;
– частка доходів від неосновної діяльності в структурі доходів підприємства;
– кількість працівників згідно зі штатним розкладом станом на 31 грудня звітного року.

При проведенні дослідження та визначення ознак з приховування банкрутства складається таблиця «Показники для виявлення ознак дій з приховування банкрутства» за формою наведеною в Методичних рекомендаціях.

4.2 Комплексний аналіз фінансово-господарської діяльності підприємств як метод судової економічної експертизи

Застосування фінансового аналізу в управлінні фінансами підприємства ґрунтується на розкритті його змісту. *Зміст* фінансового аналізу визначається *предметом* аналітичного дослідження, його *метою і завданнями*.

Предметом фінансового аналізу є: фінансово-господарські процеси та операції; фінансові результати діяльності підприємства; економічний потенціал і фінансовий стан підприємства; фактори, які обумовлюють результати та ефективність фінансово-господарської діяльності[1].

Фінансово-господарські процеси — це постачання, виробництво і реалізація продукції (робіт, товарів, послуг) — дозволяють оцінити динаміку основних параметрів виробництва, реалізації, постачання в цілому та за окремими операціями, кількісно оцінити вплив зовнішніх і внутрішніх факторів і встановити пріоритетні напрями і резерви розвитку виробництва.

Для характеристики фінансових результатів діяльності підприємства застосовуються такі показники[2]:
– дохід від реалізації продукції;

[1] Отенко І. П., Азаренков Г. Ф., Іващенко Г. А. Фінансовий аналіз : навчальний посібник. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. 156 с.
[2] Там само.

– чистий дохід від реалізації продукції;
– валовий прибуток;
– фінансовий результат від операційної діяльності;
– фінансовий результат від звичайної діяльності до і після оподаткування;
– надзвичайний прибуток (збиток);
– чистий прибуток.

Аналіз наведених показників дозволяє встановити тенденції розвитку підприємства, порівняти досягнуті результати з аналогічними середньогалузевими фінансовими результатами та результатами діяльності підприємства у попередньому періоді, встановити причини змін і оцінити кількісні параметри змін, а також обґрунтувати прогнозне значення наведених показників[1].

Економічний потенціал визначається обсягом і складом майна (майновий потенціал) та джерел його фінансування. Фінансування є фінансовим потенціалом підприємства, на основі якого проводиться оцінювання фінансового стану підприємства та характеризуються активи підприємства, ступінь залежності підприємства від зовнішніх джерел фінансування, фінансова стійкість, платоспроможність, кредитоспроможність. На підставі оцінювання економічного потенціалу приймаються рішення про інвестування капіталу, надання та залучення кредитів.

Фактори як предмет фінансового аналізу становлять явища (причини), які впливають на показник або ряд показників фінансово-господарської діяльності підприємства і призводять до їх зміни в досліджуваному періоді. Фактори поділяються на зовнішні і внутрішні.

Зовнішніми факторами можуть бути економічні, політичні, соціальні, кліматичні, екологічні[2].

Внутрішні фактори фінансового аналізу — це фінансові, матеріальні, трудові ресурси. Досліджуючи внутрішні чинники, фінансовий аналіз здійснює пошук шляхів активного впливу на їх стан і розвиток відповідно до стратегічних цілей підприємства.

Метою фінансового аналізу є визначення напрямів і кількісне обчислення резервів збільшення ринкової вартості підприємства на підставі дослідження стану і динаміки показників, які характеризують фінансово-господарську діяльність підприємства, та факторів, які зумовлюють зміну цих показників. Досягнення поставленої мети відбувається шляхом послідовного вирішення завдань фінансового аналізу[3]:

---

[1] Отенко І. П., Азаренков Г. Ф., Іващенко Г. А. Вказана праця.
[2] Там само.
[3] Там само.

1) аналіз фінансових результатів на основі проведення: оцінювання виконання плану за доходами та видатками; аналізу динамічного ряду результативного показника; аналізу формування та розподілу прибутку; аналізу собівартості реалізованої продукції; факторного аналізу доходів, витрат та прибутку; аналізу ефективності використання прибутку;

2) проведення аналізу і здійснення прогнозування основних показників, які характеризують фінансовий стан підприємства. Аналіз та прогнозування фінансового стану підприємства повинні здійснюватися на основі оцінювання економічного потенціалу підприємства, фінансової стійкості, платоспроможності; оцінювання фінансових ризиків; оцінювання ефективності використання фінансових ресурсів;

3) проведення аналізу майнового стану підприємства; аналізу формування та використання фінансових ресурсів; аналізу довгострокових та поточних зобов'язань;

4) аналіз ефективності використання капіталу;

5) аналіз кредитоспроможності підприємства.

Залежно від мети і характеру завдань складається програма фінансового аналізу, в якій визначають види аналізу, методичні прийоми, які будуть застосовуватися для вирішення завдань, формується система первинних аналітичних показників, за якими будуть оцінюватися параметри об'єкта управління, розробляється алгоритм переробки первинної економічної інформації у вихідні дані аналітичного блоку, обґрунтовуються критерії оцінювання вихідних даних, встановлюються терміни надходження й адресність економічної інформації[1].

Вирішеним вважається завдання фінансового аналізу, у разі якщо реалізація заходів, розроблених за результатами його проведення, призводить до досягнення поставлених цілей. При цьому досягнення локальних цілей у кінцевому підсумку приводить до досягнення стратегічних цілей підприємства.

Вважається що, ефективність фінансового аналізу, як інструмента управління, залежить від дотримання *принципів* його організації, а саме системності, комплексності, об'єктивності, динамічності, точності, оперативності, ефективності, прогресивності.

Принцип системності ґрунтується на загальному визначенні інформаційної системи управління, до якої належать підсистеми аналізу, обліку та контролю. Аналітичний блок здійснює відповідні функції та входом у таку підсистему є зовнішня і внутрішня первинна інформація, а вихід — результати аналізу (аналітичні звіти, довідки, записки). Крім того, дотримання принципу системності вимагає від аналітика дослідження діяльності підприємства як єдиної відкритої економічної системи. Принципу системності відповідає така

[1] Отенко І. П., Азаренков Г. Ф., Іващенко Г. А. Фінансовий аналіз.

побудова фінансового аналізу, яка забезпечить дослідження і кількісне оцінювання взаємозв'язків між елементами, що формують відповідні рівні економічної системи, яка є об'єктом управління[1].

Принцип комплексності[2] вимагає дослідження об'єкта в єдності всіх його елементів. Для забезпечення комплексності фінансового аналізу необхідно залучати інформацію, яка характеризує внутрішні взаємозв'язки об'єкта дослідження та його взаємовідносини з державою, інвесторами, кредиторами, постачальниками, клієнтами.

Принцип об'єктивності стосується, перш за все, первинної аналітичної інформації, яка повинна бути повною, репрезентативною (фінансові звіти складені за досить тривалий проміжок часу) і достовірною.

Принцип динамічності[3] вимагає дослідження фінансових ресурсів у динаміці, що дозволяє визначити й оцінити напрями та перспективи розвитку підприємства в цілому і за його окремими функціональними і структурними підрозділами.

Принцип точності базується на об'єктивній перевірці первинної інформації, правильності розрахунків та обґрунтованості зроблених висновків.

Принцип оперативності дозволяє здійснювати забезпечення оперативного управління необхідною інформацією в момент здійснення, безпосередньо перед здійсненням або відразу після здійснення фінансово-господарських операцій.

Принцип ефективності реалізується у двох аспектах[4]:

1) спрямованість аналізу на пошук резервів і шляхів підвищення ефективності фінансово-господарської діяльності підприємства;

2) витрати на проведення аналізу не повинні перевищувати ефект, отриманий у результаті впровадження розроблених заходів.

Принцип прогресивності повинен забезпечити здійснення пошуку резервів і шляхів підвищення ефективності використання фінансових, трудових і матеріальних ресурсів підприємства на основі сучасних технологій виробництва, високого рівня управління та організації праці[2].

Вважається, що комплексний аналіз фінансового стану підприємства уможливлює проведення як ретроспективної, так і перспективної оцінки фінансового стану підприємства, оптимально відповідає вимогам виконання таких завдань (рис.4.1)[5]:

– залучення фінансових ресурсів;

---

[1] Фінансовий аналіз. URL : http://subject.com.ua/economic/analysis1/index.html.

[2] Отенко І. П., Азаренков Г. Ф., Іващенко Г. А. Вказана праця.

[3] Там само.

[4] Там само.

[5] Там само.

– пошук високорентабельних проектів;
– оцінка надійності партнерів;
– оцінка доцільності інвестування;
– оптимізація фінансової діяльності підприємства;
– комплексне фінансове оздоровлення суб'єкта господарювання.

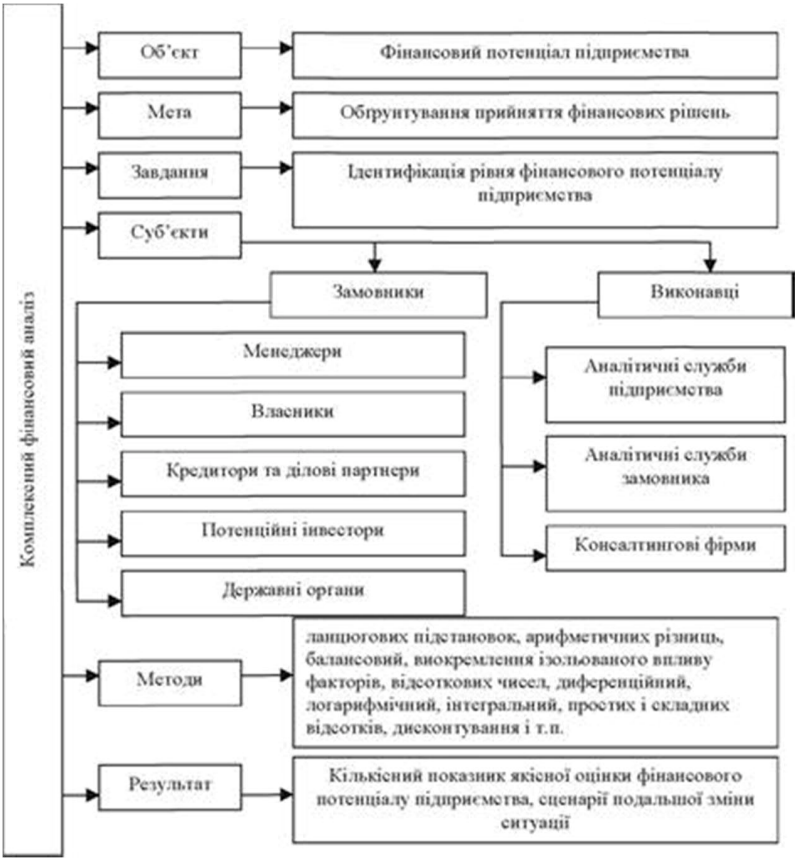

Рисунок 1.4 — *Структурна модель комплексного аналізу фінансового стану підприємства*

В організації процесу комплексного фінансового аналізу можна виділити кілька взаємопов'язаних етапів (рис. 4.2).

Таким чином, фінансовий аналіз покликаний забезпечити постійний моніторинг фінансово-господарської діяльності підприємства в динаміці з метою оперативного реагування на негативні тенденції в діяльності підприємства.

Рисунок 4.2 — *Етапи комплексного фінансового аналізу*

Методологія судово-економічної експертизи — це є цілісна система, яка включає загальнонаукові, економічні і спеціальні методи, способи і прийоми дослідження.

Будь-які дослідження базуються на певній *методології*, під якою розуміють науку про методи, способи та засоби пізнання явищ та процесів. В свою чергу сам термін «метод» походить від грецького «methodos», що в перекладі означає «шлях через», тобто знання про те, яким способом, в якій послідовності потрібно розв'язувати ті чи інші завдання. Під *методом*, у широкому розумінні слова, розуміють систематизовану сукупність кроків, які потрібно здійснити для виконання певної задачі, досягнення поставленої мети. Сукупність методів, прийомів і окремих способів, які виражають алгоритм розв‘язання аналітичної задачі чи їх комплексу формує методику конкретної науки[1].

Необхідною умовою правильного й ефективного проведення економічного аналізу є, перш за все, використання науково обґрунтованих методів дослідження, вибір яких зумовлюється тими цілями і завданнями, яких прагне досягти аналітик на кожному етапі свого аналітичного дослідження. Отже, під *методом економічного аналізу* розуміють науково обґрунтовану систему способів та спеціальних прийомів дослідження економічних явищ та процесів, що дають змогу приймати обґрунтовані управлінські рішення і базуються на діалектичному підході. Діалектичний підхід полягає у тому, що всі явища, які досліджуються, розглядаються в їх взаємозв'язку та динаміці, зміні та розвитку[1].

Під час проведення фінансового аналізу застосовується сукупність прийомів, які можна умовно підрозділити на традиційні та економіко-математичні.

Основними традиційними методичними прийомами фінансового аналізу є [2]:

1) прийом порівнянь, за допомогою якого проводиться аналіз фінансових явищ або процесів, які порівнюються з іншими однорідними явищами або процесами з метою виявлення загальних рис або розходжень між ними у ході дослідження фінансово-економічних процесів, які відбуваються на підприємстві;

2) використання абсолютних, відносних і середніх величин для розрахунку: середньогалузевих значень фінансових показників, середньоарифметичних, середньогеометричних, середньозважених і

[1] Райковска І. Т. Методика економічного аналізу на промислових підприємствах URL: http://eztuir.ztu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/6585/1/239.pdf (дата звернення 08.07.2021).

[2] Отенко І. П., Азаренков Г. Ф., Іващенко Г. А. Вказана праця.

середньохронологічних величин фінансових показників, таксономічних та інтегральних показників фінансового стану, або ефективності фінансової сфери підприємства;

3) метод групування інформації, тобто поділ сукупності досліджуваних фінансових явищ на однорідні групи за єдиною ознакою для вивчення структури та структурних зрушень, установлення взаємозв'язку досліджуваних фінансових явищ;

4) балансовий спосіб, який використовується для визначення співвідношень, пропорцій двох взаємопов'язаних урівноважених груп фінансових показників. У ході цього підсумки зіставлень повинні бути тотожними;

5) графічний прийом, що має значне ілюстративне значення, яке допомагає дослідити фінансові закономірності, що виражають числову інформацію;

6) табличний метод відображення фінансових аналітичних даних;

7) метод елімінування (абстрагування), який використовується для визначення впливу окремих фінансових факторів на зміну результативного показника, що надає загальну характеристику фінансовій сфері діяльності підприємства.

Альтернативною назвою прийому порівняння є дефініція «порівняльний аналіз», що підрозділяється на горизонтальний, вертикальний і трендовий[1].

Під час горизонтального аналізу визначаються абсолютні та відносні відхилення фактичного рівня показників від базового[1].

Під час вертикального аналізу вивчається структура фінансово-економічних явищ і процесів шляхом визначення питомої ваги окремих частин у загальному цілому[1].

Під час трендового аналізу вивчаються відносні темпи зростання та приросту показників за кілька періодів до базового року[1].

Економічна інформація для проведення фінансового аналізу за джерелами формування розподіляється на правову, директивну, нормативно-довідкову, прогнозну, планову і фактографічну.

Основними джерелами *правової інформації* є законодавчі акти України, що регулюють діяльність підприємств і організацій у сфері господарських, фінансових і трудових відносин, контракти, які укладено підприємством. Директивна інформація міститься в постановах Кабінету Міністрів України, НБУ, наказах Міністерства фінансів України, Держкомстату, інших міністерств і відомств.

[1] Отенко І. П., Азаренков Г. Ф., Іващенко Г. А. Вказана праця.

Джерелом *нормативно-довідкової інформації* є збірники галузевих та відомчих нормативів, збірники міжгалузевих нормативів, стандартів, прейскуранти, довідники.

Планова і прогнозна інформація для проведення фінансового аналізу міститься в бізнес-планах, фінансових планах, інвестиційних проектах, кошторисах. Дана інформація формується суб'єктами господарювання, виходячи з можливостей їх розвитку, вимог чинного законодавства України, відповідних директивних документів та з урахуванням нормативів, які не мають директивного характеру, а також іншої довідкової інформації[1].

Основним джерелом *фактографічної інформації* є бухгалтерський і статистичний облік. Бухгалтерський облік відображає фінансові ресурси та фінансово-господарські операції підприємств. Статистичний облік базується на даних бухгалтерського, оперативного та вибіркового обліку. Оперативний облік застосовується на окремих ділянках фінансово-господарської діяльності підприємства. Завдання оперативного обліку полягає в забезпеченні швидкого (оперативного) отримання інформації щодо зміни параметрів об'єктів, які потребують постійного (оперативного) контролю. Інформація вибіркового обліку складається з даних інвентаризації, спостережень (у тому числі хронометраж), перевірок, які мають вибірковий характер. Додатковим джерелом фактографічної інформації є позаоблікова інформація, яка міститься в наказах, доповідних і пояснювальних записках, протоколах виробничих нарад і зборів колективу, актах ревізій та перевірок, аудиторських висновках[1].

Усі складові необхідно враховувати одночасно, в комплексі та адекватно обирати. У ході цього необхідно враховувати всі вимоги до конфіденційності інформації, формування системи показників, вибору методів та індикаторів для проведення фінансового аналізу.

Від точної визначення фінансового стану підприємства, від правильного вибору критеріїв його прояву, тобто системи індикаторів, залежить ступінь адекватності оцінювання та аналізу фінансово-економічних процесів підприємства.

Основними джерелами інформації при проведенні судової економічної експертиз з оцінювання та аналізу фінансового стану, фінансових результатів, ефективності використання фінансових ресурсів, кредитоспроможності, інвестиційної привабливості підприємства є фінансова звітність підприємства, а саме: Баланс (Звіт про фінансовий стан), Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід), Звіт про рух грошових коштів та Звіт про власний капітал.

---

[1] Отенко І. П., Азаренков Г. Ф., Іващенко Г. А. Вказана праця.

Баланс є основою для проведення аналізу фінансового стану підприємства, а Звіт про фінансові результати дає змогу проаналізувати структуру доходів і витрат підприємства та визначити основний фінансовий результат його діяльності — прибуток[1].

Фінансова звітність — важливий інструмент управління фінансовими процесами та явищами на підприємстві. Основною базою для проведення фінансового аналізу на підприємстві є результати бухгалтерського обліку, який, у свою чергу, можна уявити як безперервний уніфікований процес бухгалтерського оформлення господарських операцій про стан майна та зобов'язань підприємства. Правильність та чіткість оформлення фінансової звітності є передумовою ефективно проведеного фінансового аналізу та оптимізації прийнятих управлінських рішень[2].

Тобто, фінансова звітність, яка складена за загальноприйнятими стандартами, надає повний перелік інформації про діяльність підприємства, відповідає запитам більшості користувачів і надає експертам певні можливості для проведення фінансового аналізу і надання об'єктивних висновків.

Фінансовий аналіз слід розглядати як цілісну систему, механізм оцінювання, ефективна дія якого забезпечується чітким дотриманням його технології і методики проведення. Організацію фінансового аналізу можливо представити як технологічний процес, у якому необхідні аналітичні процедури здійснюються у встановленому порядку і реалізуються за допомогою сукупності організаційних, методичних і технічних методів, способів і прийомів.

В ході проведення фінансового аналізу можна виокремити його основні етапи.

По-перше здійснюється формування моделі аналітичного дослідження. На другому етапі проводиться дослідження стану, динаміки та можливостей функціонування економічної системи. Етап третій характеризується інтерпретацією системи показників аналітичного дослідження.

Залежно від поставленої експертної задачі, експертом обирається комплекс аналітичних методів і прийомів, що дозволяє йому встановити механізм використання фінансових і економічних показників, їх суперечність, невідповідність економічного змісту здійснених господарських операцій забезпеченню документації і т.п.

Визначити значущість документа для вирішення поставлених питань, тобто його доказову цінність, розібратися у величезній кіль-

---

[1] Загородній А. Г. Фінансовий словник / А. Г. Загородній, Г. Л Вознюк, Т..С. Смовженко. 3-тє вид., випр. та доп. К. : Знання, 2004. 294 с.

[2] Отенко І. П., Азаренков Г. Ф., Іващенко Г. А. Вказана праця.

кості документів експерту-економісту допомагають спеціальні методи судової економічної експертизи.

Відповідно до Методики № 11.0.08 «Методи, способи та прийоми, які використовуються при проведенні судово-економічних експертиз» для забезпечення повноти проведення судових експертиз та експертних досліджень з питань виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства підприємств необхідно в сукупності використовувати спеціальні методи економічного дослідження, зокрема документальної перевірки, співставлення, економічного аналізу та моделювання.

Судова економічна експертиза ґрунтується на даних бухгалтерського обліку і звітності, і її метою є отримання на основі спеціальних знань у області методології, теорії і практики бухгалтерського обліку висновку з поставлених питань органів слідства або судів.

При цьому представлені на дослідження документи перевіряються за формою та змістом відображених у них даних та відображення господарських операцій, здійснюються необхідні арифметичні підрахунки, перевіряється їх відповідність нормативним актам, співставляються дані взаємопов'язаних документів. Що дає змогу встановити правильність та обґрунтованість наданих на дослідження документів бухгалтерського обліку та фінансової звітності.

Використання методів в сукупності із спеціальними способами і прийомами дозволяє експерту-економісту всесторонньо і повно проводити дослідження.

Економічний аналіз у загальному вигляді можна визначити як систему показників, що характеризують господарську діяльність підприємств і організацій, яке передує прийняттю раціональних управлінських рішень.

При проведенні судових економічних експертиз застосовуються наступні методи економічного аналізу:

– горизонтальний (періодичний) аналіз;

– вертикальний (структурний) аналіз;

– трендовий аналіз;

– аналіз відносних показників (коефіцієнтів);

– порівняльний аналіз;

У науковій літературі наведені наступні визначення методів економічного аналізу.

Горизонтальний аналіз — це вивчення динаміки окремих статей балансу (фінансової звітності) з метою виявлення властивих їм тенденцій, що виявилися протягом звітного періоду. При цьому, порівнюється показник кожної ст. балансу (звітності) з попереднім періо-

дом. Даний метод може бути застосований і при визначенні рівня активності підприємства. Так, якщо валюта балансу підприємства зменшилася по відношенню до показника попереднього періоду, то це говорить про зниження ділової активності підприємства, і навпаки про нарощування виробничого і фінансового потенціалу підприємства, якщо валюта балансу підприємства збільшилася.

Вертикальний аналіз застосовується для виявлення відносної значущості кожної ст. балансу і впливу кожної її позиції на результат в цілому. Цей метод застосовується, наприклад, при визначенні питомої ваги окремої ст. балансу у складі валюти балансу підприємства в цілому. Наприклад, це необхідно при визначенні ступеня ліквідності підприємства, для чого в даному випадку визначається питома вага активів по ступеню їх реалізації (швидко-, середньо-, і повільнореалізуємих-) в структурі балансу підприємства.

Трендовий аналіз, це метод, в основу якого покладений пошук спрямованості зміни економічних показників, встановлений на основі тенденцій зростання або спаду. Тренд визначається порівнянням кожної ст. балансу (звітності) з показниками попередніх періодів. За допомогою тренда формують можливі значення показників в майбутньому в межах перспективного, прогнозного аналізу.

Аналіз відносних показників (коефіцієнтів), це найбільш оперативний розрахунок співвідношень між окремими позиціями різних форм звітності, визначення взаємозв'язків показників, у тому числі контроль порогових значень аналітичних коефіцієнтів, тобто граничних величин.

Порівняльний аналіз — це аналіз, в основу якого закладений принцип порівняння фактично досягнутих результатів з плановими показниками. На відміну від раніше прийнятого централізованого планування, в даний час в умовах ринку підприємство самостійно планує свою діяльність і визначає перспективи розвитку, виходячи з попиту на вироблювану продукцію (роботи, послуги) і необхідності забезпечення виробничого і соціального розвитку підприємства, підвищення доходів його працівників. Він може мати внутрішньогосподарчий напрямок і проводитись за допомогою аналізу зведених показників звітності за окремими показниками роботи підприємства, дочірніх підприємств, філіалів, підрозділів, цехів, а також міжгосподарського аналізу показників даного підприємства порівняно з середньогалузевими даними.

Основними об'єктами для проведення експертного дослідження з питань банкрутства, виявлення ознак доведення до банкрутст-

ва, фіктивного банкрутства, прихованого банкрутства, що визначаються на підставі фінансового аналізу, є[1]:

1. Установчі документи підприємства (засновницький договір, статут), а також довідка про включення до ЄДРПОУ, свідоцтво про державну реєстрацію, реєстр власників акцій (за наявності);

2. Баланс (звіт про фінансовий стан) — форма № 1, для суб'єктів малого підприємництва — форма № 1-м;

3. Звіт про фінансовий результат (звіт про сукупний дохід) — форма № 2, для суб'єктів малого підприємництва — форма № 2-м;

4. Звіт про рух грошових коштів (за прямим методом) — форма № 3;

5. Звіт про рух грошових коштів (за непрямим методом) — форма № 3-н;

6. Звіт про власний капітал (форма № 4);

7. Примітки до річної фінансової звітності (форма № 5);

8. Звіт про наявність та рух основних фондів, амортизацію (знос) (форма № 11-ОЗ);

9. Обстеження технологічних інновацій промислового підприємства (форма № 1-інновація);

10. Звіт про фінансові результати і дебіторську та кредиторську заборгованість (форма № 1-Б);

11. Звіт з праці (форма № 1-ПВ);

12. Звіт про стан умов праці, пільги та компенсації за роботу зі шкідливими умовами праці (форма № 1-ПВ (умови праці));

13. Звіт про використання робочого часу (форма № 3-ПВ);

14. Звіт про виробництво промислової продукції (форма № 1П-НПП);

15. оборотно-сальдові баланси підприємства, документи зведеного бухгалтерського обліку (регістри бухгалтерського синтетичного та аналітичного обліку та ін.), первинні документи (накладні, платіжні доручення, акти здачі-приймання виконаних робіт (наданих послуг) тощо);

16. Договірна документація, цінні папери;

17. Розрахунки, акти звіряння;

18. Інші документи, що містять інформацію для документальної обґрунтованості визначення економічних показників, необхідних для проведення дослідження.

---

[1] Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства : наказ Міністерства економіки України від 19 січня 2006 р. № 14. URL https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0014665–06#Text (дата звернення 01.09.2021).

Можливо виділити наступні основні етапи аналізу фінансово-господарської діяльності підприємств, які застосовують при проведенні дослідження:

– збір, перевірка, зіставлення планових і фактичних показників діяльності підприємства;

– обробка та вивчення аналітичних показників;

– узагальнення, систематизація та оформлення результатів проведеної аналітичної роботи на підприємстві.

На першому етапі проводяться аналітичні роботи з врахування змін у плануванні і обліку випуску продукції, формування її собівартості, факторів ціноутворення і нормування на основі зіставлення даних обліку, статистики, проведених інвентаризацій товарно-матеріальних цінностей.

На другому етапі проводиться групування і зведення показників фінансово-господарської діяльності підприємства за однойменними економічними ознаками. Вивчення динаміки змін показників діяльності підприємства в порівняльних періодах. Проведення факторного аналізу впливу на зміну сукупних економічних показників діяльності підприємства. Виявлення резервів виробництва з метою підвищення його ефективності.

На третьому етапі проводиться оцінка діяльності підприємства в звітному періоді, формування і обґрунтування висновків й результатів проведеної аналітичної роботи, прийняття управлінських рішень по ній.

Використовування методів економічного аналізу в ході економічного дослідження є ефективним засобом для виявлення окремих невідповідностей, що виявляються в ході економічних процесів і одержують своє відображення в обліковій інформації. Економічний аналіз широко застосовується в практиці для виявлення і оцінки причин, що впливають на відхилення від нормального протікання виробничих процесів.

4.3 Використання системи оцінювання показників фінансово-господарської діяльності підприємств під час проведення судової економічної експертизи

Істотною проблемою використання більшості методик є відсутність в них нормативних значень фінансових показників, що враховують галузеві особливості функціонування підприємств, статичність фінансового аналізу, низький рівень інформативності фінансової звітності.

В ході дослідження судовий експерт на підставі показників фінансової звітності, які необхідні для розрахунку коефіцієнтів, що входять до складу дискримінантних моделей за трьома моделями почергово, для двох років, окремо для кожної моделі розраховує значення коефіцієнтів, необхідних для визначення інтегрального показника ймовірності банкрутства досліджуваного підприємства, та безпосередньо інтегральний показник ймовірності банкрутства для кожної з моделей. На підставі проведених розрахунків надаються аналітичні висновки про імовірність втрати підприємством платоспроможності й настання його банкрутства та порівнюються результати, отримані з використанням різних моделей.

Слід зазначити, що при виконанні судових економічних експертиз в основному використовуються показники фінансової діяльності підприємств порядок розрахунку яких передбачено затвердженими нормативними документами, такими як Методика аналізу фінансово-господарської діяльності підприємств державного сектору економіки, затверджена наказом Міністерства фінансів України № 170 від 14.02.2006, Порядок проведення оцінки фінансового стану потенційного бенефіціара інвестиційного проекту, реалізація якого передбачається на умовах фінансової самоокупності, а також визначення виду забезпечення для обслуговування та погашення позики, наданої за рахунок коштів міжнародних фінансових організацій, обслуговування якої здійснюватиметься за рахунок коштів бенефіціара, затверджений наказом Міністерства фінансів України 14.07.2016 № 616, Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства, затверджені наказом Міністерства економіки України 19.01.2006 № 14 (у редакції наказу Міністерства економіки України 26.10.2010 № 1361).

Вибір нормативного акту залежить від експертної задачі, яка поставлена замовником експертизи. Для проведення аналізу основних економічних показників з можливістю більш детального дослідження впливу на них конкретних факторів господарської діяльності доцільніше застосовувати Методику № 170. Але перелік показників наведених у Методиці № 170 не враховує усіх питань, що стосуються експертних завдань дослідження економічної діяльності підприємств, тому доцільно додати до вищенаведеного переліку інші показники фінансового стану, як наприклад, поточна неплатоспроможність. Поточною неплатоспроможністю характеризується фінансовий стан будь-якого підприємства, якщо на конкретний момент у зв'язку з випадковим збігом обставин тимчасово суми наявних у нього коштів і високоліквідних активів недостатньо для погашення

поточного боргу, що відповідно до законодавчого визначення розглядається як неспроможність суб'єкта підприємницької діяльності виконати після настання встановленого строку їх сплати грошові зобов'язання перед кредиторами, у тому числі із заробітної плати, а також виконати зобов'язання щодо сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, податків і зборів (обов'язкових платежів) не інакше, як через відновлення платоспроможності [1].

Методичні рекомендацій № 14 використовуються при вирішенні експертної задачі щодо оцінювання фінансового стану підприємства та визначення ознак дій з його банкрутства (фіктивного, прихованого, доведення). Судовий експерт-економіст при проведенні експертизи з питань приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства в межах своєї компетенції дає висновок про наявність або відсутність на підприємстві економічних ознак фіктивного банкрутства, доведення до банкрутства або приховування банкрутства на підставі критеріїв визначених в Методичних рекомендація № 14[2].

В комплексі з питаннями що стосуються банкрутства підприємства на підставі Методичних рекомендацій № 14 можливо також провести оцінку змін фінансового стану підприємства. Система показників оцінки фінансово-господарського стану підприємства для такого розрахунку, що передбачена в Методичних рекомендацій № 14 наведена в таблиці 4.1. Вона здійснюється за попередні три календарні роки для формування загального уявлення та загальних тенденцій розвитку підприємства. За результатами аналізу розрахованих показників складається висновок про спрямованість змін та їх вплив на стан платоспроможності підприємства.

Таблиця 4.1

Система показників оцінки фінансово-господарського стану підприємства [3].

Аспект діяльності, що досліджується	**Основний показник, який характеризує аспект діяльності,**	**Порядок розрахунку аналітичних**	**Висновок**

[1] Хомутенко О. В., Кудряшова С. В. Про предмет і об'єкт судової економічної експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* Харків : Право, 2010. Вип. 10. С. 553–561.

[2] Губанова І. В. Проведення фінансово-економічних експертиз, пов'язаних з банкрутством банків. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* Харків : Право, 2019. Вип.19. С.379–388.

[3] Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства : наказ Міністерства економіки України від 19 січня 2006 р. № 14. URL https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0014665–06#Text (дата звернення 01.09.2021).

	одиниця виміру	показників	
1	2	3	4
Показники оцінки стану основних засобів	частка основних засобів в активах підприємства, відсотків	ВОЗ х 100 / Б	показує, скільки в балансі підприємства становлять основні засоби
	частка активної частини основних засобів, відсотків	ВАЧОЗ х 100 / ВОЗ	зростання цього показника в динаміці розцінюється як сприятлива тенденція
	коефіцієнт зносу основних засобів, відсотків	ЗОЗ х 100 / ПВОЗ	характеризує стан основних засобів
	коефіцієнт зносу активної частини основних засобів, відсотків	ЗАЧОЗ х 100 / ПВАЧОЗ	збільшення значення цього показника свідчить про зношення активної частини основних засобів
	коефіцієнт поновлення, відсотків	ПВОЗНПП х 100 / ПВОЗПП	показує, яку частину основних засобів на кінець року становлять нові основні засоби
	коефіцієнт вибуття, відсотків	ПВОЗВПП х 100 / ПВОЗПП	показує, яка частина основних засобів та які з них були на балансі підприємства на початок року, вибули у зв'язку зі зносом або іншими причинами
	співвідношення суми основних засобів основної діяльності до суми основних засобів підприємства станом на кінець року, відсотків	ОЗОД х 100 / ОЗ	показує, яку частину всіх основних засобів займають основні засоби основної діяльності; зростання показника свідчить про збільшення інвестицій в основну діяльність
	ступінь придатності основних засобів у межах нормативного строку служби, відсотків	(ЗОЗ — ОЗПА) х 100 / (ОЗ — ОЗПА)	збільшення значення свідчить про зношення основних фондів підприємства
	питома вага повністю зношених основних засобів, відсотків	ОЗПА х 100 / ОЗ	відображає питому вагу повністю замортизованих основних засобів у загальному їх обсязі
Показники оцінки ліквідності	маневреність власних оборотних засобів	ВОА / ОА	для нормального функціонування підприємст-

			ва цей показник змінюється в межах від 0 до 1
	коефіцієнт поточної (загальної) ліквідності	ОА / ПК	збільшення значення показника є сприятливою тенденцією для підприємства
	коефіцієнт покриття — Кп	ОА / ПЗ	- «—
	коефіцієнт швидкої ліквідності	(ОА — З — ВМП) / ПЗ	граничне значення — 0,6 — 0,8
	коефіцієнт абсолютної ліквідності (платоспроможності) (Кал)	ГК / ПЗ	показує, яка частина короткострокових зобов'язань може бути погашена негайно, найбільш жорсткий критерій ліквідності; граничне значення — 0,2 — 0,35
	частка оборотних коштів в активах, відсотків	ОА х 100 / Б	показує, яку частину в активах підприємства становлять оборотні кошти
	частка власних оборотних коштів в їх загальній сумі, відсотків	ВОА х 100 / ОА	показує, яку частину становлять в загальному обсязі оборотних коштів підприємства
	частка власних оборотних коштів у покритті запасів, відсотків	ВОА х 100 / З	рекомендована нижня межа цього показника становить 50 відсотків
	частка запасів у оборотних активах, відсотків	З х 100 / ОА	показує, яку частину в оборотних активах підприємства становлять запаси
	коефіцієнт покриття запасів	НДП / З	у разі коли значення цього показника менше ніж 1, поточний фінансовий стан підприємства розглядається як нестійкий
Показники оцінки фінансової стійкості	коефіцієнт фінансової автономії	ВК / Б	зростання цього показника свідчить про збільшення фінансової стійкості, стабільності та незалежності підприємства від позикових коштів; граничне зна-

			чення — 0,5
	коефіцієнт фінансової залежності	Б / ВК	збільшення значення цього показника в динаміці свідчить про зростання частки позикових коштів під час фінансування підприємства, граничне значення — 2
	коефіцієнт маневреності власного капіталу	(ВК — НА) / ВК	граничне значення — 0,1
	коефіцієнт концентрації позикового капіталу	ПК / Б	показує, яку частину в балансі підприємства становить позиковий капітал; граничне значення — 0,5
	коефіцієнт структури довгострокових вкладень	ДЗ / НА	показує, яка частина основних засобів та інших необоротних активів фінансується зовнішніми інвесторами. Збільшення значення цього показника в динаміці свідчить про зростання залежності підприємства від зовнішніх інвесторів
	коефіцієнт довгострокового залучення позикових коштів	ДЗ / (ДЗ + ВК)	збільшення значення цього показника в динаміці свідчить про зростання залежності підприємства від зовнішніх інвесторів
	коефіцієнт структури позикового капіталу	ДЗ / ПК	показує, яку частину в позиковому капіталі підприємства становлять довгострокові пасиви
	коефіцієнт співвідношення позикових та власних коштів	ПК / ВК	збільшення значення цього показника свідчить про зниження фінансової стійкості та навпаки
	показник фінансового левериджу	(Б — ВК) / ВК	зменшення значення цього показника свідчить про позитивні

			зміни на підприємстві, граничне значення — 0,25
	коефіцієнт забезпечення власними засобами	(ВК + ЗНВП + ДМП — НА) / ОА	зростання цього показника забезпечує для неплатоспроможного підприємства можливість використання позасудових заходів відновлення платоспроможності; граничне значення — 0,1
	продуктивність праці, тис. гривень / особу	ВР/ СОЧШП	зростання цього показника є сприятливою тенденцією для підприємства
	фондовіддача, гривень / гривень	ВР / СРОЗ	значення показника залежить від галузевих особливостей підприємства
	оборотність коштів у розрахунках (ОКРО), оборотів	ВР / СДЗ	зростання цього показника є сприятливою тенденцією для підприємства
	час обороту коштів у розрахунках (ЧОКР), днів	360 днів / ОКРО	зменшення значення показника свідчить про збільшення ОКРО та є сприятливою тенденцією для підприємства
	оборотність запасів, оборотів (ОЗО)	СР / СЗ	зростання цього показника є сприятливою тенденцією для підприємства
	час обороту запасів (ЧОЗ), днів	360 днів / ОЗО	сприятливою вважається тенденція зменшення значення показника
	час обороту кредиторської заборгованості (ЧОКЗ), днів	(СКЗ х 360 днів) / СР	- «—
	тривалість операційного циклу (ТОЦ), днів	ЧОКР + ЧОЗ	- «—
	тривалість фінансового циклу, днів	ТОЦ — ЧОКЗ	- «—
	коефіцієнт погашення	СДЗ / ВР	- «—

	дебіторської заборгованості		
	оборотність власного капіталу, оборотів	ВР / СВВК	сприятливою вважається тенденція збільшення значення показника
	оборотність сукупного капіталу, оборотів	ВР / ((Бн + Бк) / 2)	- «—
	коефіцієнт стійкості економічного росту	(ЧП — ДВА) / ВК	показує, якими в середньому темпами може розвиватися підприємство в майбутньому
	поточна платоспроможність	ДФІук + ДФІін + ГК — ПК	від'ємний результат свідчить про поточну неплатоспроможність підприємства
	коефіцієнт Бівера	(ЧП + А) / ПК	у разі коли цей показник не перевищує 0,2, це свідчить про небажане скорочення частки прибутку, яка спрямовується на розвиток виробництва
Оцінка рентабельності	рентабельність продукції, відсотків	(ВПЗ х 100) / СР	сприятливою вважається тенденція збільшення значення показника
	рентабельність діяльності, відсотків	ЧП / ЧД	- «—
	рентабельність активів, відсотків	ЧП х 100) / ((Бпоч + Бкін) / 2)	- «—
	рентабельність сукупного капіталу, відсотків	(ЧП х 100) / ((Бпоч + Бкін) / 2)	- «—
	рентабельність власного капіталу, відсотків	ЧП х 100 / СВВК	- «—
	період окупності власного капіталу	СВВК / ЧП	сприятливою вважається тенденція зменшення значення показника

В ході дослідження експертом проводиться аналіз фінансових факторів, які призвели до неплатоспроможності підприємства. Під час такого дослідження аналізуються :

– необоротні активи;
– оборотні активи;
– власні оборотні засоби;
– структура грошових потоків підприємства;
– формування власного капіталу;
– проводиться поглиблений аналіз дебіторської заборгованості;
– кредиторська заборгованість;
– прибутковість підприємства;
– витрати на виробництво;
– використання трудових ресурсів;
– інвестиції та інновації.

Результати аналізу вносяться у відповідні таблиці, які наведені в Додатку 2 Методичних рекомендацій №14.

Для визначення кожного окремого виду банкрутства здійснюється розрахунок відповідних показників та використовуються притаманні для такого виду критерії оцінки. При цьому, до завдань судової економічної експертизи не входить встановлення порушень чинного законодавства України[1].

Судовий експерт-економіст при проведенні експертизи з питань приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства в рамках своєї компетенції дає висновок про наявність або відсутність на підприємстві економічних ознак фіктивного банкрутства, доведення до банкрутства або приховування банкрутства[2], при цьому встановлення причин погіршення цих показників у відповідності з положеннями пп. 3.1 — 3.3 Методичних рекомендацій № 14, передбачає встановлення фактичних обставин справи та надання правової оцінки документам, діям й наслідкам дій посадових осіб підприємства, та не належить до його компетенції.

Фіктивним може бути визнано банкрутство в разі, коли підприємство-боржник не задовольнило вимог кредиторів та зобов'язань перед бюджетом у повному обсязі, за наявності у нього на це можливості, на момент його звернення до господарського суду із заявою про визнання своєї неплатоспроможності[3].

---

[1] Хомутенко О. В. Аналіз інформаційного забезпечення організаційної технології проведення судово-економічної експертизи. *Економіка і регіони* №3 (34). Полтава: Полт НТУ, 2012. С.222–227.

[2] Губанова І.В. Проведення фінансово-економічних експертиз, пов'язаних з банкрутством банків. Судова економічно експертиза (https://khrife-journal.org/index.php/journal/article/download/288/268)

[3] Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства : наказ Міністерства економіки Украї-

Визначення ознак фіктивного банкрутства проводиться шляхом визначення показників забезпечення зобов'язань боржника всіма його активами шляхом зіставлення суми активів боржника із сумою його зобов'язань. В ході дослідження для проведення аналізу проводиться розрахунок коефіцієнту покриття та рентабельності продукції.

Рентабельність продукції визначається шляхом відношенням валового прибутку (збитку) до собівартості реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) визначених за формою № 2 (Звіт про фінансовий результат) множеною на сто.

У разі коли за результатами проведеного експертом розрахунку показник забезпечення зобов'язань підприємства-боржника всіма його активами перевищує одиницю при нульовій або позитивній рентабельності, це свідчить про наявність ознак фіктивного банкрутства на підприємстві.

Слід приділити увагу тому факту, що під час виявлення ознак фіктивного банкрутства враховується наявність офіційної заяви власника або службової особи підприємства — боржника до господарського суду щодо порушення провадження у справі про банкрутство стосовно цього підприємства, на підставі якої винесено відповідну ухвалу суду, та фактичної можливості задоволення вимог кредиторів, у тому числі зобов'язань перед бюджетом, у повному обсязі на момент звернення до суду[1].

Методичними рекомендаціями № 14, щодо офіційної заяви власника або службової особи підприємства — боржника до господарського суду про порушення провадження у справі про банкрутство стосовно цього підприємства, визначено наступне[2]:

Як офіційну можна розглядати лише ту заяву, яка у разі подання неодмінно тягне за собою правові наслідки. З огляду на це офіційною вважається лише подана відповідним суб'єктом до господарського суду письмова заява про своє банкрутство. Така заява, зокрема, повинна містити виклад обставин, які підтверджують неплатоспроможність боржника із зазначенням суми боргових вимог кредиторів, а також строку їх виконання. З огляду на це не може вважатися фіктивним банкрутством подання до господарського суду заяви, яка не може призвести до порушення справи про банкрутство, зокрема такої заяви, що не містить доказів заборгованості боржника,

ни від 19 січня 2006 р. № 14. URL https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0014665–06#Text (дата звернення 01.09.2021).

[1] Губанова І. В. Проведення фінансово-економічних експертиз, пов'язаних з банкрутством банків. Судова економічно експертиза (https://khrife-journal.org/index.php/journal/article/download/288/268).

[2] Там само.

або ж заяви, поданої від імені юридичної особи — суб'єкта господарської діяльності, щодо якої не може застосовуватись процедура відновлення платоспроможності або визнання боржника банкрутом (казенного підприємства, комунального підприємства, щодо якого на пленарному засіданні відповідної місцевої ради прийнято рішення про незастосування до даного підприємства положень Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» тощо). Завідомо неправдивою є заява, у якій викладені відомості про фінансову неспроможність, не відповідають дійсності та справжній фінансовий стан боржника дає змогу йому виконати свої зобов'язання.

Аналіз проводиться станом на початок періоду, який аналізується та станом на кінець періоду, який аналізується. Результати аналізу наводяться в таблиці за формою передбаченою в Методичних рекомендаціях № 14, на підставі яких робиться висновок про зміну розрахованих на відповідні дати показників.

Визначення ознак дій з доведення до банкрутства здійснюється за період, що починається за три роки до дати порушення справи про банкрутство, у разі наявності ознак неправомірних дій відповідальних осіб боржника, що призвели до його стійкої фінансової неспроможності, у зв'язку з чим боржник був не в змозі задовольнити в повному обсязі вимоги кредиторів або сплатити обов'язкові платежі[1].

В ході дослідження щодо визначення ознак дій з доведення до банкрутства підприємства аналізується рівень забезпечення зобов'язань кредиторів за період проведення аналізу.

Рівень забезпечення зобов'язань кредиторів характеризується такими показниками[2]:

– забезпечення зобов'язань боржника всіма його активами (відношення суми активів боржника до суми його зобов'язань);

– забезпечення зобов'язань боржника його оборотними активами (відношення оборотних активів до суми зобов'язань боржника);

– розмір чистих активів (різниця між сумою активів підприємства та сумою його зобов'язань).

У разі якщо вищенаведені показники погіршились протягом періоду, який досліджується, необхідно з'ясувати причини погіршення цих показників за рахунок перевірки договорів укладених підприємством при проведенні фінансово-господарської діяльності.

---

[1] Губанова І. В. Проведення фінансово-економічних експертиз, пов'язаних з банкрутством банків. Судова економічно експертиза (https://khrife-journal.org/index.php/journal/article/download/288/268).

[2] Там само.

Економічними ознаками дій з доведення до банкрутства може вважатися такий фінансово-економічний стан боржника, коли виконання умов договорів призвело до погіршення показників оцінки його фінансового стану, зокрема[1]:

– підписання завідомо невигідних для підприємства (у тому числі фіктивних) договорів;

– необґрунтованої виплати грошових коштів, необґрунтованої передачі третім особам майна;

– прийняття нераціональних управлінських рішень, які негативно впливають на виробничу, торговельну, іншу статутну діяльність підприємства, що призводить до фінансових збитків та втрат;

– заплутування звітності, знищення документів або інформації, унаслідок чого неможлива ефективна робота підприємства тощо.

Ознаки дій з приховування банкрутства мають місце у разі якщо на окремих стадіях провадження у справі про банкрутство буде встановлено, що боржником подані недостовірні відомості щодо його фінансового та майнового стану у фінансовій звітності або в інших документах.

Аналіз проводиться станом на початок та кінець періоду, який аналізується. Результати аналізу наводяться в таблиці за формою передбаченою в Методичних рекомендаціях № 14, на підставі яких робиться висновок про зміну розрахованих на відповідні дати показників.

До ознак дій з приховування банкрутства належать[2]:

– надання потенційним кредиторам (банківським установам, державним установам, постачальникам, покупцям), а також господарському суду завідомо неправдивої інформації про фінансово-господарський стан підприємства, яка створює оманливе враження про нормальний фінансовий стан підприємства і таким чином приховує стійку фінансову неспроможність (якщо недостовірні відомості повідомляються потенційному кредитору, від якого очікують продажу продукції чи товарів, виконання робіт, надання послуг, передачі майна, надання позики чи сплати авансових грошових сум на користь організації, від імені якої надаються відомості; або подання до господарського суду відзиву на заяву про банкрутство із свідомо неправдивими відомостями про загальну суму заборгованості, наявне у нього майно, у тому числі й кошти, що знаходяться на його рахунках у банках чи інших фінансово-кредитних установах тощо);

---

[1] Губанова І. В. Проведення фінансово-економічних експертиз, пов'язаних з банкрутством банків. Судова економічно експертиза (https://khrife-journal.org/index.php/journal/article/download/288/268).

[2] Там само.

– можливість установлення причинного зв'язку між наданою інформацією та збитками, яких зазнала третя особа.

Слід мати на увазі, що в даному випадку мається на увазі не тимчасове неузгодженість фінансової діяльності юридичної особи, внаслідок якої виникають прострочення платежів, а ситуація яка виключає виконання даною особою вимог кредиторів.

В даному випадку ознаками стійкої фінансової неспроможності можливо вважати:

– діяльність протягом двох років була збиткова;

– в показниках ліквідності є відхилення від граничного значення;

– тривалість зупинення платежів понад три місяця, у разі якщо наявні боргові зобов'язання, строки платежів за якими настали;

– наявність значної суми непогашених боргових зобов'язань, строки платежів за якими настали більше як три місяця тому;

– визнані юридичною особою — боржником або підтверджені виконавчими документами наявність значної суми непогашених боргових зобов'язань;

– наявність, визначених у судовому порядку, значної суми непогашених штрафів, пені, неустойки, за невиконання умов договорів та недотримання вимог законодавства;

– наявність заяви про порушення провадження у справі про банкротство даної юридичної особи, яка прийнята до розгляду господарським судом, або провадження у справі про банкрутство цієї юридичної особи.

При вирішенні питання щодо виявлення ознак дій з приховування банкрутства проводиться розрахунок наступних показників:

– коефіцієнт абсолютної ліквідності;

– коефіцієнт поточної ліквідності;

Поряд з цим аналізуються данні щодо майна, яке знаходиться у розпорядженні підприємства, кредиторська та дебіторська заборгованість (в т.ч. прострочена частина дебіторської заборгованості), розмір штрафів та пені, розмір інвестицій, у тому числі в основну діяльність, частка доходів від неосновної діяльності в структурі доходів підприємства, кількість працівників згідно зі штатним розкладом на 31 грудня звітного року.

Аналіз проводиться станом на дату визнання підприємства неплатоспроможним, станом на початок періоду, який аналізується та станом на кінець періоду, який аналізується. Результати аналізу наводяться в таблиці за формою передбаченою в Методичних рекомендаціях № 14, на підставі яких робиться висновок про зміну розрахованих на відповідні дати показників.

Питання оцінки ймовірності банкрутства підприємства під час проведення судової економічної експертизи можливо вирішити шляхом застосування методу дискримінантної моделі. При цьому, здебільшого за моделлю Е. Альтмана, моделлю Романа Ліса та моделлю Г. Спрінгейта. Нижче розглянуто детально кожну модель.

1) Ймовірність банкрутства підприємства за моделлю Е. Альтмана визначають у такий спосіб[1]:

$$Z = 0{,}717\,X_1 + 0{,}847\,X_2 + 3{,}107\,X_3 + 0{,}42\,X_4 + 0{,}995\,X_5, \quad (4.1)$$

де X_1 — відношення чистого оборотного капіталу до суми активів;

X_2 — частка формування активів за рахунок нерозподіленого прибутку;

X_3 — рентабельність активів, розрахована за прибутком до виплати відсотків і податків;

X_4 — коефіцієнт співвідношення акціонерного капіталу та зобов'язань;

X_5 — коефіцієнт оборотності активів.

Рівень ймовірності банкрутства визначається так[2]:

1) якщо $Z < 1{,}23$, то ймовірність банкрутства дуже висока, підприємство є практично неспроможним (банкрутом);

2) $1{,}23 < Z < 2{,}89$ (зона невизначеності) — ймовірність банкрутства досить висока;

3) $Z > 2{,}89$ — ймовірність банкрутства дуже низька. Порядок розрахунку показників наведено в табл. 4.2.

Таблиця 4.2

Порядок розрахунку показників моделі Альтмана

Показники	Формули розрахунків
X1	(*р.* 1195 — *р.* 1695) *ф.* 1 / *р.* 1300 *ф.* 1
X2	*р.* 1420 *ф.* 1 / *р.* 1300 *ф.* 1
X3	(*р.* 2290 + *р.* 2250) *ф.* 2 / *р.* 1300 *ф.* 1
X4	*р.* 1495 *ф.* 1 / (*р.* 1595 + *р.* 1695 + *р.* 1700) *ф.* 1
X5	*р.* 2000 *ф.* 2 / *ф.* 1300 *ф.* 1

[1] Отенко І. П., Азаренков Г. Ф., Іващенко Г. А. Фінансовий аналіз : навчальний посібник. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. 156 с.

[2] Там само.

2) Модель Романа Ліса для оцінки фінансового стану підприємства з погляду ймовірності його банкрутства виглядає таким чином:

$$Z = 0{,}063\ X_1 + 0{,}092\ X_2 + 0{,}057\ X_3 + 0{,}001\ X_4, \quad (4.2)$$

де X_1 — відношення обігового капіталу до суми активів;

X_2 — відношення прибутку від продажів до суми активів;

X_3 — відношення нерозподіленого прибутку до суми активів;

X_4 — відношення власного капіталу до позикового.

Граничне значення становить 0,037. Чим більшим є значення Z, тим вища платоспроможність підприємства.

Порядок розрахунку показників моделі наведено в табл. 4.3[1].

Таблиця 4.3.

Порядок розрахунку показників моделі Р. Ліса

Показники	Формули розрахунків
X1	*р.* 1195 *ф.* 1 / *р.* 1300 *ф.* 1
X2	*р.* 2190 *ф.* 1 / *р.* 1300 *ф.* 1
X3	*р.* 1420 *ф.* 1 / *р.* 1300 *ф.* 1
X4	*р.* 1495 *ф.* 1 / (*р.* 1595 + *р.* 1695 + *р.* 1700) *ф.* 1

3) Модель Г. Спрінгейта має такий вигляд[2]:

$$Z = 1{,}03\ A + 3{,}07\ B + 0{,}66\ C + 0{,}4\ D, \quad (4.3)$$

де A — відношення робочого капіталу до загальної вартості активів;

B — відношення оподатковуваного прибутку і відсотків до загальної вартості активів;

C — відношення оподатковуваного прибутку до короткотермінової заборгованості;

D — відношення обсягу продажів до загальної вартості активів.

Якщо $Z < 0{,}862$, то підприємство вважають потенційним банкрутом, за показника Спрінгейта більшого за 0,862, підприємство можна вважати таким, що функціонує нормально.

Порядок розрахунку показників, що використовують у моделі, наведено в табл. 4.3[3].

---

[1] Отенко І. П., Азаренков Г. Ф., Іващенко Г. А. Фінансовий аналіз : навчальний посібник. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. 156 с.

[2] Там само.

[3] Там само.

Таблиця 4.3

Порядок розрахунку показників моделі Г. Спрінгейта

Показники	Формули розрахунків
A	5 — *р.* 1695) *ф.* 1 / *р.* 1300 *ф.* 1
B	(*р.* 2290 + р. 2250) ф. 2 / *р.* 1300 *ф.* 1
C	*р.* 2290 *ф.* 2 / *р.* 1695 *ф.* 1
D	*р.* 2000 *ф.* 2 / *р.* 1300 *ф.* 1

Слід зазначити, що використання моделей діагностики ймовірності банкрутства дає можливість за обмеженою кількістю показників оперативно отримати дані про фінансово-господарський стан підприємства й вчасно попередити загрозу кризового стану. Але показники, які розраховуються за цими моделями діагностики, не вказують на причину, які з факторів вплинули на зміну рівня фінансової стійкості, а також не надають інформацію щодо подальшого розвитку підприємства.

Враховуючи це, після проведення всебічного аналізу фінансово-господарського стану підприємства та розрахунку ймовірності банкрутства з використанням запропонованих варто також використати якісний аналіз, дослідити тенденції його розвитку та розумно оцінювати вагомість моделей, завчасно виявляючи їх недоліки та переваги.

Таким чином, зважаючи на все викладене вище, розглянуті зарубіжні моделі можна використовувати як паралельні при виконанні економічної судової експертизи. Крім того, за сучасних умов необхідно зважати не лише на кількісний, а й на якісний аналіз, враховувати різні аспекти. У більшості випадків першопричиною зниження фінансової безпеки стає низький рівень професіоналізму адміністративного персоналу підприємства та несвоєчасна оцінка можливих криз. Оскільки кризи можуть виникати в будь-який період розвитку підприємства, а їхнє настання потребує від управлінців використання відповідних методів, моделей і підходів в управлінні підприємством, вони повинні раціонально співвідноситися з показниками, що характеризують ці кризи. Основою правильного вибору та подальшого використання заходів поліпшення рівня фінансової безпеки, їх обґрунтованості та виправданості має бути попереднє оцінювання показників діяльності підприємства, де чільне місце відведено моделям оцінки ймовірності банкрутства[1].

[1] Губанова І. В. Особливості моделювання ймовірності банкрутства за допомогою дискримінантних моделей та їх застосування в судовій економічній експертизі. *Бізнес Інформ.* 2021-2. С. 88–93.

Розділ 5

МЕТОДИКА ВСТАНОВЛЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ І СТАБІЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

5.1 Теоретичні основи встановлення фінансової стійкості та стабільності підприємства

5.1.1 Сутність та економічний зміст поняття «фінансова стійкість» та «фінансова стабільність» підприємства

Функціонуючи в ринковій економіці як суб'єкт підприємницької діяльності, кожне підприємство має забезпечувати такий стан своїх фінансових ресурсів, за якого воно стабільно зберігало б здатність безперебійно виконувати свої фінансові зобов'язання перед своїми діловими партнерами, державою, власниками, найманими працівниками. В сучасних умовах господарювання всі підприємства України функціонують в економічних умовах, які постійно змінюються. Проте не лише вплив факторів зовнішнього середовища негативно впливає на діяльність підприємств, а й відсутність забезпечення відповідного рівня фінансової стійкості. Позитивні значення показників фінансової стійкості є підґрунтям для нормального функціонування підприємств і поступового зростання їх економічного потенціалу та забезпечення його фінансової стабільності[1].

Питання стабільного розвитку підприємства та фактори, що впливають на рівень фінансових результатів, набувають особливого значення. У кризових ситуаціях збільшується значення фінансової стійкості суб'єкта господарювання, зростає роль аналізу його фінансового стану і господарської діяльності.

Проблемам аналізу та покращення фінансової стійкості та фінансової стабільності підприємства присвячено багато доробок вітчизняних та закордонних вчених, серед яких треба виділити праці

[1] Гапак Н.М., Капштан С.А. Особливості визначення фінансової стійкості підприємства. Серія Економіка. Випуск 1 (42). URL: http://visnyk-econ-old.uzhnu.edu.ua/images/pubs/42/42_39.pdf.

Г. В. Васильченко[1], Т. А. Городні[2], А. Д. Шеремета[3], В. М. Кременя[4], А. М. Поддєрьогіна[5], В. М. Яценко[6], Е. Альтмана[7] та інших. Розкриваючи сутність «фінансової стійкості» та «фінансової стабільності» можна зауважити що єдиної думки з цього питання на сьогодні не існує.

Фінансова стійкість підприємства є однією з головних умов діяльності, розвитку й забезпечення високого рівня конкурентоспроможності підприємства. Саме фінансова стійкість підприємства характеризує ефективність операційного, фінансового та інвестиційного розвитку, містить необхідну інформацію для інвесторів, а також має можливість рівномірно розподіляти свої фінансові ресурси та протистояти ризикам та чинникам які негативно впливають на стан підприємства[8].

Більшість підприємств мають дуже складне фінансове становище, значну частину прибутку з'їдає інфляція, тому підприємства мають тяжке положення з платоспроможністю.

Такий стан економіки вимагає, щоб підприємства підвищували ефективність виробництва, конкурентоспроможність продукції на основі впровадження досягнень науково-технічного прогресу та інновацій, ефективних форм господарювання і управління виробництвом, подолання недбалості у виробництві, активізації підприємництва, ініціативи і т. д. Для стабільного розвитку необхідне досягнення стійкості високого порядку — динамічної стійкості або стійкого розвитку.

Однією з характеристик стабільного стану підприємства є його *фінансова стійкість*. Вона обумовлена як стабільністю економічного середовища, в рамках якого підприємство здійснює свою діяльність,

---

[1] Васильченко Г. В. Теоретичні аспекти дослідження поняття «управління фінансовою стійкістю». *Економічний форум*. 2015. № 2. С. 43–47.

[2] Городня Т. А. Забезпечення фінансової стійкості та платоспроможності. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2017. №. 23. С. 191–196.

[3] Шеремет А. Д. Методика финансового анализа : навч. посіб. Київ : Либідь, 2015. 176 с.

[4] Кремень В. М. Оцінювання фінансової стійкості підприємства. Актуальні проблеми економіки. 2011. № 1 (115). С. 107–116.

[5] Поддєрьогін А. М., Наумова Л. Ю. Фінансова стійкість підприємств в економіці України : монографія. Київ : КНЕУ, 2011. 214 с.

[6] Яценко В. М. Сутність поняття та методичні підходи до оцінки фінансової стабільності і фінансової стійкості сільськогосподарських підприємств. Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. 2016. №1.С.8–17.

[7] Altman E. I. Financial Rations. Discriminent Analysis, and the Prediction of Corporate Bankruptcy. Journal of Finance, September 1968.

[8] Бугай В. З. Аналіз та оцінка фінансової стійкості підприємства. *Держава та регіони*. 2008. № І. С. 34–39.

так залежить від результатів його функціонування, його активного і ефективного реагування на зміну внутрішніх і зовнішніх факторів[1].

У процесі визначення сутності поняття «фінансова стійкість» передусім дамо визначення терміну «стійкість». У Тлумачному словнику В. І. Даля стійкість розглядається як «здатність вистояти супроти чогось, встояти, успішно протистояти силі, витримати, не поступитися». «Великий економічний словник» дає наступну характеристику стійкості: спроможність системи відновлювати попередній (або близький до нього) стан, який виявляється у відхиленні параметрів системи від нормального значення[2].

У словнику С. І. Ожегова під словом «стійкий» розуміється як безперервний, стабільний, здатний протистояти.

Крім того, в поняття «стійкості» часто закладають наступний зміст: здатність тієї чи іншої системи зберігати певні характеристики та властивості незмінними або майже незмінними. У широкому розумінні даний термін можна визначити як можливість системи виконувати функції, поставлені перед нею, всупереч впливу ендогенних і екзогенних факторів[3].

Таким чином, дослідивши і охарактеризувавши сутність і поняття «стійкість», можна визначити, що воно близьке до таких термінів, як витривалість, постійність, стабільність.

В економічній літературі щодо визначення сутності фінансової стійкості не існує єдиної думки. Так, під фінансовою стійкістю підприємства розуміють характеристику стану фінансових ресурсів підприємства та ефективність їх розподілу; ступінь залежності підприємств від залучених джерел фінансування; результат діяльності; стан рахунків підприємства, які гарантують його платоспроможність; ліквідність; кредитоспроможність та прибутковість[4].

Проведений аналіз наукових джерел свідчить про неоднозначність у визначенні поняття «фінансова стійкість». В економічній літературі відсутня єдина думка щодо визначення поняття «фінансова стійкість». Одні вчені характеризують фінансову стійкість як довготривалу платоспроможність. Інші — як структуру та склад оборотних активів, їх раціональне використання. Треті вважають, що вона відображає стабільність діяльності підприємства на тривалий

---

[1] Городня Т. А. Забезпечення фінансової стійкості та платоспроможності. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2017. №. 23. С. 191–196.

[2] Журавльова О. Є. Фінансова стійкість підприємства: теорія і практика. *Формування ринкової економіки*. 2009. № 22. С. 523-526.

[3] Васильченко Г. В. Теоретичні аспекти дослідження поняття «управління фінансовою стійкістю». *Економічний форум*. 2015. № 2. С. 43–47.

[4] Кравченко М. С. Сутність фінансової стійкості промислового підприємства. *Вісник економічної науки України*. 2010. № 2 (18). С. 61–63.

період та визначається співвідношенням власних і позикових ресурсів, їх ефективним використанням.

За результатами розгляду підходів до трактування поняття «фінансова стійкість підприємства» було виділено декілька найактуальніших понять, що відображаються у хронологічному порядку, які надані у табл. 5.1.

В широкому розумінні поняття «фінансова стійкість» включає, крім ефективного формування, розміщення та використання фінансових ресурсів, оптимальну структуру активів, а також передбачає задовільні параметри діяльності підприємства.

Аналіз економічної літератури показує, що залежно від дослідження, під фінансовою стійкістю підприємства розуміють характеристику стану фінансових ресурсів підприємства та ефективність їх розміщення, фінансовий стан підприємства, ступінь залежності підприємств від залучених джерел фінансування, результат діяльності, стан рахунків підприємства, які гарантують його платоспроможність, ліквідність, прибутковість та кредитоспроможність[1].

Таким чином, узагальнюючи всі вищевикладені визначення понять українських вчених-економістів, можна зробити висновок, що *фінансова стійкість — це стан активів* (*пасивів*) *підприємства*, *яке гарантує йому постійну платоспроможність*; *характеризує ступень фінансової незалежності підприємства*, *прибутковості*, *фінансової рівноваги протягом тривалого періоду*, *незважаючи на вплив внутрішніх і зовнішніх факторів*.

Таблиця 5.1

Тлумачення сутності «фінансова стійкість» українськими вченими

Автор	Визначення фінансової стійкості	Ключові слова
Філімоненко О. С.[2]	стан підприємства, при кому розмір його майна (активів) достатній для погашення зобов'язань, тобто підприємство є платоспроможним	платоспроможність
Коробов М. Я.[3]	це відповідність параметрів діяльності підприємства та розміщення його фінансових	фінансові ресурси, фінансовий стан

[1] Кравченко М. С. Сутність фінансової стійкості промислового підприємства. *Вісник економічної науки України*. 2010. № 2 (18). С. 61–63.

[2] Філімоненков О. С. Фінанси підприємств : навч. посібн. Київ : Ніка-Центр, 2002. 59 с.

[3] Коробов М. Я. Фінансово-економічний аналіз діяльності підприємств : навч. посібн. Київ : Знания, 2002. 153 с.

	ресурсів критеріям позитивної характеристики фінансового стану	
Кривицька О. Р. [1]	як результат формування достатнього для розвитку підприємства обсягу прибутку, що є визначальною ознакою його економічної незалежності	економічна незалежність
Приймак І. І. [2]	можливість підприємства функціонувати протягом тривалого періоду, отримуючи достатній для відтворення потенціалу, виплати дивідендів і стабільного розвитку прибутку, забезпечуючи при цьому економічне обґрунтоване співвідношення джерел фінансування та активів	функціонування протягом тривалого періоду, співвідношення джерел фінансування та активів
Павловська О. В.[3]	відображення стабільного перевищення доходів над витратами, що забезпечує вільне маневрування грошовими коштами підприємства та завдяки ефективному їх використанню сприяє безперервному процесу виробництва і реалізації продукції	вільне маневрування грошовими коштами
Крамаренко Г. О.[4]	такий фінансовий та економічний стан підприємства, за якого платоспроможність зберігає тенденцію до стійкості, тобто постійна у часі, а співвідношення власного і позикового капіталу перебуває у межах, які забезпечують цю платоспроможність	фінансовий та економічний стан, платоспроможність зберігає тенденцію до стійкості

[1] Кривицька О. Р. Планування прибутку підприємства при визначенні стратегії його розвитку. *Фінанси України*. 2005. №3. С.138.

[2] Приймак І. В. Управління ризиком втрати фінансової стійкості підприємства в умовах невизначеності зовнішнього середовища. *Формування ринкової економіки в Україні*. 2015. № 19. С. 12.

[3] Павловська О. В. Удосконалення методів аналізу фінансового стану підприємств. *Фінанси України*. 2015. № 11. С. 342.

[4] Крамаренко Г. О. Фінансовий аналіз і планування : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2007. С.151

Білик М. Д.[1]	такий фінансовий стан ресурсів підприємства, за якого раціональне розпорядження ними є гарантією наявності власних коштів, стабільної прибутковості та забезпечення процесу розширеного відтворення	фінансовий стан, прибутковість, відтворення
Ковальчук М. І.[2]	стан активів і пасивів підприємства, який дає змогу вільно розпоряджатися власним капіталом, грошовими коштами ті їх еквівалентами, ефективно використовувати всі ресурси, забезпечує безперервний процес виробничої, комерційної та фінансової діяльності, відтворення і розширення виробництва	стан активів і пасивів, власний капітал, грошові кошти, еквіваленти, ресурси, безперервний процес
Шаблиста Л.М .[3]	узагальнювальна якісна характеристика фінансового стану підприємства, відображає тенденції зміни фінансових відносин на підприємстві під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників	фінансовий стан, фінансові відносини

Аналіз сутності та змісту фінансової стійкості, з точки зору зарубіжних вчених-економістів представлений у табл. 5.2.

Багато зарубіжних авторів підкреслюють, що фінансова стійкість організації визначається правилами, спрямованими одночасно на підтримку рівноваги фінансових структур і на уникнення ризиків для інвесторів і кредиторів.

На їхню думку, фінансову стійкість доцільно вимірювати показниками, які характеризують різні види співвідношення між власними та позиковими джерелами коштів, що використовуються для формування майна, відображеного в активі балансу.

Незважаючи на територіальні відмінності і різницю в економічному розвитку економік України та деяких зарубіжних країн, теоретичні підходи у визначенні поняття «фінансова стійкість» не мають

[1] Білик М. Д., Павловська О. В., Притуляк Н. М., Невмержицька Н. Ю. Фінансовий аналіз : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2005. С. 153.

[2] Ковальчук М. І. Економічний аналіз діяльності підприємства АПК– Київ: КНЕУ, 2005. С.311.

[3] Шаблиста Л. М. Фінансова стійкість підприємства: сутність і методи оцінки. *Економіка підприємства*. 2006. № 2. С. 50.

істотних відмінностей. Так, зарубіжні (К. Друрі, К. Хеддервік)[1] і українські (К. В. Ізмайлова)[2] вчені — економісти вважають, що оцінка фінансової стійкості підприємства визначається його фінансовою незалежністю. Українські (О. С. Філімоненко[3], Г. О. Крамаренко та І. Б. Хома[4], М. Д. Білик[5]) вчені — економісти пов'язують фінансову стійкість із зростанням прибутку і капіталу підприємства.

Таблиця 5. 2

Тлумачення сутності «фінансова стійкість» зарубіжними вченими

Автор	Визначення фінансової стійкості	Ключові слова
Маршалл Дж. Ф. і Бансал Віпул К.[6]	розглядають фінансові нововведення, і тенденції, що намічаються при цьому, як зовнішні чинники і умови фінансової стійкості підприємства; на думку даних авторів, прогноз очікуваних значень фінансових показників і допустимих діапазонів їх варіації має, перш за все, орієнтуватися на нові фінансові продукти; при цьому велика увага приділяється технологіям забезпечення фінансової стійкості	нові фінансові продукти, технології забезпечення фінансової стійкості
Холт Р. Н. [7]	пропонує наступну систему показників фінансової стійкості: питома вага позикових засобів в активах; питома вага акціонерного капіталу в активах; фінансова структура капіталу компанії; частка довгострокової заборгованості в капіталі; питома вага позикових засобів в капіталі	позикові засоби, капітал

[1] Друри К. Производственный и управленческий учет. Москва : ЮНИТИ. 2005. 476 с.

[2] Ізмайлова К. В. Фінансовий аналіз. Київ : МАУП, 2001. 152 с.

[3] Філімоненков О. С. Фінанси підприємств : навч. посібн. Київ : Ніка–Центр, 2002. 359 с.

[4] Крамаренко Г. О. Фінансовий аналіз і планування : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2007. 90 с.

[5] Білик М. Д., Павловська О. В., Притуляк Н. М., Невмержицька Н. Ю. Фінансовий аналіз : навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2005. 592 с.

[6] Маршалл Дж. Ф. Финансовая инженерия. Полное руководство по финансовым нововведениям. Москва : ИНФРА, 2004. С. 612.

[7] Холт Р. Н. Основы финансового менеджмента. Москва : Дело, 1993. С. 243.

Ньюман Дерек Л., Дейвіс Лесл[1]	виділяють умови фінансової стійкості «где отдача прибыли от активов компании превышает стоимость заимствований, положительная маржа отражена в увеличении отдачи капитала фирмы»	віддача прибутку від активів, зростання віддачі капіталу
Друрі К., Хеддервік К.[2]	Вважають, що оцінка фінансової стійкості підприємства визначається його фінансовою незалежністю; вона пов'язана із загальною фінансовою структурою підприємства, ступенем його залежності від кредиторів і інвесторів; фінансова стійкість у довгостроковому плані характеризується співвідношенням власних і позикових коштів	фінансова незалежність, співвідношення власних і позикових коштів

Таким чином, фінансова стійкість підприємства означає здатність суб'єкта господарювання функціонувати та розвиватися, зберігати рівновагу своїх активів та пасивів в мінливому внутрішньому та зовнішньому середовищі, яка гарантує його постійну платоспроможність та інвестиційну привабливість в межах допустимого рівня ризику.

З трактувань авторів можна сформувати власне визначення, фінансова стійкість — це спроможність підприємства фінансово протистояти ризикам та змінам в середовищі, ефективно формувати, розподіляти і використовувати фінансові ресурси.

Важливе значення при дослідженні сутності поняття «фінансова стійкість» має виділення основних видів стійкості. Приведення їх до єдиної класифікації, яка зображена на рис. 5.1 дозволяє розглянути характеристики фінансової стійкості підприємства. Головною складовою загальної стійкості підприємства є фінансова стійкість, яка формується в процесі всієї фінансово-господарської діяльності підприємств.

Дана класифікація дає можливість більш детальніше розглянути усі види фінансової стійкості.

Зовнішня стійкість підприємства досягається керуванням ззовні. Вона обумовлена стабільністю економічного середовища, у

[1] Ньюман Д. Л. Предпринимательский анализ финансов малого предприятия : учебник. Москва : Интернет-трейдинг, 2006. С. 56.

[2] Друри К. Производственный и управленческий учет. Москва : ЮНИТИ, 2005. С. 324.

рамках якої здійснює свою діяльність організація. Ця стійкість досягається відповідною системою керування ринковою економікою в масштабах усієї країни.

Внутрішня стійкість — це такий фінансовий стан підприємства, за якого забезпечується достатньо високий результат його функціонування.

Загальна стійкість — відображає рух грошових потоків, який забезпечує остійне перевищення надходження коштів (доходів) над їх витрачанням (витратами). Умовою загальної стійкості підприємства є його здатність вільно розвиватися в умовах внутрішнього і зовнішнього середовища[1].

Абсолютна стійкість фінансового стану — власні джерела формування оборотних активів покривають запаси і витрати. При цьому наявність власних джерел формування оборотних активів визначається за балансом підприємства як різниця між сумою джерел власних та прирівняних до них коштів і вартістю основних фондів та інших необоротних активів.

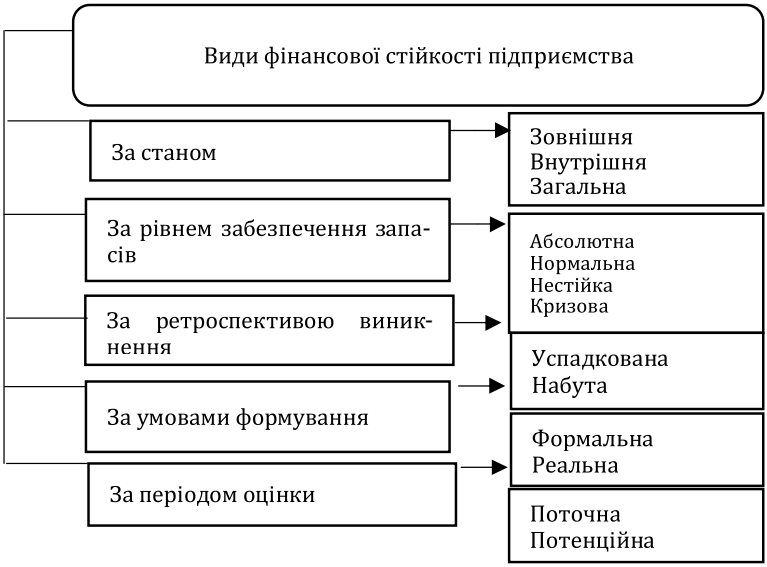

Рисунок 5.1 — *Класифікація видів фінансової стійкості підприємства*

[1] Партин Г. О. Особливості впливу основних чинників на фінансову стійкість підприємства в умовах фінансово-економічної кризи. *Збірник науково-технічних праць Національного лісотехнічного університету України*. 2010. № 10. С. 276–279

Нормальний стійкий фінансовий стан,це стан підприємства коли запаси і втрати покриваються сумою власних джерел формування оборотних активів і довгостроковими позиченими джерелами.

Нестійкий фінансовий стан,це стан підприємства коли запаси і витрати покриваються сумою власних джерел формування оборотних активів, довгострокових позикових джерел, короткострокових кредитів і позик.

Кризовий фінансовий стан — це стан підприємства коли запаси і витрати не покриваються всіма видами можливих джерел їх забезпечення (власних, позикових та ін.),підприємство перебуває на межі банкрутства[1].

Набута фінансова стійкість характеризує певний рівень, який сформований в процесі здійснення господарської діяльності підприємством.

«Успадкована» стійкість є результатом наявності певного запасу міцності підприємства, що захищає його від різких змін зовнішніх факторів.

Розрізняють за умовою формування формальну та реальну фінансову стійкість. Формальна створюється і підтримується державою, та реальна — формується в умовах конкуренції з врахуванням можливостей розширеного виробництва та ефективного фінансового менеджменту.

В залежності від періоду, на який здійснюється оцінка, фінансова стійкість поділяється на поточну — на конкретний момент часу, та потенційну — що враховує майбутні зміни внутрішніх та зовнішніх умов.

Таким чином, усі види стійкості і також фінансова стійкість підприємства виступають у ролі забезпечення ефективності діяльності у стратегічному масштабі повинні стати об'єктами постійного контролю зі сторони персоналу підприємства. Фінансова стійкість підприємства є однією з найважливіших характеристик його фінансового стану, що формується у процесі виробничої та фінансово-інвестиційної діяльності.

Основними завданнями фінансової стійкості підприємства є[2]:

– забезпечення стабільності діяльності підприємства;

– гарантування збереження платоспроможності та кредитоспроможності;

– вивчення відповідності між засобами і джерелами, раціональності їх розміщення та ефективності використання;

– загальна оцінка стійкості фінансового стану та факторів її зміни;

---

[1] Партин Г. О. Вказана праця.

[2] Ньюман Д. Л. Вказана праця.

– визначення резервів підвищення фінансової стійкості; прогнозування фінансової стабільності.

Фінансова стійкість є відображенням стабільного перевищення доходів над витратами, забезпечує вільне маневрування коштами організації і шляхом їхнього ефективного використання сприяє безперебійному процесу виробництва і реалізації продукції[1].

Основними джерелами інформації для аналізу фінансової стійкості і фінансового стану в цілому є фінансова звітність, яка являє собою сукупність форм звітності, складених на основі даних фінансового обліку з метою представлення користувачам узагальненої інформації про фінансове становище і діяльність підприємства для прийняття ними визначених ділових рішень.

Отже, фінансова стійкість є основним елементом загальної стійкості підприємств, і розглядається як стабільність фінансового стану, можливість виконувати зобов'язання перед кредиторами, бюджетом та власниками за рахунок збалансування власних фінансових ресурсів та позик.

Фінансова стійкість є відображенням стабільного перевищення доходів над витратами, забезпечує вільне маневрування коштами організації і шляхом їхнього ефективного використання сприяє безперебійному процесу виробництва і реалізації продукції. Можна зазначити, що стійкий фінансовий стан підприємства є підсумком грамотного, умілого керування всім комплексом факторів, що визначають результати діяльності підприємства[2].

Проблеми забезпечення фінансової стабільності підприємства знайшли відображення в працях вітчизняних та зарубіжних авторів, таких як О. Г. Біла[3], С. С. Гриневич[4], А. М. Подєрьогін[5], Л. І. Телишевська[6], В. М. Яценко[7] та інших.

В економічній літературі стабільність розглядається як здатність зберігати певні характеристики та властивості цілком або

---

[1] Ізмайлова К. В. Фінансовий аналіз. Київ. МАУП. 2001. 152 с.

[2] Поддєрьогін А. М., Наумова Л. Ю. Фінансова стійкість підприємств в економіці України : монографія. Київ : КНЕУ, 2011. 214 с.

[3] Біла О. Г. Фінансове планування і фінансова стабільність підприємств. *Фінанси України*. 2016. № 4. С. 113–120.

[4] Гриневич С. С. Економічні основи стратегічного управління фінансовою стійкістю підприємства в умовах ринкових перетворень. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2019. № 18. С. 110–114.

[5] Поддєрьогін А. М., Наумова Л. Ю. Вказана праця.

[6] Телишевська Л. І. Фінансове планування як передумова фінансової стабільності підприємства. *Механізм регулювання економіки*. 2019. № 2. С. 71- 77.

[7] Яценко В. М. Сутність поняття та методичні підходи до оцінки фінансової стабільності і фінансової стійкості сільськогосподарських підприємств. *Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту*. 2016. №1. С. 8–17.

майже незмінними. Вчені визначають, що стабільність пов'язана з такими поняттями як стійкість, сталість та постійність.

Стабільність — це міцність та надійність цілісної системи, її зв'язків та спроможність навіть при зміні внутрішніх та зовнішніх умов ефективно адаптуватись та підтримувати заданий рівень основних параметрів. Таким чином, необхідно зазначити, що категорію «стабільність» характеризують через категорії «стійкість» та «надійність» та навпаки. З точки зору М. І. Романишина[1] стійкість та стабільність є взаємозалежними категоріями, що спроможні забезпечувати ефективність функціонування певного об'єкту.

В узагальненому вигляді фінансова стабільність підприємства являє собою комплексну категорію, що характеризує стан, структуру та напрями використання фінансових ресурсів підприємства, здатність його виконувати свої зобов'язання, а також ступінь захищеності капіталу від фінансових ризиків та можливість забезпечувати розширення діяльності без збільшення залежності від зовнішніх джерел фінансування[2].

Якщо розглядати поняття стабільності з точки зору стану фінансів, то в найбільш узагальненому випадку воно трактується як «…фінансове положення підприємства, господарська діяльність якого забезпечує в нормальних умовах виконання всіх його зобов'язань перед робітниками, іншими організаціями, державою завдяки достатності доходів і відповідності доходів і витрат»[3].

Дещо з іншими акцентами дає визначення цього поняття М.Білик, трактуючи його як «…спроможність підприємства досягати стану фінансової рівноваги при збереженні достатнього ступеня фінансової стійкості та зберігати цей стан у довгостроковій перспективі при ефективному управлінні фінансами»[4].

Як бачимо, в цьому визначенні з'являється поняття фінансової стійкості, яка є більш вузьким поняттям за думкою багатьох науковців. Так, наприклад, Л. Короліщук наголошує «Фінансова стабільність як економічна категорія — це ширше поняття (ніж стійкість), воно охоплює сукупність факторів, що забезпечують ним абсолютної та

---

[1] Романишин М. І. Методичні засади формування стратегії забезпечення економічної стабільності підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2011. № 5. Т.2. С. 264–272.

[2] Бандурка О. М. Фінансова діяльність підприємств : навч. посіб. Київ : Либідь, 2004. 227 с.

[3] Рєпіна І. М. Таксономічний аналіз ефективності формування та використання активів підприємства. *Формування ринкової економіки*. 2018. № 26. С. 440–457.

[4] Білик М. Д., Павловська О. В., Притуляк Н. М., Невмержицька Н. Ю. Фінансовий аналіз : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2005. С. 305.

нормативної фінансової стійкості за контрольованої фінансової рівноваги і здатності до сталого розвитку»[1].

В. М. Яценко надає наступне визначення фінансової стабільності: це таке співвідношення активів і пасивів, а також доходів і витрат підприємства, яке дозволяє впродовж тривалого часу нарощувати обсяги виробництва, уникаючи циклічності розвитку, і здійснювати своєчасні розрахунки за своїми зобов'язаннями[2].

Слід вказати на відмінність думок вчених щодо поняття фінансової стабільності[3]:

– українські вчені під фінансовою стабільністю розуміють такий стан активів та пасивів підприємства, яке гарантує йому постійну платоспроможність, характеризує ступінь фінансової незалежності підприємства, прибутковості фінансової рівноваги протягом тривалого періоду, незважаючи на вплив внутрішніх і зовнішніх факторів;

– російські вчені розглядають фінансову стабільність як стан фінансових ресурсів підприємства, їх розподіл і використання, який забезпечує розвиток підприємства на основі зростання прибутку і капіталу при збереженні платоспроможності, кредитоспроможності, фінансової незалежності, інвестиційної привабливості в умовах припустимого рівня ризику;

– зарубіжні автори фінансову стабільність пов'язують з певними правилами, спрямованими на підтримку рівноваги фінансових структур і уникнення ризиків для інвесторів та кредиторів, і пропонують оцінювати її за допомогою показників, що характеризують різні види співвідношення між власними та позиковими джерелами коштів.

О. В. Мицак вважає, що в якості економічної категорії фінансова стабільність визначається сукупністю економічних відносин, що забезпечують умови збереження абсолютної або нормальної фінансової стійкості підприємства при контрольованій фінансовій рівновазі та одночасно спроможність до стійкого економічного зростання при врахуванні найбільш вагомих зовнішніх чинників[4].

Стратегічний механізм забезпечення фінансової стабільності передбачає низку заходів, спрямованих на підтримку в довгостроко-

---

[1] Мицак О. В. Ліквідність як елемент фінансового управління діяльністю підприємства. *Фінанси України*. 2015. № 10. С. 62–66.

[2] Яценко В. М. Сутність поняття та методичні підходи до оцінки фінансової стабільності і фінансової стійкості сільськогосподарських підприємств. *Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту*. 2016. №1.С.8–17.

[3] М. Лучко, С. Жукевич, А. Фаріон, Фінансовий аналіз. Навчальний посібник – Тернопіль:, ТНЕУ, – 2016 – 304 с.

[4] Мицак О. В. Вказана праця.

вому періоді досягнутої фінансової рівноваги. При цьому ознаками фінансової стабільності підприємства є[1]:

– платоспроможність, вільне маневрування грошовими коштами;

– перевищення доходів над витратами;

– низький рівень підприємницького ризику;

– ефективне формування, розподіл і використання фінансових ресурсів;

– забезпеченість підприємства власним капіталом;

– забезпеченість запасів і витрат стабільними джерелами фінансування;

– оптимальне співвідношення між власним і позиковим капіталом.

До заходів забезпечення фінансової стабільності підприємства слід віднести пошук оптимального співвідношення власного і позикового капіталу, що дозволить забезпечити мінімальний фінансовий ризик за максимальної рентабельності власного капіталу; впровадження оперативного механізму фінансової стабілізації, спрямованої на зменшення фінансових зобов'язань та збільшення грошових активів, що забезпечують ці зобов'язання, з метою оптимізації ліквідності; оптимізації збутової політики за рахунок забезпечення високої якості продукції та встановлення ціни, нижчої за середньогалузеву; розширення ринків збуту; реалізація зайвих виробничих і невиробничих фондів, здача їх в оренду, що дозволяє збільшити грошові кошти на рахунку підприємства, як наслідок, підвищити його ліквідність і дозволить залучати довго- і короткострокові позики в банку для фінансування поточної діяльності; розробка та виробництво нових видів продукції, що дасть змогу стабілізувати і покращити фінансовий стан підприємства[2].

Визначення меж фінансової стійкості та стабільності підприємства належить до числа найбільш важливих економічних проблем в умовах переходу до ринку, бо безпосередня фінансова стійкість може призвести до неплатоспроможності підприємства і відсутності у нього коштів для розширення виробництва, а надлишкова — буде перешкоджати розвитку, обтяжуючи витрати підприємства зайвими запасами і резервами та порушує його фінансову стабільність.

---

[1] Мицак О. В. Вказана праця.

[2] Гринкевич С. С. Економічні основи стратегічного управління фінансовою стійкістю підприємства в умовах ринкових перетворень. *Науковий вісник НЛТУ України.* 2019. № 18. С. 110–114.

5.1.2 Характеристика факторів, що впливають на фінансову стійкість і стабільність підприємства

Фактори, які впливають на фінансову стійкість та стабільність підприємства, класифікуються за наступними ознаками:

– за місцем виникнення (зовнішні, внутрішні);
– за важливістю результату (основні, другорядні);
– за структурою (прості, складні); за часом дії (постійні, тимчасові).

В процесі аналізу фінансової стійкості підприємства особливу увагу слід приділяти внутрішнім факторам, які залежать від діяльності підприємства і на які воно має можливість впливати та якими управляти. Залежно від впливу означених вище факторів можна виділити такі види фінансової стійкості підприємства: поточна (на момент проведення аналізу) і потенційна (перспектива нарощувати обсяги діяльності протягом певного часу і вихід на новий рівень фінансової рівноваги). Тобто фінансова стійкість підприємства у короткостроковому періоді означає досягнення стану рівноваги, у довгостроковому періоді — трансформування чинників стабілізації у фактори розвитку підприємства[1].

З метою управління окремими з них, посилення чи послаблення їх впливу на фінансову стійкість підприємства та їх можна об'єднати в групи залежно від рівня виникнення та ступеня значущості (рис.5.1).

За рівнем виникнення виділяють внутрішні та зовнішні чинники. Залежно від ступеня їх значущості виділяють чинники I рівня (базові), II рівня (похідні) та III рівня (деталізуючі). Оскільки з різних причин виникають чинники, що впливають на фінансову стійкість, то при виборі методів їхньої оцінки необхідно це врахувати, а також необхідно звернути увагу на головні ризики фінансової стійкості (табл. 5.2). Якщо зовнішні чинники, що впливають на фінансову стійкість, викликані дією об'єктивних економічних законів і майже не залежать від діяльності підприємства, то внутрішнім чинникам властивий високий ступінь керованості, а характер їх зміни безпосередньо залежить від організації роботи самого підприємства[2].

---

[1] Гринкевич С. С. Вказана праця.

[2] Городня Т. А. Забезпечення фінансової стійкості та платоспроможності. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2017. №. 23. С. 191–196.

Таблиця 5.1

Класифікація макроекономічних показників фінансової стійкості та стабільності[1]

Класифікаційна ознака	Чинник
За економічним значенням	1. Основоположні чинники, які визначають основні макроекономічні пропорції розвитку економіки держави (обсяг виробництва валового національного продукту, обсяг інвестицій, обсяг і структура капіталовкладень, обсяг грошової маси в обігу). 2. Похідні чинники, що є результатом впливу основоположних (темп інфляції, структура розміщення грошової маси, обсяг платоспроможного попиту населення, рівень доходів споживачів, стан грошового, фінансового та фондового ринків, ринку кредитних ресурсів, ринку засобів виробництва, ринку робочої сили)
За походженням	1.Чинники, що виникають унаслідок дії об'єктивних економічних законів (закону грошового обігу, який зумовлює розмір грошової маси в обігу,її структуру, закон кругообороту капіталу, який визначає обсяг інвестицій та їх структуру). 2.Чинники, що виникають у зв'язку з державним регулюванням економіки (наявність та характер податкової політики, політики регулювання інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання, ринку кредитних ресурсів, грошового ринку, ринку цінних паперів)
За характером впливу на економіку	1.Чинники, що стимулюють розвиток економічної системи (зростання обсягів валового національного продукту, обсягів виробництва промислової продукції, збільшення обсягів інвестицій в економіку та перевищення їх обсягу над амортизацією). 2.Чинники, які негативно впливають на розвиток економіки, тобто є основною передумовою стагнації економіки (скорочення обсягів інвестицій при одночасному перевищенні амортизаційних відрахувань над розмірами валових інвестицій, зростання собівартості продукції при одночасному скороченні обсягів виробництва, збільшення податкового тиску, негативні зрушення в структурі витрат на виробництво (реалізацію продукції, робіт, послуг)
За характером впливу на результати фінансово-економічної діяльності підприємства	1. Прямі чинники, зміни яких відразу відбиваються на фінансовому стані підприємств (зміни податкової політики — ставок, умов сплати податків, пільг тощо, амортизаційна політика, грошово-кредитна політика та ін.). 2. Опосередковані чинники (до них належать основоположні)

[1] Городня Т. А. Вказана праця.

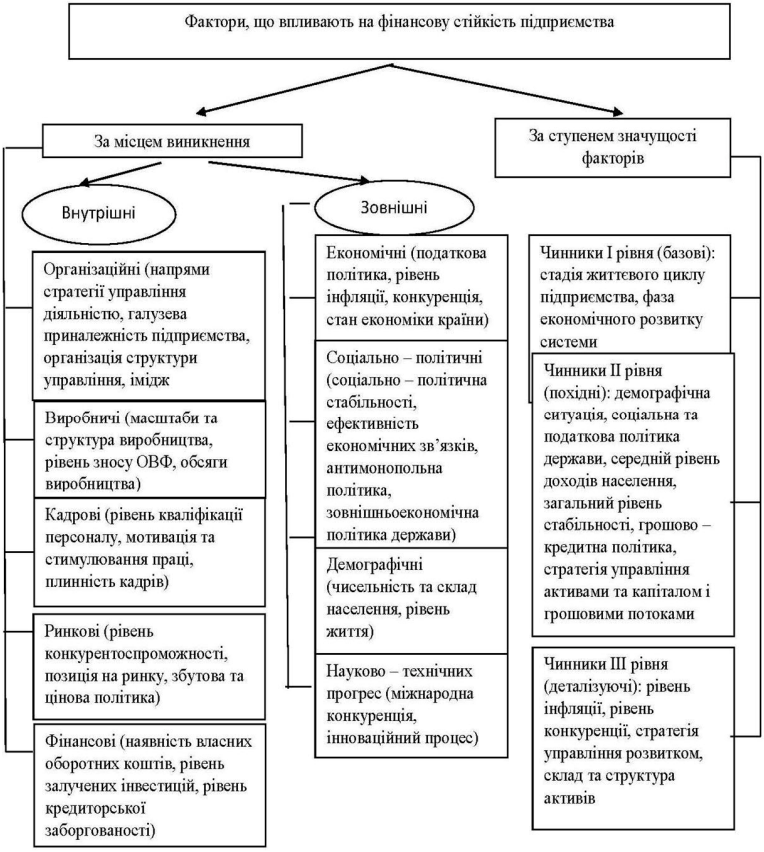

Рисунок 5.1 — *Класифікація факторів впливу на фінансову стійкість підприємства*[1];

Отже, вплив внутрішніх і зовнішніх чинників на фінансову стійкість та стабільність підприємства може бути різним, яким потрібно і можливо управляти в певних межах.

За складом та ступенем значущості чинники, що впливають на фінансову стійкість, можна охарактеризувати так.

[1] Москаленко В. П., Пластун О. Л. Комплексна оцінка фінансового стану підприємства як основа діагностики його банкрутства. *Актуальні проблеми економіки*. 2006. № 6. С. 180–192; Поддєрьогін А. М., Наумова Л. Ю. Фінансова стійкість підприємств в економіці України : монографія. Київ : КНЕУ, 2011. 214 с.

Чинники I рівня — це узагальнюючі (базові) чинники, які є результатом впливу чинників II і III рівнів і водночас виступають генератором взаємодії більш дрібних чинників[1].

До чинників I рівня відносять:

– фазу економічного розвитку системи;
– стадію життєвого циклу підприємства.

Фаза економічного циклу розвитку економічної системи є базовим зовнішнім чинником, що впливає на фінансову стійкість підприємства. Залежно від фази економічного розвитку системи будуть різними темпи реалізації продукції, виробництва, їх співвідношення, рівень інвестицій підприємства у товарні запаси, доходів підприємства та населення[2].

Так, у період економічної кризи темпи реалізації продукції відстають від темпів її виробництва, зменшуються інвестиції в товарні запаси, що, у свою чергу, призводить до ще більшого скорочення збуту за одночасного зменшення доходів підприємств і рівня доходів населення.

Отже, знижується ліквідність підприємств та їх платоспроможність, що неодмінно негативно відбивається на ступені фінансової стійкості підприємства.

Таблиця 5.2

Головні ризики фінансової стійкості підприємства

Ризик	Причини виникнення	Чинники
Ризик неефективної структури капітал	значна частка в структурі капіталу короткострокових позик; розміщення акцій на фондовому ринку за ціною, нижчою від запланованої ; знецінення унаслідок високого рівня інфляції амортизаційного фонду; зростання відсоткових ставок за короткостроковими кредитами комерційних банків; відмова банку видати довгостроковий кредит; помилка працівників фінансової служби при обчисленні необхідної суми позикових коштів.	значна частина залучених коштів у структурі капіталу; низький рівень управління фінансовою діяльністю; загальна нестабільність соціально-економічної ситуації в країні.

[1] Гапак Н.М., Капштан С.А. Особливості визначення фінансової стійкості підприємств // Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія Економіка.– Вип. (42). –2014. – С. 191-196.

[2] Гончарова А.І. Відновлення платоспроможності підприємства: модель оздоровлення фінансів / А.І. Гончарова // Фінанси.– 2014.– № 8.– С.68-78.

Ризик зниження ліквідності підприємства	помилки при складанні бюджету руху грошових коштів; зростання обсягу простроченої дебіторської заборгованості; неможливість отримати короткостроковий банківський кредит для погашення касових розривів	низький рівень організації фінансового планування, кризова ситуація у взаєморозрахунках підприємства; несприятлива кон'юнктура фінансового ринку; неефективність господарського законодавства.
Кредитний ризик	несвоєчасну оплату покупцем за одержані товари; неплатоспроможність покупця, що пов'язана зі знищенням частини його бізнесу; зростання обсягів дебіторської заборгованості	кризова ситуація у взаєморозрахунках підприємства; відсутність розвинутої системи страхування кредитних ризиків; неплатоспроможність покупців через виникнення форс-мажорних ситуацій
Податковий ризик	введення нових податків і зборів на здійснення окремих видів діяльності; збільшення ставки оподаткування; зміна термінів та умов сплати податків; відміна податкових пільг; сплата штрафів та пені за порушення податкового законодавства.	непослідовна політика уряду; неузгодженість податкового законодавства; низький рівень знань у галузі вітчизняного податкового законодавства працівників бухгалтерії.
Інвестиційний Ризик	значна частка в структурі капіталу проекту через зміну ситуації на ринку; несвоєчасне фінансування інвестиційного проекту; несвоєчасну підготовка інвестиційного проекту; зниження вартості цінних паперів, які належать підприємству.	нестабільність темпів і пропорцій зміни цін; рівень підприємницької активності в країні та регіонах; науково-технічний прогрес; розвиток фондового ринку.

Ризик операційної діяльності	збій комп'ютерних систем і поломка обладнання; зниження попиту на продукцію підприємства; падіння цін на продукцію підприємства; впровадження конкурентом нових технологій, що передбачає зниження ціни на товар; неможливість одержати кошти для поповнення оборотного капіталу; зниження купівельної спроможності населення	погіршення соціально-економічної ситуації в країні; науково технічний прогрес; висока зношеність обладнання; криза в галузі, до якої належить підприємство; неефективна система фінансового планування.
Ризик неефективності організаційної структури підприємства	неправильно побудована організаційна структура підприємства, в тому числі його фінансової служби.	зміни на фінансових і товарних ринках, що зумовлюють необхідність введення нових видів робіт; створення нових підрозділів; зміни технології управління; науково-технічний прогрес.

Другим базовим чинником І рівня виступає стадія життєвого циклу підприємства (рис. 5.2). Вона є основоположним чинником при визначенні загальноекономічної мети діяльності підприємства, для досягнення якої будуть спрямовані всі інші його стратегії (стратегія управління обсягами діяльності, стратегія управління власним та позиковим капіталом, фінансова стратегія). На рівні підприємства необхідно велику увагу приділяти з'ясуванню специфіки кожної окремої стадії його розвитку, оскільки специфіка кожної окремої стадії розвитку підприємства буде визначати також потенційні його можливості щодо забезпечення обсягів діяльності, а отже, величини прибутку, формування приросту активів та їх фінансування за рахунок окремих видів джерел, зокрема власними фінансовими ресурсами в необхідному обсязі з метою самофінансування, і разом із цим опосередковано формуватиме певний ступінь фінансової стійкості та стабільності фінансової діяльності підприємства[1].

[1] Партин Г. О. Особливості впливу основних чинників на фінансову стійкість підприємства в умовах фінансово-економічної кризи. *Збірник науково-технічних праць Національного лісотехнічного університету України*. 2010. № 10. С. 276–279.

Чинники II рівня — похідні. Вони є результатом дії основоположних(базових) чинників (фази економічного розвитку системи та стадії життєвого циклу підприємства). До складу чинників II рівня (похідних) належать: середній рівень доходів населення; демографічна ситуація; соціальна політика держави; податкова політика держави; грошово-кредитна політика; амортизаційна політика; загальний рівень стабільності; стратегія управління обсягами діяльності; стратегія управління активами; стратегія управління капіталом; стратегія управління грошовими потоками.

Чинники II рівня бувають як зовнішніми, так і внутрішніми. Зовнішні чинники — це такі, вплив яких пов'язаний з характером державного регулювання (податкова, грошово-кредитна, амортизаційна, соціальна, демографічна політика тощо). Від ступеня відповідності видів, напрямів, методів цього регулювання і фази економічного циклу залежатиме характер та глибина впливу деталізуючих чинників, або чинників III рівня[1].

До внутрішніх похідній чинників II рівня, що забезпечують фінансову стійкість, належать стратегія управління обсягами діяльності підприємства, політика управління його активами, власним і позиковим капіталом. Розроблена стратегія передбачає загальну потребу в активах, їх оптимальну структуру при одночасному визначенні джерел фінансування цієї потреби та оптимізації структури капіталу, що, у свою чергу, є гарантом досягнення ефективної пропорційності між коефіцієнтом фінансової прибутковості та коефіцієнтом фінансової стійкості підприємства. Досягнення необхідної пропорційності між коефіцієнтом прибутковості та коефіцієнтом фінансової стійкості має бути основною метою підприємства, оскільки це один із чинників, який сприяє максимізації його ринкової вартості.

Чинники III рівня — є деталізуючими. За допомогою їх з'ясовують і деталізують механізм впливу на фінансовий стан підприємства похідних чинників. До чинників III рівня (деталізуючих) відносять: рівень конкуренції; рівень інфляції; склад та структуру активів; стратегію управління власними фінансовими ресурсами та позиковим капіталом; стратегію управління ризиком. Вплив чинників III рівня на фінансову стійкість є різним. Тому за їх значимістю одним із найважливіших внутрішніх чинників фінансової стійкості є оптимізація складу та структури активів підприємства. Аналогічним за своїм впливом є також правильний вибір стратегії управління активами[2].

Значною мірою фінансова стійкість підприємства залежить від якості політики управління поточними активами, від того, який загальний обсяг оборотних коштів має підприємство, який розмір за-

[1] Партин Г. О. Вказана праця.
[2] Там само.

пасів та активів у грошовій формі. При зменшенні виробничих запасів та зростанні ліквідних активів підприємство може отримувати більший обсяг прибутку за рахунок залучення в оборот додаткових коштів, однак разом із цим виникає ризик неплатоспроможності підприємства. Оптимізація управління поточними активами полягає в тому, щоб забезпечити достатньо високий рівень прибутковості активів при одночасній мінімізації ризику втрати платоспроможності, ліквідності та фінансової стійкості[1].

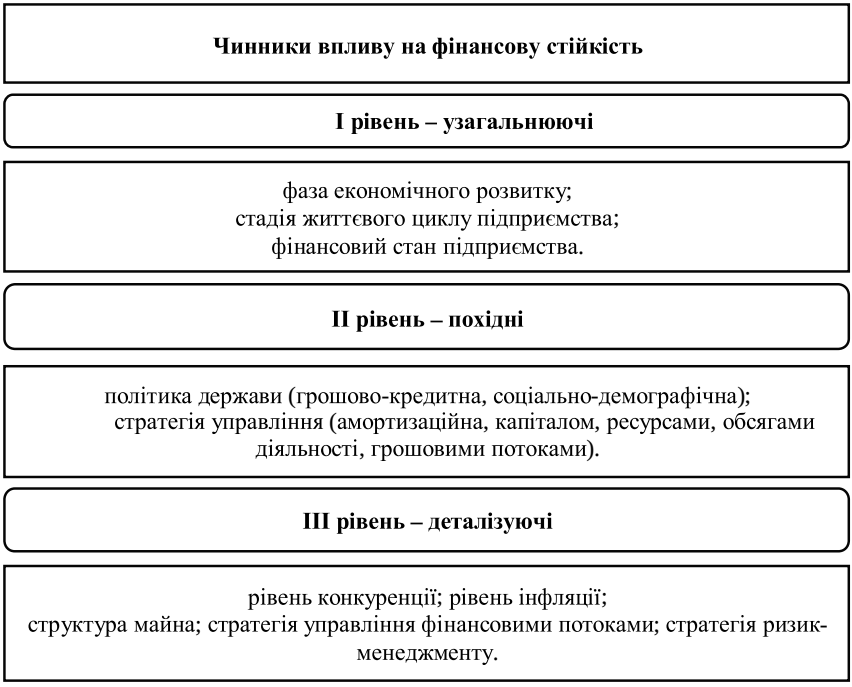

Рисунок 5.2 — *Система чинників впливу на фінансову стійкість підприємства*

Другим за своєю значущістю внутрішнім чинником ІІІ рівня є стратегія управління капіталом — оптимізація складу та структури джерел фінансування активів, власних фінансових ресурсів, а також правильний вибір політики управління ними. Зі збільшенням обсягу власних фінансових ресурсів за рахунок внутрішніх джерел збільшуються також потенційні можливості підприємства. Важливим є як

[1] Гринкевич С. С. Економічні основи стратегічного управління фінансовою стійкістю підприємства в умовах ринкових перетворень. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2008. № 18. С. 110–114.

загальний розмір прибутку, так і структура його розподілу, а саме та частка, яка спрямовується на реінвестиційні цілі[1].

Таким чином, політика розподілу та використання прибутку є одним із основних внутрішніх деталізуючих чинників, що впливають на фінансову стійкість та стабільність підприємства. На фінансову стійкість підприємства значний вплив мають кошти, що додатково мобілізуються на ринку позичкового капіталу. Збільшення позикового капіталу, з одного боку, приводить до зростання прибутковості власного капіталу, а з другого — надмірне зростання частки позикового капіталу призводить до зниження фінансової стійкості підприємства, зростання ризику втрати платоспроможності та фінансової незалежності. Отже, у цьому зв'язку особливо важливим є чинник умілого використання ефекту фінансового левериджу і забезпечення оптимізації структури капіталу підприємства. Вплив зовнішніх чинників III рівня на фінансову стійкість особливо зростає на стадії економіки кризового періоду[2].

З фінансовою стійкістю підприємства тісно пов'язаний обсяг платоспроможного попиту населення, оскільки зростання обсягу попиту є стимулом до розширення обсягу його діяльності. Останнє потребує зростання активів підприємства, що, у свою чергу, обумовлює необхідність пошуку додаткових джерел фінансування цього приросту. Залучення додаткових джерел фінансування призводить до структурних змін у складі джерел фінансування активів, а отже, відповідно впливає на ступінь фінансової стійкості підприємства.

Падіння платоспроможного попиту, яке характерне для кризового періоду функціонування економіки, призводить до загострення конкурентної боротьби та підвищення рівня конкуренції на ринках різних типів[3].

Гострота конкурентної боротьби — не менш важливий зовнішній чинник фінансової стійкості, оскільки така боротьба призводить до кон'юнктурних змін на товарних, ресурсних та фінансових ринках, що, у свою чергу, є причиною змін цін на продукцію підприємства (що впливає на можливі обсяги реалізації), на матеріальні ресурси (що змінює витрати на виробництво та реалізацію), на фінансові ресурси (що відбивається на можливості залучення підприємством позикових коштів). Усі ці зрушення відразу відбиваються

---

[1] Партин Г. О. Вказана праця.

[2] Горова О. О. Визначення таксономічного показника рівня розвитку для оцінки фінансового потенціалу підприємства. *Управління розвитком*. 2012. № 12 (133). С. 11–14.

[3] Плиса В. Й. Стратегія управління фінансовою стійкістю підприємства. *Фінанси України*. 2011. № 11. С. 36–42.

позитивно чи негативно — залежно від характеру змін зовнішніх чинників на ступені фінансової стійкості підприємства[1].

Зовнішнім фактором III рівня, що впливає на фінансову стійкість, є рівень інфляції. Порівняно зі стабільним етапом розвитку в умовах економічної кризи зростає вплив інфляції, що негативно відбивається на ступені. Фінансової стійкості підприємства, оскільки зменшується обсяг його чистого прибутку. Це призводить до зниження обсягу власних фінансових ресурсів, які формуються за рахунок внутрішніх джерел.

Зменшення власних фінансових ресурсів підприємств при стабільній чи зростаючій потребі в ресурсах обумовлює необхідність їх запозичення у значно більших обсягах, а це означає, що ціна на позикові ресурси зростатиме, ускладнюватиметься можливість їх використання для збільшення прибутковості власного капіталу, внаслідок чого зросте вартість капіталу підприємства. Усе це в сукупності сприяє зниженню ринкової вартості підприємства[2].

Макроекономічні чинники, що впливають на досягнення стабілізації економічної системи та опосередковано на стабільність фінансового стану підприємств, класифікують за певними ознаками табл. 5.3. Таким чином, фінансова стійкість є найважливішою характеристикою фінансово-економічної діяльності підприємства в умовах ринкової економіки.

Таблиця 5.3

Принципи аналізу фінансової стійкості підприємства[3]

Принцип	Характеристика
Національність	Урахування специфіки тієї країни, де функціонує підприємство
Науковий характер	Аналіз має базуватися на науковому підході (використання передового досвіду, новітніх методів досліджень)
Оперативність	Швидке і своєчасне проведення аналізу дасть змогу приймати правильні управлінські рішення, що відповідають поточній кон'юнктурі ринку і пріоритетам розвитку підприємства
Комплексність	Аналіз повинен охоплювати всі сторони діяльності підприємства, щоб установити його фінансовий стан і виробити необхідні заходи для поліп-

[1] Приймак І. В. Управління ризиком втрати фінансової стійкості підприємства в умовах невизначеності зовнішнього середовища. *Формування ринкової економіки в Україні*. 2015. № 19. С. 413–419.

[2] Бандурка О. М. Фінансова діяльність підприємств : навч. посіб. Київ : Либідь, 2004. 227 с.

[3] Ареф'єва О. В. Економічна стійкість підприємства: сутність, складові та заходи з її забезпечення. *Актуальні проблеми економіки*. 2008. № 8. С. 83–90.

	шення його функціонування
Забезпечення системного підходу до аналізу	Кожний досліджуваний об'єкт розглядається як складна динамічна система елементів, пов'язаних між собою і зовнішнім середовищем
Об'єктивність, конкретність, Точність	Аналіз має базуватися на достовірній інформації, а висновки і рекомендації — обґрунтовуватися точними аналітичними розрахунками
Дієвість	Аналіз повинен ефективно впливати на діяльність підприємства, дозволяючи його керівництву вчасно виявляти недоліки, а також сприяти попередженню виникнення їх у майбутньому
Демократизм	Участь в аналізі широкого кола співробітників підприємства забезпечує істотне підвищення його ефективності, що позитивно впливає на фінансові показники і згуртовує колектив
Плановість і систематичність	Для цього необхідно організувати підприємству окремий підрозділ, що буде здійснювати аналіз його діяльності

Якщо підприємство фінансово стійке та фінансово стабільне, то воно має перевагу перед іншими підприємствами того ж профілю та залучень інвестицій, в отриманні кредитів, у виборі постачальників і в підборі кваліфікованих кадрів.

5.1.3 Класифікація та порядок розрахунку основних показників оцінки фінансової стійкості

Обґрунтованість та ефективність управлінських рішень на мікро- та макрорівнях значною мірою залежить від результатів оцінки фінансового стану суб'єктів господарювання, яка полягає у розрахунку та вивченні комплексу показників, які відображають різні аспекти діяльності підприємств.

За результатами оцінки фінансової стійкості можна розробити заходи щодо покращення структури капіталу, відновлення платоспроможності, підвищення рентабельності, визначити оптимальний розмір потрібних підприємству оборотних активів, виявити резерви підвищення ефективності функціонування підприємств та перспективи їх розвитку, попередити виникнення фінансової кризи на підприємствах.

Завданням аналізу фінансової стійкості є ідентифікація внутрішніх проблем підприємства для підготовки, обґрунтування та прийняття управлінських рішень.

Об'єктивну оцінку фінансової стійкості можна отримати лише на основі розрахунку фінансових показників, які виступають індикаторами діяльності підприємств. Оскільки за допомогою аналізу од-

ного показника неможливо отримати повне уявлення про діяльність підприємства, для оцінки фінансової стійкості використовується система показників, упорядкована за певними ознаками, де кожен показник характеризує кількісну та якісну сторону стану або розвитку суб'єкта або явища у взаємозв'язку з іншими показниками, при цьому не повторюючи їх, що дозволяє отримати комплексну оцінку.

Аналіз системи показників дозволяє не тільки проаналізувати окремі її елементи, але й отримати інформацію про розвиток явища в цілому в результаті взаємодії окремих його сторін.

Кількість та набір показників, які входять до системи, визначаються метою та завданнями аналізу, часовими обмеженнями, існуючим інформаційним забезпеченням, доступними технічними засобами тощо.

Складність підбору показників, потрібних для аналізу, обумовлена також тим, що необхідно досягти оптимального співвідношення між затраченими зусиллями та отриманим результатом.

Система показників не є стійкою, тому що при появі нових завдань, зміні економічної ситуації, зовнішніх та внутрішніх умов діяльності вона може доповнюватись новими показниками.

З усього різноманіття фінансових коефіцієнтів треба відібрати деякий набір показників, який би комплексно оцінював фінансовий стан підприємства, як з погляду ризиків, так і ефективності діяльності, при чому особливу увагу слід звернути на показники фінансової стійкості підприємства.

Для цього розглянуто кожну з груп показників і обрано ті, що найбільш повно відповідають досліджуваним потребам[1].

Для оцінки майнового стану підприємства вчені рекомендують використовувати п'ять показників:

– сума господарських засобів, що є в розпорядженні підприємства;
– питома вага активної частини основних засобів;
– коефіцієнт зносу основних засобів;
– коефіцієнт оновлення основних засобів;
– коефіцієнт вибуття основних засобів.

Оскільки вибір коефіцієнтів здійснюється для побудови аналізу саме українського підприємства, то найбільш прийнятним з п'яти перерахованих вище показників є коефіцієнти зносу основних засобів, фондовіддача основних засобів та фондомісткість, оскільки вони

[1] Бєлай С. В. Застосування таксономічного методу для оцінювання соціально-економічної безпеки регіонів України. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2011. № 4 (11). С. 5–7.

є одними з найбільш проблемних показників по підприємствах України, а динаміка їх значень багато в чому розкриває зміни в інших запропонованих показниках.

Оцінка показників рентабельності підприємства є обов'язковою і важливою складовою фінансового аналізу. В. П. Москаленко та О. Л. Пластун[1] пропонують здійснювати її за такими показниками:

- рентабельність активів;
- рентабельність основної діяльності;
- рентабельність власного капіталу;
- період окупності власного капіталу;
- рентабельність всього капіталу.

Вказані показники рентабельності відображають загальну картину за ступенем прибутковості діяльності, як в масштабах усього підприємства, так й окремих складових його діяльності.

Для оцінки ліквідності обрано показник поточної ліквідності. Для детального аналізу фінансової стійкості вчені рекомендують використовувати більш широке поле показників:

- величина власних оборотних коштів;
- маневреність власних коштів;
- коефіцієнт покриття поточний;
- коефіцієнт покриття загальний;
- коефіцієнт швидкої ліквідності;
- коефіцієнт абсолютної ліквідності;
- коефіцієнт платоспроможності;
- частка оборотних коштів в активах;
- частка виробничих запасів у поточних активах;
- частка власних оборотних коштів у покритті запасів;
- коефіцієнт критичної ліквідності;
- період інкасації дебіторської заборгованості;
- тривалість кредиторської заборгованості;
- коефіцієнт поточної заборгованості;
- коефіцієнт фінансової залежності;
- коефіцієнт концентрації залученого капіталу;
- коефіцієнт автономії (незалежності);
- коефіцієнт співвідношення позикових і власних засобів;
- співвідношення нерозподіленого прибутку до всієї суми активів.

[1] Москаленко В. П., Пластун О. Л. Комплексна оцінка фінансового стану підприємства як основа діагностики його банкрутства. *Актуальні проблеми економіки*. 2006. № 6. С. 180–192.

Встановлено ключові показники: коефіцієнт покриття загальний, коефіцієнт співвідношення позикових і власних засобів, коефіцієнт платоспроможності, коефіцієнт автономії, коефіцієнт маневреності власних коштів, коефіцієнт концентрації залученого капіталу та коефіцієнт фінансової залежності, оскільки вони з одного боку характеризують загальну захищеність підприємства, а з іншого найменш залежать від особливостей діяльності того чи іншого підприємства та локальних і незначних флуктуацій у структурі балансу.

Узагальнюючими показниками оцінки фінансового стану підприємств є показники ділової активності. Виділяють наступні[1]:

- загальна оборотність капіталу;
- коефіцієнт оборотності активів;
- оборотність матеріальних оборотних коштів;
- оборотність готової продукції;
- оборотність дебіторської заборгованості;
- середній термін обороту дебіторської заборгованості;
- оборотність кредиторської заборгованості;
- середній строк обороту кредиторської заборгованості;
- фондовіддача основних необоротних активів;
- оборотність власного капіталу.

Оскільки значення більшості приведених вище показників багато в чому визначаються специфікою діяльності того чи іншого підприємства, його відносинами з контрагентами, для аналізу доцільно взяти коефіцієнт загальної оборотності капіталу, оскільки він дає загальну картину ефективності використання активів, а для того, щоб дещо конкретизувати цей показник, вирішено застосувати також коефіцієнт оборотності власного капіталу, а ефективність використання засобів праці відображена за допомогою фондовіддачі необоротних активів.

Крім того, слід застосовувати показники, що аналізують акціонерний капітал і ефективність його використання: прибутковість акцій, дохід на звичайну акцію, цінність акції, рентабельність акції, дивідендний дохід, коефіцієнт котирування акцій.

На сьогоднішній день занадто мало українських підприємств приділяють належну увагу своїм акціонерам, а в умовах нерозвиненого вторинного фондового ринку про такі речі як ринкова ціна акції можна говорити умовно.

---

[1] Білик М. Д., Павловська О. В., Притуляк Н. М., Невмержицька Н.Ю. Фінансовий аналіз: навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2005. 592 с.

Тому зараз використання показників,, що аналізують акціонерний капітал і ефективність його використання у фінансовому аналізі українських підприємств недоцільно.

На основі проведеного аналізу показників фінансового стану підприємства обрані показники ефективності, що подані у табл. 5.4 та фінансової стійкості підприємства (табл. 5.5).

Показники, що подані у табл. 5.6 повинні відображати всю найбільш важливу інформацію для управління підприємством. Звичайно, для підприємств різних галузей і типів у різний час та за неоднакових умов показники ефективності будуть відрізнятись.

Стійкість фінансового стану підприємства залежить від оптимальної структури джерел капіталу (від співвідношення власних і позикових коштів), від структури активів підприємства і насамперед від співвідношення основних і оборотних коштів, а також від рівноваги активів і пасивів підприємства за функціональною ознакою. З інформації, поданої у табл. 5.4 і табл. 5.5 відмітимо, що фінансовий аналіз є інструментом, який дає можливість оцінити поточний (моментна оцінка) та перспективний стан (інтервальна оцінка) підприємства, встановити його короткочасну чи довготривалу платоспроможність на підставі використання обґрунтовано вибраних методів аналізу, зокрема методу фінансових коефіцієнтів. Об'єктивну оцінку фінансової стійкості можна отримати лише на основі розрахунку фінансових показників, які виступають індикаторами діяльності підприємства, і коефіцієнти є кращими серед індикаторів[1].

Таблиця 5.4

Ключові показники аналізу ефективності діяльності підприємства[2]

Назва коефіцієнту	Формула розрахунку		Економічний зміст	Поточне нормативне значення
	чисельник	знаменник		
Коефіцієнт зносу основних засобів	Сума зносу основних засобів	Балансова вартість основних засобів	Характеризує ступінь зношеності основних засобів підприємства.	Високе значення свідчить про зношеність виробничих фондів
Фондовідда-	Вартість	Балансова	Характеризує	Підвищення

[1] Бугай В. З. Аналіз та оцінка фінансової стійкості підприємства. *Держава та регіони*. 2008. № І. С. 34–39.

[2] Дегтярьова В. М. Фінансовий аналіз: навч. посіб. Донецьк : ДонДУУ, 2011. 187 с.

ча основних засобів	зробле-ної про-дукції за звітний період	вартість основних засобів	ефективність використання основних засобів	є позитив-ним момен-том у діяль-ності підп-риємства
Фондомісткість	Основні засоби	Незавер-шене виро-бництво + Готова продукція	Величина вартості основних фондів, що припадає на одиницю продукції	Значення повинне мати тенденцію до зменшення
Рентабельність активів	Чистий прибуток	Середня вартість активів за період	Показує, який прибуток одержує підприємство з кожної гривні, вкладеної в активи. Дозволяє визначити ефективність використання активів підприємства.	Більше 0
Рентабельність основної діяльності	Прибуток від реалізації продукції	Витрати на виробництво та реалізацію продукції	Показує кількість чистого прибутку, отриманого компанією з 1 грн., витраченого на виробництво продукції	Даний показник повинен з протягом часу підвищуватися
Рентабельність власного капіталу	Чистий прибуток	Середня величина власного капіталу	Характеризує ефективність використання власного капіталу. Показує, яка віддача на вкладений власний капітал.	Значення повинне постійно зростати
Період окупності власного капіталу	Середня величина власного капіталу	Чистий прибуток	Характеризує, за який період кошти, інвестовані в активи, будуть компенсовані чистим прибутком	Позитивною тенденцією є зменшення
Рентабельність всього капіталу	Загальний прибуток	Підсумок балансу	Характерезує ефективність використання всього капіталу	Позитивним є збільшення показника

Коефіцієнт загальної оборотності капіталу	Дохід	Середня вартість активів за період	Визначає потенціал компанії по одержанню доходу при існуючих інвестиціях і структурі капіталу.	Позитивна динаміка
Коефіцієнт оборотності власного капіталу	Виручка від реалізації	Власний капітал	Відображає швидкість обороту вкладеного власного капіталу	Підвещення показника є позитивним для підприємства
Фондовіддача необоротни активів	Виручка від реалізації	Необоротні активи	Характеризує ефективність використання необоротних активів	Позитивно оцінюється зростання показника.

Коефіцієнти, які характеризують фінансову стійкість підприємства та алгоритми їх розрахунку, наведено в табл. 5.7[1]

Таблиця 5.7

Ключові показники аналізу фінансової стійкості підприємства

Назва коефіцієнту	**Формула розрахунку**		**Економічний зміст**	**Поточне нормативне значення**
	чисельник	**знаменник**		
Коефіцієнт покриття загальний	Поточні активи	Короткострокові зобов'язання	Коефіцієнт покриття вимірює загальну ліквідність і показує, якою мірою поточні кредиторські зобов'язання забезпечуються пото-	Критичне значення = 1. Значення = 1-1.5 свідчать про те, що підприємство вчасно ліквідує свої борги. Ріст показника вище 2

[1] Дегтярьова В. М. Вказана праця.

			чними активами, тобто, скільки грошових одиниць поточних активів приходиться на 1 грошову одиницю поточних зобов'язань. Він характеризує достатність оборотних коштів для погашення своїх боргів	говорить про неефективне керування коштами, що може негативно відбитися на прибутковості
Коефіцієнт співвідношення позикових і власних засобів	Середня вартість заборгованості за період	Середня вартість власного капіталу за період	Визначає співвідношення загальної заборгованості і власного капіталу	Менше 1
Коефіцієнт платоспроможності	Виторг від реалізації	Витрати	Показує, наскільки в силу негативних факторів, можуть бути скорочені надходження коштів, щоб при цьому була можливість здійснювати необхідні платежі	Значення даного коефіцієнта не повинне бути менше 1
Коефіцієнт автономії (коефіцієнт концентрації власного капіталу)	Власний капітал	Майно підприємства	Показує, яку частину у загальних вкладеннях у підприєм-	Оптимальне значення > 0,5

			ство складає власний капітал	
Коефіцієнт маневреності власних коштів	Власні оборотні кошти	Власний капітал	Характеризує ступінь мобільності використання власного капіталу	Значення повинно бути не менше 0,2
Коефіцієнт концентрації залученого капіталу	Залучений капітал	Усього коштів	Зазначає частку позичених коштів у загальній сумі коштів, авансованих в діяльність підприємства	Оптимальне значення < 0,5
Коефіцієнт фінансової залежності	Активи	Власний капітал	Показує наскільки підприємство фінансується власними коштами	Позитивним є зростання показника

Запропонований метод відрізняється наочністю тлумачення результатів, а також дає можливість всебічно (системно) оцінювати фінансовий стан підприємства, а отже — успішність його функціонування, що передбачає порівняння розрахованих показників з нормативними, середньогалузевими або показниками конкурентів.

5.1.4 Механізм управління фінансовою стійкістю підприємства

Фінансова стійкість підприємства — це таке його становище, коли вкладені в підприємницьку діяльність ресурси окупаються за рахунок грошових надходжень від господарювання, а отриманий прибуток забезпечує самофінансування та незалежність підприємства від зовнішніх залучених джерел формування активів[1].

[1] Котляр М. А. Аналіз ліквідності як важливий етап оцінки фінансової стійкості підприємства. *Вісник ТНЕУ.* 2017. № 4. С. 120–124.

Управління фінансовою стійкістю із застосуванням фінансового механізму може досягти необхідного результату лише за поєднання доцільно спрямованого взаємовпливу всіх його елементів. Для цього він повинен відповідати таким вимогам[1]: налаштованість кожного елемента фінансового механізму навиконання властивого йому навантаження; зворотний зв'язок усіх елементів фінансового механізму різних вертикальних і горизонтальних рівнів. Зрозуміло, що розглянуті визначення поняття «фінансовий механізм управління» та його елементів є досить різноманітними, але, базуючись на цих висновках, пропонуємо наступну структуру механізму управління фінансовою стійкістю підприємства, яка наведена на рис. 5.3.

Г. П. Скляр розглядає механізм забезпечення фінансової стійкості підприємства як «систему форм, методів, прийомів, важелів, норм і нормативів, а також нормативно-правового, програмно-технічного та кадрового забезпечення, за допомогою яких на підприємстві досягається такий стан фінансових ресурсів, їх формування, розподілу та використання, що дозволяє підприємству розвиватися на основі зростання прибутку та капіталу при збереженні платоспроможності та кредитоспроможності в умовах допустимого рівня ризику»[2]. Процес формування механізму управління фінансовою стійкістю становить послідовність етапів (табл. 5.8).

Про ефективну організацію управління фінансовою стійкістю підприємства можна говорити тільки в тому випадку, коли чітко виділений об'єкт (чинники, що дезактивують і детермінують розвиток) і суб'єкт управління (спеціально створені служби підприємства або співробітники підприємства, на які покладено певні обов'язки), сформульована мета (або дерево цілей) управління фінансовою стійкістю.

[1] Скляр Г. П. Механізм забезпечення фінансової стійкості підприємств споживчої кооперації та його удосконалення в умовах перехідної економіки: URL : http: / / ukrcoop – journal.com.ua.

[2] Там само.

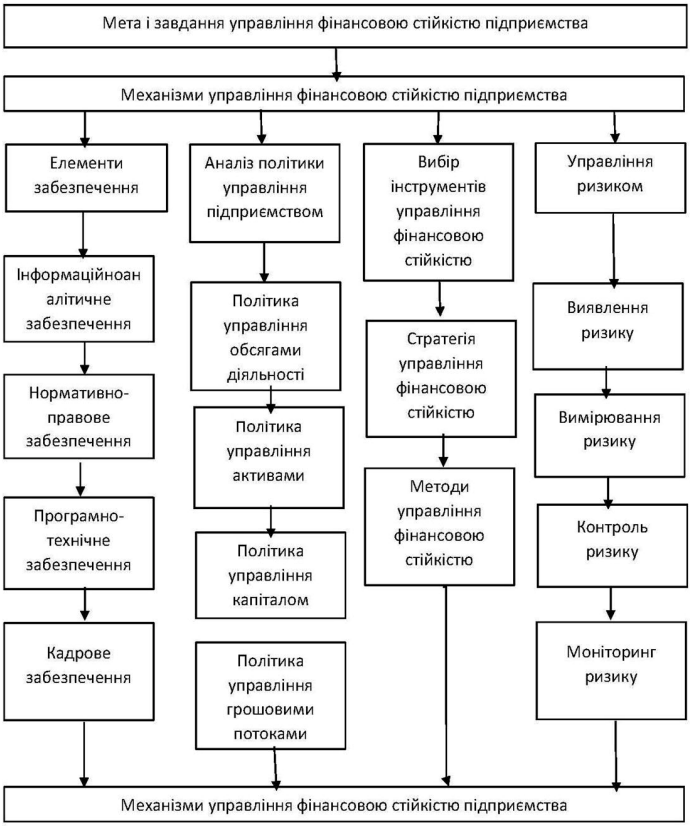

Рисунок 5.3 — *Основні складові механізму управління фінансовою стійкістю підприємства*

Таблиця 5.8

Послідовність етапів розроблення механізму управління фінансовою стійкістю підприємства[1]

Етапи	**Характеристика**
1. Визначення цілей суб'єктів та об'єктів управління	об'єкти — діяльність підприємства або його окремого підрозділу, певний виробничий процес, фінансова діяльність, прибуток, фінансові ресурси;

[1] Кравченко М. С. Сутність фінансової стійкості промислового підприємства. *Вісник економічної науки України*. 2010. № 2 (18). С. 61- 63.

	суб'єкти — керівники вищої ланки, фінансові менеджери, фінансові служби і відділи, аналітики з фінансової безпеки; мета — забезпечення оптимального рівня фінансової стійкості
2. Виявлення елементів об'єкта управління	оцінювання поточного стану та рівня фінансової стійкості; визначення та оцінювання чинників, що впливають на елементи управління
3. Визначення методів впливу на чинники управління	застосування інструментарію управління фінансовою стійкістю: засоби, методи, важелі, способи здійснення
4. Розробка стратегії забезпечення фінансової стійкості підприємства	узгодження цілі розробленої стратегії із загальною стратегією підприємства
5. Реалізація стратегії	реалізація стратегії визначеної стратегії
6. Моніторинг	аналіз фінансової стійкості підприємства; контроль за виконанням завдань та досягнення мети діяльності підприємства (оптимального рівня фінансової стійкості); коригування процесу реалізації стратегії

Так, на оперативному рівні має йти мова про управління безперервністю виробничого процесу та процесу обороту капіталу підприємства. Як критерії ефективності управління на цьому рівні може використовуватися оцінювання динаміки показників фінансової стійкості та ліквідності. Саме на цьому рівні відбувається коригування методів аналізу й оцінювання чинників, що дестабілізують і дезактивують фінансову стійкість підприємства[1].

На інноваційному рівні об'єктом управління є процес забезпечення пропорційності процесу життєдіяльності підприємства, а критеріями ефективності — оцінювання динаміки показників ділової активності та платоспроможності. Результатом управління на цьому рівні є уточнений механізм дії чинників, виявлених на оперативному рівні.

Об'єктом управління на стратегічному рівні є конкурентоспроможність підприємства та його ринкова вартість, тому як критерії ефективності слід використовувати оцінювання динаміки показників рентабельності та ділової активності[2].

Механізм управління фінансовою стійкістю підприємства є частиною загальної системи управління підприємством, що

[1] Плиса В. Й., Приймак І. І. Стратегія забезпечення фінансової стійкості суб'єктів господарювання в економіці України : монографія. Львів : АТБ, 2009. 142 с.

[2] Там само.

забезпечує вплив на чинники, від яких залежить загальний результат діяльності суб'єкта.

Процес формування механізму управління фінансовою стійкістю підприємства необхідно розпочати з характеристики його складових, а також визначення послідовності певних етапів. Оскільки механізм будується на основі системного підходу, то правомірним буде виділення таких його складових, як об'єкти та суб'єкти[1].

Отже, перший етап процесу формування повинен включати в себе визначення об'єктів управління; суб'єктів, які б здійснювали конкретні дії; а також цілей, які переслідують дані суб'єкти.

У нашому випадку об'єктами можуть бути діяльність підприємства або його окремого підрозділу, певний виробничий процес, фінансова діяльність, прибуток, фінансові ресурси та ін.

Суб'єктами можуть виступати керівники вищої ланки, фінансові менеджери, фінансові служби і відділи, аналітики з фінансової безпеки та ін. Ціллю є збереження, забезпечення або досягнення певного рівня фінансової стійкості підприємства, за якого підприємство отримувало б прибуток, було платоспроможним і рентабельним[2].

Доцільно відзначити, що у системі управління фінансовою стійкістю важливу роль відіграє визначення головної мети, адже саме вона визначає концепцію розвитку підприємства, основні напрями його ділової активності та служить орієнтиром у середовищі ринкових перетворень[3].

На другому етапі необхідно оцінити поточний стан та рівень фінансової стійкості, а також виявити та здійснити аналіз чинників, які впливають на об'єкт і на виконання поставлених завдань і цілей.

Оцінка поточного стану та фінансової стійкості підприємства здійснюється на основі різноманітних методів фінансового аналізу (так наприклад, розрахунок показників та коефіцієнтів фінансової стійкості і порівняння їх з базовими чи нормативними значеннями та ін.).

Наступним кроком у формуванні механізму управління є визначення методів впливу на зазначені раніше чинники. Характерним для цього етапу є застосування інструментарію управління фінансовою стійкістю, вибір якого залежить від можливостей

---

[1] Головко В. О. Оптимізація управління фінансовою стійкістю підприємства за допомогою CASE- засобу BPWIN. *Управління розвитком*. 2017. № 23 (120). С. 41–45.

[2] Там само.

[3] Смачило В. В. Оцінка фінансової стійкості підприємств. *Економічний простір*. 2019. № 20/2. С. 266–275.

підприємства, виду його діяльності, фінансового стану, рівня організації контролю та управління на підприємстві. Інструментарій управління фінансовою стійкістю підприємства представляє собою сукупність засобів, методів, важелів, способів здійснення управлінського впливу[1].

При виборі методів управління фінансовою стійкістю підприємства зміст процесу управління слід розглядати як сукупність трьох елементів: інформації, організації управління й безпосередньо процесу управління.

Залежно від приналежності чинників до внутрішніх чи зовнішніх, розробляється певний набір заходів для нейтралізації загроз та обираються методи спрямовані на реалізацію цих заходів.

Характерним для цього етапу є застосування інструментарію управління фінансовою стійкістю, вибір якого залежить від можливостей підприємства, виду його діяльності, фінансового стану, рівня організації контролю та управління на підприємстві. Інструментарій управління фінансовою стійкістю підприємства представляє собою сукупність засобів, методів, важелів, способів здійснення управлінського впливу[2].

Для реалізації цього механізму використовуються інструменти аналізу і прогнозування показників фінансової стійкості, ліквідності, платоспроможності, прибутковості та їх коригування на підставі змін зовнішнього і внутрішнього середовища, а саме: фінансові показники та фінансові коефіцієнти, ставки податків, тарифи зборів, ціни, тарифи, пільги, санкції, стимули, дивіденди тощо.

Фінансовий механізм управління фінансовою стійкістю підприємства реалізується через сукупність методів, що охоплює: фінансовий облік, фінансовий аналіз, фінансове планування, фінансове регулювання, фінансовий контроль. Тому за функціональною ознакою фінансовий механізм має широкий діапазон дії — від прогнозування до контролю[3].

Адаптація фінансового механізму до умов невизначеності здійснюється шляхом застосування методів фінансового планування і регулювання. Планування спрямоване на формування оптимальної програми траєкторії розвитку економіко-соціальної системи на конкретний період часу. Головне завдання регулювання зводиться

---

[1] Головко В. О. Оптимізація управління фінансовою стійкістю підприємства за допомогою CASE- засобу BPWIN. *Управління розвитком*. 2017. № 23 (120). С. 41–45.

[2] Бугай В. З. Аналіз та оцінка фінансової стійкості підприємства. *Держава та регіони*. 2008. № І. С. 34–39.

[3] Головко В. О. Вказана праця.

до встановлення заданого стану функціонування системи, передбаченого плануванням як попереджуючим керуванням[1].

Важелі як складові механізму управління фінансової стійкості охоплюють: стимули, санкції, цільові показники, умови кредитування, податкову, цінову, інвестиційну, інноваційну, дивідендну політику і принципи фінансування[2]. В даному дослідженні основна увага зосереджена на фінансових важелях, які безпосередньо пов'язані з залученням і розміщенням фінансових ресурсів, а саме: податкова, інноваційна, інвестиційна, дивідендна і кредитна політика. Основними елементами їх формування є: тип політики, формування, критерії вибору, показники впливу на фінансову стійкість.

У механізмі управління фінансовою стійкістю широко використовуються важелі, зокрема фінансовий важіль та розрахунки його рівня, сили та ефекту, використання їхніх розрахунків для прийняття фінансових рішень[3]. В операційному аналізі застосовується операційний важіль, розраховуються його коефіцієнт та сила.

Узгодження інструментів і відповідних фінансових важелів фінансового механізму управління фінансовою стійкістю здійснюється в процесі розробки гнучкої фінансової політики підприємств, під якою розуміється сукупність заходів у сфері організації фінансових відносин з метою здійснення функцій і задач фінансового управління та реагування на вплив чинників зовнішнього середовища[4].

Ефективність фінансових важелів механізму управління фінансовою стійкістю підприємства оцінюється методами експертної та середньоарифметичної оцінки, графічним методом, аналітичними методами. Це припускає проведення моніторингу внутрішнього та зовнішнього середовища функціонування підприємства, середовища його найближчого оточення.

Використання аналітичного базису діагностики дозволяє визначити обмеження стану фінансової стійкості та ризику фінансової стратегії підприємства. Для оцінювання ефективності управління фінансовою стійкістю підприємства на оперативному, тактичному і

---

[1] Донченко Т. В. Теоретичні основи формування механізму управління фінансовою стійкістю підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2010. № 1. С. 23 –27.

[2] Ньюман Д. Л. Предпринимательский анализ финансов малого предприятия: Учебник. Москва : Интернет-трейдинг, 2006. 126 с.

[3] Плиса В. Й., Приймак І. І. Стратегія забезпечення фінансової стійкості суб'єктів господарювання в економіці України : монографія. Львів : АТБ, 2009. 142 с.

[4] Кравченко М. С. Сутність фінансової стійкості промислового підприємства. *Вісник економічної науки України*. 2010. № 2 (18). С. 61–63.

стратегічному рівнях рекомендується використовувати методи порівняльного аналізу, середніх величин, витратний, прибутковий і операційний, а також методи рейтингового оцінювання фінансового стану підприємства[1].

Наступний етап включає розробку стратегії управління фінансовою стійкістю підприємства, тобто визначення цілей, стратегічних напрямів та перспектив розвитку підприємства. На цьому етапі необхідно узгодити цілі розробленої стратегії з загальною стратегією підприємства.

Із численних ризиків, що супроводжують діяльність підприємства, виділяють ризик зниження фінансової стійкості. Ця проблема широко висвітлюється в працях В. Й. Плиси[2] . Цей ризик зумовлюється неефективною структурою капіталу (високим коефіцієнтом співвідношення позичених і власних коштів). Управління ризиком зниження фінансової стійкості складовою загальної стратегії управління сталістю фінансового стану підприємства. Вона полягає у розробці системи заходів щодо вияву і попередження негативних наслідків ризику з метою ліквідації збитків, пов'язаних із ним.

Для оцінки ризику зниження фінансової стійкості використовують розрахунково-аналітичні методи оцінки, що дають кількісне уявлення про цей ризик[3].

Передостаннім етапом розробки є реалізація стратегії. Для її реалізації керівникам необхідно мати набір методик та моделей, на основі яких приймати найбільш доцільні рішення. Успіх реалізації розробленої стратегії підприємства залежить певною мірою від діючої системи контролю[4]. Тому на заключному етапі необхідно проводити моніторинг, який включає в себе аналіз та оцінку рівня фінансової стійкості підприємства; визначення досягнутих результатів реалізації стратегії та їх порівняння з встановленими стандартами; коригування стратегії.

У результаті порівняння стандартів контролю із фактичними результатами формується висновок про успішність стратегії, визначається ступінь досягнення цілей та відповідність стратегічних

---

[1] Донченко Т. В. Вказана праця.

[2] Кравченко М. А. Концептуальні основи управління фінансовою стійкістю підприємства. *Схід*. 2018. № 4 (111). С. 39–43.

[3] Кузенко О. Л. Теоретичні підходи до визначення сутності управління фінансовою стійкістю підприємства. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2013. № 43. С. 152–157.

[4] Лощина Л. В. Інтегральний показник фінансового стану підприємства в аспекті антикризових заходів. *Економіка підприємства*. 2018. № 3 С. 25–27.

заходів стратегічному плану. За результатами аналізу надається інтегральна оцінка діючої стратегії підприємства та виявляються стратегічні проблеми, ключові фактори успіху, потенціал підприємства. За умов відхилення фактичних результатів від стандартів управлінські дії спрямовуються на коригування процесу досягнення цілей. У разі відсутності відхилень або наявності їх у встановлених межах, коригування процесу реалізації стратегії не є необхідним[1].

Розглянуті етапи процесу управління фінансовою стійкістю підприємства є сукупністю функцій управління, впорядкованих у логічній послідовності їх виконання. У цьому випадку йдеться про управління за замкненим циклом або з використанням ефекту зворотного зв'язку, що забезпечить фінансову стійкість.

Спільним для кожного етапу розробки механізму управління фінансовою стійкістю є використання інструментів управління фінансовою стійкістю підприємства. Отже, фінансова стійкість є якісною характеристикою фінансового стану підприємства і безумовно є однією з основних фінансових складових фінансової безпеки, тому є необхідність подальшої розробки механізму управління фінансовою стійкістю як частини загальної стратегії управління підприємством[2].

Для досягнення необхідного рівня фінансової стійкості потрібно здійснювати ефективне управління нею. Загалом під управлінням розуміється процес планування, організації, мотивації і контролю, необхідний для того, щоб сформулювати і досягти цілей організації, і діяльність, пов'язана з впливом керуючого суб'єкта на керований об'єкт з метою досягнення результатів.

Головна мета управління фінансовою стійкістю підприємства органічно поєднана з головною метою фінансового менеджменту, реалізується в єдиному комплексі та виступає як забезпечувальна до неї. Зокрема, Л. Т. Гіляровська та А. О. Вехорєва вважають, що метою управління фінансовою стійкістю підприємства є підтримка його фінансової рівноваги, уникнення ризиків для інвесторів і кредиторів та оцінка його заборгованості. Г. В. Козаченко, А. Е. Воронкова, В. Ю. Медяник та В. В. Назарова головною метою механізму управління фінансовою стійкістю підприємства вважають забезпечення створення ефективної системи взаємодії, яка, з одного

[1] Федотова М. А. Фінансова стійкість підприємства в умовах інфляції: навч. посіб. Київ: Перспектива, 2018. 98 с.

[2] Філімоненков О. С. Фінанси підприємств: навч. посібн. Київ. Ніка-Центр, 2002. 359 с.

боку, не має збиткових зв'язків, що уповільнюють роботу підприємства, а з іншого — включають всі ті зв'язки, відсутність яких призвела б до порушення заданих параметрів[1].

Одним з визначених завдань на сьогодні є забезпечення відносної фінансової рівноваги підприємства в процесі його розвитку.

Така рівновага характеризується високим рівнем фінансової стійкості і платоспроможності підприємства і забезпечується формуванням раціональної структури майна та капіталу, ефективними пропорціями в обсягах формування фінансових ресурсів за рахунок різних джерел, достатнім рівнем самофінансування інвестиційних потреб.

Формування механізму управління фінансовою стійкістю дозволить керівникам використовувати його для забезпечення стабільного функціонування та прогнозування розвитку підприємства в майбутньому.

Таким чином, за умови удосконалення фінансово-економічного механізму управління діяльністю підприємства стане можливим досягнення довгострокових цілей як самого підприємства, так і держави, а також стабілізація національної економіки та підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки на світовому ринку.

5.1.5 Аналітичне забезпечення управління фінансовою стійкістю підприємства

Наявність значної кількості загроз для стійкого та ефективного функціонування будь-якого підприємства країни потребує удосконалення наявних та розроблення нових механізмів гарантування фінансової стабільності на мікрорівні.

Фінансово-економічний стан суб'єкта господарювання є визначальним для прийняття низки обґрунтованих прогнозних управлінських рішень. Якісна оцінка саме фінансової стійкості є однією з найважливіших засад ефективного розвитку підприємства та надає інформацію про фінансові можливості на сьогодні й перспективу. Сьогодні набуває все більшої актуалізації питання удосконалення методичних аспектів інформаційного забезпечення оцінки фінансової стійкості підприємства у частині формування інформаційної бази (визначення системи показників, структура звітних форм тощо). За-

[1] Федотова М. А. Фінансова стійкість підприємства в умовах інфляції: навч. посіб. Київ : Перспектива, 2018. 98 с.; Донченко Т. В. Теоретичні основи формування механізму управління фінансовою стійкістю підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету.* 2010. № 1. С. 23 –27.

умов високого рівня невизначеності функціонування підприємств, порядок формування та використання інформаційного забезпечення управління фінансовою стійкістю постає однією з ключових проблем. Основним елементом якісного інформаційного поля є обліково-аналітичне забезпечення, як система генерації та обробки зовнішніх та внутрішніх даних[1].

Поняття обліково-аналітичне забезпечення, система або механізм мають практично синонімічний зміст — головним призначенням цих понять визначено забезпечення системи менеджменту обліково-аналітичною інформацією, необхідною для прийняття обґрунтованих та ефективних управлінських рішень.

Поняття облікове забезпечення є ширшим за поняття облікової інформації. Під обліковим забезпеченням варто розуміти процес підготовки та формування облікової інформації, забезпечення кількості та якості інформаційного масиву даних в системі бухгалтерського обліку. Відтак, поняття обліково-аналітичного забезпечення у науковій літературі розкривається через двовекторне розуміння: формування інформаційної системи даних, через обліковий зміст — збір, реєстрація, узагальнення, збереження, передача інформації; формування інформаційної системи даних, через аналітичний зміст — розкладання інформації за різними розрізами[2].

Метою облікового забезпечення має стати, зокрема, поєднання процедур бухгалтерського обліку й формування інформації для об'єктивного аналізу фінансової стійкості.

Суттєво доповнюють інформаційні потоки внутрішні документи підприємства, облікові регістри, дані первинного обліку, внутрішня звітність, на підставі даних яких можна виявити внутрішні тенденції показників звітності.

Теоретичну основу концепції обліково-аналітичного забезпечення управління грошовими потоками формують: по-перше, закономірності формування, руху та використання грошових потоків; по-друге, сутнісні характеристики та зміст процесу обліково-аналітичного забезпечення управлінських рішень у цілому, на яких слід зупинитись детальніше Місце елементів інформаційного забезпечення в рамках системи управління фінансово-майновим станом підприємства подано на рис. 5.4.

Елементами поданої системи інформаційного забезпечення є облік та аналіз, які взаємодіють між собою через інформаційні потоки, формуючи потужну базу даних для прийняття рішень і здійснення контролю. З огляду на зазначені складові системи, необхідно ви-

---

[1] Овчаренко Р. В. Інформаційне забезпечення та методика оцінювання фінансової стійкості підприємства. *Банківська справа*. 2016. № 4. С. 59–62.

[2] Овчаренко Р. В. Вказана праця.

значити та охарактеризувати чинники, які впливають на рівень інформаційного забезпечення, а саме зовнішні (коло зовнішніх користувачів; рівень розкриття інформації для задоволення інформаційних потреб зовнішніх користувачів) та внутрішні (розміри підприємства та масштаб діяльності; структура управлінського апарату; інформаційні потреби користувачів; кваліфікаційний рівень працівників облікового і аналітичного підрозділів; рівень деталізації та узагальнення інформації; періодичність подання інформації)[1].

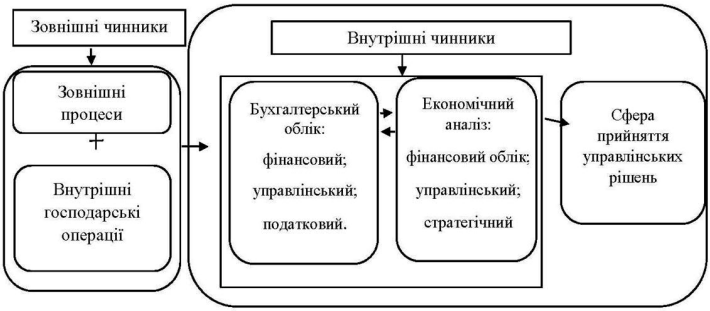

Рисунок 5.4 — *Складові системи обліково-аналітичного забезпечення управління фінансово-майновим станом підприємства*

Доцільним вбачається проаналізувати вплив окремих із зазначених чинників на формування обсягів інформаційного забезпечення. Розміри підприємства та масштаб діяльності впливають на організацію структурних елементів системи управління, необхідність інформаційного забезпечення для проведення аналізу та контролю. Інформаційні потреби користувачів мають прямий вплив, адже для кожного окремого користувача внутрішнього й зовнішнього середовища необхідно чітко визначити обсяги та види обліково-аналітичної інформації, рівень її узагальнення й форму подання.

Як було зазначено, у сукупності зовнішніх та внутрішніх чинників, які впливають на фінансову стійкість підприємства, виділяють чинники I, II та III рівнів. При цьому, чинники I рівня є узагальнюючими (базовими) по відношенню до чинників II та III груп. Їх дія, з одного боку, є результатом впливу похідних та деталізуючих чинників, а з другого, генератором взаємодії більш дрібних чинників впливу на фінансову стійкість.

Як виходить із визначень сутності інформаційного забезпечення, його ресурсне наповнення для аналізу фінансової стійкості здійс-

[1] Друри К. Производственный и управленческий учет. Москва : ЮНИТИ, 2005. 476 с.

нюється через збір і обробку даних в системі бухгалтерського обліку із дотриманням якісних характеристик фінансової інформації. Одержана аналітиками інформація повинна відповідати певним вимогам та якісним характеристикам. До основних вимог, яким має відповідати інформаційне забезпечення аналізу фінансової стійкості слід віднести: ефективність, об'єктивність, повноту, оперативність, єдність, порівнянність, перспективність[1]. Крім того, вимоги до інформаційного забезпечення оцінки фінансової стійкості підприємства мають бути доповнені якісними характеристиками, які визначені у Концептуальній основі[2]. Для того, щоб фінансова інформація була корисною, вона повинна бути доречною та правдиво подавати те, що вона призначена подавати. Корисність фінансової інформації посилюється, якщо вона є зіставною, її можна перевірити, вчасною та зрозумілою[3].

Крім визначення якісних характеристик інформаційного забезпечення аналізу фінансової стійкості та чинників, які на нього впливають, концептуального значення в сучасних умовах динамічного розвитку економіки набувають параметри трансформації та використання інформації, які й акумулюють зміст терміну інформаційне забезпечення. Організація належного стану інформаційного забезпечення можлива лише за умови його адекватного супроводу, зокрема управлінського і технічного[4].

Тому доречно виділення у рамках системи інформаційного забезпечення аналізу фінансової стійкості трьох об'єктів: джерела інформації, користувачів інформації та комунікативного середовища[5]. При цьому, у якості джерела інформації для аналізу фінансової стійкості слід розглядати облікові та не облікові дані про стан діяльності підприємства. Комунікативним середовищем є фінансова звітність, система аналітичних показників, критерії інтерпретації показників аналізу фінансової стійкості, міжнародні та вітчизняні бази рейтин-

---

[1] Шаблиста Л. М. Фінансова стійкість підприємства: сутність і методи оцінки. *Економіка підприємства*. 2006. № 2. С. 46–57.

[2] Лощина Л. В. Інтегральний показник фінансового стану підприємства в аспекті антикризових заходів. *Економіка підприємства*. 2018. № 3 С. 25–27.

[3] Масленніков Є. І. Методологічні та практичні засади дослідження системи управління фінансовою стійкістю промислового підприємства : монографія. Прес-кур'єр. 2015. 316.

[4] Біла О. Г. Фінансове планування і фінансова стабільність підприємств. *Фінанси України*. 2016. № 4. С. 113–120.

[5] Донченко Т. В. Теоретичні основи формування механізму управління фінансовою стійкістю підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2010. № 1. С. 23 –27.

гів фінансової надійності. Стосовно користувачів результатів аналізу фінансової стійкості, ними можуть бути усі групи стейкхолдерів[1].

Потужне інформаційне забезпечення аналізу звітності виступає чи не найважливішою складовою процесу ефективної реалізації процедур аналізу, що у подальшому дасть змогу менеджерам та керівництву прийняти на його основі відповідні управлінські рішення[63]. Тому, перш ніж перейти до розробки аналітичних процедур оцінки рівня фінансової стійкості підприємств, доцільно визначити складові концептуальної моделі інформаційного забезпечення управління фінансово-майновим станом підприємства (рис.5.5). У побудованій концептуальній моделі інформаційного забезпечення на мікрорівні виокремлено основні складові — мета, об'єкт, предмет, функції і завдання, а також принципи побудови взаємозв'язків як в межах обліково-аналітичного забезпечення так і на рівні системи управління, з використанням адаптованих елементів, які сприяють обґрунтуванню методичних аспектів за відповідними напрямами обліково-аналітичного забезпечення[2].

Метою функціонування системи є формування та передача оперативного і якісного інформаційного забезпечення за для обґрунтованості й ефективності прийняття управлінських рішень у системі управління фінансовою стійкістю підприємства.

Об'єктом системи є підприємство, а предметом — рівень його фінансової стійкості. Система виконує інформаційну, облікову, аналітичну та контрольну функції та відповідні їм завдання, які забезпечують надання інформаційної підтримки у прийнятті управлінських рішень; здійснення аналізу та оцінку фінансової стійкості підприємства в цілому та в різних аналітичних розрізах; планування й контроль ефективності діяльності підприємства; обґрунтування пріоритетних напрямків його розвитку.

Для досягнення ефективного обліково-аналітичного забезпечення реалізації управлінської функції сформульовано комплекс завдань: розробка критеріїв та порядку оцінки якості інформації, яка створюється у системі бухгалтерського обліку та економічного аналізу; розробка методики оцінки якості облікового циклу та процесу аналітичної обробки облікової інформації; встановлення порядку генерування необхідного внутрішнім стейкхолдерам обсягу даних у системі обліку та порядку подальшої їх трансформації в аналітичну інформацію.

Дослідження інформаційного забезпечення для потреб системи управлінської діяльності дозволило виокремити сутнісні характеристики, які у взаємозв'язку визначають його змістовне наповнення для підвищення рівня інформованості.

---

[1] Овчаренко Р. В. Інформаційне забезпечення та методика оцінювання фінансової стійкості підприємства. *Банківська справа*. 2016. № 4. С. 59–62.

[2] Там само.

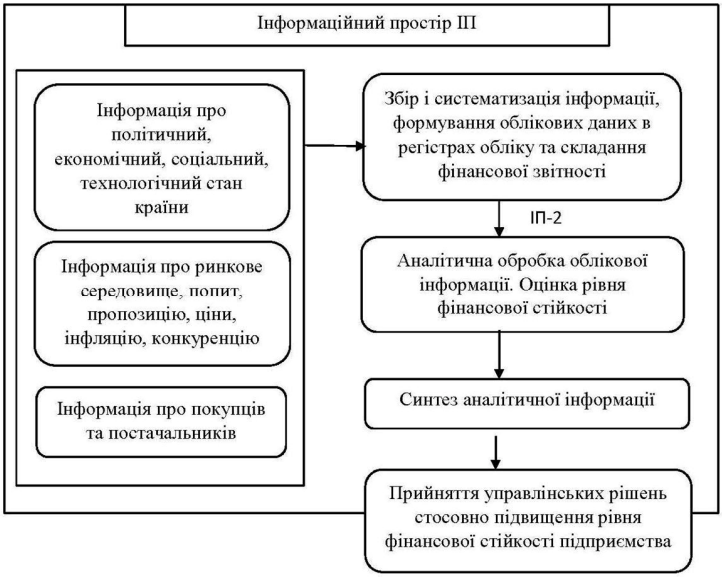

Рисунок 5.5 — *Концептуальна модель аналітичного забезпечення управління фінансовою стійкістю підприємства*

Порядок визнання й оцінки охарактеризованих об'єктів обліку визначатиме об'єктивність оцінки фінансової стійкості підприємства. У Законі України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» зазначається, що метою бухгалтерського обліку є надання користувачам повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства для прийняття рішень.

Проте на достовірність даних показників впливає інфляція, інколи значно викривлюючи реальний стан, який характеризує рівень розвитку підприємства. Оскільки під час інфляції купівельна здатність грошей зменшується настільки, що зіставлення сум, отриманих від операцій та інших подій, які відбулися у різні проміжки часу, навіть у той же звітній період, не відповідають дійсності. Тому в умовах гіперінфляції фінансова звітність потребує відповідного коригування.

Наказом Міністерства фінансів з 2017 року передбачено нові підстави для проведення «інфляційного» коригування фінансової звітності. Згідно з новою редакцією п. 4 П(С)БО 22 показники річної фінансової звітності підприємства підлягають коригуванню із застосуванням коефіцієнта коригування за наявності в економічному середовищі, зокрема, таких специфічних факторів: переважна більшість населення зберіга-

ють свої заощадження у формі немонетарних активів або у відносно стабільній інвалюті; продаж і придбання активів на умовах відстрочення платежу здійснюються за цінами, які компенсують очікувані втрати купівельної спроможності грошей протягом періоду відстрочення платежу; процентні ставки, заробітна плата та ціни індексуються згідно з індексом цін; досягнення значення кумулятивного приросту інфляції 100 % та більше[1].

Під час коригування фінансової звітності на рівень інфляції необхідно привести показники фінансової звітності до зіставлених грошових вимірників на дату коригування, тобто активи, зобов'язання, власний капітал коригуються на коефіцієнт коригування[2]. Процес коригування полягає в тому, що спочатку складають фінансову звітність без урахування індексу інфляції, а потім кожну статтю фінансової звітності перераховують у разі необхідності на коефіцієнт коригування та оприлюднюють фінансову звітність з урахуванням інфляційного впливу. Для розрахунку коефіцієнта коригування необхідно індекс інфляції на дату балансу (кінець звітного періоду) розділити на індекс інфляції на дату визнання (переоцінки) відповідної ст. звітності. Коригування фінансової звітності на інфляційний вплив проводять за кожною формою фінансової звітності.

Таким чином, завдання облікового забезпечення оцінки фінансової стійкості полягають у пошуку раціональних групувань показників, що зумовлює необхідність в уточненні облікової інформації та її актуалізації.

5.1.6 Методи аналізу фінансового стану і фінансової стійкості підприємства

В умовах ринкової економіки, жорсткої конкуренції, кожний суб`єкт фінансових відносин ставить перед собою головну ціль, а саме — отримання максимально високого рівня прибутку. Адже, саме прибуток є одним із ключових джерел фінансування, розширення та технічного розвитку підприємства.

Аналіз фінансової діяльності дає можливість отримати інформацію про стан підприємства, його конкурентоздатність та платіжоспроможність, наявність фінансових резервів, які можливо буде використа-

---

[1] Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 22 «Вплив інфляції» затверджено наказом Міністерства фінансів України вд 28.02.2002 № 147, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 19.03.2002 р. за № 269/6557 (зі змінами та доповненями); https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0269–02#Text.

[2] Ньюман Д. Л. Предпринимательский анализ финансов малого предприятия : учебник. Москва : Интернет-трейдинг, 2006. 126 с.

ти для фінансування розвитку, ведення інвестиційної та інноваційної діяльності, виплати власникам дивидентів, преміальних виплат тощо.

Джерелом аналізу фінансової діяльності підприємства є — фінансові звіти: Баланс, Звіт про фін. результати та інше. Аналіз фінансової діяльності підприємства покликаний для вирішення неефективного використання доходу, адже завдяки йому підприємець матиме більш відкрите уявлення про необхідність вкладення вільних грошових коштів, які утворились із доходу від фінансово-господарської діяльності[1].

В економічній літературі існують безліч методичних підходів щодо оцінки фінансового стану. Традиційно у наукових джерелах виділяють методи, які діляться на[2]:

– методи, засновані на аналізі балансу підприємства (горизонтальний, вертикальний, трендовий аналіз, метод фінансових коефіцієнтів);

– евристичні методи, що засновані на неформальних, інтуїтивних підходах та узагальненні досвіду розв'язання аналогічних завдань та методи експертних оцінок;

– економіко-математичні методи.

Зважаючи на загальне охоплення і глибину аналізу фінансового стану слід виділити експрес — аналіз та комплексний аналіз. Останні роки багато науковців і практиків підкреслюють важливість здійснення саме експрес-аналізу, який дозволяє на основі обмеженої кількості розрахунків надати об'єктивну оцінку досліджуваного напряму, яка дозволить прийняти обґрунтовані управлінські рішення. Основною відмінністю між експрес-аналізом і комплексним аналізом ф інансового стану є ступінь деталізації аналітичних розрахунків.

В той же час комплексний аналіз дозволяє всебічно оцінити фінансовий стан підприємства на основі одночасного та узгоджуваного вивчення сукупності різних параметрів, що всебічно характеризують фінансово-господарську діяльність[3].

Першочерговим завданням проведення оцінки фінансового стану є чітке окреслення мети та завдань його здійснення. Слід відзначити, що найчастіше внутрішніми службами підприємства оцінка фінансового стану здійснюється з метою впровадження певних заходів щодо його зміцнення та виявлення основних напрямів подальшого розвитку підприємства. З іншого боку постійним завданням у рамках функціонування системи раннього попередження і реагування в процесі здійснення фі-

---

[1] Докієнко Л. М. Інвестиційний менеджмент : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2011. 408 с.; Бєлай С. В. Застосування таксономічного методу для оцінювання соціально-економічної безпеки регіонів України. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2011. № 4 (11). С. 5–7.

[2] Орєхова К. В. Оцінювання фінансової стійкості підприємства з урахуванням руху капіталу. *Економіка та управління підприємствами*. 2008. № 5. С. 20–25.

[3] Орєхова К. В. Вказана праця.

нансово-господарської діяльності є діагностика банкрутства підприємства, що дозволяє вчасно запобігти небажаним наслідкам[1].

Найбільш вживаним у практиці господарювання вітчизняних підприємств є аналіз фінансових коефіцієнтів. Як правило, оцінка проводиться за групами показників майнового стану, фінансової стійкості, платоспроможності і ліквідності, прибутковості, ділової активності. Класифікація груп, їх склад та методика розрахунку показників, які закріплені у нормативних документах різних міністерств і відомств, а також представлених у різноманітних наукових доробках, істотно різняться, що обумовлює відсутність єдиного підходу до оцінки фінансового стану[2].

Формування єдиної системи методичних підходів щодо оцінки фінансового стану підприємства та розробка детального алгоритму їх застосування сприятиме[3]:

– об'єктивному визначенню статичної і потенційної можливості розвитку фінансово-господарської діяльності підприємств та забезпеченню фінансовими ресурсами;

– підвищенню якості прийняття управлінських рішень, що, в підсумку, забезпечуватиме збільшення фінансових результатів;

– досягнення тактичних та стратегічних цілей функціонування підприємств різних галузей економіки.

Відповідно до наведених вище цілей обрається методика здійснення аналізу фінансового стану (рис. 5.6)[4].

Зовнішня оцінка фінансового стану може проводитися акціонерами, кредиторами, інвесторами, податковими органами, підприємствами-партнерами тощо.

Однак найчастіше вона зводиться до оцінки кредитоспроможності, оскільки в сучасних умовах зростає потреба підприємств у позиковому капіталі.

Слід зазначити, що істотною проблемою використання більшості методик є відсутність нормативних значень фінансових показників, що враховують галузеві особливості функціонування підприємств, статичність фінансового аналізу, непридатність деяких західних методик до вітчизняних умов господарювання, низький рівень інформативності фінансової звітності.

У табл. 5.9 подано коротку характеристику основних методичних підходів щодо оцінки фінансового стану підприємства:

---

[1] Поддєрьогін А. М., Наумова Л. Ю. Фінансова стійкість підприємств в економіці України : монографія. Київ : КНЕУ, 2011. 214 с.

[2] Там само.

[3] Там само.

[4] Алєксєєнко Н. В. Управління стійким розвитком промислових підприємств. *Економіка і організація управління*. 2009. №. 2. С. 50–60.

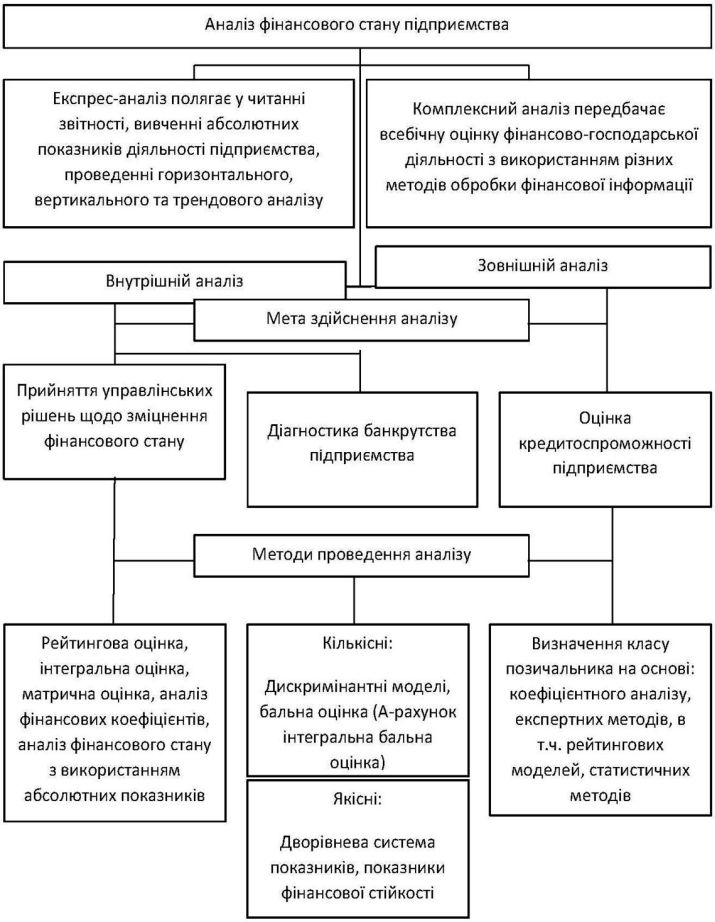

Рисунок 5.6 — *Методичні підходи до аналізу фінансового стану підприємства*[1]

Головною проблемою методів, зазначених в табл. 5.9 є те, що основна маса цих методів є розробками західних економістів. Вони створювались дл західних компаній.

Вітчизняні ж аналітики намагаються використовувати їх в оригінальному вигляді, аналізуючи підприємства України, тому досить часто отримують результати, що не в повній мірі відповідають реальному їх становищу, тобто не враховується специфіка економічної системи України

[1] Смачило В. В. Оцінка фінансової стійкості підприємств. *Економічний простір*. 2019. № 20/2. С. 266–275.

Якщо в якісних методиках, досить лише трохи уточнити ряд критеріїв і оцінні ваги, то в області кількісних труднощі набагато більш серйозніші. При чому головними проблемами є непідготовленість західних методик до умов України і недосконалість методології в області коефіцієнтного аналізу фінансового стану підприємства, як відправної точки для формування оцінних значень для моделей, інтегральних оцінок і т.д. Основні недоліки зосереджені не в самому розрахунку коефіцієнтів (формули показували свою ефективність у різні періоди часу в різних країнах, є логічно й економічно обґрунтованими), а в нормативно закріплених орієнтирах для них.

Тобто існують деякі межі, перебування в яких того чи іншого коефіцієнта вважається нормою для підприємства, однак дані нормативи розраховувалися для країн з розвиненою ринковою економікою.

В Україні їх використання недостатньо аргументовано. Крім того не враховуються галузеві особливості, що мають властивість кардинально змінювати оцінку того ж самого фінансового коефіцієнту в залежності від того, у якій галузі народного господарства функціонує підприємство.

Таблиця 5.9

Характеристика основних методів аналізу фінансового стану підприємства[1]

Методи	Характеристика
Метод фінансових коефіцієнтів	Передбачає розрахунок певних показників, що характеризують фінансову стійкість, платоспроможність і ліквідність, рентабельність (прибутковість) діяльності, майновий стан та ділову активність. Склад і алгоритм розрахунку коефіцієнтів досить різноманітний і залежить від обраної методики, що затверджена нормативними документами або упорядкована певними науковцями
Оцінка фінансового стану з використанням абсолютних показників	Може бути використана для оцінки окремих сторін фінансового стану. Наприклад: - для характеристики рівня фінансової стійкості з боку прибутковості підприємства на основі використання результатів маржинального аналізу; - визначення типів фінансової стійкості за критерієм стабільності джерел покриття запасів
Рейтингова оцінка	Полягає у класифікації підприємств за певними ознаками виходячи з фактичного рівня показників фінансового стану і рейтингу кожного показника. Перевагою є можливість ранжування ряду підприємств за обраною ознакою.

[1] Горова О. О. Визначення таксономічного показника рівня розвитку для оцінки фінансового потенціалу підприємства. *Управління розвитком*. 2012. № 12 (133). С. 11–14.

Інтегральна оцінка	Результатом проведення оцінки є визначення інтегрального показника на основі застосування різноманітних методичних підходів. При цьому інтегральний показник може характеризувати як окремі складові, так і в цілому фінансовий стан підприємства.
Матрична оцінка	Базується на побудові матриці сукупності фінансових показників, яка перетворюється на матрицю стандартизованих коефіцієнтів. Надає змогу здійснювати порівняльну рейтингову оцінку за певними показниками. З іншого боку може використовуватися при складанні матричних балансів, балансів грошових надходжень і витрат.
Дискримінанті моделі	Дозволяють визначити вірогідність настання банкрутства на основі розробки (або використання) інтегральної моделі аналізу фінансового стану підприємства. Виділяють однофакторні (коефіцієнт Бівера, Вайбеля) та багатофакторні (модель Альтмана, Ліса, Таффлера, Спрінгейта, Терещенко, Савицької тощо) моделі.
Бальна оцінка (спектрбальна оцінка)	Бальна оцінка полягає в проведенні аналізу фінансових коефіцієнтів шляхом порівняння отриманих значень із нормативними величинами і отриманні узагальнюючого показника, вираженого в балах. Спектр бальна оцінка при цьому передбачає використання «рознесення» цих значень за зонами віддаленості від оптимального значення.

Тому за основу використано метод коефіцієнтів, котрий розроблений на основі наукових досліджень В. П. Москаленко та О. Л. Пластуна[1]. Метод полягає в тому, що на основі ключових коефіцієнтів фінансового аналізу, разом з фінансовою стійкістю підприємства буде дана оцінка фінансовому стану підприємства в цілому за допомогою інтегрального значення на основі розрахованих раніше коефіцієнтів. Згідно думці авторів ключовими є дві сторони діяльності підприємства: ефективність і захищеність (безпека діяльності)

Таким чином, за блок ефективності відповідають коефіцієнти зносу основних засобів, фондовіддачі основних засобів, рентабельності активів, а також загальної оборотності капіталу. До коефіцієнтів захищеності ввійшли загальний коефіцієнт покриття, співвідношення власних і позикових засобів і коефіцієнт платоспроможності. Максимальне значення дорівнює 100 балів.

Оцінка фінансового стану пропонується проводити за схемою, яка представлена у табл. 5.10

Бали, представлені в табл. 5.10 розподілені наступним чином:

60 балів приділяється блоку економічної безпеки;

40 балів — ефективності діяльності.

[1] Москаленко В. П., Пластун О. Л. Комплексна оцінка фінансового стану підприємства як основа діагностики його банкрутства. *Актуальні проблеми економіки*. 2006. № 6. С. 180–192.

Такий розподіл дозволяє уникнути часток в цифрах і робить підрахунки максимально легкими, оскільки при розподілі пропорційно кількості коефіцієнтів в групі та загальній кількості балів в групі, отримано зручні для розрахунків значення балів в 10 та 20 по тих чи інших коефіцієнтах.

Таблиця 5.10

Визначення типу оцінки фінансового стану підприємства

Кількість балів	Тип оцінки фінансового стану підприємства
Менше 60	Критичний
60-80	Нестабільний
80-100	Стабільний

Таким чином, можна сформувати таблицю бальних оцінок по кожному окремо узятому показнику (табл. 5.11).

Наступним кроком є визначення інтервалів значень того чи іншого коефіцієнту й у залежності від цього, кількості балів, що привласнюється експертом. Введено ряд поправочних коефіцієнтів, залежно від ступеня задовільності значень того чи іншого коефіцієнта.

Таблиця 5.11

Максимальні бальні оцінки в розрізі окремих коефіцієнтів[1]

Назва коефіцієнта	Максимальна кількість балів
Коефіцієнт зносу основних засобів	10
Фондовіддача основних засобів	10
Рентабельність активів	10
Коефіцієнт загальнооборотності капіталу	10
Коефіцієнт покриття загальний	20
Коефіцієнт співвідношення позикових і власних засобів	20
Коефіцієнт платоспроможності	20
Всього балів	100

Розділяються значення поправочних коефіцієнтів на три групи: 0; 0,5 і 1. Це зроблено, виходячи з простоти розрахунків, а також наявності трьох типів (критичний, нестабільний, стабільний). Конкретні значення коефіцієнтів і відповідно вибір для них поправочного коефіцієнта визначався на основі як реальних середніх значень по

[1] Імангулов В. Р. Система показників фінансової стійкості організації та аналіз діючих методик їх визначення. *Аудит і фінансовий аналіз*. 2010. № 5. С. 94-100.

промисловості, так і рекомендованих нормативних значень. В результаті, одержано розподіл, поданий у табл. 5.12.

Використання пропонованої скорінгової методики оцінки фінансового стану підприємства з точки зору ступеню його захищеності (фінансової стійкості) та ефективності діяльності значно полегшує роботу при аналізі фінансового стану підприємства та робить результати роботи більш об'єктивними та відповідними до реальній ситуації в економіці країни.

Фінансова стійкість досягається за умови виконання конкретних заходів, які націлені на ефективне формуванням, розподіл і використання фінансових ресурсів, з одночасним збереженням платоспроможності, яка є зовнішнім проявом стійкості підприємства.

Таблиця 5.12

Визначення поправочного коефіцієнту[1]

Назва коефіцієнта	Максимальна кількість балів		
	0	0,5	1
Коефіцієнт зносу основних засобів	>0,6	0,4-0,6	<0,4
Фондовіддача основних засобів	<1	1,0-2,0	>2
Рентабельність активів	<0	0,00-0,05	>0,05
Коефіцієнт загальної оборотності капіталу	<0,5	0,5-0,9	>0,9
Коефіцієнт покриття загальний	<0,8	0,8-1,0, >1,5	1,0-1,5
Коефіцієнт співвідношення позикових і власних засобів	>1,1	0,9-1,1	<0,9
Коефіцієнт платоспроможності	<0,85	0,85-1	>1

Багато зарубіжних авторів підкреслюють, що фінансова стійкість підприємства визначається правилами, спрямованими на підтримку рівноваги фінансових структур та на уникнення ризиків для кредиторів. Незважаючи на територіальні відмінності і різницю в економічному розвитку економік України та зарубіжних країн, теоретичні підходи у визначенні поняття «фінансова стійкість підприємства» не мають істотних відмінностей.

Узагальнено поняття фінансова стійкість підприємства — це здатність підприємства здійснювати основну й інші види діяльності безперебійно, не зважаючи на ризики й зміни, які можуть відбуватися в процесі діяльності підприємства.

[1] Крамаренко Г. О. Фінансовий аналіз і планування: навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2007. 90 с.

Об'єктивну оцінку фінансової стійкості можна отримати лише на основі розрахунку фінансових показників, які виступають індикаторами діяльності підприємства, і коефіцієнти є кращими серед індикаторів. Тому використано метод коефіцієнтів, котрий був розроблений на основі наукових досліджень В. П. Москаленко та О. Л. Пластуна[1].

Метод є відносно простим у використанні, відрізняється наочністю тлумачення результатів, а також дає можливість всебічно (системно) оцінювати фінансовий стан підприємства, а отже — успішність його функціонування, що передбачає порівняння розрахованих показників з нормативними, середньогалузевими або показниками конкурентів.

5.2 Алгоритм вирішення завдань судової економічної експертизи із встановлення фінансової стійкості та стабільності підприємства

Фінансова стійкість є однією з найважливіших характеристик фінансового стану суб'єкта господарювання. В Україні використовують різні методики оцінки фінансового стану підприємств. Різні системи показників оцінки фінансового стану і стали причиною існування кількох підходів до визначення та оцінки фінансової стійкості.

Для характеристики фінансової стійкості підприємства використовується система абсолютних і відносних показників. Найбільш узагальнюючими абсолютними показниками фінансової стійкості є відповідність або невідповідність джерел коштів для формування запасів і затрат, тобто різниця між сумою джерел коштів і сумою запасів і витрат[2]:

а) наявність власних оборотних коштів (ВОК) визначається як різниця між капіталом і резервами та необоротними активами. Цей показник характеризує чистий оборотний капітал. Його збільшення порівняно з попереднім періодом свідчить про подальший розвиток діяльності підприємства. У формалізованому вигляді наявність оборотних коштів має вигляд[3]:

$$ВОК = КіР — ПА = П1 - А1, \quad (5.1)$$

де КіР — сума капіталу і резервів;
ПА — поза обігові активи;
П1 — перший розділ пасиву балансу;
А1 — перший розділ активу балансу.

[1] Москаленко В. П., Пластун О. Л. Вказана праця.
[2] Ізмайлова К. В. Фінансовий аналіз. Київ : МАУП, 2001. 152 с.
[3] Там само.

б) наявність власних і довгострокових позикових джерел формування запасів і витрат (ВД) — визначається шляхом збільшення значення попереднього показника на суму довгострокових пасивів[1]:

$$ВД=ВОК+ДП=П1+П3 — А1, (5.2)$$

де ДП — довгострокові зобов'язання;
П1 — перший розділ пасиву балансу;
П3 — третій розділ пасиву балансу;
А1 — перший розділ активу балансу.

в) загальний розмір основних джерел формування запасів і витрат (ЗВ) визначається шляхом збільшення попереднього показника на суму короткострокових позичкових коштів[2]:

$$ЗВ=ВД+КПК, (5.3)$$

де КПК — короткострокові позикові кошти.

Цим трьом показникам наявності джерел формування запасів відповідають три показники забезпеченості запасів джерелами їхнього формування[3]:

а) надлишок (+) або нестача (-) власних оборотних коштів (ВОК):

$$Ф1= ВОК-З, (5.4)$$

де З — запаси;
ВОК — власні оборотні кошти.

б) надлишок (+) або нестача (-) власних та довгострокових джерел формування запасів (ВД):

$$Ф2=ВД — З, (5.5)$$

в) надлишок (+) або нестача (-) загальної величини основних джерел формування запасів (ЗВ):

$$Ф3=ЗВ-З (5.6)$$

---

[1] Ізмайлова К. В. Вказана праця.
[2] Там само.
[3] Там само.

Виокремлення трьох показників забезпеченості запасів і витрат джерелами їх формування дозволяє класифікувати фінансові ситуації на підприємствах за ступенем їх стійкості.

Крім абсолютних показників оцінки фінансової стійкості підприємства застосування відносних дозволяє більш детально її оцінити. Суть коефіцієнтного підходу оцінки фінансової стійкості підприємства полягає в обчисленні та аналізі низки фінансових коефіцієнтів. Методичний підхід до визначення фінансової стійкості за допомогою фінансових коефіцієнтів є найбільш поширеним[1].

Єдиного загальновизнаного підходу використання інформації для кількісного визначення фінансової стійкості та забезпечення фінансової стабільності та їх оцінки немає. Виділяють два основних підходи до визначення фінансової стійкості, відповідно до яких диференційованою є інформаційна база аналізу.

За першого підходу при оцінці фінансового стану і фінансової стійкості підприємства орієнтуються винятково на дані Балансу про джерела фінансування, тобто на капітал. У цьому разі оцінку фінансової стійкості підприємства здійснюють тільки на основі даних пасиву балансу.

За другого підходу для оцінки фінансової стійкості підприємства аналізують взаємозв'язок між активом і пасивом Балансу, тобто простежують напрями використання коштів[2].

За першого підходу коефіцієнти, розраховані за даними пасиву балансу, є основними. Однак характеристика фінансової стійкості за допомогою таких показників буде не повною. Важливо не тільки знати, звідки залучено кошти, а й куди їх вкладено, яка структура вкладень.

Більш повним і з економічного погляду більш виправданим є другий підхід. Тому повну оцінку фінансової стійкості підприємства слід здійснювати з використанням як коефіцієнтів, розрахованих за даними пасиву балансу, так і коефіцієнтів, що відображують взаємозв'язок між джерелами формування коштів підприємства і структурою вкладень.

Усі відносні показники, що характеризують фінансову стійкість підприємства можна умовно об’єднати в декілька груп (табл.5.13)[3]:

а) показники структури капіталу, які характеризують фінансову незалежність від зовнішніх позикових коштів, а саме:

---

[1] Крамаренко Г. О. Фінансовий аналіз і планування : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2007. 90 с.

[2] Там само.

[3] Ізмайлова К. В. Вказана праця.

1) коефіцієнт фінансової незалежності (коефіцієнт автономії) — одна з найважливіших характеристик стійкості фінансового стану підприємства, його незалежності від позикових джерел. Показує питому вагу власного капіталу в загальній сумі засобів, авансованих у його діяльність Мінімальне (нормативне) значення коефіцієнта автономії більше 0,5.

Ця величина показника дозволяє припустити, що всі зобов'язання підприємства можуть бути покриті власними коштами. Збільшення коефіцієнта автономії свідчить про зростання фінансової незалежності, підвищення гарантій погашення підприємством своїх зобов'язань. Отже, чим вище значення коефіцієнта, тим кращий фінансовий стан підприємства; коефіцієнт фінансової стійкості (Кф. с.) показує питому вагу в загальній вартості майна всіх джерел коштів, які підприємство може використати без втрат для кредиторів.

2) коефіцієнт фінансової залежності (Кф. з.) — характеризує залежність діяльності підприємства від позикового капіталу і розраховується як відношення позикового капіталу до загального;

3) коефіцієнт фінансового ризику (фінансування) це відношення позикового капіталу до власного;

б) показники, що характеризують стан оборотних коштів:

1) коефіцієнт маневрування власного оборотного капіталу (Км. в. к.), що розраховується як відношення власного оборотного капіталу до загальної суми власного капіталу. Рекомендоване значення коефіцієнта становить 0,5, проте його розмір в значній мірі залежить від специфіки галузі та виробництва.

Так у фондомістких виробництвах він буде нижчим, аніж у матеріаломістких, оскільки в таких виробництвах знана частка інвестується в основні фонди;

2) коефіцієнт забезпечення власними оборотними коштами (Кз. в. к.). Рівень цього коефіцієнта оцінюється залежно від того, в якому стані матеріальні запаси. Якщо підприємство має запаси сировини, матеріалів, напівфабрикатів, які значною мірою перевищують нормальні потреби виробництва, то власний оборотний капітал не може покрити їх повністю. У цьому разі коефіцієнт буде менший від одиниці. Якщо ж підприємство відчуває нестачу виробничих запасів для здійснення нормального виробничого процесу, коефіцієнт буде вищий за одиницю;

в) показники, які характеризують стан основних засобів.

Окрему групу показників, які також характеризують фінансову стійкість підприємства, становлять:

- коефіцієнт ефективності використання фінансових ресурсів (Кеф. ф. р.) — це відношення валового прибутку підприємства до ва-

люти балансу. Він дає можливість визначити, за який період часу прибуток, отриманий підприємством, може компенсувати вартість майна.

- коефіцієнт ефективності власного капіталу (Кеф. в. к.), становить інтерес для власників підприємств, оскільки дає узагальнюючу оцінку ефективності вкладень коштів у дане підприємство. Наведені вище показники дозволяють з певним ступенем об'єктивності оцінити фінансовий стан підприємства. При цьому фінансовий стан вважається незадовільним, якщо значення коефіцієнтів нижче або вище нормативних (рекомендованих) значень (в залежності від показника)[1].

Таблиця 5. 13

Характеристика показників фінансової стійкості, визначеної за інтегральним підходом[2]

Назва показника	Суть показника	Алгоритм розрахунку	Значення	Взаємозв'язок з іншими показниками
Коефіцієнт покриття матеріальних запасів власними оборотними коштами (Звок)	Характеризує ту частку матеріальних оборотних активів, що фінансується за рахунок власних оборотних коштів	ВОК / МОА	ВОК — власні оборотні кошти; МОА — матеріальні оборотні активи	Кман, Кпа, Кдп, Крв, Кнз
Коефіцієнт маневреності власних коштів (Кман)	Відображує мобільність власних джерел коштів	ВОК / ВК	ВК — обсяг власного капіталу	Звок, Кпа, Кдп
Коефіцієнт довгострокового залучення позикових коштів (Кдп)	Дає оцінку інтенсивності використання підприємством довгострокових позикових коштів на відновлення та розширення	ДК / ВК	ДК — обсяг довгострокового капіталу підприємства	Кман, Звок, Кпа, Кнз

[1] Анохін С. П. Методика моделювання економічної стійкості промислових підприємств у сучасних умовах : монографія. Саратов : СНУ, 2000. 40 с.

[2] Бень Т. Г., Довбня С. Б. Інтегральна оцінка фінансового стану підприємства. *Фінанси України*. 2002. № 6. С. 53-61.

Коефіцієнт накопичення зносу (Кнз)	Слугує для оцінки ступеня фінансування, заміни та оновлення основних засобів за рахунок їх зносу	З / Пбв	З — нарахована сума зносу; Пбв — первісна балансова вартість основних засобів	Кдп
Коефіцієнт реальної вартості майна (Кра)	Характеризує рівень виробничого потенціалу підприємства	(ОЗ + ВЗ + МВ + МШП) / А	ОЗ — вартість основних засобів; НВ — вартість незавершеного виробництва; ВЗ — вартість виробничих запасів; МШП — вартість малоцінних та швидкозношуваних предметів	Звок, Кпа, Кнз
Коефіцієнт співвідношення позикових та власних коштів	Відображує залежність підприємства від позикових коштів	ПК / Вк	ПК — обсяг позикового капіталу підприємства	Звок, Кпа, Кдп, Крв
Індекс постійного активу (Кпа)	Характеризує частку основних засобів та необоротних активів у складі власних джерел	ОЗ /ВК	ОЗ — основні засоби та інші необоротні активи	Звок, Кман, Кдп, Крв, Кнз

Одним із способів оцінки фінансової стійкості та визначення фінансової стабільності є інтегральний підхід, який дає змогу дати інтегровану оцінку ступеню фінансової стійкості. Його можна застосовувати на практиці, особливо в умовах кризового стану економічної системи, коли господарські зв'язки підприємства, що існували раніше, порушені і відбувається процес налагодження ним нових зв'язків з партнерами, зацікавленими у достатній фінансовій стійкості.

Показники фінансової стійкості за цього підходу характеризують стан і структуру активів підприємства та забезпеченість їх джерелами покриття.

Цей підхід цікавий тим, що на відміну від усіх охарактеризованих вище, у процесі його здійснення кожний з показників розглядається у взаємозв'язку з іншими показниками[1].

$$\Phi_c = \frac{(1 + 2К_{д.п} + З_{в.о.к} + 1 : К_{з.с} + К_{р.в} + К_{п.а})^1}{(1 + 2К_{д.п} + З_{в.о.к} + 1 : К_{з.с} + К_{р.в} + К_{п.а})^0} - 1, \quad (5.7)$$

де $К^1_{д.п}$, $К^0_{д.п}$ — коефіцієнт довгострокового залучення коштів у звітному та попередньому періодах; $З^1_{в.о.к}$, $З^0_{в.о.к}$ — коефіцієнт забезпечення матеріальних запасів власними оборотними коштами у звітному та попередньому періодах;

$К^1_{з.с}$, $К^0_{з.с}$ — коефіцієнт співвідношення позикових та власних коштів у звітному та попередньому періодах; $К^1_{р.в}$, $К^0_{р.в}$ — коефіцієнт реальної вартості майна; $К^1_{п.а}$, $К^0_{п.а}$ — коефіцієнт постійного активу.

Критерії оцінки цього показника такі:

якщо $Фс > 0$, то це свідчить про збільшення фінансової стійкості підприємства;

якщо $Фс < 0$, то це свідчить про зниження фінансової стійкості підприємства.

Отже, велика кількість підходів до визначення фінансової стійкості підприємства свідчить про багатогранність цього поняття.

У зв'язку з цим вважаємо цікавим дослідження, яке ґрунтується на інтегрованому поєднанні двох підходів:

---

[1] Бень Т. Г., Довбня С. Б. Інтегральна оцінка фінансового стану підприємства. *Фінанси України*. 2002. № 6. С. 53-61.

з використанням узагальнюючого показника зміни фінансової стійкості підприємства (Фс), що дає змогу оцінити загальну динаміку фінансового стану та зміни фінансової стійкості підприємства потягом певного періоду часу;

підходу, в основні якого покладено виділення чотирьох типів поточної фінансової стійкості (абсолютна та нормальна фінансова стійкість, нестійкий і кризовий фінансовий стан підприємства).

За допомогою такого підходу можна визначити, до якого саме типу належать певні підприємства, а також зробити прогностичні розрахунки щодо перспектив розвитку підприємств у разі зміни фінансової стійкості[1].

Таким чином варто зазначити, що оцінка фінансової стійкості не повинна вестись тільки по запропонованим методикам. Багато залежить від галузі, ринкової ситуації та репутації підприємства (не платежів, порушення фінансової дисципліни). Загальною вимогою з боку кредиторів є обережність стосовно збільшення частки позикового капіталу підприємств; вони віддають перевагу тим, у кого велика частка власного капіталу. Власники підприємства, навпаки, схильні підвищувати частку позикових коштів, але в межах припустимого ризику, щоб не втратити фінансової стійкості. Для цього доцільно також проводити аналіз впливу фінансового важеля на рентабельність власного капіталу підприємства.

5.3 Оцінка результатів експертного дослідження фінансової стійкості і стабільності підприємств

Передумовою аналізу фінансової стійкості є здійснення оцінки фінансового стану підприємства за допомогою системи показників, розрахованих на основі даних фінансової звітності. Оцінка результатів експертного дослідження фінансової стійкості і стабільності підприємства на основі системи абсолютних та відносних показників дає змогу зробити висновок про рівень фінансової стійкості та стабільності підприємства.

Наявні методики аналізу фінансової стійкості підприємства передбачають проведення досліджень у декілька етапів.

Найбільш поширеними є агрегатний та коефіцієнтний підходи,тому що вони легкі у розрахунках. Для розрахунку

[1] Бандурка О. М. Фінансова діяльність підприємств : навч. посіб. Київ : Либідь, 2004. 227 с.

показників будемо використовувати Форму №1 «Баланс» підприємства.

В основі агрегатного підходу лежить аналіз абсолютних показників фінансової стійкості, тобто показників надлишку або нестачі джерел для формування матеріально — виробничих запасів, які визначають шляхом порівняння величини запасів і витрат та нормальних джерел коштів для їх формування. За допомогою цих показників визначається трикомпонентний показник фінансової стійкості підприємства, який дає можливість оцінити рівень фінансової стійкості підприємства шляхом визначення її типу[1].

Після виконання розрахунків наведених вище показників (у розділі 2) підприємство може бути віднесене до одного з чотирьох типів фінансової стійкості (табл.5.14). Розглянемо більш детально кожен тип фінансової стійкості.

Абсолютна фінансова стійкість, коли власні джерела формування оборотних активів покривають запаси і витрати. Це означає, що підприємство не залежить від кредиторів. Слід зазначити,що такий тип фінансової стійкості трапляється на практиці дуже рідко, оскільки для підвищення рентабельності власного капіталу підприємства використовують позикові кошти для фінансування розширення діяльності підприємства та його поточної діяльності .

Нормальна фінансова стійкість зустрічається у більшості існуючих успішних підприємств. Цей тип фінансової стійкості характеризується ситуацією, коли запаси й витрати забезпечуються сумою власних оборотних коштів та довгостроковими позиковими джерелами .

Нестійкий фінансовий стан характеризується ситуацією, коли запаси і витрати покриваються сумою власних джерел формування оборотних активів, довгострокових позикових джерел, короткострокових кредитів і позик. При даному типі стійкості відбувається порушення платоспроможності підприємства. Проте існує можливість відновлення рівноваги платіжних засобів за рахунок скорочення дебіторської заборгованості та підвищення оборотності запасів. Слід зазначити, що нормальним вважається стан коли вартість запасів та готової продукції дорівнюють або більші за залучені кошти, а вартість незавершеного виробництва та витрат майбутніх періодів є меншими або дорівнюють короткостроковим та довгостроковим джерелам формування запасів та витрат [2].

---

[1] Ізмайлова К. В. Фінансовий аналіз. Київ. МАУП. 2001. 152 с.

[2] Там само.

Кризовий фінансовий стан характеризується ситуацією, коли запаси і витрати не покриваються всіма видами можливих джерел їх забезпечення (власних, позикових та ін.), підприємство перебуває на межі банкрутства.

Таблиця 5.14

Типи фінансової стійкості підприємства

Показник	Тип фінансової стійкості			
	Абсолютна фінансова стійкість	Нормальна фінансова стійкість	Недостатня фінансова стійкість	Кризова фінансова стійкість
Ф¹=ВОК–З	Ф¹≥0	Ф¹≤0	Ф¹≤0	Ф¹≤0
Ф²=ФК–З	Ф²≥0	Ф²≥0	Ф²≤0	Ф²≤0
Ф³=ДФ–З	Ф³≥0	Ф³≥0	Ф³≥0	Ф³≤0
S(Ф)	(1;1;1)	(0;1;1)	(0;0;1)	(0;0;0)

Відповідно до показника забезпечення запасів і витрат власними та позиковими коштами можна назвати такі типи фінансової стійкості підприємства[1]:

а) абсолютна стійкість фінансового стану S = (1; 1;) для забезпечення запасів достатньо оборотних коштів, платоспроможність підприємства гарантована. Більше того, її навряд чи можна розглядати як ідеальну, оскільки це означає, що керівництво компанії не вміє, не бажає або не має можливості використовувати зовнішні джерела коштів для операційної діяльності.

В нинішніх умовах розвитку економіки України зустрічається доволі рідко, задається умовою:

$$З < ВОК + К, \quad (5.8)$$

де К — кредити банківських установ, а також кредиторська заборгованість за товари.

б) нормальна стійкість фінансового стану підприємства S = (0; 1;) — для забезпечення запасів крім власних оборотних коштів залучаються довгострокові кредити та позики.

Гарантія платоспроможності підприємства, відповідає наступній умові:

$$З = ВОК + К \quad (5.9)$$

[1] Ізмайлова К. В. Вказана праця.

в) нестійкий фінансовий стан S = (0; 0;) – для забезпечення запасів крім власних оборотних коштів та довгострокових кредитів та позик залучаються короткострокові кредити та позики. Характеризується порушеною платоспроможності, при якій зберігається можливість відновлення рівноваги за рахунок поповнення джерел власних коштів і збільшення ВОК:

$$З = ВОК + К + ДПФН, \quad (5.10)$$

де ДПФН — джерела, що послаблюють фінансову напруженість.

Відсутність фінансової стійкості вважається припустимою, якщо виконуються такі умови:

виробничі запаси (ВЗ) і готова продукція (ГП) дорівнюють сумі короткострокових кредитів і позикових коштів (ККПК), що беруть участь у формуванні запасів, або перевищують її:

$$ВЗ + ГП > ККПК \quad (5.11)$$

незавершене виробництво (НВ) і витрати майбутніх періодів (ВМП) дорівнюють величині власного оборотного капіталу або менші від неї:

$$НВ + ВМП < ВОК \quad (5.12)$$

У цій ситуації існує можливість відновлення рівноваги за рахунок поповнення джерел власних коштів, скорочення дебіторської заборгованості, прискорення оборотності запасів.

г) кризовий фінансовий стан S = (0; 0; 0) для забезпечення запасів не вистачає «нормальних» джерел їх формування. Підприємство знаходиться на межі банкрутства, тому що грошові кошти, короткострокові цінні папери і дебіторська заборгованість не покривають навіть його кредиторської заборгованості і прострочених позик:

$$З > ВОК + К \quad (5.13)$$

Ці показниками фінансової стійкості характеризують ступінь забезпеченості запасів і витрат джерелами їхнього формування. Таким чином знаходяться три показники забезпеченості запасів джерелами їхнього формування (Фі), за допомогою яких визначається трикомпонентний показник типу фінансового становища:

Si= 1, при Фі > 0, тобто Фвок > 0, Фвд > 0, Фзв > 0, => S = (1; 1;1);
Si = 0, при Фі < 0, тобто Фвок < 0, Фвд < 0, Фзв < 0, => S= (0; 0; 0).

Другим рівнем аналізу фінансової стійкості підприємства є аналіз відносних показників фінансової стійкості. На основі даних фінансової звітності, зокрема форми фінансової звітності № 1 «Баланс», розраховуються коефіцієнти фінансової стійкості.

Коефіцієнти оцінки фінансової стійкості підприємства — це система показників, які характеризують структуру використовуваного капіталу підприємства з позиції ступеня фінансового ризику, а також стабільності розвитку в майбутньому .

В основі коефіцієнтного підходу лежить аналіз відносних показників фінансової стійкості, які можна поділити на дві групи: коефіцієнти капіталізації, що характеризують фінансовий стан підприємства з позиції структури джерел засобів, та коефіцієнти покриття, що характеризують фінансову стійкість з позиції витрат, пов'язаних з обслуговуванням зовнішніх джерел фінансування. До першої групи коефіцієнтів відносяться[1]:

1) коефіцієнт автономії;
2) коефіцієнт фінансової залежності;
3) коефіцієнт фінансового ризику;
4) коефіцієнт маневреності власного капіталу;
5) коефіцієнт забезпеченості оборотних активів;
6) коефіцієнт забезпеченості запасів і витрат.

В другу групу входять такі коефіцієнти, як:

1) коефіцієнт структури покриття довгострокових вкладень;
2) коефіцієнт довгострокового залучення коштів;
3) коефіцієнт фінансової незалежності капіталізованих джерел;
4) коефіцієнт покриття відсотків .

Розраховані коефіцієнти за звітний період порівнюють з нормативним їх значенням, з показниками за попередній період та досягнутими на аналогічних підприємствах. В результаті визначається реальний фінансовий стан, слабкі і сильні сторони діяльності підприємства.

Проте нормативні значення фінансових коефіцієнтів залежать від галузевих особливостей підприємства, його розмірів (мається на увазі, величина річного доходу та середньорічна вартість активів), а також загальний стан економіки, фаза економічного циклу. Недоліком застосування аналізу з допомогою коефіцієнтів є складність щодо остаточного висновку про стійкість підприємства, оскільки загальна картина за показниками часто неоднорідна[2].

---

[1] Ізмайлова К. В. Вказана праця.
[2] Там само.

Так, якщо за одним параметром підприємство відповідає нормативним значенням, то за іншими спостерігається зворотна ситуація. Це своєрідний дестабілізаційний чинник, який лише посилює суб'єктивність думки самого аналітика, тобто його схильність вважати певний параметр головним або брати його до уваги меншою мірою.

Таким чином, нами пропонується використання бального методу оцінки відносних показників фінансової стійкості, за яким кожному коефіцієнту, в залежності від наближення до нормативного показника, присвоюється відповідний бал. Розрахунок бального методу оцінки фінансової стійкості наведений в табл. 5.15.

Бали за основними показниками підсумовуються і підприємству присвоюється відповідний клас, за яким визначається сукупний по показникам рівень фінансової стійкості, платоспроможності та ризику[1]:

І клас — фінансово абсолютно стійке підприємство, кредити якого підкріплені інформацією, яка дозволяє бути впевненим у поверненні боргів та виконанні зобов'язань у відповідності з договором. Ліквідність та платоспроможність перебуває у нормальному стані.

ІІ клас — підприємство з нормальною фінансовою стійкістю, яке демонструє невеликий рівень ризику по кредитам та зобов'язанням, свідчить про незначну слабкість фінансових показників. Підприємства даного класу не розглядаються як ризикові. Платоспроможність та ліквідність підприємства перебуває у нормальному стані.

Ш клас — фінансово нестійке підприємство, на якому не передбачається втрата засобів, проте повне погашення процентів при виконанні зобов'язань є сумнівним.

ІV клас — передкризовий стан, підприємство потребує особливої уваги, так як присутній ризик втрати платоспроможності.

V клас — кризове підприємство найвищого рівня ризику, практично не платоспроможне.

Наступний інтегральний підхід дає змогу дати інтегровану оцінку ступеню фінансової стійкості. Його можна застосовувати на практиці, особливо в умовах кризового стану економічної системи, коли господарські зв'язки підприємства, що існували раніше, порушені і відбувається процес налагодження ним нових зв'язків з партнерами, зацікавленими у достатній фінансовій стійкості. Показники фінансової стійкості за цього підходу характеризують

[1] Ізмайлова К. В. Вказана праця.

стан і структуру активів підприємства та забезпеченість їх джерелами покриття[1].

Якщо розглядати цей підхід більш розгорнуто, то перевагами цього підходу є інтегральна оцінка фінансового стану підприємства розширює економічну суть поняття фінансової стійкості і дозволяє застосовувати його для характеристики здатності підприємства повертатися до стану своєї рівноваги, зберігати її параметри та переходити на новий етап розвитку в умовах випадкових змін зовнішнього та внутрішнього середовища.

Недоліками даного методу є неврахування галузевих особливостей підприємств та відсутність поглибленої класифікації стійкості фінансового стану підприємств — є тільки дві характеристики — задовільний та незадовільний фінансовий стан. Також багатофакторний дискримінантний аналіз дає змогу оцінити фінансовий стан підприємства на конкретну дату, а не в динаміці.

Таблиця 5.15

Класифікація бального методу оцінки фінансової стійкості підприємства[2]

Показник	Границі класів відповідно до критеріїв					
	I клас	II клас	III клас	VI клас	V клас	
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,5 і > = 20 балів	0,4 і > = 16 балів	0,3 = 12 балів	0,2 = 8 балів	0,1 = 4 бали	< 0,1 = 0 балів
Коефіцієнт швидкої ліквідності	1,5 і > = 18 балів	1,4 = 15 балів	1,3 = 12 балів	1,2 : 1,1 = 9 : 6 балів	1,0 = 3 бали	< 0,1 = 0 балів
Коефіцієнт поточної ліквідност	2 і > = 16,5 балів	1,9 : 1,7 = 15 :12 балів	1,6 : 1,4 =10,5 : 7,5 балів	1,3 : 1,1 = 6,6 : 1,8 балів	0,4 = 1 бал	< 1 = 0 балів
Коефіцієнт автономії	0,6 і > = 17 балів	0,59 : 0,54 = 16,2 :12,2 балів	0,53 : 0,43 = 11,4 : 7,4 балів	0,47 : 0,41= 6,6 : 1,8 балів	0,4 = 1 бал	< 0,4 = 0 балів
Коефіцієнт забезпечення	0,5 і > =	0,4 = 12 балів	0,3 = 9 балів	0,2 = 6 балів	0,1 = 3	< 0,1 = 0 балів

[1] Селезнева Н. Н. Финансовый анализ. Управление финансами: навч. посіб. Київ: Либідь, 2016. 639 с.

[2] Ступка Н. М. Окремі аспекти оцінки фінансової стійкості підприємств. *Університські наукові записки*. 2005. № 4 (16). С. 348-354.

власними оборотними коштами	15 балів				бали	
Коефіцієнт фінансової незалежності в частині формування запасів і витрат	1 і > = 13,5 балів	0,9 = 11 балів	0,8 = 8,5 балів	0,7 : 0,6 = 6,0 : 3,5 балів	0,5 = 1 бал	< 0,5 = 0 балів
Мінімальне значення	100	85,2 : 66	63,4 : 56,5	41,6 : 28,3	14	–

Для загальної оцінки фінансового стану за цим підходом використовують узагальнюючий показник зміни фінансової стійкості підприємства:

$$Ф_с=\frac{\left(1+2Кдп+3вок+\frac{1}{Кзс}+Крв+Кпа\right)^1}{(1+2Кдп+3вок+\frac{1}{Кзс}+Крв+Кпа)^0}-1, \quad (5.14)$$

де $К^1_{дп}, К^0_{дп}$ – коефіцієнт довгострокового залучення коштів у звітному та попередньому періодах;

$З^1_{вок}, З^0_{вок}$ – коефіцієнт забезпечення матеріальних запасів власними оборотними коштами у звітному та попередньому періодах;

$К^1_{зс}$, $К^0_{зс}$ — коефіцієнт співвідношення позикових та власних коштів у звітному та попередньому періодах;

$К^0_{рв}$, $К^1_{рв}$,– коефіцієнт реальної вартості майна;

$К^1_{па}$, $К^0_{па}$ — коефіцієнт постійного активу.

Критерії оцінки цього показника такі:

якщо Фс > 0, то це свідчить про збільшення фінансової стійкості підприємства;

якщо Фс < 0, то це свідчить про зниження фінансової стійкості підприємства.

Фінансово-економічні коефіцієнти та абсолютні показники типу фінансової стійкості визначаються за інформацією бухгалтерського балансу і характеризують фінансову стабільність підприємства з погляду співвідношення власних і залучених фінансових ресурсів. Водночас, оцінка фінансової стійкості передбачає аналіз факторів формування показників, які характеризують стабільність функціонування підприємства з позиції забезпечення прибутковості операційної діяльності. Серед цих показників чільне місце посідають поріг рентабельності (ПР) та запас фінансової стійкості (ЗФС), які розраховуються за інформацією звіту про фінансової результати: поріг рен-

табельності розраховується як відношення постійних витрат до коефіцієнту маржинального доходу в операційному доході[1].

Поріг рентабельності — це вартісний показник, який характеризує суму операційного доходу, що забезпечує повне покриття операційних витрат. Тобто, іншими словами, це вартісне вираження точки беззбитковості підприємства або беззбитковість операційної діяльності підприємства. Чим менша величина порога рентабельності, тим більш фінансово стійким є підприємство. Проте в умовах суттєвого зростання операційного доходу часто одночасно зростають операційні витрати, а отже, і поріг рентабельності. Тому важливо забезпечити перевищення темпу приросту операційного доходу над темпом приросту порога рентабельності, в результаті чого відбуватиметься зниження частки порога рентабельності в операційному доході. Тобто, більша частина операційного доходу працюватиме не на покриття операційних витрат, а на одержання прибутку від операційної діяльності. Запас фінансової стійкості характеризує максимально допустимий процент зменшення операційного доходу доти, поки операційна діяльність залишатиметься беззбитковою. Він показує рівень захищеності, який є у підприємства на момент розрахунку і яким можна скористатися на випадок несприятливих обставин — зменшення обсягів виробництва чи реалізації продукції. разом з тим, рівень запасу фінансової стійкості визначає захищеність кредиторів і постачальників від можливої несплати підприємством коштів за рахунками[2].

Отже, для ефективної характеристики фінансової стійкості підприємства варто використовувати не один метод, а декілька в комплексі. Найбільш поширеними методами є метод абсолютних показників і метод відносних показників. Перший ґрунтується на визначенні трикомпонентного типу фінансової стійкості підприємства, а другий полягає в оцінці і аналізі набору коефіцієнтів, які дають змогу зробити висновки про фінансову стабільність підприємства.

[1] Селезнева Н. Н. Финансовый анализ. Управление финансами: навч. посіб. Київ: Либідь, 2016. 639 с.

[2] Там само.

ВИСНОВКИ

У період реформування економіки відчутними стали такі економічні явища, як стабільність та неплатоспроможність підприємств. В умовах формування та становлення ринкових відносин банкрутство є досить поширеним явищем. Кількість підприємств, що знаходяться на межі банкрутства, в України зростає, а тенденції банкрутства поширюються не лише на окремих суб'єктів господарювання, а й на галузі в цілому. Кількість підприємств-банкрутів у період 2006-2015 роках постійно зростала, причому перше найбільш активне зростання їх кількості відбулося в 2006 році (на 2892 підприємства). На кінець 2014 року загальна кількість підприємств, які перебували у процедурах банкрутства, становить 17178, що на 2536 більше, ніж у 2013 році, та на 1536 — ніж у 2012 році. Із 502 припинених у 2014 році справ про 67 банкрутство підприємств лише 9 суб'єктів господарювання використали механізм санації з метою відновлення платоспроможності боржника, 452 підприємства було ліквідовано.

У період з 2016 — 2019 рр. найбільше підприємств в Україні збанкрутували у 2016 р. — 1524 підприємства, найменше — у 2019 р. — 703 підприємства, тобто прослідковується тенденція до зниження цього показника, що свідчить про поступове покращання економічного становища України та про зосередження керівництва підприємств на антикризовому управлінні з метою збереження їх платоспроможності. Найбільше підприємств збанкрутували у лютому 2017 р. (148), найменше — у листопаді 2019 р. (42).

Наслідки банкрутства загалом є негативними для України: зменшується кількість підприємств, що призводить до зменшення пропозиції товарів, робіт чи послуг, зростає рівень безробіття і виплат безробітним, зменшуються податкові надходження до держбюджету і т.д. Виходячи з вищезазначеного, можна стверджувати, що тема дослідження є актуальною і спонукає економістів займатися її вирішенням.

Тому актуальним є своєчасне попередження та недопущення банкрутства підприємств.

Фінансова стійкість підприємства — це такий стан його рахунків, який гарантує його платоспроможність. Це комплексне поняття, яке перебуває під впливом різноманітних фінансово-економічних факторів, які треба враховувати при прийнятті фінансового вибору.

Стабільність фінансів на підприємстві може бути забезпечена за умови постійної реалізації та одержання виручки, достатньої за

обсягом, щоб виконувати свої зобов`язання. Водночас для розвитку підприємства необхідно, щоб після здійснення всіх розрахунків і зобов`язань у нього залишався такий розмір прибутку, який би дав змогу розвивати виробництво й виводити його на конкурентоздатний рівень. Тобто загальна стійкість підприємства передбачає насамперед такий рух його грошових потоків, який забезпечив би постійне перевищення доходів над витратами.

Фактори, які впливають на фінансову стійкість підприємства, класифікуються за такими ознаками: за місцем виникнення (зовнішні, внутрішні); за важливістю результату (основні, другорядні); за структурою прості, складні); за часом дії (постійні, тимчасові).

Для характеристики фінансової стійкості підприємства використовується система абсолютних і відносних показників. Найбільш узагальнюючими абсолютними показниками фінансової стійкості є відповідність або невідповідність джерел коштів для формування запасів і затрат, тобто різниця між сумою джерел коштів і сумою запасів і витрат.

Відносні показники, що характеризують фінансову стійкість підприємства можна умовно об’єднати в декілька груп: показники структури капіталу, які характеризують фінансову незалежність від зовнішніх позикових коштів; показники, що характеризують стан оборотних коштів; показники, які характеризують стан основних засобів.

Систематичний аналіз фінансової стійкості необхідний, тому що дохідність підприємства, розмір його прибутку багато в чому залежить від його платоспроможності. Показники фінансового стійкості повинні бути такими, щоб всі, хто пов’язаний із підприємством економічними взаємовідносинами, могли отримати відповідь на питання, наскільки надійне підприємство як партнер, а отже, ухвалити рішення про економічну доцільність продовження цих відносин.

Аналіз фінансової стійкості підприємства є системою принципів та методів розроблення і реалізації управлінських рішень, пов'язаних із забезпеченням постійного зростання прибутку, збереженням платоспроможності і кредитоспроможності, підтриманням фінансової рівноваги. Аналіз фінансової стійкості підприємства орієнтоване сьогодні переважно на розв'язання короткострокових проблем. У цих умовах поширеними є зміни завдань, пріоритетів діяльності, рішень, наслідком чого є недосконалість структури показників фінансової стійкості, зниження її рівня.

Констатовано, що сьогодні існує значна кількість факторів неплатоспроможності, котрі слід розглядати з урахуванням не лише внутрішніх, але й зовнішніх загроз, що дає можливість оцінити реа-

льний стан підприємства та здійснити всі можливі контрзаходи по ліквідації негативних факторів і недопущення банкрутства. Крім того, від менеджменту та особисто керівника залежить виживання підприємства у динамічних умовах господарювання. Тому менеджер зобов'язаний вміти виявляти основні фактори, що впливають на організацію діяльності підприємства, а саме: він має знайти та запропонувати найбільш раціональні способи реагування на зовнішні впливи ризику, обумовленого невизначеністю зовнішнього середовища, оскільки — чим більше невизначеностей, тим більший ризик, тим складніше приймати ефективні рішення.

Доведено, що актуальним залишається дослідження впливу, як внутрішніх чинників, так і зовнішніх, оскільки неврахування впливу хоч одного із них може призвести до викривлення результатів прогнозування ймовірності банкрутства підприємства та перспектив його подальшої діяльності. Тому прогнозування банкрутства стає першочерговою необхідністю, оскільки надає можливість виявити основні проблеми та недоліки діяльності підприємства, а також врахувати вплив різноманітних зовнішніх чинників, спрогнозувати ймовірність банкрутства та вжити заходів для його уникнення.

Проаналізовано та узагальнено чинні методики діагностики банкрутства з метою визначення можливості їх використання при виявленні ознак протиправних дій при банкрутстві. Наявні методичні рекомендації з виявлення ознак неплатоспроможності підприємств й ознак дій по приховуванню банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства розроблені з метою визначення однозначних підходів під час аналізу фінансово-господарського стану підприємств на предмет виявлення ознак неплатоспроможності підприємств та протиправних дій при банкрутстві є малоефективними та потребують вдосконалення.

Запропоновано алгоритм дій при виявленні ознак протиправних банкрутств, відповідно до якого аналіз пропонується проводити за допомогою п'яти послідовних процедур (етапів). Залежно від отриманих результатів робиться висновок про наявність або відсутність ознак фіктивного, прихованого чи умисного доведення до банкрутства. Виявлено особливості фінансової діагностики та оцінки протиправних банкрутств, що передбачає фінансовий аналіз і опис дій з проведення експертизи протиправного банкрутства. Запропоновані теоретичні положення та методологічні рекомендації по проведенню аналізу банкрутства організацій можуть бути використані арбітражними керуючими, органами державного управління та податковими органами при дослідженні діяльності підприємств на наявність ознак протиправних дій у судовому провадженні про банк-

рутство. Вони також можуть бути оформлені як самостійні методичні рекомендації з діагностики ознак протиправних банкрутств підприємств.

У результаті аналіз недоліків у правовому регулюванні банкрутства в Україні доведено, що наявна законодавча база потребує вдосконалення як і практичне застосування її норм, що не сприяє підвищенню ефективної протидії фіктивному банкрутству, доведенню суб'єктів господарювання до банкрутства та незаконним діям у разі банкрутства. З метою удосконалення інституту банкрутства суб'єктів господарювання в Україні доцільно було б передбачити:

– адміністративну відповідальність за завідомо неправдиве оголошення громадянином-засновником або власником суб'єкта господарської діяльності, а також службовою особою суб'єкта господарської діяльності, а так само громадянином-суб'єктом підприємницької діяльності про свою неспроможність, у тому числі — звернення цих осіб до суду із заявою про визнання боржника банкрутом за наявності у нього можливості задовольнити вимоги кредиторів у повному обсязі; створення або збільшення фінансової неспроможності суб'єкта господарської діяльності;

– кримінальну відповідальність за втручання у діяльність суб'єкта господарської діяльності з метою створення фінансової неспроможності та погрозу або насильства щодо власника чи службової особи суб'єкта господарської діяльності, а також щодо їх близьких родичів, у зв'язку з виконанням чи невиконанням ними службових обов'язків.

Встановлено, що з метою підвищення рівня застосування правових норм, які регулюють питання юридичної відповідальності за правопорушення у сфері банкрутства, необхідно усунути колізійність та внутрішньо-змістовну суперечність термінів «неспроможність», «банкрутство», котрі використовуються у диспозиціях статей 215 ГКУ, статей 164-15, 166-16, 166-17 КУпАП, ст. 219 ККУ шляхом приведення їх у відповідність до термінів «неплатоспроможність», «банкрутство», які використовувалися в Законі України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» та стали основою для формування Кодексу України з процедур банкрутства.

Зазначено, що об'єктом процесуальних дій та правової оцінки господарського суду на початковій стадії провадження є заява про відкриття провадження у справі про банкрутство з доданими до неї матеріалами, вивчення їх з позиції підвідомчості та юрисдикції справи, а також інших критеріїв, необхідних для прийняття заяви до розгляду. Акцентовано, що для відкриття судом провадження у справі

про банкрутство заявником мають бути додержані загальні та спеціальні передумови реалізації права на звернення до господарського суду. Спеціальні передумови права на звернення до господарського суду є характерними тільки для справ про банкрутство та застосовуються щодо окремих категорій заявників і окремих категорій боржників.

Звернуто увагу на те, що матеріально-правовою підставою для відкриття провадження у справі про банкрутство юридичних осіб згідно з нормами Кодексу є неплатоспроможність боржника, ознакою якої є наявність невиконаного боржником зобов'язання перед кредитором незалежно від його розміру та строку невиконання. Норми Кодексу, що регулюють підстави для відкриття провадження у справі про банкрутство, відмови у прийнятті заяви та відмови у відкритті провадження у справі, є взаємно неузгодженими та у чинній редакції можуть створити істотні проблеми для їх застосування. Для уникнення таких проблем необхідно внести зміни до відповідних статей Кодексу.

На основі результатів проведеного дослідження, встановлення об'єктивних і суб'єктивних факторів впливу на причини банкрутства, виявлено такі невирішені проблеми:

– не відкритість інформації щодо ситуації у сфері банкрутства підприємств країни, це стосується й офіційної інформації Міністерства юстиції країни, до складу якого належить департамент з питань банкрутства;

– відсутність функціонування в країні ефективного інституту банкрутства, який діє у розвинутих країнах і який є необхідним елементом системи державного регулювання економіки, а саме:

а) застарілість законодавчої бази щодо банкрутства, яка не відповідає теперішнім викликам економічної життєдіяльності суспільства;

б) недостатня практична реалізації задекларованого наміру зміщення акцентів від самої процедури банкрутства до заходів зі запобігання банкрутства;

в) недосконаліть аналітичного підходу в рекомендованій методиці здійснення аналізу фінансово-господарського становища підприємства, якщо акцентуватися саме на запобіганні ймовірності банкрутства шляхом виявлення ранніх його симптомів;

г) ряд важливих проблем організаційного характеру, які деструктивно впливають на формування ефективного інституту банкрутства країни;

– відсутність стратегії дій щодо вдосконалення регламентованих процедур у сфері банкрутства, що безпосередньо негативно

впливає на якість і кількість розроблених Міністерством юстиції заходів;

– недостатність наміру і підтримки з боку держави щодо ефективного просування в напрямку формування дієвого інституту банкрутства країни.

Констатовано, що тільки в поєднанні потужних цілеспрямованих дієвих зусиль, як з боку держави, так і з боку підприємств, можна зробити прорив у вирішенні зазначених проблем.

Доведено, що для запобігання банкрутства та відновлення платоспроможності машинобудівні підприємства змушені вжити, перш за все, наступні заходи: продаж частини нерухомого майна; позбавлення від надлишкових товарно-матеріальних запасів; збільшення статутного капіталу; отримання довгострокових позик або позики на поповнення оборотних коштів; розробка і здійснення програми скорочення витрат; поліпшення управління активами; отримання державної фінансової підтримки на безоплатній або поворотній основі з бюджетів різних рівнів, галузевих і міжгалузевих позабюджетних фондів. Зауважено, що ці рекомендації являють собою лише загальні напрямки робіт із запобігання банкрутству.

Запропоновано для виходу з кризового фінансового стану і забезпечення стійкості темпів зростання основних показників фінансово-господарської діяльності розробити програму щодо оздоровлення фінансового становища підприємства. Отже, превентивні заходи можуть убезпечити підприємство від банкрутства шляхом попереднього виявлення кризових умов розвитку та застосування всіх необхідних контрзаходів для стабілізації його стану і поліпшення умов подальшої діяльності.

На основі визначення тенденцій показників фінансового стану підприємства визначено основні напрями та шляхи запобігання його банкрутству відповідно до дій, які передбачають:

– визначення напрямів фінансової стабілізації, залежно від рівня ймовірності банкрутства;

– визначення відповідних засобів управління ризиками:

а) превентивних, які попереджують настання можливих ризиків для низького рівня ймовірності банкрутства;

б) обмежуючих, які обмежують рівень та ступінь підвищення ризику для середнього рівня ймовірності банкрутства;

в) компенсуючих (покривають втрати від можливих та наявних ризиків) для високого рівня ризику;

– визначення шляхів уникнення банкрутства, які включають три базові блоки:

а) попередження (для попереднього та завчасного виявлення загроз в діяльності підприємства);

б) запобігання (для недопущення кризових явищ в діяльності підприємств шляхом їх попереднього виявлення та оцінки);

в) подолання (застосування всіх контрзаходів щодо подолання кризових явищ, з метою недопущення банкрутства підприємства);

– застосування стратегічних, тактичних і оперативних заходів фінансового оздоровлення відповідно до рівня ймовірності банкрутства.

Акцентовано, що до основних заходів запобігання фіктивному банкрутству можна віднести:

– правові норми повинні сформувати процедуру банкрутства, для якої характерними стануть: максимальна чіткість вимог; однозначність критеріїв, які застосовуються; певний автоматизм у прийнятті рішень;

– необхідно ввести відповідальність за фіктивне банкрутство і доведення до банкрутства невідворотною, коли спеціальні міри покарання за фіктивне банкрутство або доведення до банкрутства (штрафи і позбавлення волі), що передбачені у Кримінальному кодексі України, стануть дієвими;

– потребує визначення підхід до створення системи виявлення ознак фіктивного банкрутства: способи моніторингу; дислокація виконання функцій; порядок здійснення перевірки;

– при виборі способів запобігання фіктивному банкрутству слід виходити із конкретного складу корисливих інтересів:

а) для нейтралізації спроб тіньової приватизації через фіктивне банкрутство слід використати можливості у двох напрямах: під час здійснення процесу банкрутства — повністю виключити можливість відшкодування боргів майном, використання неконкурентних способів передачі майна, цілісних майнових комплексів, а також корпоративних прав; під час управління об'єктами державної власності — настання стану неплатоспроможності підприємств державної власності має автоматично призводити до їх досудового оздоровлення, а при недоцільності цього — до передачі у приватизацію.

б) для нейтралізації використання фіктивного банкрутства з метою рейдерського захоплення підприємств робота повинна бути зосереджена на удосконаленні корпоративного права і судових процедур розгляду таких справ (наприклад, визначення місця розгляду подібних справ);

в) необхідно віднаходити способи реагування на новий для України вид злочину, пов'язаного з використанням штучної неплатоспроможності та фіктивного банкрутства для ухилення від зо-

бов'язань перед кредиторами, в тому числі перед кредитором-державою;

– ефективність протидії подібного роду економічним злочинам здебільшого залежить від існування позитивних стимулів сумлінної поведінки суб'єктів підприємництва, яку слід формувати використовуючи закордонний досвід розвитку механізмів саморегуляції розвитку бізнесу у придатних для суспільства формах;

– посилення потребує публічний контроль за рахунок збільшення прозорості та гласності процедур банкрутства, враховуючи межі вимог конфіденційності, а також із орієнтацією на те, що в розвинутих країнах недержавні ініціативи створюють помітний тиск в якості додаткового контролю.

Судові експерти — економісти при проведенні судової економічної експертизи повинні вирішити основне завдання: провести аналіз показників фінансово-економічного стану (платоспроможності, фінансової стійкості, прибутковості тощо) підприємства та відповісти на наступні питання:

– Чи мають показники фінансово-економічного стану підприємства ознаки доведення до банкрутства;

– Чи мають показники фінансово-економічного стану підприємства ознаки фіктивного банкрутства;

– Чи мають показники фінансово-економічного стану підприємства ознаки прихованого банкрутства;

– Визначити основні економічні показники (ліквідності, платоспроможності та прибутковості) господарсько-фінансової діяльності підприємства на дату укладання або закінчення терміну дії угоди. Як вказані показники характеризують господарсько-фінансову діяльність підприємства.

Запропонований алгоритм вирішення завдань судової економічної експертизи із встановлення фінансової стійкості та стабільності підприємства дозволить підвищити якість економічних експертиз та скоротити час на їх проведення.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Altman E. I. Financial Rations. Discriminent Analysis, and the Prediction of Corporate Bankruptcy. Journal of Finance, September 1968.
2. Алєксєєнко Н. В. Управління стійким розвитком промислових підприємств. *Економіка і організація управління*. 2009. №. 2. С. 50–60.
3. Анохін С. П. Методика моделювання економічної стійкості промислових підприємств у сучасних умовах : монографія. Саратов : СНУ, 2000. 40 с.
4. DOING BUSINESS–2018. Україна в рейтингу Світового банку легкості ведення бізнесу. URL: http://edclub.com.ua/analityka/doing–business–2018– ukrayina–v–reytyngu–svitovogo–banku–legkosti–vedennya–biznesu (дата звернення 22.06.2021).
5. Рєпіна І. М. Таксономічний аналіз ефективності формування та використання активів підприємства. *Формування ринкової економіки*. 2018. № 26. С. 440–457.
6. URL: http://www.duma.gov.ru/sobstven/analysis/bankruptcy/130404france.htm (дата звернення 01.11.2020 р.)
7. Абрамова В. М. Експертні помилки: сутність, генезис, шляхи подолання : автореф. ... дис. канд. юрид. наук; 12.00.09. Київ, 2005. 20 с.
8. Аверьянова Т. В. Содержание и характеристика методов судебно-экспертного исследования. Алма-Ата, 1991. 234 с.
9. Аверьянова Т. В. Судебная экспертиза: курс общей теории. Москва : Норма, 2006. 480 с.
10. Алехин Б. И. Государственный долг: пособие для студентов. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2007. 302 с.
11. Аналітичні матеріали щодо державного боргу України за 2010–2017 рр./ Міністерство фінансів України URL: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/ (дата звернення 22.06.2021).
12. Аналітично-статистичні матеріали про стан платіжного балансу та зовнішнього боргу України за 2010–2017 рр. URL : http://www.bank.gov.ua/Publication/Of_vydan.htm (дата звернення 22.06.2021).
13. Антикризисное управление: учебн. пособ. / Под ред. Э. М. Короткова. Москва : ИНФРА-М, 2000. 416 с.
14. Антоненко О. І. До питання сутності та наслідків суверенного дефолту. БІЗНЕС ІНФОРМ. 2012. № 9. С. 74–76.
15. Афанасьєв М. В., Гончаров А. Б. Економіка підприємства : навч.-метод. посіб. Харків. ВД «ІНЖЕК». 2003. 410 с.
16. Бандурка О. М. Фінансова діяльність підприємств : навч. посіб. Київ : Либідь, 2004. 227 с.
17. Базілінська О. Я. Фінансовий аналіз: теорія та практика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 328 с.
18. Балдин К. В. и др. Антикризисное управление: макро- и микроуровень : учебн. пособ. Москва : Дашков и К, 2005. 316 с.
19. Бандурка О. М. Тисячоліття злочинності в Україні: монографія. Харків : Золота миля, 2015. 640 с.

20. Банкрутство. Правозастосування та судова практика / Упоряд.: Б. М. Грек та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 304 с.
21. Бачинін В. А., Журавський В. С., Панов М. І. Філософія права. Київ, 2003. 404 с.
22. Башкатова Ю. И. Контроллинг : учебно-методич. комплекс. Москва : : Изд. центр ЕАОИ. 2008. 108 с.
23. Белолипецкий В. Г. Финансы фирмы : курс лекций /под ред. И. П. Мерзлякова. Москва : ИНФРА, 1998. 298 с.
24. Беляневич О. А. Дія закону за колом осіб (на прикладі законодавства про банкрутство). *Право України*. 2009. № 8. С. 79–85.
25. Бєлай С. В. Застосування таксономічного методу для оцінювання соціально-економічної безпеки регіонів України. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2011. № 4 (11). С. 5–7.
26. Біла О. Г. Фінансове планування і фінансова стабільність підприємств. *Фінанси України*. 2016. № 4. С. 113–120.
27. Білик М. Д., Павловська О. В., Притуляк Н. М., Невмержицька Н. Ю. Фінансовий аналіз : навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2005. 592 с.
28. Білуха М. Т. Судово-бухгалтерська експертиза : підручник. Київ : ВК «Воля», 2004. 656 с.
29. Бондаренко Н. О. Аудит суб'єктів підприємницької діяльності : навч. посібн./Н. О. Бондаренко, В. Д. Понікаров, С. М. Попова. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 300 с.
30. Бондарук Т. Г. та ін. Державний борг України та видатки бюджету на його обслуговування. *Статистика України*. 2018. № 1. С. 30–39.
31. Боргова політика України: стан, проблеми та перспективи URL: http://www.niss.gov.ua/Table/Tbl171104/index.htm (дата звернення 22.06.2021).
32. Бордюгов Л. Г. Внутрішнє переконання експерта (об'єктивні та суб'єктивні аспекти). *Форум права*. 2010. № 3. С. 13–18.
33. Бордюгов Л. Г. Интегративный характер ситуалогической экспертизы . *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. праць / ред. кол. М. Л. Цимбал, В.Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. Харків : Право, 2009. Вип. 9. С. 205–213.
34. Бугай В. З. Аналіз та оцінка фінансової стійкості підприємства. *Держава та регіони*. 2008. № І. С. 34–39.
35. Булижин І. В. Історичний розвиток неплатоспроможності та банкрутства: компаративний аналіз світового й українського досвіду. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2015 № 17 том 2. С 55–58.
36. Бутинець Ф. Ф., Бардаш С. В., Малюга Н. М.. Контроль і ревізія. Житомир : ЖІТІ, 2000. 512 с.
37. Василенко В. О. Антикризове управління підприємством : навч. посібник. Вид. 2-ге, виправл. і доп. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 504 с.
38. Васильченко Г. В. Теоретичні аспекти дослідження поняття «управління фінансовою стійкістю». *Економічний форум*. 2015. № 2. С. 43–47.
39. Вахненко Т. П. Концептуальні засади управління зовнішнім національним боргом України. *Економіка України*. 2007. №1. С. 14–24.
40. Верховодова Л., Агеєва К., Пасхавера О. Державна політика і законодавство з регулювання сфери неплатоспроможності: аналіз практики, рекомендації по удосконаленню. Київ : Центр комерційного права, 2010. С. 27.

41. Вечірко І. Умови відкриття провадження у справі про банкрутство згідно з нормами Кодексу України з процедур банкрутства. *Застосування норм Кодексу України з процедур банкрутства. Збірка наукових статей* / За загальною редакцією д.ю.н., судді Верховного Суду С. В. Жукова. Київ : Алерта, 2019. С. 15.

42. Винберг А. И., Малаховская Н. Т. Судебная экспертология. Общетеоретические и методологические проблемы судебной экспертизы. Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1979. 183 с.

43. Войнаренко М. П., Троц І. В. Формування системи попередження, прогнозування і подолання банкрутства промислових підприємств. *Економіка: реалії часу. Науковий журнал.* 2015. №4 (20). С. 272–278. URL: http://economics.opu.ua/files/archive/2015/n4.html. (дата звернення 01.11.2020 р.)

44. Волкова І. А. Судово-бухгалтерська експертиза. Київ : Центр учб. л-ри, 2009. 84 с.

45. Временные Правила проверки арбитражным управляющим наличия признаков фиктивного и преднамеренного банкрутства : утв. Постановлением Правительства Российской федерации от 27.12.2004 г. № 855. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_51004/ (дата звернення 01.11.2020 р.)

46. Время и деньги. URL: http://www.e-vid.ru/index-m–192-p–63-article–3057-print–1.html (дата звернення 01.11.2020 р.)

47. Галак Р. С. Аналіз фінансового стану підприємств. *Наукові записки: збірник наукових праць кафедри економічного аналізу*. 2002. Вип. 11 Ч. 1. С. 200–202.

48. Гевлич Л. Л. Перспективи суверенного дефолту в контексті наслідків сучасної фінансової кризи в Україні. *Вісн. Донец. нац. ун-ту. Серія В. Економіка і право.* 2015. № 1. С. 70–75.

49. Гега П. Т. Деякі особливості банкрутства в Україні та недоліки правового регулювання. URL: http://bankrotam.net/ua/prints/article1/ (дата звернення 01.11.2020).

50. Гега П. Т. Порівняльний аналіз інституту банкрутства (окремі країни світу та Україна). *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*: *наук.-практ. журнал*. Київ : 2004. № 9. С. 128–138.

51. Гой В. В. Аналіз діяльності неплатоспроможних підприємств з метою виявлення ознак протиправних банкрутств. *Економічний аналіз* : *зб. наук. праць* Тернопіль : Видавничополіграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. Том 18. № 2. С. 107.

52. Гора І. В. Комплексна судова експертиза в аспекті дослідження міжгалузевого інституту судових експертиз в судочинстві України. *Вісн. Акад. адвокатури України*. Київ, 2014. Т. 11, № 3. С. 145–153.

53. Городня Т. А. Забезпечення фінансової стійкості та платоспроможності. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2017. №. 23. С. 191–196.

54. Господарський Кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV (зі змінами та доповненнями) *Відомості Верховної Ради України* (*ВВР*), 2003, № 18, № 19–20, № 21–22. Ст. 144.

55. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України* (*ВВР*). 1992. № 6. Ст. 56.

56. Грек Б. Банкрутство. Цивільний та кримінально-правовий аспекти: монографія. Київ : Прецедент, 2006. С. 6.

57. Гречко А.В., Прокопенко Я. Г. Шляхи запобігання фіктивного банкрутства. *Підприємництво та інновації*. Випуск 1, 2015. С. 122–127.
58. Гриневич С. С. Економічні основи стратегічного управління фінансовою стійкістю підприємства в умовах ринкових перетворень. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2019. № 18. С. 110–114.
59. Громадська думка про правотворення № 17 (182) 2019 *Інформаційно-аналітичний бюлетень на базі оперативних матеріалів* Додаток до журналу «Україна: події, факти, коментарі»
60. Губанова І. В. Особливості моделювання ймовірності банкрутства за допомогою дискримінантних моделей та їх застосування в судовій економічній експертизі. *Бізнес Інформ*. 2021-2. С. 88–93.
61. Губанова І. В. Проведення фінансово-економічних експертиз, пов'язаних з банкрутством банків. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків : Право, 2019. Вип.19. С.379–388.
62. Гук О. В. Антикризове управління як спосіб запобігання банкрутству підприємства. *Економіка: реалії часу. Науковий журнал*. 2015. № 6 (22). С. 197.
63. Гук О. В. Фінансова криза на підприємстві: причини, наслідки та способи подолання. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2016. №2, Т.2. С. 230–235.
64. Гук О. В., Бояринова К. О. Управління економічним ризиком підприємства. *Вісник Донецького національного університету. Економіка і право*. 2011. Спецвипуск, Т. 1. С. 307.
65. Гурвич М. А. Учение об иске : учебн. пособ. Москва : ВЮЗИ. 1981. С. 21–22.
66. Донченко Т. В. Теоретичні основи формування механізму управління фінансовою стійкістю підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2010. № 1. С. 23 –27.
67. Дані Національного банку України щодо короткострокового зовнішнього боргу URL: https://bank.gov.ua/doccatalog/ document?id=36693543 (дата звернення 22.06.2021).
68. Державна політика і законодавство з регулювання сфери неплатоспроможності: аналіз практики. Рекомендації по удосконаленню. Київ : Центр комерційного права. 2010. С. 61–83. URL: www.commerciallaw.com.ua (дата звернення 01.11.2020 р.)
69. Державна служба статистики України. Статистичний збірник Державна служба статистики України «Діяльність суб'єктів господарювання». 2014. С. 39. URL: http://www.ukrstat.gov.ua.
70. Дікань Л. В. Контроль і ревізія : навч. посібн. Київ : Знання, 2007. 327 с.
71. Довідка щодо державного та гарантованого державою боргу за 2008–2017 рр. URL: http://minfin.kmu.gov.ua/control/uk/publish. 33 (дата звернення 22.06.2021).
72. Докієнко Л. М. Інвестиційний менеджмент : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2011. 408 с.
73. Друри К. Производственный и управленческий учет. Москва : ЮНИТИ. 2005. 476 с.
74. Економічна теорія: Політекономія : підруч. / За ред. Базилевича В. Д. 7-е вид., стер. Київ : Знання-Прес, 2008. 719 с.
75. Експертизи у судовій практиці / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 388 с.

76. Експертизи у судовій практиці: наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 400 с.
77. Експертизи у судочинстві України : посібник / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 504 с.
78. Єпіфанова І. М. Банкрутство підприємств: спектр невирішених проблем. *Економіка: реалії часу. Науковий журнал*. 2017. № 1 (29). С. 55–63. URL: http://economics.opu.ua/files/archive/2017/No1/ 55.pdf (дата звернення 01.11.2020)
79. Єрмоленко В. А. Сутність дефініції «судово-економічна експертиза». *Управління розвитком*. 2014. № 12. С. 42–43.
80. Жук Л. А., Жук І. Л., Неживець О. М. Господарське право : навч. посібн. Київ : Кондор. 2003 400 с.
81. Журавльова Ю. Ю. Методичні аспекти оцінки платоспроможності підприємств в сучасних умовах господарювання. *Ринок цінних паперів України*. 2005. №3–4. С. 33–40.
82. Загородній А. Г. Фінансовий словник / А. Г. Загородній, Г. Л Вознюк, Т..С. Смовженко. 3-тє вид., випр. та доп. К. : Знання, 2004. 294 с.
83. Загребельний В. В. Про деякі аспекти правового регулювання юридичної відповідальності за правопорушення у сфері банкрутства. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2012. № 2(6) URL : http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12zvvusb.pdf. (дата звернення 01.11.2020 р.)
84. Задокументовані методики експертного дослідження: нові погляди на сталі положення / А. В. Іщенко, Ю. І. Палеха, Ю. Ю. Ярослав, А. О. Полтавський. Криміналістика XXI століття: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 листоп. 2010 р.). Харків : Право, 2010. С. 639–644.
85. Звонова Е. Международное внешнее финансирование в современной экономике. Москва, Экономика, 2000. 141 с.
86. Зинин А. М. Майлис Н. П. Судебная экспертиза : учебник. Москва : Право и закон: Юрайт-Издат, 2002. 320 с.
87. Ізмайлова К. В. Фінансовий аналіз. Київ : МАУП, 2001. 152 с.
88. Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах. Затверджена наказом Міністерства юстиції України від 12 грудня 2011 року № 3505/5.
89. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом М-ва юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. *Офіційний вісник України*. 2013. № 3. Ст. 91.
90. Інформаційний лист Вищого господарського суду України «Про деякі питання призначення судових експертиз» від 27.11.2006 р. № 01–8/2651.
91. Король В. А. Фінанси підприємств: навч. посібн. [Електронний ресурс] URL : www.pulib.if.ua. (дата звернення 01.11.2020 р.)
92. Кравченко М. С. Сутність фінансової стійкості промислового підприємства. *Вісник економічної науки України*. 2010. № 2 (18). С. 61- 63.
93. Крамаренко Г. О. Фінансовий аналіз і планування : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2007. 90 с.
94. Круглова Н. Причины банкрутства и способы его предупреждения. URL: http://www.inventech.ru/lib/right/right–0351/ (дата звернення 01.11.2020)

95. Кремень В. М. Оцінювання фінансової стійкості підприємства. Актуальні проблеми економіки. 2011. № 1 (115). С. 107–116.
96. Калитчук В.М. Ризики державних боргових зобов'язань. URL: http://www.publicdebt.in.ua/golovna/09 (дата звернення 22.06.2021).
97. Кальниш Ю. Г. Політичний дефолт: природа явища і тлумачення наукової категорії. *Вісник НАДУ*: 4. 2015. С. 31–37.
98. Каменська В. П. Напрями оптимізації системи управління державним боргом України. URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Evu/2011_17_1/ Kamenskaia.pdf. (дата звернення 24.04.2021).
99. Карапетян О. В. Управління державним зовнішнім боргом: методологія оцінки боргової стійкості. *Наука молода*. 2008. №10. С. 101–109.
100. Карпунь І. Н. Управління фінансовою санацією підприємства : навч. посібн. Львів : «Магнолія–2006». 2009. 418 с.
101. Классификация основных методов судебной экспертизы. Москва : ВНИИСЭ, 1982. 176 с.
102. Клименко Н. І. Судова експертологія. Київ : Ін Юре, 2007. 528 с.
103. Ковальчук М. І. Економічний аналіз діяльності підприємства АПК– Київ: КНЕУ, 2005. С.311.
104. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 лип. 2005 р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35(35–36, 37). Ст. 446. С. 1358.
105. Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18.10.2018 р. № 2597-VIII (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України* (*ВВР*), 2019, № 19. Ст. 74.
106. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Закон України. *Відомості Верховної Ради Української РСР* (*ВВР*). 1984. додаток до № 51. Ст. 1122
107. Колісник М. К., Ільчук П. Г., Віблий П. І. Фінансова санація і антикризове управління підприємством : навч. посіб. Київ : Кондор, 2007. 272 с.
108. Коломієць Н. І. Запобігання банкрутству малих підприємств. *Лісове господарство, лісова, паперова і деревообробна промисловість: міжвідомчий наук.-техніч. збірник*. 2004. Вип. 29. С. 248–256.
109. Комаха В. О. Становлення і розвиток судової експертизи та судово-експертних установ на Півдні України: за матеріалами перших двох етапів становлення і розвитку Одес. НДІ суд. Експертиз. Одеса : Юрид. л-ра, 2002. 512 с.
110. Конституція Украї ни: Закон від 28.06.1996 No254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. No 30. Ст. 141.
111. Коробов М. Я. Фінансово-економічний аналіз діяльності підприємств : навч. посібн. Київ : Знания, 2002. 153 с.
112. Коротков Э. М. Антикризисное управление. Москва : Юнити-Дана, 2009. 375 с.
113. Котляр М. А. Аналіз ліквідності як важливий етап оцінки фінансової стійкості підприємства. *Вісник ТНЕУ*. 2017. № 4. С. 120–124.
114. Кравченко М. А. Концептуальні основи управління фінансовою стійкістю підприємства. *Схід*. 2018. № 4 (111). С. 39–43.
115. Кривицька О. Р. Планування прибутку підприємства при визначенні стратегії його розвитку. *Фінанси України*. 2005. №3. С.138.
116. Криміналістика : підручник / В. Д. Берназ, В. В. Бірюков, А. Ф. Волобуєв та ін; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва; МВС України. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2011. 666 с.

117. Криміналістика : підручник / В. М. Глібко та ін. ; ред. В. Ю. Шепітько; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Київ : Ін Юре, 2001. 682 с.

118. Криміналістика : підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель В.А. та ін.; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2008. 464 с.

119. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*, 2001, № 25–26. Ст. 131.

120. Кримінальний процес України : підручник / Ю. М. Грошевий, Т. М. Мірошниченко, Ю. В. Хоматов та ін.; за ред. Ю. М. Грошевого, В. М. Хотенця. Харків : Право, 2000. 496 с.

121. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Урядовий кур'єр*. 2012. 6–7 червня.

122. Кузенко О. Л. Теоретичні підходи до визначення сутності управління фінансовою стійкістю підприємства. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2013. № 43. С. 152–157.

123. Куркін М. В. Ревізії та перевірки за зверненнями правоохоронних органів : навч. посібн. / М. В. Куркін, В. Д. Понікаров. Харків : Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. 412с.

124. Лощина Л. В. Інтегральний показник фінансового стану підприємства в аспекті антикризових заходів. *Економіка підприємства*. 2018. № 3 С. 25–27.

125. Ларіонова К. Л., Капінос Г. І. Аналіз особливостей та сучасного розвитку інституту банкрутства та фінансового оздоровлення суб'єктів господарювання Хмельницької області. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2006. № 4. Т. 3. С. 54.

126. Легких К. В. Загальнонаукові та процесуальні питання проведення судової правової експертизи в судочинстві України : автореф. ... канд. юрид. наук; 12.00.09. Академія адвокатури України. Київ, 2009. 21 с.

127. Лозовий А. І., Сімакова-Єфремян Е. Б. Шляхи вирішення проблем науково-методичного забезпечення експертної діяльності в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків, 2015. Вип. 15. С. 149–156.

128. Лондар Л. П. Оцінка стану державного боргу та ключові напрями підвищення рівня боргової безпеки України. Серія «Економіка». №69 URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/derzhavniy_borg-cc2fd.pdf (дата звернення 22.06.2021).

129. Лушкін В. А. та ін. Контроль і ревізія підприємств. Житомир, 2000. 386 с.

130. Львова Н. А. Преднамеренное банкротство: экономическое содержание и финансовый механізм. *Вестник Санкт-Петербургского университета*: Серия 5 «Экономика». Санкт-Петербург : Изд-во СПбГУ, 2006. № 3. С. 90–100.

131. Мартемьнов В. С. Хозяйственное право : учебн. Москва : БЕК, 1994. Т.1.

132. Маршалл Дж. Ф. Финансовая инженерия. Полное руководство по финансовым нововведениям. Москва : ИНФРА, 2004. С. 612.

133. Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства : затв. наказом Міністерства економіки України від 19.01.2006 р. № 14. URL: www.uazakon.com. (дата звернення 01.11.2020 р.)

134. Методика інтегральної оцінки інвестиційної привабливості підприємств та організацій : затв. наказом Агентства з питань запобігання банкрутству підприємств та організацій від 23.02.98 р. № 22 URL: www.zakon1.rada.gov.ua. (дата звернення 01.11.2020 р.)

135. Методика проведення поглибленого аналізу фінансового-господарського стану підприємств та організацій : затв. наказом Агентства з питань запобігання банкрутству підприємств та організацій від 27. 06.97 р. № 81. Офіційний сайт «Законодавство України» URL: www.zakon1.rada.gov.ua. (дата звернення 01.11.2020 р.)

136. Методичні рекомендації Національного банку України щодо застосування комерційними банками Закону України «Про банкрутство» від 21.07.94 р. № 23012/105. URL: http: // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_105500–94#Text (дата звернення 01.11.2020).

137. Методичні рекомендації Центральної спілки споживчих товариств України з аналізу і оцінки фінансового стану підприємств від 28.07.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0006626–06#Text (дата звернення 01.11.2020).

138. Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства : наказ Міністерства економіки України від 19 січня 2006 р. № 14. URL https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0014665–06#Text (дата звернення 01.09.2021).

139. Мирский Д. Я. Понятие и структура методики экспертного исследования. Обобщенная модель методического руководства по судебным экспертизам. *Проблемы теории судеб. экспертизы.* Москва : ВНИИСЭ, 1980. Вып. 44. С. 24–41.

140. Михайлишин Н. П., Будник Л. А. Правовий статус судового експерта-економіста, зміст його спеціальних знань і компетенцій. Матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Облік, оподаткування і контроль: теорія та методологія». 30 червня 2017 року, м. Тернопіль. С. 324–326.

141. Мицак О. В. Ліквідність як елемент фінансового управління діяльністю підприємства. *Фінанси України*. 2015. № 10. С. 62–66.

142. Моісєєв О. М. Висновок експерта в контексті взаємодії процесуальних суб'єктів. Донецьк : Норд-пресс, 2007. 188 с.

143. Моісєєв О. М. Експертні технології: теорія формування і практика застосування. Харків : Апостіль, 2011. 424 с.

144. Москаленко В. П., Пластун О. Л. Комплексна оцінка фінансового стану підприємства як основа діагностики його банкрутства. *Актуальні проблеми економіки*. 2006. № 6. С. 180–192.

145. Мумінова-Савіна Г. Г. Судово-бухгалтерська експертиза: навч.-метод. посібн. Київ : КНЕУ, 2004. 268 с.

146. Навчально-методичний посібник для самостійної роботи та практичних занять з навчальної дисципліни «Судова експертологія: поняття, структура, завдання, функції». Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків, 2012. 14 с.

147. Навчально-методичний посібник для самостійної роботи та практичних занять з навчальної дисципліни «Судовий експерт: поняття, правовий статус, професіограма».

148. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8.10.1998 № 53/5. *Офіційний вісник України*. 2013. № 3. Ст. 91.

149. Науково-практичний коментар до Закону України «Про судову експертизу» / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. 215 с.

150. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013 № 73, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 28.02.2013 за № 336/22868. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336–13#Text (дата звернення 01.11.2020).

151. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 22 «Вплив інфляції» затверджено наказом Міністерства фінансів України вд 28.02.2002 № 147, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 19.03.2002 р. за № 269/6557 (зі змінами та доповненями); https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0269–02#Text.

152. Нестеренко С. Д., Стулов О. О. Правовий статус судового експерта: актуальні проблеми регламентації. *Криміналістика і судова експертиза*. Вип. 65. 2020. С. 82–89.

153. Нові підходи у визначенні змісту, структури, класифікації методик експертного дослідження / А. В. Іщенко, Ю. І. Палеха, Ю. Ю. Ярослав, А. О. Полтавський. Інформаційні технології в економіці, менеджменті і бізнесі. Проблеми науки, практики і освіти: матеріали XV Міжнарод. наук.-прак. конф. (Київ, 25–26 лют. 2010 р.). Київ : Вид-во Європ. ун-ту, 2010. С. 141–144.

154. Ньюман Д. Л. Предпринимательский анализ финансов малого предприятия : учебник. Москва : Интернет-трейдинг, 2006. 126 с.

155. Основні макроекономічні показники за 2010–2017 рр. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/ (дата звернення 22.06.2021).

156. Отенко І. П., Азаренков Г. Ф., Іващенко Г. А. Фінансовий аналіз : навчальний посібник. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. 156 с.

157. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: http://www.minfin.gov.ua (дата звернення 22.06.2021).

158. Офіційний сайт Міністерства юстиції України, розділ «Банкрутство». URL: http://derzhreestr.gov.ua/bankruptcy (дата звернення 01.11.2020 р.)

159. Поддєрьогін А. М., Наумова Л. Ю. Фінансова стійкість підприємств в економіці України : монографія. Київ : КНЕУ, 2011. 214 с.

160. Павловська О. В. Удосконалення методів аналізу фінансового стану підприємств. *Фінанси України*. 2015. № 11. С. 342.

161. Пепа Т. В., Федорова В. О. Управління фінансовою санацією підприємств : навч. посібн. Київ : Центр учбової літератури, 2008. С. 10.

162. Перевозова І. В. Економічна експертиза як специфічна галузь знань. *Економіка*: *реалії часу*. 2013. № 3. С. 97–105.

163. Перерва П. Г., Кобєлєва Т. О., Товажянський В. Л. Банкротство, санація та реструктуризація підприємства як економічні категорії антикризового управління. *Вісник Національного технічного університету* «*ХПІ*». Серія : Технічний прогрес та ефективність виробництва : зб. наук. пр. 2015. № 59 (1168). С. 148–152. (с. 150)

164. Плиса В. Й., Приймак І. І. Стратегія забезпечення фінансової стійкості суб'єктів господарювання в економіці України : монографія. Львів : АТБ, 2009. 142 с.

165. Податковий кодекс України. *Голос України*. 2010. № 229–230.

166. Подольська В. О., Яріш О. В. Фінансовий аналіз : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2007. С. 159.

167. Покропивний С. Ф. Економіка підприємства : підручник / За заг. ред. д-ра екон. наук, проф. С. Ф. Покропивного. Київ : КНЕУ, 2003. 608 с.

168. Положення про порядок здійснення аналізу фінансового стану підприємств, що підлягають приватизації : затв. наказом Міністерства фінансів України та Фондом державного майна України від 26.01.2001 р. № 49/121. URL: www.zakon1.rada.gov.ua. (дата звернення 01.11.2020 р.)

169. Поляков Б. М. Принцип доміно, або як КзПБ може спровокувати ланцюгове падіння підприємств країни. *Закон і Бізнес*. 2019. 3–9 серпня. № 30 (1432). С. 13.

170. Поляков Б. М. Стислий нарис розвитку інституту неплатеспроможності (банкрутства) в Україні. *Санація та банкрутство*. 2009. №1.

171. Поляков Б. Право несостоятельности (банкротства) в Украине. Киев. Вид. Дім «Ін Юре». 2003. С. 81.

172. Понікаров В. Д. Судово-економічна експертиза : навч. посібн. / В. Д. Понікаров, С. М. Попова, Л. М. Попова. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 271с.

173. Пошюнас П.З. Судебная ревизия и судебно-экономические экспертизы. Вильнюс : Минтис, 1990. 232 с.

174. Практичний посібник для працівників органів досудового слідства та експертних підрозділів з питань призначення судової експертизи / за заг. ред. П. В. Коляди. Київ : УВПД ГШ МВС України, 2013. 526 с.

175. Пригуза П. Господарсько-правовий аспект підстав відповідальності за банкрутство та кваліфікації злочинів. URL: http://www.court.gov.ua/sud5024/9/15/ (дата звернення 01.11.2020 р.)

176. Приймак І. В. Управління ризиком втрати фінансової стійкості підприємства в умовах невизначеності зовнішнього середовища. *Формування ринкової економіки в Україні*. 2015. № 19. С. 12.

177. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996–14#Text (дата звернення 01.11.2020).

178. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон України від 14.05.1992 р. № 2343-XII (зі змінами та доповненнями) *Відомості Верховної Ради України* (*ВВР*), 1992, № 31. Ст. 440 (втратив чинність 21.10.2019)

179. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України : Закон України. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 28. Ст. 937.

180. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності : Закон України від 15.11.2011 р. № 4025-VI. (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України* (*ВВР*). 2012. № 25. Ст. 263.

181. Про внесення змін і доповнень у деякі постанови Пленуму Верховного Суду України в цивільних справах : постанова Пленуму Верховного Суду України від 25 травня 1998 року № 15.

182. Про деякі питання застосування судами України адміністративного та кримінального законодавства у зв'язку з набранням чинності Закону України «Про податок на доходи фізичних осіб» : Пост. Пленуму Верховного Суду України № 9 від 28.05.2004 р. *Закон і бізнес*. 2004. 29 лип.

183. Про деякі питання практики призначення судової експертизи : постанова Пленуму Вищого Господарського Суду України від 23.03.2012 № 4.

184. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду : постанова Пленуму Верховного Суду України №5 від 12.06.2009 р.

185. Про прокуратуру : Закон України № 1789-XII від 5.11.1991. *Відомості Верховної Ради України*, 1991. № 53. Ст. 793.

186. Про судовий збір : Закон України від о8.07.2011 р. № 3674-VI (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України* (*ВВР*), 2012, № 14. Ст. 87

187. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII. *Відомості Верховної Ради*. 1994. № 28. 233 с.

188. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах : Постанова Верховного Суду України від 30 травня 1997 року. № 8.

189. Про судову практику в справах про банкрутство : постанова Пленуму Верховного Суду України від 18.12.2009 р. №15. *Вісник Верховного Суду України*. 2010. № 2.

190. Продиус И. П., Дорощук А. А. Формирование стратегии предотвращения банкрутства на предприятии : монография. Одеса : Из-во Одесского юридического института НУВД, 2003. 136 с.

191. Райковска І. Т. Методика економічного аналізу на промислових підприємствах URL: http://eztuir.ztu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/6585/1/239.pdf (дата звернення 08.07.2021)

192. Рибак І. В. Хмельниччина від найдавнішого часу до сьогодення : навч. посіб. Камянець-Подільський : Абетка-НОВА, 2002. 157 с.

193. Різник В. В. Ризик-менеджмент в управлінні проектами. *Економічний вісник університету*. 2011.Вип. 17/1. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Evu/2011_17_1/Riznyk%20V..pdf (дата звернення 01.11.2020).

194. Розробка експертних методик: зміст, структура, оформлення (з урахуванням міжнародних стандартів систем управління якістю, адаптованих в Україні) : метод. рекоменд. / О. Г. Рувін, А. О. Полтавський, М. Є. Бондар та ін.; за заг. ред. Л. М. Головченко, І. П. Красюка, Л. О. Євдоченко. Київ : КНДІСЕ, 2014. 74 с.

195. Романишин М. І. Методичні засади формування стратегії забезпечення економічної стабільності підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2011. № 5. Т.2. С. 264–272.

196. Рудницький С. В., Бруханський Р. Ф., Фомин П. Я. Судово-бухгалтерська експертиза економічних правопорушень (опорний конспект) : навч. посібник. Київ : Професіонал, 2004. 304 с.

197. Самуэльсон П. Экономика. Пер. с англ. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 875 с.

198. Силенко С. А. Банкрутство як невід'ємний елемент ринкової економіки. *Економіка підприємства*: *теорія і практика* : зб. матеріалів VI Міжнар. наук.-практ. конф. Київ : КНЕУ, 2016. С. 178–179. URL: https://kneu.edu.ua/userfiles/4konf/16_5240.pdf (дата звернення 01.11.2020)

199. Скворцов Н. Н. Как избежать банкрутства предприятия? От выживания к процветанию. Київ : Будівельник. 1995. С. 88.

200. Скляр Г. П. Механізм забезпечення фінансової стійкості підприємств споживчої кооперації та його удосконалення в умовах перехідної економіки: URL : http://ukrcoop – journal.com.ua.

201. Смачило В. В. Оцінка фінансової стійкості підприємств. *Економічний простір*. 2019. № 20/2. С. 266–275.

202. Стадник В. В., Йохна В. М. Функціональні стратегії у забезпеченості ризикозахищеності підприємства в процесі інноваційного. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2015. № 2. Т. 2. С. 97.

203. Статистика внешнего долга. Руководство для составителей и пользователей [Washington, D.C.]: Международный валютный фонд, 2008. 332с.

204. Судова експертиза: нормативно-правове регулювання та наукові коментарі: навч.-довід. посіб. / уклад. Ю. М. Грошевий. Харків : Одіссей, 2004. 448 с.

205. Тарканій Ю. М. «Фіктивне банкрутство» та «Доведення до банкрутства»: проблеми вітчизняного законодавства та зарубіжний досвід (кримінально-правовий аспект). Право. 2007. №5. С. 42–49.

206. Тактика використання спеціальних знань у формі судової експертизи у процесі розслідування і розкриття злочинів/за заг. ред. В. О. Комахи. Чернівці : Золоті литаври, 2004. 339 с.

207. Телишевська Л. І. Фінансове планування як передумова фінансової стабільності підприємства. *Механізм регулювання економіки*. 2019. № 2. С. 71- 77.

208. Терещенко О. О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання. Київ : КНЕУ, 2003. 554 с.

209. Терещенко О. О. Фінансова санація та банкрутство підприємств : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2004. 412 с.

210. Тищенко Н. Кодекс України з процедур банкрутства: нові можливості для кредиторів і боржників ТОВ «ІАЦ "ЛІГА», ТОВ «ЛІГА ЗАКОН». 2019. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine article/EA012742 (дата звернення 01.11.2020).

211. Ткачук А. Територіальна реформа: вчора, сьогодні, завтра / Інст-т громадян. сусп-ва; За ред. А. Ткачука. Київ : Леста, 2007. 116 с.

212. Троц И. В. Предупреждение и предотвращение банкрутства предприятия в современных условиях экономики. *Региональные проблемы преобразования экономики: международное сотрудничество и межрегиональная интеграция* : материалы I междунар. форума (Россия, г. Москва, 25–26 сентября 2012 г.). Москва : Издательство Перо. 2013. С. 923–930.

213. Троц І. В. Актуальні питання проблеми банкрутства підприємств в Україні. *Питання сучасної науки і освіти* : зб. тез доп. сьомої міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 11–13 липня 2011 р. Ч. 1. Київ : ТОВ «ТК Меганом», 2011. С. 63–64.

214. Троц І. В. Банкрутство підприємства: підстави, переваги та недоліки. *Активізація наукових досліджень* – 2011 : зб. матеріали всеукр. наук.-практ. конф., 17 серпня 2011 р. Миколаїв : Барви України, 2011. С. 14.

215. Троц І. В. Визначення поняття банкрутства та причини його виникнення у сучасних умовах розвитку. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія : «Економіка». 2011. Вип. 5 (2). С. 221–228.

216. Троц І. В. Напрями та шляхи подолання банкрутства машинобудівних підприємств Хмельниччини відповідно до їх кризового рівня. *Економіка. Менеджмент. Бізнес* : зб. наукових праць. 2014. № 4 (12). С. 82–89.

217. Троц І. В. Напрями та шляхи подолання банкрутства машинобудівних підприємств Хмельниччини відповідно до їх кризового рівня. С. 86.

218. Троц І. В. Система попередження та економічні напрями запобігання банкрутству підприємств : дис.. ... канд.. екон. наук, 08.00.04 – економіка і управління підприємствами. Хмельницький. Хмельницький національний університет. 2016. 240 с.

219. Троц І. В. Система попередження та економічні напрями запобігання банкрутству підприємств : дис.. … канд.. екон. наук, 08.00.04 – економіка і управління підприємствами. Хмельницький. Хмельницький національний університет. 2016. С. 131–168.

220. Троц І. В. Статистичний огляд банкрутства українських підприємств: національний і регіональний аспект. *Вісник соціально-економічних досліджень*: *збірник наукових праць*. 2014. Вип. 3 (54). Одеський національний економічний університет. С. 170–178.

221. Троц І. В. Шляхи подолання банкрутства підприємства. *Актуальні питання економічних наук* : зб. тез міжнар. наук.-практ. конф., 8–9 червня 2012 р. Одеса : «Центр економічних досліджень та розвитку», 2012. С. 81–83.

222. Турко М. О. Теоретичні основи управління ризиками підприємства. *Економіка розвитку. Харківський національний економічний університет*. 2011. № 4 (60). С. 85–89.

223. Федоров С. И. Некоторые особенности рассмотрения арбитражными судами дел о несостоятельности (банкротстве) : дисс. … канд. юрид. наук: 12.00.15. Москва, 2001. 240 с.

224. Федотова М. А. Фінансова стійкість підприємства в умовах інфляції: навч. посіб. Київ: Перспектива, 2018. 98 с.

225. Філімоненков О. С. Фінанси підприємств : навч. посібн. Київ : Нika–Центр, 2002. 359 с.

226. Філософський енциклопедичний словник / голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 744 с.

227. Фінансовий аналіз. URL : http://subject.com.ua/economic/ analysis1/index.html.

228. Хаммер М., Джеймс Ч. Реинжиниринг корпорации: Манифест революции в бизнесе / пер. с англ. Ю. Е. Корнилович. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2006. 287 с.

229. Холт Р. Н. Основы финансового менеджмента. Москва : Дело, 1993. С. 243.

230. Хомутенко О. В. Аналіз інформаційного забезпечення організаційної технології проведення судово-економічної експертизи. *Економіка і регіони* №3 (34). Полтава: Полт НТУ, 2012. С.222–227.

231. Хомутенко О. В., Кудряшова С. В. Про предмет і об'єкт судової економічної експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків : Право, 2010. Вип. 10. С. 553–561.

232. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-VI (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України* (*ВВР*), 2003, №№ 40–44. Ст. 356.

233. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.

234. Череп А. В. Фінансова санація та банкрутство суб'єктів господарювання : навч. посібн. Київ : Кондор, 2006. 378 с.

235. Чернявский А. Д. Антикризисное управление. Киев : МАУП, 2000. 208 с.

236. Чернявський С. Кримінальне банкрутство: актуальні проблеми протидії. URL: http://www.viche.info/journal/1515/ (дата звернення 01.11.2020 р.)

237. Шаблиста Л. М. Фінансова стійкість підприємства: сутність і методи оцінки. *Економіка підприємства*. 2006. № 2. С. 46–57.

238. Шепітько В. Ю. Криміналістика: енцикл. слов.: 1500 термінів. Харків : Право, 2001. 560 с.

239. Шепітько М. В. Про процесуальний статус судового експерта та експерта з питань права. Зб. матеріалів круглого столу з нагоди 100-річчя від дня народження професора М. В. Салтевського. м. Харків, 30 жовт. 2017 р. С. 74–76.

240. Шеремет А. Д. Методика финансового анализа : навч. посіб. Київ : Либідь, 2015. 176 с.

241. Шеремет А. Д., Сайфулин Р. С., Негашев Е. В. Методика финансового анализа : учеб. пособ. 3-е изд. перераб. и доп. Москва : Инфра-М, 2002. 208 с.

242. Шморгун Н. П., Головко І. В. Фінансовий аналіз : навч. посіб. Київ : ЦНЛ, 2006. С. 88.

243. Штангрет А. М., Копилюк О. І. Антикризове управління підприємством: навч. посібн. Київ : Знання. 2007. 335 с.

244. Щербаковський М. Г. Призначення та провадження судових експертиз. Харків : Фактор, 2011. 400 с.

245. Экспертиза банкротства. URL: http://sud-expertiza.ru/expertizi.php?=52&m=2377 (дата звернення 01.11.2020 р.)

246. Юга. URL: http://nalog.yuga.ru/obyazannosti/bankrot/krasnodar-bankrot/ ?id=3008&print=1 (дата звернення 01.11.2020 р.)

247. Юридична енциклопедія: в 6 т. Т. 2. / Редкол. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Українська енциклопедія, 1998. 744 с.

248. Юсупов В. В. Передумови створення експертних установ в україні за часів російської імперії на початку XX століття. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* Київ, 2012. № 5. С. 211–218.

249. Яблонська А. С. Діяльність арбітражних керуючих: нормативне врегулювання та необхідність законодавчого вдосконалення. URL: http: // minjust.gov.ua/m/str_4793 (дата звернення 01.11.2020).

250. Яковлев О. О. Становлення та історичні етапи розвитку інституту банкрутства в Україні. *Університетські наукові записки.* 2010, № 2(34). С. 141–148.

251. Яценко В. М. Сутність поняття та методичні підходи до оцінки фінансової стабільності і фінансової стійкості сільськогосподарських підприємств. Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. 2016. №1.С. 8–17.

Наукове видання

БІЛОУСОВ Олексій Михайлович
НЕНЬКО Сергій Сергійович
ЛЕПЬОХІНА Олена Ваславівна
КУЗЬКІНА Тетяна Василівна
ПЕТРОВА Ірина Анатоліївна
ГУБАНОВА Ірина Вячеславівна
АНІЩЕНКО Ольга Вікторівна

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У СПРАВАХ ПРО БАНКРУТСТВО ПІДПРИЄМСТВ

Монографія

Редакторське опрацювання, верстка,
дизайн обкладинки — А. С. Тяпкін

Підп. до друку 15.12.2021. Формат 60х84/16.
Ум.-друк. арк. 19,3. Обл.-вид. арк. 17,2.
Наклад 50 прим. Замовл. № 10

Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»,
вул. Золочівська, 8а, м. Харків, 61177, Україна, тел. +380 (57) 370-91-94
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції — серія ДК № 7423 від 09.08.2021

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
вул. Чернишевська, 80-А, м. Харків, 61002, Україна, тел./факс: (057) 716-45-53
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@ pravo-izdat.com.ua
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011

Віддруковано у друкарні ТОВ «Промарт»,
вул. Весніна, 12, м. Харків, 61023, Україна, тел. (057) 717-28-80
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 5748 від 06.11.2017